

तमसो मा ज्योतिर्गमय

SANTINIKETAN
VISWA BHARATI
LIBRARY

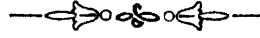

श्रीभक्तामरस्तोत्रपादपूर्तिरूपस्य

काव्यसङ्ग्रहस्य प्रथमो विभागः

उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिकृतवीरभक्तामर—
श्रीभावप्रभसूरिरचितनेमिभक्तामरस्तोत्रद्वयम्
स्वोपज्ञटीकासमलङ्कृतम्

श्रीमानतुङ्गसूरिसंदृग्धभक्तामरस्तोत्र-श्रीधर्मघोषसूरिप्रणीतगिरिनार-
गिरीश्वरकल्परूपपरिशिष्टद्वयान्वितम् ।

गुर्जरभाषानुवादविवरणादिपरिष्कृतं संशोधितं च
कापडियेत्युपाह्वश्रीरसिकदासतनुजनुषा हीरालालेन ।

प्रसिद्धिकारकः—

शाह वेणीचन्द्र सूरचन्द्र ।

कार्यवाहिनी—

श्रीमती आगमोदयसमितिः ।

वि. सं. १९८२]

वीरसंवत् २४५२

[इ. स. १९२६

प्रतयः १२५०

पण्यं रूप्यकत्रयम् ।

Printed by M. N. Kulkarni, at the Karnatak Printing Press,
318 A, Thakurdwar, Bombay.

Published by Shah Venichand Surchand for Shree Agamodaya Samiti
at the Office of Sheth Devchand Lalbhai Jain Pustakodhar Fund,
114/116 Javeri Bazar, Bombay.

श्रीलकतामर-स्तोत्रनी पाठ-पूर्तिरूप

काव्य-संग्रहणो प्रथम विभाग.

उपाध्याय श्रीधर्मवर्धनगणिकृत वीर-लकतामर

तथा

श्रीभावप्रलसूरिकृत नेमि-लकतामर

तेमन् परिशिष्ट तरीके

श्रीलकतामर-स्तोत्र तथा श्रीगिरिनार-गिरीश्वर-कल्प.

संशोधन, भाषान्तर तथा विवेचन करनार
प्रो० हिरालाल रसिकदास कापडिया, एम. ए.,
न्यायकुसुमांजलि तथा शृंगार-वैराग्य-तरंगिणिना अनुवादक.

प्रसिद्ध कर्ता—

श्रीव्यागमोदयसमिति तरङ्गिणी
शाह वेण्णीयंद सूरयंद, मुंबाई.

प्रथम आवृत्ति—प्रति १२५०

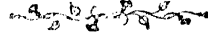
[विक्रम संवत् १९८२]

वीर संवत् २४५२

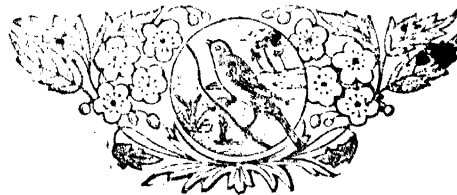
[छ. स. १९२६]

मूल्य ३. ३-०-०

વિષયાનુક્રમણિકા

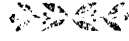

વિષયાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧	શ્રીવિજયકમલસૂરીશ્વરના શિષ્ય-રત્ન જ્યોતિઃશાસ્ત્રપારંગત શ્રીવિજય- દાનસૂરિનો અભિપ્રાય.	૫
૨	આમુખ	૭-૯
૩	પ્રસ્તાવના....	(૧)-(૨)
૪	ઉપોદ્ધાત....	(૩)-(૧૦)
૫	વિષય-સૂચી	(૧૧)-(૧૩)
૬	શુદ્ધિ-પત્ર	(૧૪)-(૧૫)
૭	ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિકૃત વીર-ભક્તામર	૧-૧૦
૮	શ્રીભાવપ્રભસૂરિકૃત નેમિ-ભક્તામર	૧૧-૧૮
૯	વીર-ભક્તામર સ્વોપજ્ઞ ટીકા, અન્વય, શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ સહિત.	૧-૯૨
૧૦	નેમિ-ભક્તામર સ્વોપજ્ઞ ટીકા, અન્વય, શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ સહિત.	૯૩-૧૬૪
૧૧	શ્રીમાનતુંગસૂરિકૃત ભક્તામર-સ્તોત્ર	૧૬૫-૧૭૩
૧૨	શ્રીધર્મધોષસૂરિકૃત ગિરિનાર-ગિરીન્ધર-કલ્પ તેમજ તેનો અનુવાદ	૧૭૫-૧૮૦
૧૩	સ્પષ્ટીકરણમાં સાધનરૂપ અન્યોની સૂચી	૧૮૧-૧૮૩
૧૪	શ્રીઆગમોદય સમિતિ તરફથી ખડાર પટેલા અન્યોની યાદી (ગુજરાતીમાં તથા અંગ્રેજીમાં)	૧૮૫-૧૮૯
૧૫	શ્રોષ્ટ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ તરફથી ખડાર પટેલા અન્યોની યાદી (ગુજરાતીમાં તથા અંગ્રેજીમાં)	૧૯૦-૧૯૭

श्रीसर्वज्ञाय नमः

आमुष

श्रीमद्भानुगु रिच्ये यमत्कारिक श्रीलक्ष्मणस्तोत्र रच्युं छे. आ स्तोत्र श्वेतांबर अने द्विगुंवर अन्ने संप्रदायने अतिमान्य दिवायी तेना उपर ङटली टीकाओ उपलब्ध थाय छे, तेटली णीळं स्तोत्रो उपर जेवामां आवती नथी तेमज्जेनी पादपूर्तिरूप काव्यो. ङटलां दृग्गोचर थाय छे तेटलां णीळं स्तोत्रोना समस्यारूप काव्यो जेवामां आवतां नथी. आ उपरांत आ काव्यनी विशेष षुणी तो अे छे डे आना दरेक श्लोकने लगतां गूढां गूढां यन्त्रो अने मन्त्रो पणु उपलब्ध छे.

जैनोना मोटा भागनुं मन्तव्य अेवुं छे डे—“ लक्ष्मणरना अंत सिवायना यरणो उपर पणु समस्यारूप काव्यो रचायेलां छे.” परंतु अमारी पूरती तपासमां अमने आवां काव्यो प्राप्त थयां नथी, पणु मात्र अंतिम यरणोनी पादपूर्तिरूप छ काव्यो उपलब्ध थयां छे (जेनी विशेष विगत माटे २७ मुं पृष्ठ जुओ) ङमांथी आ अंथमां उपाध्याय श्रीधर्मवर्धनगणिविरचित वीरलक्ष्मण तथा श्रीभावप्रलसूरिकृत नेमिलक्ष्मण अेम अे समस्या-काव्यो तेमज्जे परिशिष्टमां भूष लक्ष्मण अने अनुवादसहित गिरनारकल्प पाठकवर्ग समक्ष रणु करतां अमोने परम आह्लाद थाय छे.

आना णीळ विभागमां श्रीधर्मसिंहसूरिकृत सरस्वतीलक्ष्मण अने मुनिवर्य श्रीकीर्तिदिभणकृत शान्तिलक्ष्मण छपाववा शरु थयेलां छे, अ्यारे त्रीळ विभागमां उपाध्याय श्रीसभयसुन्दरगणिकृत ऋषिलक्ष्मण अने मुनिराज श्रीरत्नसिंहकृत नेमिलक्ष्मण (प्राणुप्रिय काव्य) प्रसिद्ध करवानो प्रयत्न आदरवामां आओ छे.

आ प्रथम विभागमां प्रसिद्ध करेला सटीक काव्यो अगाठ श्रीयशोविजयल्ल जैन पाठशाणा (महेशाणा) तरुथी अहार पड्यां हुतां जेनो उपयोग करवानी शेर वेणीचंद सूरचंद, सेक्रेटरी श्रीयशोविजयल्ल जैन पाठशाणाअे अमने रणु आपी हुती. अे उपरथी अमे वीरलक्ष्मण णीळ हुस्त-लिपित प्रतिना अलावे तैयार कराव्युं छे अने ते माटे अमे अे संस्थाना ऋणी छिये.

नेमिलक्ष्मणरनी हुस्त-लिपित प्रति अमोने मुनिराज हंसविजयल्ल तरुथी मणी हुती ङ अदल अेओश्रीना पणु अमे ऋणी छिये.

आ अमूदय अंथनुं संशोधनादिक कार्य सुरतवास्तव्य, परम जैनधर्मावलंणी तेमज्जे श्रीमद् विजयानन्दसूरीश्वर (आत्मारामल्ल महाराज) अने मुनिराज श्रीहर्षविजयने गुर् तरीड पूजनारा अने तेओश्रीना पादसेवनथी जैनधर्मना तीव्र अनुरागी स्वर्गस्थ रा. रसिकदास वरुदास कापडियाना ज्येष्ठ पुत्र प्रोफेसर हिरालाल रसिकदास अेम. अे. द्वारा करावामां आव्युं छे. अेओअे प्रस्तावना अने उपोद्घातमां कर्ताओना लवन तथा अन्य सहाय्येका वगेरेना संबंधमां स्पष्ट उद्देश्य कर्यो छे अेटले तत्संबंधि अत्रे लप्यनुं अमे उचित धारता नथी.

આગમોદયસમિતિ દ્વારા અત્યાર સુધીમાં માટે ભાગે મૂળ અથો બહાર પડતા હતા. પરંતુ સં ૧૯૭૮ ની રતલામની સભામાં ભાષાન્તર આદિ છપાવવાનો ઠરાવ થયેલો હોવાથી તદ્દનુસાર અમે વિશેષાવશ્યક ભાષાન્તર ૧ લો ભાગ બહાર પાડ્યો હતો અને જોને ૨ જો ભાગ પણ અમે શોડા સમયમાં બહાર પાડવાના છીએ.

વિશેષાવશ્યકનું ભાષાન્તર માત્ર ભાષાન્તર તરીકેજ બહાર પાડવાનું બની શક્યું હતું, જ્યારે આ અંથને જૈન તેમજ જૈનેતર બંનેને અતિ ઉપયોગી થાય તેવી રીતે તૈયાર કરાવવામાં આવ્યો છે.

સંસ્કૃતના અદ્ય અભ્યાસીઓને સુગમતા થઈ પડે તેટલા માટે અન્વય અને શબ્દાર્થ તેમજ બિનસિક્કાંતોથી અપરિચિત વર્ગને સહાયભૂત અને સરળતાથી સમજી શકાય તેટલા માટે સ્પષ્ટીકરણ બનતી કાળજી પૂર્વક તૈયાર કરાવ્યાં છે.

અમારા પ્રયાસની સફળતા પાઠક વર્ગની પસંદગી ઉપર તેમજ આ અન્યના લેવાતા લાભ ઉપર રહેલી હોવાથી આ સંબંધે વિશેષ નિવેદન કરવાનું બાકી રહેતું નથી. પરંતુ જો આ પદ્ધતિ વિશેષ ઉપયોગી માલૂમ પડશે તો ભવિષ્યમાં આવી પદ્ધતિથી બીજા અથો બહાર પાડવા અમારી પ્રબળ ઇચ્છા છે.

આવા અન્યો સંબંધે કાંઈ ન્યૂનતા આદિ માલૂમ પડે, તેમજ બીજી કાંઈ વિશેષ માહિતી દાખલ કરવાની રહી ગયેલી માલૂમ પડે તેમજ અન્ય પણ કાંઈ સૂચના કરવાની થોગ્ય લાગે તે જો પાઠકવર્ગ તરફથી અમને જણાવવામાં આવશે તો ભવિષ્યના અથોમાં તેવો સુધારો કરવા અવશ્ય બનતું કરીશું. વિશેષમાં ઉપર સૂચવેલી છ પાદપૂર્ત્તિરૂપ કૃતિઓ ઉપરાંતની, વિશેષ પાદપૂર્ત્તિરૂપ કૃતિઓની પ્રતિઓ જમની પાસે હાથ અગર ક્યાં છે તેની માહિતી હોય તે અમને જણાવવામાં આવેથી તે પણ પ્રસિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન સેવવામાં આવશે.

અત્યાર સુધીના અથો પોથી આકારમાં એટલે સુપર રોયલ સાઈઝમાં ૧૨ પૈજી આકારે બહાર પાડવામાં આવ્યા છે. વિચારસાર પ્રકરણને ડેમી ૮ પૈજી પુસ્તક આકારે અને વિશેષાવશ્યક ભાષાન્તરને સુપર રોયલ સાઈઝમાં ૮ પૈજી પુસ્તકાકારે અને અંગ્રેજી અથો કાઉન ૧૬ પૈજી પુસ્તકાકારે બહાર પાડવામાં આવ્યા છે, જ્યારે આ અંથને કાઉન ૮ પૈજી સાઈઝમાં પુસ્તકાકારે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે અને એને માટે ૪૮ રતલી કોક્ષલી લાયન લેન્ડર (Croxley Lion Ledger) બતના કાગળો વાપરવામાં આવ્યા છે.

જ આગમોદય સમિતિ દ્વારા અપૂર્વ અન્યો બહાર પડ્યા છે તે સમિતિનો સામાન્ય ઇતિહાસ આપવો એ અસ્થાને લેખાશે નહિ.

સ્થાપના—

આ સંસ્થાની સ્થાપના અમદાવાદ જીલ્લાના વિરમગામ તાલુકાના ભોયણી ગામમાં સંવત્ ૧૯૭૧ ના મહાશુદ્ધ ૧૦ (ઇ. સ. ૧૯૧૫ ની બન્યુઆરીની ૨૫ મી તારીખે) ને સોમવારે કરવામાં આવી છે. આ ભોયણી ગામની ખ્યાતિ જૈન સમુદાયમાં ધણી મશહુર છે, કારણકે આ ગામ ૧૯ મા તીર્થંકર શ્રીમદ્દિલનાથની યાત્રાનું ધામ છે. પંચાસ શ્રીઆનંદસાગર

(આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય શ્રીઆનંદસાગરસૂરિ)ની સૂચનાથી તથા પંન્યાસ શ્રીઆનંદવિજય, (સ્વર્ગસ્થ) પંન્યાસ શ્રીમણિવિજય, પંન્યાસ શ્રીભેદવિજય (શ્રીવિજયભેદસૂરિ) અને ખીજ જુદા જુદા ગચ્છના અન્ય જૈન સાધુઓ તથા ધણા જૈન ભાઈઓના અભિપ્રાયથી શેઠ વેણીચંદ સૂરચંદ તથા અન્ય ગૃહસ્થોએ આ સંસ્થાની સ્થાપના કરી હતી. તે દિવસ મદિલનાથની પ્રતિષ્ઠાનો હોવાથી ધણા જૈનો તેમજ જૈન સાધુઓ અત્રે એકઠા થયા હતા.

ઉદ્દેશ—

(૧) ગીતાર્થ મુનિરાજ પાસેથી અન્ય મુનિવર્યો આગમોની વાચના લઈ તેનો અભ્યાસ કરી યથાર્થ સદ્બોધ મેળવે તથા (૨) વિદ્વાન્ મુનિરાજોની દૃષ્ટિ હેઠળ શોધાવીને જોઈતી સંખ્યામાં શુદ્ધ પ્રતો છપાવી તેનો પ્રચાર કરી શકાય એ ઉદ્દેશ લક્ષ્યમાં રાખીને આ સંસ્થા સ્થાપવામાં આવી છે.

કાર્ય-સિદ્ધિ—

પહેલા હેતુની પૂર્તિ કરવા માટે પાટણ (ઉત્તર ગુજરાત), (ખેડા જિલ્લામાં) કપડવંજ, અમદાવાદ, સુરત, પાલીતાણા અને (માળવામાં) રતલામમાં આગમોની વાચનાનો પ્રબંધ થોજવામાં આવ્યો હતો. આનો લાભ ધણા સાધુ સાર્ધીઓએ લીધો હતો.

ખીજ હેતુની પૂર્ણતા માટે આ સંસ્થાએ આગમ વગેરે જૈન ધર્મનાં પુસ્તકો છપાવી બહાર પાડ્યાં છે જેની વિગત અંતમાં રજૂ કરવામાં આવી છે.

કાર્યવાહક મંડળ—

આ સંસ્થાના સર્વસાધારણ મંડળમાં ધણા સલાસદો છે. તેમાં કાર્યવાહક મંડળના સલાસદો નીચે મુજબ છે.

૧. શેઠ વેણીચંદ સૂરચંદ	મેસાણા
૨. ,, મણીલાલ સુરજમલ જવેરી	પાલણપુર
૩. ,, *હીરાલાલ બંકારદાસ	રાધનપુર
૪. ,, ભોગીલાલ હાલાભાઈ	પાટણ
૫. ,, કુંવરજી આણંદજી કાપડિયા	ભાવનગર
૬. ,, ચુનીલાલ છગનલાલ શ્રોફ	સુરત
૭. ,, કમળશીભાઈ ગુલાબચંદ	રાધનપુર
૮. ,, જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી	મુંબાઈ

કાર્યાલયો—

થોડા વખત સુધી આ સંસ્થાની ઑફીસ જ્યાં આગમ વાચનાનું કાર્ય થતું હતું ત્યાં રાખવામાં આવતી હતી તે જરૂર પ્રમાણે ખીજ સ્થળે સગવડ માટે ફેરવવામાં આવતી હતી. હુમણું આ સંસ્થાની મુખ્ય ઑફીસ મુંબાઈમાં જવેરી બજાર નં. ૧૧૪/૧૧૬ ના મકાનમાં રાખવામાં આવેલી છે, જ્યારે આ સંસ્થાની ત્રિન્યોના વેચાણ માટેની શાખા સુરત ગોપીપુરા શેઠ દેવચંદ લાલભાઈની ધર્મશાળામાં રાખેલી છે.

મુંબાઈ,
મહાત્મીરજ-મંજ્યતી, સંવત ૧૯૮૨
દ્વિતીય ચૈત્ર શુકલ ૧૩, રવિવાર.

જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી,
માનદ સેક્રેટરી.

* શ્રીયુત હીરાલાલ બંકારદાસના થયેલા અચાનક અવસાનની તોષ લેતાં અમોને અત્યન્ત દિલગીરી ચામળે. અમે એઓશ્રીના આત્માને પરમ કૃપાલુ પરમાત્મા પરમ શાન્તિ અર્પે એવું ઇચ્છીએ છીએ.

❧~~~~~❧ ❧ પ્રસ્તાવના ❧ ❧~~~~~❧

આ પ્રથમ વિભાગમાં શ્રીમાનતુંગસૂરિકૃત ભક્તામર-સ્તોત્રના ચતુર્થ ચરણની સમ-
ચ્યારૂપ વીર-ભક્તામર તથા નેમિ-ભક્તામરનો તેમજ અંતમાં પરિશિષ્ટ તરીકે આપેલા મૂળ
ભક્તામર-સ્તોત્રનો તથા શ્રીગિરિનારકદંપ તેમજ તેના ભાષાન્તરનો સમાવેશ કરવામાં
આવ્યો છે. આમાંના વીર-ભક્તામરના ભાષાન્તરદિકનો પ્રારમ્ભ ઇ. સ. ૧૯૨૩ ના નવેમ્બર
માસની શરૂઆતમાં કરવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ સાંસારિક ઉપાધિઓને લીધે તે કાર્ય હું લગભગ
એક વર્ષ સુધી હાથમાં લઇ શક્યો હતો નહિ. ઇ. સ. ૧૯૨૪ ના ડિસેમ્બર માસમાં મેં એ કાર્ય
ફરીથી હાથમાં લીધું અને નાતાલની રજા દરમિયાન તે પૂર્ણ કર્યું એટલુંજ નહિ, પરંતુ મેં નેમિ-
ભક્તામર અને દ્વિતીય વિભાગમાં આપવામાં આવનાર સરસ્વતી-ભક્તામરના ભાષાન્તર-
દિકની શરૂઆત પણ કરી.

જેમ શ્રીશોભનમુનિવર્યકૃત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકોને અંગે પદ્યછેદાત્મક અન્વય, શબ્દાર્થ,
શ્લોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ તૈયાર કરી તેને સાંગોપાંગ બનાવવા મેં પ્રયાસ કર્યો હતો તેમ આ બે
કાવ્ય પરત્વે પણ મેં પ્રયાસ કર્યો છે. પરંતુ અહિં આ વિશેષતા એ છે કે તે પુસ્તકમાં જેમ પ્રત્યેક
પદ્યનું મેં શીર્ષક (મથાળું) તૈયાર કર્યું હતું તેમ મેં અત્ર કર્યું નથી.

વીર-ભક્તામરના સંબંધમાં તો સ્વયં કવિરાજ ધણે સ્થળે પદ્યોનાં શીર્ષકોનો નિર્દેશ કર્યો
છે, કિન્તુ એટલું તો મારે ઉમેરવું પડશે કે ૧લા, ૨જા, ૨૨મા, ૨૬મા અને ૨૭મા
તેમજ ૨૯મા થી તે ૩૧મા સુધીનાં અને ૩૯મા પદ્યનાં શીર્ષકોનો કવિરાજ ઉલ્લેખ નહિ કરેલો
હોવાથી તે કાર્ય મેં કર્યું છે. આ વાત ધ્યાનમાં આવે તેટલા માટે તેમાં મેં કવિરાજની પદ્ધતિથી
અન્ય પદ્ધતિનો ઉપયોગ કર્યો છે.

નેમિ-ભક્તામરમાં તો તેના કર્તા શ્રીભાવપ્રભસૂરિએ ધણાં પદ્યનું મથાળું બાંધ્યું નથી.
પરંતુ આ કાવ્યનો વિષયજ એવો છે કે તેમ કરવું વાસ્તવિક છે. અથી કરીને તો મેં પણ શીર્ષકો
તેમજ ધણી વાર સ્પષ્ટીકરણ પણ આપ્યાં નથી.

વીર-ભક્તામર તૈયાર કરવામાં મને શ્રીચશોવિજય જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા
(મહેસાણા) તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા શ્રીસ્તોત્રરત્નાકર (પ્રથમ ભાગ) એ નામના પુસ્તક સિવાય
અન્ય કોઇ સાધન મળ્યું નથી, પરંતુ નેમિ-ભક્તામર તૈયાર કરવામાં તો આ પુસ્તક ઉપરાંત
સ્વર્ગસ્થ ન્યાયામ્બોનિધિ શ્રીમાન્ વિજયાનંદસૂરીશ્વર (આત્મારામજી)ના શિષ્ય-વર્ય મુનિ-
રાજ હંસવિજયજી તરફથી મળેલી હસ્તલિખિત પ્રતિનો પણ મેં ઉપયોગ કર્યો છે. આ પ્રતિ

૧ પ્રથમ પરિશિષ્ટમાં ભક્તામર-સ્તોત્ર આપવાનો હતો એ છે કે ખાસ કરીને અજૈન પાઠક-વર્ગને મૂળ
કૃતિ જોવાનો લાભ મળે. દ્વિતીય પરિશિષ્ટ તરીકે શ્રીગિરિનારકદંપ આપવાનું કારણ એ છે કે નેમિ-
ભક્તામર કાવ્યના નાયક નેમિનાથનો આ ગિરિનાર ગિરિ સાથે વિશેષ સંબંધ છે, કેમકે ત્યાં તેમનાં ત્રણ કલ્યા-
ણકો થયાં છે.

જેવી જોઈએ તેવી શુદ્ધ નથી. ફક્ત અક્ષરોજ ખૂટે છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ એક બે સ્થળે તો આખી પંક્તિની પંક્તિ દષ્ટિ-ગોચર થતી નથી. ૧૯ મો શ્લોક પણ ત્યાં આપેલો નથી.

આ પ્રમાણેની આ પ્રતિમાં અપૂર્ણતા હોવા છતાં પણ એકંદર રીતે તે મને સહાયભૂત થઈ પડી છે, કેમકે મુદ્રિત પુસ્તકમાં આવતા પાઠો સાથે સરખામણી કરી પાઠાન્તરો આપવામાં તેમજ મુદ્રિત પુસ્તકમાં પણ કેટલેક સ્થલે જ પાઠો હોવા જોઈએ તે ત્યાં હતા નહિ તેવે સ્થલે હું આ પ્રતિનો ઉપયોગ કરી શક્યો છું. આ ત્રિપાઠી પ્રતિ છે. મધ્યમાં મૂળ શ્લોકો આપેલા છે અને ઉપર નીચે ટીકા આપી છે. આમાં બધાં મળીને ૧૪ પત્રો છે. પ્રત્યેક પત્રમાં બંને બાજુએ સરેરાસ સોળ સોળ લીટીઓ છે અને પ્રત્યેક લીટીમાં ચાળીસ ચાળીસ અક્ષરો છે. વળી સં૦ ૧૭૮૪ માં લખાયેલી પ્રતિ ઉપરથી સં૦ ૧૯૬૦ માં આ પ્રતિ લખવામાં આવી છે એમ આ પ્રતિના શ્લોકાન્તમાં આપેલા ઉલ્લેખ ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

વીર-ભક્તામર તેમજ નેમિ-ભક્તામરના ભાષાંતરાદિકની સંપૂર્ણ પ્રેસ-કૉપી તૈયાર કરીને તે મેં શ્રીયુત જીવણચંદ સાકરચંદ ઝવેરીની સૂચના અનુસાર આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય આનન્દસાગરસૂરિજી ઉપર મોકલી આપી હતી. તેઓશ્રીએ પોતાના શિષ્ય માણિક્યસાગરજી દ્વારા આ સાઘન્ત તપાસી મોકલવા કૃપા કરી હતી. આ પ્રેસ-કૉપી પાછી મળતાં ઇ. સ. ૧૯૨૫ ના ફેબ્રુઆરી માસમાં તે ક્યુર્ટાક મુદ્રણાલયમાં છાપવા આપવામાં આવી હતી. પહેલી વારનું પ્રુફ હું ખતે તપાસતો હતો. શ્રીમાન્ જીવણચંદની સૂચના મુજબ બીજી વારના પ્રુફની એક નકલ આનન્દસાગરસૂરિજી ઉપર અને બીજી નકલ અનુયોગાચાર્ય (પં૦) ક્ષાન્તિવિજયજી ઉપર મોકલવામાં આવતી હતી. ક્ષાન્તિવિજયજી તરફથી આ બીજી નકલ પાછી મળતાં તેમણે કરેલી સચનાઓ તરફ ખનતું ધ્યાન આપી તેમાં યથાયોગ્ય ફેરફારો કરી તે પ્રુફ હું મુદ્રણાલય ઉપર રવાના કરી છેવટનું પ્રુફ મંગાવતો હતો. એટલામાં આચાર્યશ્રી તરફથી પ્રુફ જોવાઈ આવતાં તદનુસાર છેવટના પ્રુફમાં સુધારાવધારા કરી તે છાપવા માટે મોકલી આપતો હતો. અત્ર મારે એ પણ ઉમેરવું જોઈએ કે ઘણીખરી વાર મને મારા લઘુ બન્ધુ પ્રો૦ મણીલાલ તરફથી છેવટનું પ્રુફ તપાસવામાં અને શુદ્ધિપત્ર તૈયાર કરવામાં વજ્યદાનસૂરિજી તરફથી સહાય મળી હતી.

અંતમાં આ પુસ્તકને અંગે જ જ વ્યક્તિઓ તરફથી મને મદદ મળી છે, તે તે વ્યક્તિઓનો તદંશે હું આભારી છું એમ નિવેદન કરતો તેમજ મતિ-દોષ કે મુદ્રણ-દોષને લીધે આ પુસ્તકમાં જે ન્યૂનતા દષ્ટિ-ગોચર થતી હોય તે તરફ સજ્જનો ક્ષમા-દષ્ટિ રાખશે એવી તેમને વિજ્ઞપ્તિ કરતો હું આ લઘુ પ્રસ્તાવના પૂર્ણ કરું છું.

ભગતવાડી, ભૂલેશ્વર,

મુંબાઇ.

વીર સંવત્ ૨૪૫૨; કાર્તિક શુક્લ પૂર્ણિમા. }

હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા.

૧ વીર-ભક્તામરનાં તો બીજી વારનાં સગસ્ત પ્રુફો સાગરાન્દસૂરિજી ઉપર મોકલવામાં આવ્યાં હતાં અને તે તેમની તરફથી જોવાઈને પણ આવ્યાં હતાં. પરંતુ નેમિ-ભક્તામરનાં સંબંધમાં તો નવ પઘો સુધીનાંજ પ્રુફો મેં તેમના ઉપર મોકલાયાં હતાં. બાકીનાં પ્રુફો નહિ મોકલવાનું કારણ એ હતું કે એક તો તેઓએ વિહાર શરૂ કર્યો હતા અને બીજું પ્રેસ-કૉપી તેમની તરફથી સાઘન્ત તપાસાઈને આવી હોવાથી પ્રુફ મોકલવાની ખાસ જરૂર જેવું હતું નહિ, કેમકે પહેલી વારના પ્રુફમાં ભાગ્યેજ સુધારાવધારા કરવામાં આવતા હતા.

ઉપોદ્ધાત

પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્ય રચવાનો હેતુ—

મનુષ્યના સ્વભાવ પરત્વે વિચાર કરતાં એમ લાગે છે કે અન્યનું અનુકરણ કરવા—ભલે પછી તે વાસ્તવિક હોય કે અવાસ્તવિક હોય તો પણ તેમ કરવા સામાન્ય મનુષ્યો તો લલચાય છે. જે સાધન દ્વારા એક મનુષ્ય વિદ્યા, કીર્તિ કે ધન સંપાદન કરતો દષ્ટિ-ગોચર થાય છે, તે સાધનને પ્રાપ્ત કરી તદ્દનુસાર વર્તન કરવા અન્ય તૈયાર થઈ જાય છે. કીર્તિના અર્થી કેટલાક કવિઓના ઉપર પણ આવી અસર થઈ છે એમ કહેવામાં આવે છે.

દાખલા તરીકે, મહાકવિ કાલિદાસના મેઘદૂતની મોહિનીમાં મુગ્ધ બની તેના જેવું દૂત-કાવ્ય રચી કીર્તિ મેળવવા કેટલાક જૈન અને અજૈન કવિઓએ પ્રયાસ કર્યો છે, જ્યારે કેટલાકે મહર્ષિ ભર્તૃહરિના શતકાને અને તેમાં ખાસ કરીને 'વૈરાગ્ય-શતકને લક્ષ્યમાં રાખી તેવાં શતકો રચવાં કલ્પન હાથ ધરી છે. કેટલાકે જ્યદેવના જેવું ગીન-ગોવિન્દ રચી પોતાનો કીર્તિ-સ્તંભ સ્થાપવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

આ તો અજૈન કાવ્યોની વાત કરી. પરંતુ આ હકીકત જૈન કાવ્યોના સંબંધમાં પણ ધટી શકે છે એમ કહેવામાં આવે છે. જેમકે શતાર્થિક શ્રીસોમપ્રભસૂરિકૃત (પ્રસાદતા, અને સરલ-તાથી વિભૂષિત) સિન્દૂર-પ્રકરના અનુકરણરૂપ કર્પૂર-પ્રકર, કસ્તૂરી-પ્રકર અને હિંગુલ-પ્રકર રચવામાં આવ્યાં છે.

૧ સરખાવો—

“ ગતાનુગતિકો લોકો, ન લોકઃ પારમાર્થિકઃ ।

વાલુકાલિજ્ઞમાત્રેણ, ગતં મે તામ્રમાજનમ્ ॥ ૧ ॥ ”

૨ મેઘદૂતના સમસ્ત શ્લોકોના એક અથવા બે ચરણો લઇને પાર્શ્વિક્યુદય નામનું કાવ્ય રચનારા શ્રીજિનસેનસૂરિ (આ કાવ્ય છપાયેલું છે; એના સંબંધમાં પ્રો. કે. બી. પાઠકનું એમ માનવું છે કે એ મૂળ મેઘદૂત કરતાં ચડિયાતું કાવ્ય છે), પવન-દૂતના કર્તા વાહિયન્દ્ર (આ કાવ્ય મેઘદૂતની છાયારૂપ છે અને તે સુદ્રિત છે), ચન્દ્ર-દૂતના કર્તાજમ્બૂકવિ, નેમિદૂતના કર્તા સાંગણસુત વિક્રમ, શીલદૂતના કર્તા ચારિત્રસુંદર-ગણિ (આ ઘણું પ્રાસાદિક કાવ્ય છે અને તે સુદ્રિત છે), ઇન્દુ-દૂતના કર્તા વિનયવિજયગણિ, મેઘદૂતના કર્તા વિક્રમ મંત્રી, મેઘદૂત-સમસ્યા-લેખના કર્તા ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્વિજય અને જૈન મેઘદૂત (આ કાવ્ય કંઈ મેઘદૂતની પાદ-પૂર્તિરૂપ નથી, પરંતુ ફક્ત અત્ર નામમાં તેમજ તેના પ્રથમ શ્લોકના પ્રારંભમાં સમાનતા છે)ના કર્તા મેરૂતંગાર્થ્ય તેમજ મનોદૂત અને ચેતોદૂતના કર્તાઓ (એમનાં નામો જાણવામાં આવ્યાં નથી) ચેતોદૂત સુદ્રિત છે.) વિગેરે જૈન કવિઓ થઈ ગયાં છે.

૩ અજૈન કવિઓમાં પવન-દૂતના કર્તા ધોષક, ઉદ્ધવ-દૂતના કર્તા માધવ, મનોદૂતના કર્તા તૈલંગ વ્રજનાથ, પદાંક-દૂતના કર્તા કૃષ્ણસાર્વભૌમ, હંસદૂતના કર્તા રૂપગોસ્વામી તેમજ કોકિલ-સંદેશના કર્તા ઉદ્દેહ શાસ્ત્રી, શુક-સંદેશના કર્તા લક્ષ્મીદાસ, હંસ-સંદેશના કર્તા વેદાંતદેશી વિગેરે કવિનાં નામો જાણીતાં છે.

૪ પદ્માનંદ કવિએ વૈરાગ્ય-શતક રચ્યું છે. આ કાવ્ય-માલાના સપ્તમ ગુચ્છમાં છપાયેલું છે.

૫ કર્પૂર-પ્રકરના કર્તા હરિ સાધુ છે.

આ પ્રમાણે ઉપર્યુક્ત અઢૈન અને ઢૈન કાવ્યોની છાયા કે પાદપૂર્તિરૂપે કાવ્યો રચવામાં માનવની અનુકરણરૂપ પ્રકૃતિ કારણભૂત હોય અને એ અનુકરણનો મુખ્ય ઉદ્દેશ મૂળ કર્તાના કરતાં પણ વધારે ઉચ્ચ પદ પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા હોય એમ માની લઇએ, તો પણ મહાવાદી તાર્કિક-શિરોમણિ શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકરના શબ્દ-લાક્ષિત્ય અને અર્થ-ગૌરવથી અસંકૃત કંદ્યાણુ-મંદિર-સ્તોત્રના તેમજ શ્રીમાન્ માનતુંગસૂરિના પ્રસાદતાથી વિભૂષિત ભક્તભર-સ્તોત્રના અનિતમ પાદ લઇને ક્ષેપિત અનુકરણ કરવાના ઉદ્દેશથી અને તે પણ આ પ્રખર કવીશરોની પ્રતિભાને પહોંચી વળવાના કે અર્દક તેથી પણ વિશિષ્ટ પ્રકારનું પાણ્ડિત્ય પ્રકટ કરવાના હેતુથી ઢૈન કવિઓએ પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યો રચ્યાં છે એમ માનવા માફક મન તો ના પાડે છે, કેમકે પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યો રચવાનો ઉદ્દેશ તે તે કૃતિઓ પ્રતિ ણહુમાન હોવાને લીધે તેને ચિરસ્થાથી બનાવવાનો હોય એમ પણ સંભવી શકે છે.

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ તપાસતાં એ સહેલાઇથી જોઇ શકાય છે કે અનેક અપૂર્વ ગ્રન્થો અત્યારે દષ્ટિ-ગોચર થતા નથી. વૈર-ભાવને લઇને ધર્માધ અઢૈનોને હાથે કેટલાએ ઢૈન ભંડારો અશિદ્ધેવના બલિદાનરૂપ થયા છે. આવી પરિસ્થિતિમાં કોઇ પણ અપૂર્વ કાવ્યને અમર રાખવા લાલસા થાય તો તે પૂર્ણ કરવા તેના સમસ્ત શ્લોકોના પ્રત્યેક ચરણની પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યો રચવાં એ પણ એક જાતનો માર્ગ છે, જોકે બીજો માર્ગ એ પણ છે કે તે તે કાવ્યોની અનેક નકલો કરાવી અન્ય અન્ય સ્થળોમાં સ્થાપિત કરવી.

પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યની રચના—

અત્ર એ ધ્યાનમાં રાખવું કે પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્ય રચવું એ બાળકનો ખેલ નથી. મૂળ કાવ્યમાં જે જે વિશિષ્ટ ગુણોનો સદ્ભાવ હોય, તે તે ગુણોથી વિભૂષિત કાવ્ય રચવું એ પ્રતિભાશાળી મનુષ્યજ કરી શકે એમ કહેવું ખોટું નહિ ગણાય. કેમકે ‘લાકડે માંકડું’ વળગાડ્યાનો દોષ પોતાને શિરે ન આવે એટલા માટે પાદ-પૂર્તિ તરીકે લીધેલા પાદમાંથી નીકળતા અર્થનું અનુસન્ધાન કરવા તરફ પણ લક્ષ્ય આપવાની આવશ્યકતા રહે છે એ ભૂલવા જેવું નથી. વળી તેમાં પણ કોઇ મહાવ્યકિતનું ચારિત્ર સાંગોપાંગ આલેખવું એ તો પ્રતિ-

૧ Indische Studien (vol. 14, pp. 357-371) માં ઇ. સ. ૧૮૭૬ માં ડૉ. યાકોબી (Jacobi) એ તૈયાર કરેલાં ભક્તભર અને કંદ્યાણુ-મંદિર-સ્તોત્રનાં જર્મન ભાષાન્તર છપાયાં છે. આની પ્રસ્તાવનામાં તે વિદ્વાને એમ કહ્યું છે કે કંદ્યાણુ-મંદિર-સ્તોત્ર ભક્તભર-સ્તોત્ર ઉપરથી રચવામાં આવ્યું છે. એટલે કંદ્યાણુ-મંદિર-સ્તોત્ર એ ભક્તભર-સ્તોત્રના અનુકરણરૂપ છે. આ તેમની માન્યતામાં હવે કંઈ ફેર પડ્યા છે કે નહિ તે મારા બાલુવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ આ માન્યતા ઢૈન પરંપરાથી વિરૂદ્ધ છે એટલુંજ અત્ર નિવેદન કરવામાં આવે છે, કેમકે તેના સંબંધમાં અત્ર વિશેષ વિચાર કરવો યોગ્ય નથી.

૨ અનિતમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે અન્ય ચરણોથી પાદ-પૂર્તિ કરેલાં સંપૂર્ણ કાવ્યો મારા જોવામાં આવ્યાં નથી, બાકા શ્રીયશો વિજય ઢૈન ગ્રન્થમાલાના શ્રીઢૈન-સ્તોત્ર-સંગ્રહના દ્વિતીય ભાગ (પૃઠ ૧૫-૧૬) માં ભક્તભર તેમજ કંદ્યાણુ-મંદિરના પ્રમથ શ્લોકના પ્રત્યેક પાદથી પાદ-પૂર્તિ કરેલાં ચાર ચાર શ્લોકનાં બે કાવ્યો છે. અત્ર એ ઉમેરવું અનુચિત નહિ ગણાય કે આદિ યા અંતનું પાદ લઇને અનેક સ્તોત્રો રચાયાં છે એમ સાંભળવામાં આવતાં તદનુસાર પ્રથમ પાદની પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યો મેળવવાં એ શ્રીયુત જીવજીવેદ સાકરચંદ્ર ઝવેરી દ્વારા ઘણા ભંડારોમાં તપાસ કરાવી, પરંતુ કોઇ સ્થળેથી પતો લાગ્યો નથી. વારતે આ હકીકત વિચારણીય છે.

ભાની પરાકાષ્ટા સૂચવે છે. આમાં પણ ખરી ખૂબી તો ત્યારેજ ગણાય કે જ્યારે પાઠકને તે કાવ્ય અન્ય કોઈ કાવ્યની પાદ-પૂર્તિરૂપ છે એમ ન લાગે, પરંતુ તે અખંડિત કાવ્ય છે એમજ લાગે.' આને માટે શબ્દ-રચના ઉપર પણ ધ્યાન આપવાની જરૂર રહે છે.

પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યનો પ્રારંભ—

ભક્તામર-સ્તોત્રની પાદ-પૂર્તિરૂપે રચાયેલાં કાવ્યોના સંબંધી વિશેષ વિચાર કરીએ. તે પૂર્વે એક અન્ય પ્રશ્ન વિચારી લઈએ. આ પ્રશ્ન એ છે કે પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યો રચવાં તરફ પ્રથમ કોનું ધ્યાન ખેંચાયું ?

એ તો દેખીતી વાત છે કે કાવ્યમાં વર્ણવેલા અલંકારો પૈકી પાદ-પૂર્તિ પણ એક અલંકાર છે. આથી કરીને આવા અલંકારનો પ્રથમ કોણે પ્રારંભ કર્યો એ જાણવું મુશ્કેલ છે. કેમકે એક તો પ્રાચીનમાં પ્રાચીન અલંકારશાસ્ત્ર કયું છે અને તે કોણે રચ્યું છે તે જાણવું જોઈએ. વળી આ ઉપરાંત પહેલ વહેલું પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્ય કોણે રચ્યું એનો પણ નિર્ણય કરવા તેના કર્તાનો સમય નિર્ણયિત હોવો જોઈએ.^૧ એથી કરીને આ પ્રશ્નનો અત્યંત વિશાળ દષ્ટિએ વિચાર થઈ શકે તેમ નથી એટલુંજ નહિ પણ પ્રસ્તુતમાં ભક્તામરની પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્ય કોણે પ્રથમ રચ્યું એ વિચારવા જતાં પણ આ સ્તોત્રની પાદ-પૂર્તિરૂપ કૈયાં કયાં કાવ્યો રચાયાં છે તેનો સંપૂર્ણ ઓધ થયા વિના આ પ્રશ્નનો પણ છેવટનો ઉત્તર તો આપી શકાય તેમ નથી. આથી કરીને સાધન મળશે તો તે સંબંધમાં બીજા કે ત્રીજા વિભાગમાં વિચાર કરવામાં આવશે એટલું નિવેદન કરી આ વાત પડતી મૂકવામાં આવે છે.

વીર-ભક્તામરની સમીક્ષા

નામ—

વીર-ભક્તામર કાવ્યનો ' રાજ્યર્ધિવૃદ્ધિ ' પદથી પ્રારંભ થતો હોવાથી તેના કર્તા ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિ એને ' રાજ્યર્ધિવૃદ્ધિ ' એ નામથી ઓળખાવે છે. આમ કરવામાં તેમણે ભક્તામરસ્તોત્ર, કલ્યાણમંદિર-સ્તોત્ર, સંસાર-દાવાનલની સ્તુતિ ઇત્યાદિ નામો રાખવામાં જે હેતુ સમાયેલો છે તેનું અત્ર અનુકરણ કર્યું હોય એમ લાગે છે. ચાવીસમા તીર્થંકર વીર પ્રભુનું ચરિત્ર એ આ ભક્તામરની પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યનો વિષય હોવાથી તેને 'વીર-ભક્તામર'ના નામથી પણ ઓળખાવી શકાય છે.

૧ આવી હકીકત ભાષાંતરને પણ લાગૂ પડે છે. ઉચ્ચ કોટિનું ભાષાંતર તો તેજ ગણાય કે જે વાંચવાથી એમ ન માણસ પડી વ્ધ કે તે અમુક અન્યનું ભાષાંતર છે, પરંતુ એમજ લાગે કે એ સ્વતંત્ર અન્ય છે, પરંતુ આ કાર્ય કંઈ સહેલ નથી.

૨ મેઘદૂતની પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્ય રચવાના કાર્યની શરૂઆત જેનોએ કરી છે એવો જૈન આત્માનંદ અન્ય-રત્નમાલા તરફથી બહાર પડેલ જૈનમેઘદૂતની પ્રસ્તાવનામાં ઉલ્લેખ છે.

૩ અત્યારે આવાં છ કાવ્યો મને મળી આવ્યાં છે. એનાં નામો તથા કર્તાઓ સારૂ જુઓ ૨૭ મું પૃષ્ઠ.

વિષય—

આ કાવ્ય વીર પ્રભુના જીવનના મુખ્ય પ્રસંગો ઉપર પ્રકાશ પાડે છે; કેમકે એમાં વીર પ્રભુના પૂર્વ ભવો, તેમની બાલ-ઝીડા, તેમનું નિશાળ-ગરણું, તેમણે દીક્ષા લીધી તે પૂર્વે દીધેલું સાંવ-ત્સરિક દાન, તેમણે ચણ્ડકૌશિકને કરેલો પ્રતિબોધ, તેજ્ઞેશ્વરયાથી પરિતપ્ત બનેલા ગોશાળક ઉપર તેમણે શીતલેશ્યા મૂઢીને કરેલો ઉપકાર, સંગમે કરેલા ઉપસર્ગોને ધૈર્યપૂર્વક સહન કરવાની તેમની મનોવૃત્તિ અને શક્તિ, તેમના શરણપૂર્વક ચમરેન્દ્રનો ઉત્પાત, તેમણે પ્રાપ્ત કરેલું કેવલજ્ઞાન, તેમનો ઉપદેશ-મહિમા, તેમની વાણીની મધુરતા, તેમણે ઇન્દ્રભૂતિ ઉપર કરેલો અનુપમ ઉપકાર, તેમનું અસાધારણ રૂપ, તેમની ખામણ્ડલાદિક વિભૂતિઓ ધત્યાદિ બાબતોનો અત્ર ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. આ ઉપરાંત કેટલેક સ્થલે તો સમસ્ત જિનેશ્વરોને લાગૂ પડે એવી તેમની સ્તુતિ પણ કરવામાં આવી છે.

વ્યાકરણ—

વરિવર્તિ (શ્લો. ૧), ઝજાવઢીતિ (શ્લો. ૧૩), વર્તિ (શ્લો. ૧૮), ચરિક્રતિ (શ્લો. ૨૫), ત્વચ્ચકા (શ્લો. ૨૬), ત્ત્કે (શ્લો. ૪૨) ધત્યાદિ રૂપો આ કાવ્યમાં નજરે પડે છે. વિશેષમાં તાત્પર્યમાન (શ્લો. ૩), રસિતું (શ્લો. ૧૧) નિષ્કૃષ્ણવર્મ (શ્લો. ૧૬), નિજગત્વાં (શ્લો. ૧૭), ગુણચળાઃ (શ્લો. ૧૫) અને ઓત્વાલ્લવઃ (શ્લો. ૩૪) એ રૂપો તો વ્યાકરણ-સિદ્ધ છે એમ સિદ્ધ કરવા દીકાકારે પ્રયાસ કર્યો છે.

છંદ અને અલંકાર—

આ સમસ્ત કાવ્ય શ્રીમાનતુંગમૂરિએ રચેલા ભક્તામર રતોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ હોવાથી તે ‘વસંતતિલકા’ વૃત્તમાં રચવામાં આવ્યું છે તેમજ તેમાં પાદ-પૂર્તિરૂપ અલંકાર મુખ્ય છે, જે કે અર્થાન્તર-ન્યાસ, વ્યતિરેક ધત્યાદિ અલંકારો પણ તેમાં દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

વળી બારમા અને તેરમા શ્લોકમાં અનેક અવ્યયોતું અસ્તિત્વ, સોળમા શ્લોકમાં ‘નિર્’ અવ્યયનો અનેક વાર કરવામાં આવેલો પ્રયોગ તેમજ એ શ્લોકનો ભાવ, વળી ઉપમાન અને ઉપમેય બન્નેને લાગૂ પડતાં પદોથી અલંકૃત ૧૭ મા, ૧૮ મા, ૨૮ મા, ૩૯ મા તથા ૪૪ મા શ્લોકો અને તેમાં ખાસ કરીને ૩૯મો શ્લોક એ આ કાવ્યમાંના અલંકારની વિશેષતા સચવે છે.

નેમિ-ભક્તામરની સમીક્ષા

નામ—

આ કાવ્યના કર્તાએ અવતરણના દ્વિતીય પદમાં સૂચવ્યા મુજબ એનું નામ નેમિ-સંબોધન છે, પરંતુ જે ભક્તામર-સમસ્કના કાવ્યમાં જે તીર્થકરના ગુણ-ગાનો હોય, તે તીર્થકરનું ભક્તામર સાથે નામ જોડીને તે કાવ્યનું તે નામ રાખવા મને અભિલાષા થવાથી અને તેમ કરવું અનુચિત નહિ લાગવાથી મેં તે કાવ્યનું તેવું નામ રાખ્યું છે. આ વાતની આ વિભાગમાં આપેલાં બે કાવ્યોનાં નામો સાક્ષી પૂરે છે.

વિષય—

રાજમતીની સાથે લક્ષ્મ-ગાંધી બેઠાવાને માટે નેમિનાથ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પ્રમુખ યાદવોની સાથે લક્ષ્મ-મંડપ સુધી આવી તોરણેથી પોતાનો રથ પાછો ફેરવી બચ છે તે પ્રસંગથી આ કાવ્યનો પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં વિરહિણી રાજમતીના ઉદ્ગારો એ આ કાવ્યનો મુખ્ય વિષય છે.

છંદ અને અલંકાર—

આ કાવ્ય છંદની બાબતમાં તો વીર-ભક્તામરને મળતું આવે એ દેખીતી વાત છે. વળી પાદ-પૂર્તિરૂપ અલંકાર પણ આ બંને કાવ્યોમાં મુખ્ય અલંકારરૂપ છે એ પણ કંઈ નિવેદન કરવાની જરૂર રહેતી નથી.

વ્યાકરણ—

આ કાવ્યમાં કોઈ પણ સ્થળે વ્યાકરણના નિયમોનો ભંગ થયેલો બેવામાં આવતો નથી. છતાં એટલું તો ઉમેરવું પડશે કે દશમા પદના ત્રીજા ચરણમાં ‘ચ’ અને ‘ઈતિ’ ની સંધિ કરવામાં આવી નથી તે વાસ્તવિક નથી એમ કોઈને ભાસે. આનું વ્યાકરણ-દષ્ટિએ સમાધાન કરવામાં આવે તે પૂર્વે મહાર્ષિ ભતૃહરિએ રચેલા નિમ્ન-લિખિત પદ તરફ દષ્ટિપાત કરવો અનુચિત નહિ ગણાય.

“ યાં ચિન્તયામિ સતતં મયિ સા વિરક્તા ।

... ..

ધિક્ ત્વાં ચ તં ચ મદનં ચ ઇમાં ચ માં ચ ॥૧૧”

આ પદના ચતુર્થ ચરણમાં ‘ચ’ અને ‘ઈમાં’ ની સંધિ કરવામાં આવી નથી. આ પ્રમાણે સંધિ નહિ કરવાથી વ્યાકરણના નિયમનો ભંગ થાય છે કે નહિ તે સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે.—

“ સંહિત્કપદે નિત્યા, નિત્યા ધાનૂપસર્ગયોઃ ।

નિત્યા સમાસે વાક્યે નુ, સા વિવક્ષામપેક્ષતે ॥૧૧”

આ ઉપરથી બેઠ શકાય છે કે એક પદમાં, ધાતુ અને ઉપસર્ગના સંબંધમાં તેમજ સમાસમાં સંધિ કરવીજ બેઠએ; પરંતુ વાક્યમાં સંધિ કરવી કે નહિ કરવી તે વિવક્ષાના ઉપર આધાર રાખે છે. આથી આ કાવ્ય દૂષિત નથી એમ સિદ્ધ થાય છે. વળી આ સંબંધમાં સિદ્ધ-હૈમનું નીચે મુજબનું સૂત્ર—

“ઞ્સ્વોઽ પદે વા” (અ૦ ૧, પા૦ ૨, સૂ૦ ૨૨)

પણ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે.

વીર-ભક્તામર અને નેમિ-ભક્તામરની તુલના

આ બંને કાવ્યો શ્રીમાનતુંગસૂરિએ રચેલા ભક્તામર-સ્તોત્રના પ્રત્યેક પદના અંતિમ ચરણની છાયા (પાદ-પૂર્તિ)રૂપ હોવાથી તે બંનેમાં ૪૪ પદો છે. પરંતુ વીરભક્તામરમાં તેના કર્તા

ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિએ પોતાના ગુરૂના નામનો તેમજ તેમણે આ કાવ્ય કંઠ સાક્ષમાં રચ્યું તે સૂચવનારો એક શ્લોક અંતમાં આપ્યો છે એ વિશેષતા છે.

આ ખંને કાવ્યો સ્વોપજ દીકાથી અલંકૃત છે. વીર-ભક્તામરની દીકા જોતાં એ સહજ જોઈ શકાય છે કે એ દીકામાં અમુક રૂપો વ્યાકરણથી સિદ્ધ છે એ ખતાવવા પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે, જ્યારે નેમિ ભક્તામરની દીકા તરફ દષ્ટિ-પાત કરતાં એમ માલૂમ પડે છે કે તેમાં એકના એક પદમાંથી જટલા અર્થો થઈ શકે તેટલા સૂચવવા પ્રયાસ થયો છે.

વિશેષમાં વીર-ભક્તામરના યાથા ચરણમાંથી તો મૂળ ભક્તામરના ચતુર્થ ચરણના અર્થનોજ ધ્વનિ નીકળે છે, જ્યારે નોમ-ભક્તામરમાં તો તે ચરણનો અન્ય રીતે પદ્મજેદ કરી નવીન અર્થ પણ કેટલીક વાર સૂચવવામાં આવ્યો છે. વળી જમ વીર-ભક્તા-મરમાં એક સ્થળે (સોળમા પદમાં) મૂળ ભક્તામરના સંપૂર્ણ પદનો સંપૂર્ણ ભાવ નજરે પડે છે, તેવી હકીકત નેમિ-ભક્તામરને પણ લાગૂ પડે છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ મૂળ ભક્તામરનો સંપૂર્ણ ૧૧ મો શ્લોક 'જનસ્પ'ને બદલે 'મર્દાય' એટલાજ ફેરફાર સાથે દષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

આ ખંને કાવ્યોનો વિષય તીર્થકરના ગુણો ગાવાનો છે. વીર-ભક્તામરમાં તો જોનોના યોવીસમા અને આ અવસર્પિણીની અપેક્ષાએ અન્તિમ તીર્થકરનું લગભગ સંપૂર્ણ જીવન આલેખવામાં આવ્યું છે, જ્યારે નેમિ-ભક્તામરમાં તો આ અવસર્પિણીમાં થઈ ગયેલા અખંડ બ્રહ્મચારી બાવીસમા તીર્થકરના લક્ષ-પ્રસંગથી માંડીને તેમના જીવન-ચરિત્રની રૂપરેખા દેવામાં આવી છે. યોવીસ તીર્થકરોમાં આ બે તીર્થકરો પ્રથમ તીર્થકર શ્રીઋષભદેવ, સોળમા તીર્થકર શ્રીશાન્તિનાથ અને ત્રીસમા તીર્થકર શ્રીપાશ્વિનાથની જમ વિશેષ લોક-પ્રિય છે.

આ ખંને કાવ્યો પૈકી વીર-ભક્તામરનું 'રાજ્યર્ધ્વિવૃદ્ધિ' એવું અપર નામ છે, જ્યારે એવું નામ નેમિ-ભક્તામરનું આપવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ તેનું કારણ દેખીતું છે; કેમકે જો આ કાવ્યને એવી રીતે આજખાવવા તેના કર્તાએ વિચાર રાખ્યો હોત, તો તે કાવ્ય 'ભક્તામર' પદથી શરૂ ન કરતાં અન્ય કોઈ પદથી શરૂ કરવું જોઈતું હતું. કેમકે આ પદથી શરૂ કરવાથી તો તેનું 'ભક્તામર' એવું નામ રાખવું પડત અને તેમ થતાં મૂળ કાવ્ય અને સમસ્યારૂપ કાવ્યની ભિન્નતા દષ્ટિ-ગોચર થાત નહિ.

શ્રીધર્મવર્ધનગણિની કૃતિઓ—

આ કવીશ્વરે વીર-ભક્તામર રચ્યું છે એ તો આ અન્ય ઉપરથી જોઈ શકાય છે. આ ઉપરાંત જૈન અન્થાવલી (૫૦ ૨૩૪) ઉપરથી જોઈ શકાય છે તેમ તેમણે એક હજાર શ્લોક જટલું શ્રેણિક-ચરિત્ર ગદ્યમાં લખ્યું છે. આ સિવાય તેમણે કોઈ અન્ય અન્ય રચ્યો હોય એમ જાણવામાં આવ્યું નથી.

શ્રીભાવપ્રભસૂરિની કૃતિઓ—

આ કવિરાજે નેમિ-ભક્તામર રચ્યું છે એ વાતની તો આ અન્ય સાક્ષી પૂરે છે. વિશેષમાં જૈન અન્થાવલીમાં નિવેદન કર્યા મુજબ તેમણે સં ૧૭૯૧ માં કલ્યાણ-માંદરના ચતુર્થ ચરણની

પાઠ-પૂર્તિરૂપ તેમજ સ્વોપજ ટીકાથી અલંકૃત એક કાવ્ય રચ્યું છે. (આને અભિનવ-કલ્યાણ-મોદર તેમજ જૈનધર્મવરસ્તોત્ર તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. આ ખંનેને જૈન ગ્રન્થાવલીમાં ગુહા ગણવામાં આવ્યા હોય એમ લાગે છે, પરંતુ તેમ કરવામાં આવ્યું હોય તો તે ખોટું છે. વળી શ્રીયશોવિજય જૈન ગ્રન્થમાલા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા જૈનસ્તોત્રસંગ્રહના પ્રથમ ભાગમાં આ કાવ્યનું જૈનધર્મવરસંસ્તવન એવું નામ રાખવામાં આવ્યું છે.)

આ ઉપરાંત ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયે રચેલા પ્રતિ-માશતક ઉપર (વિ. સં. ૧૭૯૩ માં) લઘુવૃત્તિ તેમજ તેમણે રચેલા નયોપદેશ ઉપર અંવ-ચૂરિ તથા શ્રીપાર્શ્વચન્દ્રકૃત મહાવીર-સ્તોત્ર ઉપર વૃત્તિ આ સરિજીએ રચી છે. વળી પ્રતિમાશ-તકની પ્રસ્તાવનામાં નિવેદન કર્યા મુજબ તેમણે માતૃકા-પ્રકરણ પણ રચ્યું છે. સં. ૧૭૯૨માં રચેલી હુતાશિની કથા તથા છ પત્રની પર્યુપણ-અઘાઈ-વ્યાખ્યા એ પણ જૈન ગ્રન્થાવલી અનુસાર તેમની કૃતિઓ છે.

શ્રીધર્મવર્ધનગણિ અને શ્રીભાવપ્રભસૂરિનાં જીવન-ચરિત્રો—

શ્રીધર્મવર્ધનગણિના સંબંધમાં તેમણે રચેલા વીર-ભક્તામરના અન્તિમ શ્લોક ઉપરથી જોઇ શકાય છે તેમ આ કાવ્યની રચના તેમણે સં. ૧૭૩૬માં કરી હતી અને શ્રીવિજયહર્ષવાચક એ તેમના ગુરૂ થતા હતા. આ ઉપરાંત તેમના જીવન ઉપર વિશેષ પ્રકાશ પાડનાર ડાઇ સાધન મારા જોવામાં આવ્યું નથી એટલે તે સંબંધમાં હું વધારે લખી શકતો નથી.

૧ આ સ્વોપજ ટીકા યુક્ત કાવ્યની એક પ્રતિ મને શ્રીમાન જીવણચંદ મારફતે મુનિવર્ધ હંસવિજયજી તર-ફથી મળી છે. હાલમાં હું આ પ્રતિની પ્રેસ-કોપી તૈયાર કરી રહ્યા છું. આગમોદયસમિતિ દ્વારા તે બહાર પાડવામાં આવનાર છે.

૨ આ ગ્રન્થ (લઘુવૃત્તિ સહિત) શ્રીજૈનઆત્માનન્દજી તરફથી વિ. સં. ૧૯૭૧માં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.

૩ સરખાવો પ્રતિમાશતકની અન્તમાં આપેલી ટીકાકારની પ્રશસ્તિ—

“ત્ર્યક્ષાશ્વમિતિ (૧૭૯૩) વર્ષે, માઘશુક્લાષ્ટમીતિથૌ ।

વારે દેવગુરૌ જાતા, પૂર્ણેયં વૃત્તિરુત્તમા ॥૧૧ ॥”

૪ આ લઘુવૃત્તિ સૂરિજીએ પોતાના શિષ્ય જ્યોતીરત્નને માટે રચ્યાં હતી એ વાત એના અન્તમાં આપેલા નિમ્ન-લિખિત ઉલ્લેખ ઉપરથી સ્પષ્ટ જોઇ શકાય છે.

“ઈતિ શ્રીમત્પૂર્ણિમાગચ્છીયમદારકશ્રીમાવપ્રભસૂરિસમુદ્ધતા પ્રતિમાશતક લઘુવૃત્તિરિયં વિખ્યજ્યોતીરત્નસ્ય હેતવે સમ્પૂર્ણા.”

૫ સરખાવો—

“સ્મૃત્વા શ્રીશારદામત્ર, શ્રીમાવપ્રભસૂરિભિઃ ।

સ્મૃત્યર્થ લિખ્યતે કશ્ચિત્, પર્યાયો દ્યસ્ય વૃત્તિઃ ॥ ૧ ॥”

૬ આ સ્તોત્ર તેમજ તેની વૃત્તિ શ્રીયશોવિજય જૈન સંસ્કૃત પાઠશાલા (મહેસાણા) તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા શ્રીસ્તોત્ર-રત્નાકરના દ્વિતીય વિભાગમાં છપાયેલાં છે.

૭ ભાતક-દીપિકા નામનો ગ્રન્થ તેમજ (સં. ૧૭૬૫માં) તેની વૃત્તિ રચનારા તરીકે જે હર્ષવિજયનો જૈન ગ્રન્થાવલીમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, તે આજ છે કે કેમ તે તેની પ્રતિ જોવા વિના નિવેદન કરી શકાય તેમ નથી.

આવીજ રીતે નેમિ-ભક્તામરના અન્તિમ પદ તેમજ તેની ટીકામાં તેના કર્તા શ્રીભાવપ્રભ-સૂરિ સૂચવે છે તેમ તેઓ સરિ થયા તે પૂર્વે તેઓ 'ભાવરત્ન'ના નામથી ઓળખાતા હતા. પાછળથી તેમણે સૂરિ-પદ પ્રાપ્ત કર્યું ત્યારે તેમનું 'ભાવપ્રભ' એવું નામ રાખવામાં આવ્યું હતું. વિશેષમાં આ સમયે શ્રીમાલિના વીર વંશરૂપ કમલને વિષે રાજહુંસના સમાન એવા તથા રામા નામની માતાની કુક્ષિમાં ઉત્પન્ન થયેલા તેમજ જયતસી નામના પિતાના પુત્ર શ્રીતેજસી શ્રેષ્ઠીએ સૂરિ-પદનો મહોત્સવ કર્યો હતો.'

માહમાપ્રભ મુનિરાજના શિષ્યવર્ધ આ ભાવપ્રભસૂરિજી પૂર્ણિમા ગચ્છના હતા તેમજ તેમને ભાણુરત્ન નામના શિષ્ય હતા એ વાત જૈનધર્મવરસ્તોત્ર નામના સ્વોપજ ટીકાથી અલંકૃત કાવ્યની પ્રતિના અન્તિમ ઉલ્લેખ ઉપરથી જ્ઞેઠ શકાય છે. વળી તેમને જ્યોતીરત્ન નામના પણ એક શિષ્ય હતા એ વાત પ્રતિમાશતકની લઘુવૃત્તિના અંતમાં આપેલા ઉલ્લેખ ઉપરથી જ્ઞેઠ શકાય છે (જુઓ નવમા પૃષ્ઠ ઉપરની ચોથી ટિપ્પણી). આ ઉપરાંત તેમના સંબંધમાં પણ વિશેષ માહિતી મને મળી શકી નથી એટલે આ બંને કવીશ્વરોને પ્રણામ કરવા પૂર્વક હું આ ઉપોદ્ધાત પૂર્ણ કરું છું.

અંખાઇ. . .
વિક્રમ સંવત ૧૯૮૨.

હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા.

૧ સરખાવે પ્રતિમાશતકની લઘુવૃત્તિની પ્રથરિત:—

“ શ્રીશ્રીમાલિમુવીરવંશકમલે શ્રીરાજહસોપમો

રામાકુક્ષિસમુદ્ભવો જયતસી દેહાજ્જો દીપ્તિમાન્ ।

જાતો યોડલિલસાધુકારતિલકઃ શ્રીતેજસીશ્રેષ્ઠિરાદ્

તેન શ્રાદ્ધવરેણ યત્સંદમદ્દો દ્રવ્યવ્યયૈર્નિર્મિતઃ ॥ ૧ ॥”

વિષય-સૂચી

વિષય	વીર-ભક્તામર	પાનાંક
વર્ધમાન (મહાવીર) સ્વામીના પૂર્વ ભવો તેમજ તેમના નામની સાર્થકતા		૧-૨
કાળના વિભાગો, વર્ધમાન સ્વામીનું ચમવન, ચક્રવર્તીની વ્યાખ્યા, ખાર દેવલોક, વાસુદેવની વ્યાખ્યા, મહાવીર સ્વામીના સત્તાવીસ ભવો, ભરત નરેશ્વર, શ્રેણિક નૃપતિ, પદ્ય-વિચાર.		
મહાવીર સ્વામીનું અલૌકિક પરાક્રમ.....	.....	૩
વીર પ્રભુની ક્રીડા, ' વીર ' શબ્દ સંબંધી વિચાર.		
વીર પ્રભુનું અપૂર્વ વિદ્યા-બલ	.....	૪
વીર પ્રભુનું નિશાળ-ગરબ્દ, પદ્ય-અલંકાર, આક વૈચારણ્યો.		
પ્રભુનો ઉપદેશ-મહિમા.	.....	૫
કર્મ-ક્ષયનું કારણ નાથનું નામ.	.....	૬
ભગવાને મારી હુઠાવેલ મિથ્યાત્વને મળેલો આશ્રય	.....	૭
પ્રભુના નામની વિશેષતા	.....	૮
શ્લોકનું તાત્પર્ય.		
પ્રભુના ક્વલજ્ઞાનનો મહિમા	.....	૯
કલ્યાણક-વિચાર.		
પ્રભુનો સેવક પ્રતિ અનુપમ ઉપકાર	.....	૧૦
અર્થ-વિચાર, ખરો ઉપકારી કોણુ ?, ઇન્દ્રસૂતિ-વિચાર, દેવાનન્દસૂરિકૃત ગૌતમાષ્ટક સ્તોત્ર તેમજ તેનું ભાષાન્તર.		
પ્રભુની વાણીની મધુરતા.	.....	૧૧
પાઠાન્તર-વિચાર.		
વીર પ્રભુનું અનુપમ રૂપ	.....	૧૨
શ્લોકનો સાર.		
ગ્નિન-દર્શનથી મિથ્યાત્વનો નાશ.	.....	૧૩
શ્લોકનું તાત્પર્ય, શ્લોકની વિચિત્રતા.		
કષાયોનો નાશ કરવામાં પ્રભુનું અપૂર્વ બળ	.....	૧૪
ગ્નિનેશ્વર અને સિંહની તુલના, કષાય-મીમાંસા—ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ.		
ઉપસર્ગો સહન કરવામાં પ્રભુની દૃઢતા.	.....	૧૫
સંગમ અને તેણે કરેલા ઉપસર્ગો, અંતિમ ઉપસર્ગનું શ્રીહૃમચન્દ્રસૂરિએ કરેલું વર્ણન.		
પ્રભુની અપૂર્વ દીપકતા	.....	૧૬
શ્લોક-સમીક્ષા.		
સૂર્ય કરતાં પણ પ્રભુનો અધિક મહિમા	.....	૧૭
પ્રભુની સૂર્યની સાથે સરખામણી, વ્યતિરેક અલંકાર.		

વિષય	પાનાંક
પ્રભુનું અલૌકિક રૂપ	૪૧
સંસ્થાન-વિચાર, પ્રભુનું અનુપમ સૌન્દર્ય.	
વીતરાગના ધ્યાનનો પ્રભાવ	૪૨
ભગવત્-સ્તોત્રના પઠનથી સર્વ ઉપદ્રવોનો નાશ	૪૩
પ્રભુના સ્તોત્રરૂપી હારનું કંઠમાં ધારણુ.	૪૪

નેમિ-ભક્તામર

વિરહિણી રાજમતીના ઉદ્દગારો	૧
શ્રીનેમિનાથ, હંદ આદિ સંબંધી વિચાર.	
વ્યાકરણ-વિચાર.	૭
'મદનાદર:'પરત્વે વિચાર.	૯
વિરોધાલંકારનો પરિહાર.	૧૩
શ્લોકાર્થનું સમાધાન.	૧૫
વિરોધનો પરિહાર.	૨૨
ભારત ચક્રવર્તીને દેવલજ્ઞાન	૨૩
જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સહયોગ.	૨૪
સમિતિ.	૨૫
કૃષ્ણ-વિચાર, પાઠ-વિચાર.	૨૬
શૃંગાર-અધિકાર.	૩૪
સર્વજ્ઞતાનો પ્રભાવ	૩૫
રાજમતીનું નેમિનાથ પાસે ગમન	૩૬
સત્ અને અસત્ સંબંધી વિચાર.	૩૮
રાજમતીને દેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અને તેનું મુક્તિ-ગમન	૪૧
વ્યાકરણ-વિચાર.	૪૨
કાવ્યનો ધ્વનિ.	૪૪

शुद्धिपत्र

पृष्ठ संकेत	अशुद्ध	शुद्ध
* (१) ४	Xश्रीगारनार	श्रीगिरिनार
(१) ११	यतुविशतिकाने	यतुविशतिकाने
(२) २३	विजयदानसूरिछ	विजयदानसूरिछ
(४) ४२	प्रथम	प्रथम
(५) ६	पाद-पूति ३५	पाद-पूति ३५
(६) २४	Xसयवे	सूयवे
(६) ३१	पूरे	पूरे
(७) १३	Xभतृहरिओ	भतृहरिओ
(८) ८	नेमि-भकताभरमां	नेमि-भकताभरमां
(८) १८	श्रीपाश्वनाथनी	श्रीपाश्वनाथनी
(८) ३२	कल्याणु-भंहरना	कल्याणु-भंहरना
२ ३१	राज्य०	राज्य०
२ ३१	संपात	संपत्ति
३ ४	श्रीवधमान	श्रीवधमान
४ २	यकवती	यकवती
५ ३४	रावणु	नरासंध
६ ३	शुभ	शुभ
६ ६	अग्निभति	आग्निभूति
७ १६	भद्रभूति	भद्रभूति
८ ८	पूति ३५	पूति ३५
९ ३५	श्रीहेमचन्द्रसरि	श्रीहेमचन्द्रसरि
११ ८	धामं	धीमं
११ २६	उद्देश	उद्देश
१३ ५	नीयेनो	वेदपदेवकृत कविकल्प- कुमनो नीयेनो
१३ ६	सूत्रनी	सूत्रनी
२४ ७	परवन्दनाय	पदवन्दनाय
२४ १६	मत्वा	मत्वा
२८ ४	त्वत्तुल्यरूपो	त्वत्तुल्यरूपो
२८ ३३	नियुक्तिनी	नियुक्तिनी
२६ ६	चक्षुरिव	चक्षुरिव
२६ १७	तुल्यं	तुल्यमिव
२६ २१	पाण्डु-पलाश- कल्पं	पाण्डु-पलाश-कल्पं इव

पृष्ठ संकेत	अशुद्ध	शुद्ध
२६ २३	अतिश	अतिशय
२६ २४	अज्ञानने पे	अज्ञानने विषे
३० १२	भ्रमात्वीओनुं	भ्रमात्वीओनुं
३१ ८	प्राणिनां (नो) जी- वानामिति (निति)	प्राणिनां (तं) जीवानामिति
३२ ६	नेवुं	नेनुं
३३ १७	प्राणीनो देह	प्राणी-देही
३८ १३	प्रभुना	प्रभुनी
३८ ३१	धटडाभां	धुटडाभां
४२ २७	जैनं	जैत्रं
४३ ३२	नृत्तै	नृत्यै
४७ २८	विभूषित	विभूषित
६० ४	पूर्वना	पूर्वना
६० ५	पूर्वना	पूर्वना
६० १७	पहेलुं पुर्व	पहेलुं पूर्व
६८ ८	वंशनी	वंशनी
७२ ११	ध्रुवस्य	ध्रुवस्य
७७ ३०	यारत्र	यारत्र
७७ ३३	उत्पल	उत्पल
७८ ३०	रत्ननी	सुवर्णनी
७९ १४	न च (?)	तव
७९ १६	शमता	शमता
८५ ३	सूक्ष्म	सूक्ष्म
८५ ४	अर्ध	अर्ध
८७ ३	प्रभुनु	प्रभुनुं
९० २७	शत्रुओनो	शत्रुओनो
९१ २०	०मित्यर्थः	०मित्यर्थः
९२ २०	तद्वृत्तिश्च	तद्वृत्तिश्च
९५ ३४	भाडार	भाडार
९८ ३	कन्या	कन्या
९८ २७	दीपेर	दीपेर
१०५ ८	आगम	आगमः
१०५ ३८	शुवालगम	शुवालगम
१०६ ३४	भाग	भारा
१०६ २६	कालदासे	कालिदासे
११० ११	०मपैति	०मुपैति
११२ २२	विकसित	विकसित
११६ १३	मायवी	मीयवी

* प्रस्तावना तथा उपोद्घातनां पृष्ठा कैसर्भा
आपेक्षां छे.

X ति तेभज् ० ओ भे भीभाओ छपाती वेणा
अपिउत यध नवाथी आवी अशुद्धिओ उपस्थित यध
छे. रेकनां तेभज् अनुस्वारनां भीभां अक्षरथी लुहां
होवाथी इटकीक वार ते तहन जेडी अर्थां छे.

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
११७	३४	शत्र	शत्रु
१२२	२८	लध	लधु
१२४	१२	नमे	नेमे
१२७	१८	समाधि	समाधि
१३०	२६	सभरत	सभस्त
१३१	३१	लोकाकित	लोकाकित
१३६	३६	अष्ट प्रवचन	अष्ट प्रवचन
१४०		अत्र आपेक्षी टिप्पणी	१३६ भा पाना ७पर नेधये.
१४१	३	पद्योनी	पद्योनी
१४३	२२	एवंविधमपि अफल- कारण०	एवंविधस्यापि अफल- तायाः कारण०' इति प्रतिभाति
१४४	२४	स्थाननी	स्थाननी
१४६	३	आधिकार	अधिकार
१४६	७	जायपत्यो०	जायापत्यो०

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१४६	८	सयागो	संयोगो
१५०	१०	आधिकार	अधिकार
१५३	३५	दुर्धरेति	दुर्धरेति
१५४	२६	विशद	विशद
१५६	१७	दीक्षा	दीक्षां
१६०	१४	निःसीम	निःसीम
१६३	२५	इक्षां	इक्षां
१७३	६	शोच्यं	शोच्यां
१८०	४	श्रीगारनार	श्रीगिरिनार
१८३	४	श्रीविनयविजय	श्रीविनयविजय
१८३	१७	पृथु	पृथु
१८३	१८	श्रीभावप्रलस्रिमे	श्रीभावप्रलस्रिमे
१८३	२१	यिन्ताम	यिन्ताम—
१८३	२२	अनेकार्थकाशने-	अनेकार्थकाशने

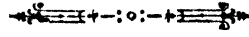

(१)

उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिविरचितम्

॥ वीरभक्तामरम् ॥

('राज्यर्द्धिवृद्धि' इत्यपरनामकम्)

अथ वीरप्रभोः पूर्वभवोल्लेखस्तन्नामसार्थकता च—

राज्यर्द्धिवृद्धिभवनाद् भवने पितृभ्यां

श्री'वर्धमान' इति नाम कृतं कृतिभ्याम् ।

यस्याद्य शासनमिदं वरिवर्ति भूमा-

बालम्बनं भवजले पततां जनानाम् ॥ १ ॥—वसन्ततिलका

श्री'आर्षभिः' प्रणमति स्म भवे तृतीये

गर्भस्थितं तु मघवाऽस्तुत सप्तविंशे ।

यं 'श्रेणिका' देवक्रमा अपि तुष्टुबुध

स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥—युग्मम्

अथ तृतीयकाव्ये श्रीभगवतो महावीरस्वामिनो बलाधिक्यमाह—

'वीर !' त्वया विदधताऽऽमलिकीं सुलीलां

बालाकृतिश्छलकृदारुरुहे सुरो यः ।

तालाबमानवर्षं त्वदृते तमुच्च-

मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थकाव्येन श्रीभगवतो विद्याधिक्यमाह—

शक्रेण पृष्टमखिलं त्वमुक्त्वथ यत् तद्

जिनेन्द्रसंज्ञकमिहाजानि शब्दशास्त्रम् ।

तस्यापि पारमुपयाति न कोऽपि बुद्ध्या
को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

उपदेशाधिक्यमाह—

धर्मस्य वृद्धिकरणाय जिन ! त्वदीया
प्रादुर्भवत्यमलसद्गुणदायिनी गौः ।
पेयूषपोषणपरा वरकामधेनु-
र्नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

कर्मक्षये भगवतो नाम्नो माहात्म्यमाह—

छिद्येत कर्मनिचयो भविनां यदाशु
त्वन्नामधाम किल कारणमीश ! तत्र ।
कण्ठे पिकस्य कफजालमुपैति नाशं
तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

भगवता मिथ्यात्वं हतं, तदन्यदेवेषु स्थितमित्याह—

‘देवार्य’देव ! भवता कुमतं हतं तन्-
मिथ्यात्ववत्सु सततं शतशः सुरेषु ।
संतिष्ठतेऽतिमलिनं गिरिगह्वरेषु
सूर्यांशुभिन्नमिव शार्वरमन्धकारम् ॥ ७ ॥

भगवतो नाम्न आधिक्यमाह—

त्वन्नाम ‘वीर’इति देव ! सुरे परस्मिन्
केनापि यद्यपि धृतं न तथापि शोभाम् ।
प्राप्नोत्यमुत्र मलिने किमृजीषपृष्ठे
मुक्ताफलद्युतिमुपैति ननूदविन्दुः ? ॥ ८ ॥

भगवतो ज्ञानोत्पत्तिविशेषमाह—

ज्ञाने जिनेन्द्र ! तव केवलनाम्नि जाते
लोकेषु कोमलमनांसि भृशं जहर्षुः ।

प्रद्योतने समुदिते हि भवन्ति किं नो
पद्माकरेषु जलजानि विकाशभाञ्जिज ? ॥ ९ ॥

सेवके उपकारविशेषमाह—

वादाय देव ! समियाय य 'इन्द्रभूति-'
स्तस्मै प्रधानपदवीं प्रददे स्वकीयाम् ।
धन्यः स एव भुवि तस्य यशोऽपि लोके ।
भूत्याऽऽश्रितं य इह नाऽऽत्मसमं करोति ॥ १० ॥

भगवतो वचनमाधुर्यमाह—

गोक्षीरसत्सितसिताधिकमृ(मि)ष्टमिष्ट-
माकर्ण्य ते वच इहेप्सति नो परस्य ।
पीयूषकं शशिमयूखविभं विहाय
क्षारं जलं जलनिधे रसितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥

भगवतो रूपाधिक्यमाह—

अङ्गुष्ठमेकमणुभिर्मणिजैः सुरेन्द्रा
निर्माय चेत् तव पदस्य पुरो धरेयुः ।
पूष्णोऽग्र उल्मुकमिवेश ! स दृश्यते वै
यत् ते समानमपरं न हि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

भगवद्दर्शने मिथ्यात्वं नोदघटतीत्याह—

उज्जाघटीति तमसि प्रचुरप्रचारं
मिथ्यात्विनां मतमहो न तु दर्शने ते ।
काकारिचक्षुरिव वा न हि चित्रमत्र
यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥

कषायभङ्गे भगवतो बलवत्त्वमाह—

वन्या द्विपा इव सदैव कषायवर्गा
भञ्जन्ति नूतनतरूनिव सर्वजन्तून् ।

सिंहातिरेकतरसं हि विना भवन्तं

कस्तान् जिह्वाप्यति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥

उपसर्गसहने भगवतो दृढतां दर्शयन्नाह—

द्विट्‘सङ्गमे’न महतामुपसर्गकाणां

या विंशतिस्तु ससृजे जिन ! नक्तमेकम् ।

चित्तं चचाल न तथा तव झञ्झया तु

किं गच्छन्नाद्वैश्वर्यं चलितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥

भगवानपूर्वदीपोऽस्तीत्याह—

निःस्नेह ! निर्दश ! निरञ्जन ! निःस्वभाव !

निष्कृष्णवर्त्म ! निरमत्र ! निरङ्कुशेश ! ।

नित्यद्युते ! गतसमीरसमीरणात्र

दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

अथ सूर्यादप्यतिशयवान् भगवानित्याह—

विस्तारको जिह्वावां तमसः प्रहर्ता

मार्गस्य दर्शक इहासि च सूर्य एव ।

स्थाने च दुर्दिनहतेः करणाद् विजाने

सूर्यातिशायिमहिमाऽसि मुनीन्द्र ! लोके ॥ १७ ॥

अथ चन्द्रादपि त्वद्यशोऽधिकमित्याह—

प्रह्लादकृत् कुवलयस्य कलानिधानं

पूर्णश्रियं च विदधच्च यशस्त्वदीयम् ।

वर्षति लोकबहुकोकसुखंकरत्वाद्

विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कबिम्बम् ॥ १८ ॥

भगवता (यत्) सांवत्सरिकं दानं दत्तं तदाह—

यद् देहिनां जिनवराब्दिकभूरिदानै-

दौःस्थ्यं हतं हि भवता किमु तत्र चित्रम् ? ।

दुर्भिक्षकष्टदलनात् क्रियते सद्योप-

कार्थं कियञ्जलधरैर्जलभारनम्रैः ? ॥ १९ ॥

भगवच्चरणदर्शने फलाधिक्यमाह—

यादृक् सुखं भवति ते चरणेऽत्र दृष्टे

तादृक् परर्भुवदनेऽपि न देहभाजाम् ।

प्राप्ते यथा सुरमणौ भवति प्रमोदो

नैवं तु काचशकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

भक्तो भगवत्सेवां प्रार्थयन्नाह—

एवं प्रसीद जिन ! येन सदा भवेऽत्र

त्वच्छासनं लगति मे सुमनोहरं च ।

त्वत्सेवको भवति यः स जनो मदीयं

कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

जिनस्य भामण्डलम्—

भामण्डलं जिन ! चतुर्मुख ! दिक्चतुष्के

तुल्यं चकासदवलोक्य सभा व्यमृक्षत् ।

सूर्ये समा अपि दिशो जनयन्ति किं वा

प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ? ॥ २२ ॥

लोकैर्यः शिवः शिव इति ध्यायते स भगवानेवेत्याह—

शम्भुर्गिरीश इह दिग्वसनः स्वयम्भू-

मृत्युञ्जयस्त्वमसि नाथ ! महादिदेवः ।

तेनाम्बिका निजकलत्रमकारि तत् त्वन्-

नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ॥ २३ ॥

सर्वशास्त्राध्ययनादपि सम्यक्त्वमधिकमिति दर्शयन्नाह—

जानन्ति यद्यपि चतुर्दश चारु विधा

देशोनपूर्वदशकं च पठन्ति सार्थम् ।

सम्यक्त्वमीश ! न धृतं तव नैव तेषां
ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥

पुरुषोत्तमोऽयं वीर एवेत्याह—

नृणां गणा गुणचणाः पतयोऽपि तेषां
ये ये सुराः सुरवराः सुखदास्तकेऽपि ।
कृत्वाऽञ्जलिं जिन ! चरिःकृति ते स्तुतिं तद्
व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

संसारसागरशोषकाय प्रणामः—

रोगा झषा बहुमहामकराः कषाया-
श्रिन्तैव यत्र वडवाग्निरसातमम्भः ।
वार्धिर्भवः सर इव त्वयका कृतस्तत्
तुभ्यं नमो जिन ! भवोदधिशोषणाय ॥ २६ ॥

भगवद्दर्शनालामे विडम्बना—

यद् यस्य तस्य च जनस्य हि पारवश्य-
मावश्यकं जिन ! मया वरिवस्ययाऽऽप्तम् ।
तत् तर्क्यामि बहुमोहतया मया त्वं
स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

स्तनन्धयस्य भगवतो रूपस्वरूपमाह—

रम्येन्द्रनीलरुचिवेषभृतो जनन्याः
पार्श्वं श्रितस्य धयतश्च पयोधरं ते ।
रूपं रराज नवकाञ्चनरुक् तमोघ्नं
बिम्बं रवेरिव पयोधरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

प्रभोर्जन्म—

‘इक्ष्वाकु’नामानि कुले विमले विशाले
सद्रत्नराजिनि विराजत उद्भवस्ते ।

दोषापहारकरणः प्रकटप्रकाश-

स्तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥

नाथस्य जन्माभिषेकः—

राजोद्धृष्टिर्जनिमहे सुरराजिमुक्तै-

र्गात्रे पतञ्जिरपि नूनमनेजमानम् ।

दृष्ट्वा भवन्तममराः प्रशशंसुरीश-

मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

वप्रत्रयविचारः—

ये त्रिप्रदक्षिणतया प्रभजन्ति 'वीरं'

ते स्युर्नरा अहमिवाद्भुतकान्तिभाजः ।

वप्रत्रयं वददिति प्रविभाति तेऽत्र

प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

भगवत्संस्मरणे सुरसान्निध्यमाह—

कान्तारवर्त्मनि नराः पतिताः कदाचिद्

दैवात् क्षुधा च तृषया परिपीडिताङ्गाः ।

ये त्वां स्मरन्ति च गृहाणि सरांसि भूरि-

पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

भगवच्चित्तस्थिरतामाह—

संनिश्चला जिन ! यथा तव चित्तवृत्तिः

कस्यापि नैवमपरस्य तपस्विनोऽपि ।

यादृक् सदा जिनपते ! स्थिरता ध्रुवस्य

तादृक् कुतो ग्रहगणस्य विकाशिनोऽपि ? ॥ ३३ ॥

अथ भगवद्दर्शने जन्मवैरिणामपि विरोधो न भवतीत्याह—

ओत्खाखवोऽहिगरुडाः पुनरेणसिंहा

अन्येऽङ्गिनोऽपि च मिथो जनिवैरबन्धाः ।

तिष्ठन्ति ते समवसृत्यविरोधिनं त्वा
दृष्ट्वा भयं भवति नो भवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

भगवच्चरणशरणगतं न कोऽपि पराभवतीत्याह—

यस्ते प्रणश्य चमरोऽद्वितले प्रविष्ट-
स्तं हन्तुमीश ! न शशाक भिदुश्च शक्रः ।
तद् युक्तमेव विबुधाः प्रवदन्ति कोऽपि
नन्द्यादेः क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥

भगवन्नामतोऽति(पि)भयं न भवतीत्याह—

पूर्वं त्वया सदुपकारपरेण तेजो—
लेश्या हता जिन ! विधाय सुशीतलेश्याम् ।
अद्यापि युक्तः खेदः प्रीति ! तथा भयार्तिं
त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

भगवन्नामतः सर्पभयमपि विलीयत इत्याह—

ऊर्ध्वस्य ते बिलमुखे वचनं निशम्य
यच्चण्डकौशिक'फणी शमतामवाप ।
तत् साम्प्रतं तमपि नो स्पृशतीह नाग-
स्त्वन्नामनागदग्नी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

भगवद्विहारे ईतयो न भवन्तीत्याह—

तुर्यारके विचरसि स्म हि यत्र वेशे
तत्र त्वदागमत ईतिकुलं ननाश ।
अद्यापि तद्भयमहर्मणिधामरूपात्
स्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ॥ ३८ ॥

भगवत्यादसेवाफलः—

निर्विग्रहाः सुगतयः शुभमानसाशाः
सङ्घुक्तापक्षमिभवाश्वरणेषु स्तत्राः ।

रम्याणि मौक्तिकफलानि च साधुहंसा-

स्त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥

भगवद्वचनश्रद्धानात् कामितप्राप्तिर्भवतीत्याह—

संसारकाननपरिभ्रमणश्रमेण

क्लान्ताः कदापि दधते वचनं कृतं ते ।

ते नाम कामितपदे जिन ! देहभाज-

स्वासं विहाय भवतः स्मरणाद् व्रजन्ति ॥ ४० ॥

भगवद्रूपं दृष्ट्वा सुरूपा अपि स्वरूपमदं मुञ्चन्तीत्याह—

सर्वेन्द्रियैः पटुतरं चतुरस्रशोभं

त्वां सत्प्रशस्यमिह दृश्यतरं प्रदृश्य ।

तेऽपि त्यजन्ति निजरूपमदं विभो ! ये

मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपाः ॥ ४१ ॥

निर्वन्धनं जिनं ध्यायन्तो निर्वन्धना भवन्तीत्याह—

छित्त्वा दृढानि जिन ! कर्मनिबन्धनानि

सिद्धस्त्वमापिथ च सिद्धपदं प्रसिद्धम् ।

एवं तवानुकरणं दधते तकेऽपि

सद्यः स्वयं विगतबन्धभया भवन्ति ॥ ४२ ॥

भगवत्स्तोत्राध्ययनात् सर्वोपद्रवनाशो भवतीत्याह—

न व्याधिराधिरतुलोऽपि न मारिरारं

नो विडूवरोऽशुभतरो न दरो ज्वरोऽपि ।

व्यालोऽनलोऽपि न हि तस्य करोति कष्टं

यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥ ४३ ॥

भगवत्स्तवो मौक्तिकहारः कण्ठे धार्य इत्याह—

त्वत्स्तोत्रमौक्तिकलतां सुगुणां सुवर्णां

त्वन्नामधामसहितां रहितां च दोषैः ।

कण्ठे य ईश ! कुरुते धृत'धर्मवृद्धि'-

स्तं 'मानतुङ्गम'वशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

अथ प्रशस्तिः—

रसगुणमुनिभूमेऽब्दे (१७३६)ऽत्र भक्तामरस्थैः

चरमचरमपादैः पूरयन् सत्समस्याः ।

सुगुरु'विजयहर्षा' वाचकास्तद्विनेय—

श्वरमजिननुतिं शो 'धर्मसिंहो' व्यधत्त ॥ १ ॥—मालिनी

(२)

श्रीभावप्रभसूरिविरचितं
॥ श्रीनेमिभक्तामरम् ॥

(नेमिसम्बोधनापरनामकम्)

श्रीसरस्वत्यै नमः । श्रीइष्टदेवतायै नमः । श्रीगुरुभ्यो नमः ।

भक्तामर ! त्वदुपसेवन एव 'राजी-

मत्या' ममोत्कमनसो दृढतापनुत् त्वम् ।

पद्माकरो वसुकलो वसुखोऽसुखार्ता-

वालम्बनं भव जले पततां जनानाम् ॥ १ ॥—वसन्ततिलका

पित्रोर्मुदे सह मयोपयमं यदीन्द्र !

नोरीकरिष्यसि तदा तव काऽत्र कीर्तिः ? ।

जग्राह यो हि गृहिकर्म विधाय वृत्तं

स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥

रम्यं गृहं च रमणी रमणीयराढां

भोगान् समं प्रवरबन्धुजनैरपास्य ।

तारुण्ययुग् 'यदु'पते ! त्वद्वतेऽङ्ग दीक्षा-

मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ? ॥ ३ ॥

रोद्धुं क्षमो जिन ! करोऽपि ममाबलाया-

स्त्वामुद्धलं हि भवदागमजातवीर्यः ।

१ " इमे सूरिवर्या 'उठी सवेरा' इत्यादिकाध्यात्मिकस्तुति गुर्जरगिरायां रचयितारः श्रीउकेशवंशज्ञातीयवाणीगोत्रसाहा-
श्रीमाण्डणभार्यावाङ्मिन्देवीकुक्षिसम्भवा " इति विशेष उपोद्घाते संयोजनीयः सुहृजनेः ।

न स्यान्मुनीश ! लवणेशगृहीतशक्तिः

को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

भद्रं चकर्थ पशवेऽपि यथा तथा त्वं

तूर्णं कृपापर ! ममैह्यसुरक्षणार्थम् ।

रिष्टाश्रितां खलु धवो महिलां समन्तुं

नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

तीक्ष्णं वचोऽप्यभिहितं मयका हितं यत्

तत् ते भविष्यतितरां फलवृद्धिसिद्धयै ।

यद्देलिधाम तपतीश ! भृशं निदाघे

तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

आगच्छ कृच्छ्रहर ! हृच्छयचित्रपुङ्ख-

लक्षीकृतां कृशतनुं क्षम ! रक्ष मां त्वम् ।

त्वत्सङ्गमे क्षयमुपैष्यति मेऽतिदुःखं

सूर्यांशुभिन्नमिव शार्वरमन्धकारम् ॥ ७ ॥

उद्यत्तडिद्धनघनाघनगर्जितेऽहि-

भुग्भाविते नभसि नौ नभसीन ! देहे ।

गर्जोत्कृष्टदिशिव दन्तुरतां विषण्णो

मुक्ताफलद्युतिमुपैति ननूदबिन्दुः ॥ ८ ॥

पश्येदृशीति सखिता मदनादरः किं ?

नृत्यन् मयूरनिकरोऽब्दघटां समीक्ष्य ।

मैत्र्या भवन्ति भगवन् ! प्रभया प्रकर्षं

पद्माकरेषु जलजानि विकाशभाञ्जि ॥ ९ ॥

किं त्वं स नैव खल ! काऽऽगतिका तवैषा

जन्याः प्रजनयिता सहजाश्च जामिः ।

श्यामाऽप्यहं च इति वर्गमिमं विवाह-

भूत्याऽऽश्रितं य इह नात्मसमं करोति ॥ १० ॥

दृष्ट्वा भवं तमनिमेषविलोकनीयं

नान्यत्र तोषमुपयाति मदीयचक्षुः ।

पीत्वा पयः शशिकरद्युति दुग्धसिन्धोः

क्षारं जलं जलनिघेरशितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥

राज्ञो महामृगमदाकुलमण्डलस्य

दैत्यारिमार्गगमनस्य तमोऽदितस्य ।

चक्षुष्य ! चारुचतुराक्षिगतस्य किञ्च

यत् ते समानमपरं न हि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

त्वत्सद्वियोगवनमेव गता तथापि

तीव्रातपोद्धतपराभवभाविताऽहम् ।

‘शैवेय’ ! देव ! जलजाङ्कित ! जातमेतद्

यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥

व्याहारमेड इव मे यदि नो शृणोषि

शब्दादिकं सुखमिदं ब्रज हारि हित्वा ।

नेतर्नरा भुवि भवन्ति गताङ्कुशा ये

कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥

ध्यानं विधेहि कुरु रैवतके तपांसि

विद्धीति मां हरिसुतोऽस्थिरमाशु कर्ता ।

यज्जन्ममात्रलघुगात्रजिनांह्रितो नो

किं मन्दराद्रिशिखरं चलितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥

तत्रोषितं निधुवनाय समागतास्त्वां

देव्यः समं सहचरैः सुतनुं समीक्ष्य ।

वक्ष्यन्ति मोहिततरा इति कामरूपो

दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

त्वद्दृष्ट्यानभाज्यपि पुनर्मयि नो गताया-

मिष्टार्थबाधकबृहद्विरहान्धकारम् ।

सद्धर्मधाम्नि सहजोद्यमधौतदोषः

सूर्यातिशायिमाहिमाऽसि मुनीन्द्रलोके ॥ १७ ॥

वक्त्रं जिनात्र वसतः प्रणिधानभाजो

विश्वासतो मृगशिशुव्रजचुम्बितं सत् ।

संदृश्यते बहुललक्षणभावितं ते

विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कबिम्बम् ॥ १८ ॥

उद्योग एष भवता क्रियतां किमर्थं ?

किं वाऽथ ते नु वरवस्तुन ऊनमस्ति ? ।

त्वामेव वीक्ष्य शितिभं समुदो मयूर्यः

कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनम्रैः ? ॥ १९ ॥

इच्छावरं वरमिति स्वजनेन नुत्ना

वच्मीत्यहं द्रुतकराब्जनिरुद्धकर्णा ।

रत्ने यथा जनतया क्रियतेऽभिलाषो

नैवं तु काचशकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

भव्ये ! मनोहरवरो भविता भवत्याः

किं 'नेमिना'ऽसहशुचा च किमित्थमाल्या ? ।

वाच्यं किमत्र यदि मे न भवानिवान्यः

कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

अस्या न दूषणमतो हि भवानसह्यो-

ऽबाधः कृतान्तजनको भवतीश ! सोऽपि ।

साताय सर्वजगतां च 'शिवा' यमर्के
 प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ॥ २२ ॥
 चेतश्चमच्चरिकरीषि दरीश्रितानां
 तीव्रैर्व्रतैर्विषमरैवतशृङ्गसङ्गी ।
 आदर्शधाम्नि धृतकेवलचक्रिवत् किं
 नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ? ॥ २३ ॥
 पूर्णं व्रतेन भवतु क्रियया गतैः किं ?
 कष्टैः कृतं च तपसाऽस्त्वलमन्यकृत्यैः ।
 चेत् केवलं शिवसुखाब्जविकाशहेतुं
 ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥
 बालश्चिखेलिथ सुरैः कृतनर्मकर्मै-
 र्धीरो भवंश्च समितौ भुवनेषु जिष्णुः ।
 सत्त्वात् पुनः स च गृहीति किमत्र गण्यो
 व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥
 पूर्वं प्रभो ! प्रबलपूरितपाञ्चजन्यः
 के प्रेङ्खित'ताच्युत'भुजो हसितोऽस्य दारैः ।
 मौनं श्रितः परिणये विमुखोऽधुनैवं
 तुभ्यं नमो जनभवोदधिशोषणाय ! ॥ २६ ॥
 त्वं चे'च्छिवा'त्मज इतीश ! शिवाय मे किं ?
 'नारिष्टनेमि'रिति चेदशुभच्छिदेऽपि ।
 स्वैर्वा निरुक्तवशतो मयि सानुकूलः
 स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥
 वेत्थेति नाद्रिवसते ! विशदं ध्रुवं त्वां
 सौवं मतं प्रतिविभातमिदं ब्रवीति ।

रागीभवद् विकचकोकनदश्रियाऽरं
 बिम्बं रवेरिव पयो धरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥
 स्वामिन् ! 'समुद्रविजया'वनिपालसूनो !
 स्तादीश्वरोऽत्र यदहार्यगतिं तवेमाम् ।
 कान्तिं निवारयति विष्णुपदोदितां क-
 स्तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥
 सारेच्छुदुर्लभमतोऽफलमेव मन्ये
 मुख्यं महेश ! महतोऽप्यपरोपकृत् ते ।
 सिद्धागमार्थवरमुच्चदशं स्वरूप-
 मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥
 उच्चोपलासनमशीतकरातपत्रं
 वातोच्चलद्विततनिर्झरचामरं च ।
 देवार्चित ! त्रिकमिहास्तु तवैवमेव
 प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥
 उक्तेष्वमीषु वचनेषु मयाऽमृतानि
 जानीध्वमादृतरुषाऽप्यनुरागयुक्त्या ।
 नेत्रादिषु प्रथितसाम्यगुणेन मे हि
 पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥
 मत्स्वाम्यहं च मुखनेत्रजितावमुष्या
 नीतोष्णतामिति मदेन मृगेण मन्ये ।
 दाहाय मे प्रकृतिरीश ! विधोर्यथाऽस्ति
 तादृक् कुतो ग्रहगणस्य विकाशिनोऽपि ? ॥ ३३ ॥
 अत्रैव पश्य परमां पर ! कैरविष्यां
 ज्योत्स्नाप्रिये च वितनोति रतिं शशाङ्कः ।

स्नेहान्वितः परिवृढो विमुखोऽयनं हि
 दृष्ट्वाऽभयं भवति नोभवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥
 माकन्दवृन्दवनराजिपदे निरेनो-
 ऽसह्योऽप्यहो ! सकलकेवलसम्पदासेः ।
 सालत्रयं भविभृतं भुवि मोहभूपो
 नाक्रामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥
 इत्युत्सुका गतिविनिर्जितराजहंसी
 'राजीमती' दृढमतिः सुसती यतीशम् ।
 इन्द्रैः स्तुतं ह्यूपययाविति नोऽसुखाम्नि
 त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥
 मत्तालिपाटलमलीमसकामभोगी
 योगीश ! दुर्धरकषायफटोत्कटाक्षः ।
 जय्यो जवेन जठरासजनोऽपि तेन
 त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥
 कालोपमं विशददर्शनकृत्यशून्यं
 पक्षद्वयात् सदसतो धृततर्कजालम् ।
 मिथ्यात्वशासनमिदं मिहिरांशुविद्धं
 त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ॥ ३८ ॥
 रत्नत्रयं निरूपमं नरराजहंसाः
 संवित्तिदर्शनचरित्रमयप्रकाशम् ।
 क्षिप्रानसंसातेपरिश्रमदुःखदाहं
 त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥
 वित्तेन साधकतमेन सुनद्धभावात्
 कैवल्यनार्युरसिजैकरसाभिलाषाः ।

सम्यक्प्रमादसुभृतोऽव्ययतां त्वदीयात्
 त्रासं विहाय भवतः स्मरणाद् ब्रजन्ति ॥ ४० ॥
 पीत्वा वचो जिनपतेरधिगम्य दीक्षां
 साऽथार केवलमनन्तसुखं च मोक्षम् ।
 आश्रित्य सिद्धवरवस्त्वगदा हि के नो
 मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपाः ? ॥ ४१ ॥
 काँस्कान् नवानि हसिताब्जशुचीन् गुणांस्ते
 येऽनादितो विषमबाणभटेन नद्धाः ।
 राञ्चि त्वयीश ! मनुजाः सति सार्वभौमे
 सद्यः स्वयं विगतबन्धभया भवन्ति ॥ ४२ ॥
 सद्ब्रह्मचार ! जिन ! 'यादव'वंशरत्न !
 'राजीमती'नयनकोकविरोकितुल्य ! ।
 जुष्टः श्रिया सकलयैकपदे भवेत् स
 यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥ ४३ ॥
 हारावलीं नुतिमिमां द्युतिसन्ततीच्छां
 कण्ठे दधाति 'महिमाप्रभ'सूरिराजः ।
 यस्ते सदैव रुचिराश्रित'भावरत्नां'
 तं 'मानतुङ्गम'वशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिविरचितम्

॥ वीरभक्तामरम् ॥

('राज्यद्विवृद्धि' इत्यपरनामकं स्वोपज्ञटीकासमलङ्कृतम्)

अवतरणम्—

श्रीआदीशस्तुतिर्यत्र, स्तोत्रं भक्तामराभिधम् ।
श्रीमानतुङ्गैराचार्यै-विहितं सुप्रभावयुक् ॥ १॥-अनुष्टुप्
तत्काव्यानां समस्तानां, तुर्यतुर्याहिसंग्रहैः ।
समस्यापूरणाच्छ्लेषं, स्तवं वीरजिनेशितुः ॥ २ ॥ ,,
राज्याद्विवृद्धिनामानं, चक्रे श्रीधर्मवर्धनः ।
संक्षिप्तरूपां तटीकां, स्वोपज्ञां च सुबोधिकाम् ॥ ३ ॥ ,, (विशेषकम्)

अथ वीरप्रभोः पूर्वभवोल्लेखस्तन्नामसार्थकता च—

राज्याद्विवृद्धिभवनाद् भवने पितृभ्यां

श्री'वर्धमान' इति नाम कृतं कृतिभ्याम् ।

यस्याद्य शासनमिदं वरिवर्ति भूमा—

वालम्बनं भवजले पततां जनानाम् ॥ १ ॥—वसन्ततिलका (८,६)

श्री'आर्षभिः' प्रणमति स्म भवे तृतीये

गर्भस्थितं तु मघवाऽस्तुत सप्तविंशे ।

यं 'श्रेणिका'दिकनृपा अपि तुष्टुवुश्च

स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥,, (युग्मम्)

टीका

कविर्वक्ति । किलेति निश्चितम् । अहमपि तं जिनेन्द्रं स्तोष्ये । तमिति कं ? यत्तदोरभिसम्बन्धात् श्रीआर्षभिः—भरतचक्रवर्ती यं प्रथमं—पूर्वं प्रणमति स्म । ऋषभस्यापत्यमार्षभिः । स्मयोगे भूतार्थता वक्तव्या, प्रणमति स्मेति प्रणामं चकार । कदा ? तृतीये भवे । इह किल संप्रदायः—श्रीवीरस्य सप्तविंशतिर्भावाः, तत्र तृतीये मरीचिभवे भरतेन पृष्टे श्रीऋषभदेवेन प्रोक्तम्—

१ विशेषक-लक्षणम्—

“ द्वाभ्यां युग्ममिति प्रोक्तं, त्रिभिः श्लोकैर्विशेषकम् ।

कलापकं चतुर्भिः स्यात्, तदूर्ध्वं कुलकं स्मृतम् ॥”

“मरीचिरयं मत्पौत्रः, स चतुर्विंशतितमतीर्थकरो भविष्यति” इति श्रुत्वा वन्दनीयोऽयं “जे’ अ भविस्संतणागए काले” इति मत्वा भरतः प्रणमति स्म । “त्वन्ताथादी न पूर्वगौ” (अभिधान-चिन्तामणौ का० १, श्लो० २३) इतिवचनात् तुशब्दोऽपरसम्बन्धार्थः । गर्भस्थितं तु यं सप्तविंशे भवे मघवा-शक्रः अस्तौ(षी)त् । ऋषभदत्तभार्याया देवानन्दा-ब्राह्मण्याः कुर्क्षा गर्भरूपेण स्थितं हीनकुलावतारत्वेन, चलितासनः शक्रो यं (गर्भस्थितं) अवधिना दृष्ट्वा हृष्टः सन् (शक्रः) सिंहासनात् समुत्थाय नमोत्थुणमितिस्तोत्ररचनयाऽस्तुत, ततः शक्रस्तवो जातः, सोऽद्यापि सर्वसङ्गेन पठ्यते । च-पुनः, श्रेणिकादिकनृपा अपि यं तुष्टुवुः, विद्यमानस्य श्रीवीरजिनेशस्य मुख्यो नृपो भक्तः श्रीश्रेणिकः । यदाह-“सेणियनि वसिद्धाईयदेवीमायंगजक्खकयसेवेत्ति” । श्रेणिकादिकाः आदिशब्दात् कोणिकोदायनादीनां ग्रहणम् । श्रेणिकादिकाश्च ते नृपाश्च श्रेणिकादिकनृपाः । यं वीरं तुष्टुवुः-स्तवनां चक्रुः, तमहमपि स्तोप्ये इति । अपिशब्दोऽत्रान्याकर्षणद्योतनार्थः । तमितिकं ? प्रथमम् । ननु श्रीआदिजिनेशस्तुतौ प्रथममिति विशेषणं स्पष्टम्, चतुर्विंशतितमस्यार्हतः कथं प्रथममिति विशेषणं चरितार्थं स्यात् ? इत्यत आह-प्रथा-विस्तरा मा-लक्ष्मीः शोभा वा यस्य स प्रथमः । न च सर्वतीर्थकृतां सामान्यमदो विशेषणमिति वाच्यम्, मातापितृभ्यां त्रिशलासिद्धार्थाभ्यां यस्य वर्धमान इति नाम कृतम् । कस्मात् ? भवने-स्वकीयवैश्वानि राज्यर्द्धिभवनात्, राज्यं “स्वाम्यमात्यसुहृत्कोश-राष्ट्रदुर्गवलानि च” (अमरकोशे श्लो० ७५१) इति समाङ्गम्, तद्रूपा ऋद्धिः, तस्या वृद्धिभवनं-राज्यर्द्धिवृद्धिभवनं तस्मात् राज्यर्द्धिवृद्धिभवनात्, धन-धान्य-हिरण्य-कोश-कोष्ठागारादिसर्वर्द्धिवृद्धे-वर्धमान इति नाम विहितम् । किंविशिष्टाभ्यां पितृभ्यां ? कृतिभ्यां-सुकृतवद्भ्यां धामवद्भ्यां वा । पुनर्यस्य वर्धमानस्य अद्य-प्रत्यक्षे पञ्चमारके काले इदं-वर्तमानं शासनं-आज्ञावचनं भूमौ-पृथिव्यां वरिवर्ति-सर्वोत्कृष्टतया वर्तते । किंविशिष्टं शासनं ? भवजले-संसारजलनिधौ पततां-निमज्जतां जनानां-मनुष्याणां आलम्बनं-अवलम्बनरूपमित्यर्थः । अत एव राज्यर्द्धिवृद्धि(भवन)त्वात् प्रवर्तमानशासनत्वाच्च प्रथा-विस्तरा मा-लक्ष्मीः शोभा वा यस्य (स) प्रथमस्तं प्रथममिति एतद् विशेषणं श्रीवर्धमानस्वामिनः शासनाधीश्वरस्य सत्फलितार्थं प्रतिभाति ॥ इति काव्यद्वयार्थः ॥ १-२ ॥

अन्वयः

भवने राज्य-ऋद्धि-वृद्धि-भवनात् यस्य श्री-वर्धमानः इति नाम कृतिभ्यां पितृभ्यां कृतं, भव-जले पततां जनानां आलम्बनं इदं (यस्य) शासनं अद्य (अपि) भूमौ वरिवर्ति, यं च श्री-आर्षभिः (प्रथमं) वृत्तीये भवे प्रणमति स्म, गर्भ-स्थितं तु (यं) सप्तविंशे मघवा अस्तुत, (यं) श्रेणिक-आदिक-नृपाः अपि तुष्टुवुः, तं प्रथमं जिन-इन्द्रं अहं अपि किल स्तोप्ये ।

श्लो६१थ

राज्य=राज्य.
ऋद्धि=संपात्, लक्ष्मी.
वृद्धि=वृद्धि.
भवन=धनुं ते.

राज्यर्द्धिवृद्धिभवनात्=राज्य-लक्ष्मीनी वृद्धि यवाने
धी.
भवने (मू० भवन)=भलेने विषे.
पितृभ्यां (मू० पितृ)=मातापिता वडे.

१ ये च भविष्यन्ति अनागते काले (शक्रस्तवे) ।

२ श्रेणिकं नृपसिद्धामिकादेवीमातङ्गयक्षकृतसेवः ।

શ્રી=માનવાચક શબ્દ.

વર્ધમાન=વર્ધમાન (સ્વામી), યોવીસમા તીર્થકર.

શ્રીવર્ધમાનઃ=શ્રીવર્ધમાન.

હતિ=એમ.

નામ (મૂં નામન્)=નામ.

કૃતં (મૂં કૃત)=કરેલું.

કૃતિભ્યાં (મૂં કૃતિન્)=(૧) સારાં કૃત્યો કરનારા;
(૨) તેજવાળા.

યસ્ય (મૂં યદ્)=જેનું.

અચ=આજે.

શાસનં (મૂં શાસન)=શાસન, આજ્ઞા.

હદં (મૂં હદમ્)=આ.

વરિવર્તિ (ધાં વૃત્)=ઉત્કૃષ્ટપણે વર્તે છે.

ભૂમૌ (મૂં ભૂમિ)=પૃથ્વી ઉપર.

આલમ્બનં (મૂં આલમ્બન)=આધાર(ભૂત), ટેકા(૩૫).

મવ=સંસાર.

જલ=જલ, પાણી.

મવજલે=સંસાર-સમુદ્રમાં.

પતતાં (મૂં પતત્)=પડતા.

જનાનાં (મૂં જન)=મનુષ્યોના.

આર્ષભિઃ=૨૬૫ ભસ્વામીના પુત્ર, ભરત (રાજેશ્વર).

શ્રીઆર્ષભિઃ=શ્રીભરત (ચક્રવર્તી).

સ્મ=ભૂતાર્થવાચક શબ્દ.

પ્રણમતિ સ્મ (ધાં નમ્)=નમન કરતા હવા.

મવે (મૂં મવ)=ભવમાં.

તૃતીયે (મૂં તૃતીય)=ત્રીજા.

ગર્ભ=ગર્ભ.

સ્થિત (ધાં સ્થા)=રહેલ.

ગર્ભસ્થિતં=ગર્ભ (અવસ્થા)માં રહેલા.

તુ=કિન્તુ.

મઘવા (મૂં મઘવન્)=૪-૬.

અસ્તુત (ધાં સ્તુ)=સ્તવતો હવો.

સસર્વિશે (મૂં સસર્વિશ)=સત્તાવીસમાં.

યં (મૂં યદ્)=જેને.

શ્રેણિક=શ્રેણિક (રાજ), અભયકુમારના પિતાશ્રી.

આદિ=શરૂઆત.

નૃપ=રાજા, ભૂપતિ.

શ્રેણિકાદિકનૃપાઃ=શ્રેણિક પ્રમુખ રાજાઓ.

અપિ=પણ.

તૃષ્ટુવુઃ (ધાં સ્તુ)=સ્તુતિ કરી.

ચ=અને.

સ્તોષ્યે (ધાં સ્તુ)=સ્તવીશ.

કિલ=ખચિત.

અહં (મૂં અસ્મદ્)=હું.

તં (મૂં તદ્)=તેને.

પ્રથમં=પહેલવહેલા.

પ્રથ=વિસ્તીર્ણ.

મા=(૧) લક્ષ્મી; (૨) શોભા.

પ્રથમં=વિસ્તીર્ણ છે લક્ષ્મી [અથવા શોભા] જેની એવા.

જિન=રાગ-દ્વેષને છતનારા, વીતરાગ.

હન્દ્ર=મુખ્ય.

જિનેન્દ્રં=જિન-પતિને.

શ્લોકાર્થ

વર્ધમાન (મહાવીર) સ્વામીના પૂર્વ ભવો તેમજ તેમનાં નામની સાર્થકતા—

“ (પોતાના) મહેલમાં રાજ્ય-સંપત્તિની વૃદ્ધિ થવાને લીધે, સારાં કૃત્યો કરનારાં [અથવા પુણ્યશાળી અથવા તેજસ્વી] એવાં માતાપિતાએ જેનું વર્ધમાન એવું નામ પાડ્યું, તેમજ સંસાર-સમુદ્રમાં પડતા (અર્થાત્ ડૂબતા) મનુષ્યોના આધારભૂત એવું જેનું આ શાસન અત્યારે (આ પંચમ કાલમાં પણ) પૃથ્વી ઉપર સર્વોત્કૃષ્ટપણે વર્તે છે, તથા વળી પહેલવહેલાં તે

૧ (૧) સ્વામી, (૨) વજર, (૩) મિત્ર, (૪) ખળનો, (૫) રાષ્ટ્ર, (૬) કિલ્લો અને (૭) સૈન્ય એ રાજ્યનાં સાત અંગો છે.

૨ ધન, ધાન્ય, સુવર્ણ, કાશ, કોઠાર ઇત્યાદિ સંપત્તિ.

૩ ત્રિશક્તિ રાણી અને સિદ્ધાર્થ રાજા એ વર્ધમાન સ્વામીનાં માતાપિતા થતાં હતાં.

૪ જૈન શાસ્ત્રમાં કાલના ‘ ઉત્સર્પિણી ’ અને ‘ અવસર્પિણી ’ એમ બે મુખ્ય વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે. આ બે વિભાગો મળીને એક ‘ કાલ-ચક્ર ’ થાય છે. આવાં અનંત કાલ-ચક્રો પસાર થઇ ગયાં છે અને થશે. ઉપર્યુક્ત કાલચક્રના ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી એમ બન્ને વિભાગોના છ છ વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે. આ પ્રત્યેક વિભાગને ‘ આરા ’ (સંઠાર) કહેવામાં આવે છે. અત્ર પંચમ કાલથી અવસર્પિણીના પંચમે આરા સમજવાનો છે.

જને શ્રીઋષભ (દેવ)ના પુત્ર (ભરત ચક્રવર્તી) ત્રીજા ભવમાં પ્રણામ કરતા હવા એને (ત્યાર પછી) ગર્ભાવાસમાં રહેલા એવા જને સત્તાવીસમા (અંતિમ) ભવમાં (સૌધર્મ દેવલોકના શક) ઇન્દ્ર સ્તવતા હવા, તેમજ જની શ્રેણિક પ્રમુખ પૃથ્વીપતિઓએ પણ સ્તુતિ કરી, તે (પોતાના પિતાશ્રીની રાજ્ય-સંપત્તિની વૃદ્ધિના કારણભૂત હોવાને લીધે તેમજ અત્યારે પણ તેનુંજ શાસન ચાલતું હોવાને લીધે) વિસ્તીર્ણ છે લક્ષ્મી [અથવા શોભા] જની એવા (વર્ધમાન, વીર, મહાવીર, દેવાર્ય ઇત્યાદિ નામોથી પ્રસિદ્ધ) જિનેશ્વરની હું (ધર્મવર્ધનગણિ) પણ ખચિત સ્તુતિ કરીશ.”—૧-૨

સ્પષ્ટીકરણ

વર્ધમાનસ્વામી—

આ કાવ્ય દ્વારા કવિવર વર્ધમાનસ્વામીના જીવન-ચરિત્ર ઉપર પ્રકાશ પાડે છે. તેમાં પ્રથમ શ્લોકમાં તેા તેમના પૂર્વ ભવ વિષે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે અને સાથે સાથે તેમનું નામ ચરિતાર્થ છે એમ સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે. આ કાવ્યના નાયક ચોવીસમા તીર્થંકર વર્ધમાનસ્વામીના ગર્ભાવાસના સંબંધમાં જે આશ્ચર્યજનક ઘટના બની હતી, તેનું અત્ર દિગ્-દર્શન કરાવવામાં આવે છે, પરંતુ તે પૂર્વે એટલું કહેવું નિરર્થક નહિ ગણાય કે આ નીચે લખેલી ગર્ભ બદલવા સંબંધિની વાત દિગમ્બરોને માન્ય નથી, કેમકે તેમની માન્યતા પ્રમાણે મૂલ અંગાદિ રહ્યાંજ નથી અને તેમના ઉદ્ધાર કરેલા અન્યોમાં આ વાત મળતી નથી.

એમ કહેવામાં આવે છે કે વર્ધમાનસ્વામીએ યાને મહાવીર પ્રભુએ પોતાના ત્રીજા ભવમાં નિજ કુળ વિષે ઘણો ગર્વ કર્યો હતો. પ્રસંગ એમ બન્યો હતો કે ભરત રાજાશ્વર પોતાના પિતાશ્રી પ્રથમ તીર્થંકર ઋષભદેવને નમસ્કાર કરવા ગયા હતા અને ત્યાં તેમણે તે જિનેશ્વરને એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો કે હે સ્વામિન્ ! આપની આ સભામાંથી કાઠ પણ જીવ આપ જવી ઋદ્ધિ પામશે કે કેમ ? આના પ્રત્યુત્તરમાં ભગવાને કહ્યું કે તારો પુત્ર અને મારો પૌત્ર મરીચિ ચોવીસમો (અંતિમ) તીર્થંકર થશે. ત્યાર બાદ નમુત્યુગું યાને શકસ્તવની અંતિમ ગાથા—

૧ ભરત કે એરાવતના જ ખંડના અધિપતિને અથવા મહાચિદ્દેહના બત્રીસ વિજયો પૈકી ગમે તે એક વિજયના સ્વામીને ‘ચક્રવર્તી’ કહેવામાં આવે છે. આ સંબંધી વિશેષ માહિતી માટે જુઓ શ્રીશોભનમુનીશ્વરકૃત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના ૬૫મા પદનું સ્પષ્ટીકરણ.

૨ જૈન શાસ્ત્રમાં બાર દેવલોક બતાવ્યા છે; તેમાંના પહેલા દેવલોકને સૌધર્મ દેવલોક કહેવામાં આવે છે. અત્ર ‘દેવલોક’ શબ્દથી કલ્પોપપન્ન દેવાનું નિવાસ-સ્થાન સમજવું. જૈન શાસ્ત્રમાં દેવના (૧) જીવનપતિ, (૨) વ્યન્તર, (૩) જ્યોતિષક અને (૪) વૈમાનિક એમ જે ચાર ભેદો પાડ્યા છે, તેમાં વળી વૈમાનિકના કલ્પોપપન્ન અને કલ્પાતીત એમ બે અર્વાતર ભેદો છે. તેમાંના કલ્પોપપન્ન દેવાના બાર નિવાસ-સ્થાન છે. તેનાં નામો નીચે મુજબ છે:—

(૧) સૌધર્મ, (૨) ઇશાન, (૩) સનતકુમાર, (૪) માહેન્દ્ર, (૫) બ્રહ્મલોક, (૬) લાન્તક, (૭) મહાશુક, (૮) સહસ્રાર, (૯) આનત, (૧૦) પ્રાણત, (૧૧) આરણ અને (૧૨) અન્યુત.

૩ ‘પ્રમુખ’ શબ્દથી કોણિક, ઉદાયન, જિતશત્રુ, અદીનશત્રુ, અણ્ડપ્રધોત, દશાર્જુભદ્ર વિગેરે સમજવા.

૪ આ શબ્દના અર્થ સાદે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૧૪).

“ જે ય અઈઆ સિદ્ધા, જે અ મ્હવિસ્સંતણાગ્ગ કાલે ।
સંપદ્ધ અ વદ્ધમાણા, સવ્વે તિવિદ્ધેણ વંદામિ ॥ ”—આર્યા

—ના ઉપર ધ્યાન આપીને ભરત રાજ પોતાના પુત્ર મરીચિને વન્દન કરવા ગયા અને તેમ કરવાનું તેમને આ કારણ પણ જણાવ્યું. આ સાંભળીને મરીચિએ વિચાર કર્યો કે ખરે-ખર મારા કુળને ધન્ય છે; કેમકે મારા પિતામહ પ્રથમ તીર્થંકર થયા, વળી મારા પિતા પ્રથમ ચક્રવર્તી થયા, હું પણ પ્રથમ વૈસુદેવ થઈશ તેમજ અંતિમ તીર્થંકર પણ થઈશ.

આ મદના કટ્ટુ વિપાક તરીકે એ મરીચિને જીવ પ્રાણુત દેવલોકમાંના પુષ્પોત્તર વિમાનથી ચવીને અંતિમ ભવમાં મગધ દેશમાંના ક્ષત્રિયકુણ્ડના નરપતિ સિદ્ધાર્થના રાજ્યમાં રહેતા ઋષભદત્ત નામના બ્રાહ્મણની દેવાનન્દા નામની પ્રિયાની કુક્ષિમાં અવતર્યો. આ એક અલૌકિક ઘટના છે (જુઓ કલ્પ-સૂત્ર, સૂ. ૧૭).

લિક્ષુક કુળમાં આ પ્રમાણે દેવાનન્દાની કુક્ષિમાં ૮૨ દિવસો વ્યતીત થયા બાદ શકેન્દ્રનું આસન કંચ્યું. ત્યારે તેણે અવધિજ્ઞાનથી પ્રભુને ત્યાં ગર્ભમાં રહેલા જોયા. આથી એકદમ હર્ષિત થઈ જઈ પોતાના આસન ઉપરથી નીચે ઉતરી, તેમની તરફ સાત-આઠ પગલાં ચાલી-અંજલિ જોડી તેણે તેમની સ્તુતિ કરી (આ સ્તુતિ શકસ્તવના નામથી પ્રસિદ્ધ છે). પરંતુ પ્રભુને નીચ કુળમાં અવતરેલા જોઈને તે શોકાતુર થયો, એથી કરીને તેણે તરતજ હરિણુગમેષી દેવને ત્રિશલા રાણીના ગર્ભને અને આ દેવાનન્દાના ગર્ભને અદ્ભુત કરવા દ્રુમાવ્યું. તે કાર્ય તે દેવે કર્યું. આમાં તાત્પર્ય એ રહેલું છે કે કદાચિત્ તીર્થંકરનું અવન નીચ કુળાદિકમાં થાય, પરંતુ જન્મ તો તેવા કુળમાં કદિ સંભવતોજ નથી. આ વાતની કલ્પસૂત્ર (સૂ. ૧૮) સાક્ષી પૂરે છે. ગર્ભાવાસનો સમય પૂર્ણ થતાં પ્રભુનો જન્મ થયો. આ વાત ઇ. સ. પૂર્વે ૫૯૯ માં બની.

મહાવીરસ્વામીના સત્તાવીસ ભવો—

આ શ્લોકમાં મહાવીરસ્વામીના સત્તાવીસ ભવો થયા વિષે ઉલ્લેખ છે. આથી ઠાઈને એમ શંકા ઉપરિથત થાય કે શું મહાવીરસ્વામીના એટલાજ ભવો થયા છે ? પરંતુ આ શંકા ‘ ભવ ’ ની ગણતરીના રિવાજની અજ્ઞાનતા સૂચવે છે. દરેક જીવે અત્યાર સુધીમાં અનેક ભવો

૧ સંસ્કૃત-છાયા—

“ ये च अतीताः सिद्धाः, ये च भविष्यन्ति अनागते काले ।
संप्रति च वर्तमानाः, सर्वान् त्रिविधेन वन्दे ॥”

૨ ‘ વાસુદેવ ’ એ ત્રણ ખંડના અધિપતિનું નામ છે. એનો નીલ વર્ણ હોય છે. એને ‘ અર્ધ-ચક્રવર્તી ’ ના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. એક કાલ-ચક્રમાં ૧૮ વાસુદેવો થાય છે, અર્થાત્ ‘ ઉત્સર્પિણી ’ તેમજ ‘ અવ-સર્પિણી ’ કાલમાં નવ નવ વાસુદેવો થાય છે. વાસુદેવના વડીલ અંધુને ‘ બલદેવ ’ કહેવામાં આવે છે, જ્યારે તેના પ્રખર શત્રુને ‘ પ્રતિવાસુદેવ ’ કહેવામાં આવે છે.

એ ધ્યાનમાં રાખવું કે વાસુદેવો નિયાણું અધિવાવાળા હોય છે, જ્યારે બલદેવો તેવું કાર્ય કરતા નથી. વળી વાસુદેવો અધોગામી છે, જ્યારે બલદેવો ઊર્ધ્વગામી છે (સરખાવો આવશ્યક-નિયુક્તિ, ૪૧૫ મી ગાથા).

આ ‘ અવસર્પિણી ’ કાલમાં શ્રીકૃષ્ણ નવમા વાસુદેવ, તેમના ભાઈ બલરામ નવમા બલદેવ અને રાવણુ એ નવમા પ્રતિવાસુદેવ થઈ ગયા છે. વિશેષમાં આ સર્વેને ‘ શલાકાપુરુષ ’ એવી સંજ્ઞા આપવામાં આવે છે.

ગલા છે. વિશેષમાં પ્રાહ્લીના જન્મ પણ તેમની સાથેજ થયો હતો, અર્થાત્ સુમંગલા દેવીએ ભરત અને પ્રાહ્લીના યુગલને જન્મ આપ્યો હતો. અપર માતા સુનંદા દેવીના બાહુબલિ પ્રમુખ ૯૯ પુત્રો તેમના ભાઈઓ થતા હતા અને સુન્દરી નામની પુત્રી એ તેમની બેન થતી હતી. તેઓ ભરતક્ષેત્રના છ ખંડ સાધીને ચક્રવર્તી બન્યા હતા. દરેક ચક્રવર્તીની પાસે જમ ચૌદ રત્નો હોય છે, તેમ તેમની પાસે પણ હતાં. સાધારણ રીતે એમ કહેવાય છે કે ગૃહવાસમાં કેવલજ્ઞાન થવું મુશ્કેલ છે, પરંતુ આ મહાત્માને તેવું જ્ઞાન પણ પોતાના રાજ્ય-ભુવનમાં રહેવાં છતાં થયું હતું, એ તેમની બલિહારી સૂચવે છે. કિન્તુ આનું કારણ એ છે કે જોકે તેઓ તે વખત સંસારરૂપી કાઠવમાં રહેતા હતા, છતાં તેમનું હૃદયરૂપી કમલ તો નિર્લેપજ હતું. તેઓ તે વખત 'અનિત્યં સંસારે ભવતિ સક્લં યજ્ઞયનગમ્' અર્થાત્ 'જે જે વસ્તુ આ સંસારમાં દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે, તે અનિત્ય છે' એવી ભાવના ભાવતા હતા, તેનુંજ આ પરિણામ હતું. આ ભરત રાજર્ષિને પ્રણામ કરી તેમના વિષેનો ઉલ્લેખ અત્ર સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

શ્રેણિક નૃપતિ—

શ્રેણિકના પિતાનું નામ પ્રસેનજિત્ હતું, જ્યારે તેમની માતાનું નામ ધારણી હતું. યોગ્ય વયે તેઓ મગધ દેશમાંની રાજગૃહી નગરીના સ્વામી બન્યા હતા. તેઓને ચિલ્લણા પ્રમુખ રાણીઓ હતી. રાણી ચિલ્લણા તેમના જવી સૌન્દર્યની એક અનુપમ મૂર્તિ હતી.^૧ આ બન્નેના સૌન્દર્યને જોઈને તો સમવસરણમાં મહાવીરસ્વામી વિરાજમાન હોવા છતાં પણ તેની પર્ષદામાંના અનેક લોકો મોહમુગ્ધ બન્યા હતા અને તે એટલે સુધી કે સાધુઓમાં ફક્ત ગૌતમ સ્વામી (ઇન્દ્રભૂત) અને સાર્ધીઓમાં ચન્દનબાલા કોરાં રહી ગયાં હતાં.^૨ આ શ્રેણિક રાજને અભયકુમારાર્દિક પુત્રો હતા. શ્રેણિક રાજ વીર પ્રભુના પરમ ભક્ત ગણાય છે. તેઓ આ 'અવસર્પિણી' કાલ પૂરો થયા બાદ 'ઉત્સર્પિણી'ના ત્રીજા આરામાં પ્રથમ તીર્થંકર થનાર છે, જોકે અત્યારે તો તેઓ પ્રથમ નરકમાં છે.^૩

૧ ચૌદ રત્નોની માહિતી માટે જુઓ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિ, તૃતીય વક્ષસ્કાર.

૨ આ ચિલ્લણા રાણીના સંબંધમાં એમ કહી શકાય કે—

“સા રામણીયકનિઘેરધિદેવતા વા

સૌન્દર્યસારસમુદાયનિકેતનં વા ।

તસ્યાઃ સખે ! નિયતમિન્દુસુધામૃગાલ—

જ્યોત્સ્નાદિ કારણમમૃન્મદનશ્ચ વેધાઃ ॥ ”

—માલતી-માધવ

અર્થાત્—તે (માલતી) રૂપાદિ સંપત્તિના ભંડારની અધિષ્ઠાયાિકા દેવી છે અને સૌન્દર્યના સમુદાયનું ઘર છે. હે મિત્ર ! ખરેખર તે (માલતી)નું ઉપાદાન કારણ ચંદ્ર, અમૃત, કમલનો દંડ અને ચંદ્રનો પ્રકાશ આદિ થયેલ છે અને તેનો કર્તા (સૃષ્ટા) કામદેવ બનેલ છે.

૩ આ વાત એ બન્નેનું અનુપમ ચારિત્ર-બળ સૂચવે છે. આનું દૃઢ પ્રહાર્યય પાળનાર તરીકે સ્થૂલિભદ્રનું નામ પણ જૈન સમાજમાં જણીતું છે.

૪ પ્રભુના સેવકની પણ આવી દશા થાય એ 'કર્મણો ગૃહ્ણા ગતિઃ' એ સૂત્રને ચરિતાર્થ કરે છે.

આ શ્રેણિક નૃપતિના જીવન ઉપર શ્રીધર્મવર્ધનકૃત સહસ્રશ્લોકપ્રમાણક શ્રેણિક-ચરિત્ર તેમજ શ્રેણિક-કથા પ્રકાશ પાડે છે. આ બંને ગ્રન્થો સંબંધી ઉલ્લેખ જૈન ગ્રન્થાવલી (પૃ ૨૩૪ અને ૨૬૧)માં છે. આ ઉપરાંત દુર્ગદયાશ્રય કાવ્ય, આવશ્યક-વૃત્તિ, દશવૈકલિક-વૃત્તિ તેમજ જ્ઞાતાધ્યયનમાંથી તેમને લગતી હુકીકત મળી આવે છે.

પદ્ય-વિચાર—

આ ૪૪ પદ્યોનું કાવ્ય શ્રીમાનતુંગસૂરિકૃત ભક્તામર-સ્તોત્રના ચતુર્થ ચરણની પાદ-પૂર્તિરૂપ હોવાથી ' વસન્તતિલકા ' છંદમાં રચવામાં આવ્યું છે. એ છંદનું લક્ષણ વસન્તતિલક વૃત્તમાંજ રચાયેલા શ્રીભેરવિજયકૃત ચતુર્વિંશતિ-જિનાનન્દસ્તુતિના પૃ ૦ ૨-૫ માં વિચારવામાં આવ્યું છે, એથી કરીને અત્ર એ સંબંધમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવતો નથી.

* * * * *

અથ તૃતીયકાવ્યે શ્રીભગવતો મહાવીરસ્વામિનો બલાધિક્વમાહ—

વીર ! ત્વયા વિદધતાઽમલિકીં સુલીલાં

બાલાકૃતિશ્ચલકૃદારુરુહે સુરો યઃ ।

તાલાયમાનવપુષં ત્વદ્દતે તમુચ્ચ—

મન્યઃ ક ઇચ્છતિ જનઃ સહસા ગ્રહીતુમ્ ॥ ૩ ॥

ટીકા

હે વીર ! ત્વયા આમલિકીં સુલીલાં-શોભનક્રીડાં વિદધતા-કુર્ષતા યઃ સુર આરુરુહે-યો દેવસ્ત્વયા આરુઢઃ યત્સ્કન્ધે ત્વયા ચટિતમિત્યર્થઃ । કિંવિશિષ્ટઃ સુરઃ ? છલકૃત્-છબ્-કારકઃ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટઃ સુરઃ ? ' બાલાકૃતિઃ ' બાલવદાકૃતિઃ-આકારો યસ્ય સઃ । તે સુરં ત્વદ્દતે-ત્વદ્વિના અન્યો જનો ગ્રહીતું-સ્વાયત્તીકર્તુ ક ઇચ્છતિ ? ન કોઽપીત્યર્થઃ । કિંવિશિષ્ટં તે ? ઉચ્ચમ્ । કીદૃશં ? ' તાલાયમાનવપુષં ' તાલઃ-તૃણરાજસ્તદ્વદા (તમિવા) ચરતિ તાલાયતે, તાલાયતે (ઇતિ તાલાયમાનં) તત્ તાદૃશં વપુઃ-શરીરં યસ્ય સ તાલાયમાનવપુસ્તં તાલાયમાનવપુષમ્ । "ઋતે યોગે પશ્ચમી" । ત્વત્ ઇતિ પશ્ચમ્યા એકવચનમ્ । ઋતે ઇતિ વિનાર્થેઽ-વ્યયમ્ । અત્ર ભગવત આમલિકીક્રીડાપ્રબન્ધો જ્ઞેયઃ ॥ ૩ ॥

અન્વયઃ

(હે) ' વીર ! ' ત્વયા આમલિકીં સુ-લીલાં વિદધતા યઃ બાલ-આકૃતિઃ છલ-કૃત્ સુરઃ આરુરુહે, તે તાલાયમાન-વપુષં ઉચ્ચં (સુરં) સહસા ગ્રહીતું ત્વત્ ઋતે કઃ અન્યઃ જનઃ ઇચ્છતિ ? ।

શબ્દાર્થ

વીર ! (મૂં વીર)=હે વીર, હે મહાવીર !
 ત્વયા (મૂં યુષ્મદ્)=તારા વડે.
 વિદધતા (મૂં વિદધત્)=કરતા.
 આમલિકાં (મૂં આમલિકા)=આમલિકા.
 સુ=પ્રશંસાવાચક અવ્યય.
 લીલા=ક્રીડા.
 સુલીલાં=સુંદર ક્રીડાને.
 વાલ=આળક.
 આકૃતિ=આકાર.
 બાલાકૃતિઃ=આળકના જેવો આકાર છે જેવો તે.
 છલ=કપટ, દગો.
 કૃત્=કરનાર.
 છલકૃત્=કપટ કરનારો.
 આરુરુહે (ધાં રુહ)=આરૂં થયો.

સુરઃ (મૂં સુર)=દેવતા.
 યઃ (મૂં યદ્)=જે.
 તાલાયમાન=તાડના સમાન.
 વપુસૂ=દેહ, શરીર.
 તાલાયમાનવપુષ્પં=તાડસમાન દેહ છે જેવો તેને.
 ત્વત્ (મૂં યુષ્મદ્)=તારા.
 ઋતે=વિના, સિવાય.
 તે (મૂં તદ્)=તેને.
 ઉચ્ચં (મૂં ઉચ્ચ)=ઊંચો.
 અન્યઃ (મૂં અન્ય)=ખીજો, અપર.
 કઃ (મૂં કિમ્)=કયો.
 હચ્છતિ (ધાં હ્)=ધરૂં છે.
 જનઃ (મૂં જન)=મનુષ્ય.
 સહસા=એકદમ.
 ગ્રહીતું (ધાં ગ્રહ)=પકડવાને, વશ કરવાને.

શ્લોકાર્થ

મહાવીર સ્વામીનું અલૌકિક પરાક્રમ—

“હે વીર (જિનેશ્વર) ! આળકના સમાન આકારવાળા અને (એથી સાબીત થતા) કપટ કરનારા એવા જે દેવના ઉપર આમલિકાની સુક્રીડા કરતો થકો તું આરૂં થયો, તે તાડના (વૃક્ષ) સમાન દેહવાળા અને (અત એવ) ઉચ્ચ એવા દેવને એકદમ વશ કરવાને તારા સિવાય કયો અપર મનુષ્ય ઇચ્છા કરે ? ”—૩

સ્પષ્ટીકરણ

વીર પ્રભુની ક્રીડા—

એક વખત ઇન્દ્રે સલામાં વીર પ્રભુની પ્રશંસા કરીને કહ્યું કે તે અતુલ સામર્થ્યવાળા છે અને વળી ધીર છે. આ વાત એક સુરને ગળે ઉતરી નહિ એટલે તેની પરીક્ષા કરવા તે જ્યાં લગભગ આઠ વર્ષની ઉમ્મરના વીર પ્રભુ અન્ય રાજકુમારો સાથે વનમાં રમતા હતા, ત્યાં આવ્યો. આવીને તે ડોઠ વૃક્ષના મૂળ પાસે સર્પ થઇને રહ્યો એટલે અન્ય રાજકુમારો તો પલાયન કરી ગયા; પરંતુ વીર પ્રભુએ તેને હાથેથી પકડી દૂર ફેંકી દીધો. આથી ફરીથી રાજકુમારો એકત્રિત થઇ ક્રીડા કરવા લાગ્યા એટલે તે સુર પણ રાજકુમાર થઇ ત્યાં રમવા આવ્યો. આ ક્રીડામાં એવી સરત હતી કે જે હારી જાય તે બીજાને પોતાની પીઠ ઉપર વહન કરે. વીર પ્રભુ તો હુમેશાં જીતતા હતા, તેથી અન્ય રાજકુમારો તેમને પોતાની પીઠ ઉપર વહન કરતા હતા. એવામાં એક વખત પેલો દેવ હારી ગયો એટલે પ્રભુ તેની પીઠ ઉપર ચઢી બેઠો. એટલે તે દુર્મતિ દેવે પોતાનું વિકરાળ રૂપ વિકુર્યું અને પર્વતના કરતાં પણ તે જાયાઇમાં વધવા લાગ્યો. આ રૂપનું વર્ણન કરતાં શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિ ત્રિપષ્ટિશલાકાપુરૂષચરિત્રમાં લખે છે કે—

“ તતઃ કરાલં વેતાલ-રૂપમાધાય લુષ્ટઘ્નાઃ ।
 મૂઘરાનપ્યધરયન્, પ્રારબ્ધો વર્ધિતું સુરઃ ॥
 પાતાલકલ્પે તસ્યાસ્યે, જિહ્વયા તક્ષકાયિતમ્ ॥
 પિઙ્ગૈસ્તુઙ્ગે શિરઃશૈલે, કેશૈર્દાવાનલાયિતમ્ ॥
 તસ્યાતિદારુણે દંષ્ટ્રે, અમૂતાં ક્રકચાકૃતી ।
 જાજ્વલ્યમાને અઙ્ગાર-શકટ્યાવિવ લોચને ॥
 ઘોનારન્ધ્રે મહાઘોરે, મહીઘરગુહે ઇવ ।
 મૃકુટીમઙ્ગુરે મીમે, મહોરગ્યાવિવ મુવૌ ॥ ”

૫૦ ૧૦, સ૦ ૨, શ્લો. ૧૧૩-૧૧૬

અર્થાત્—“ તેના પાતાળ જેવા મુખમાં રહેલી તેની જીભ તક્ષક નાગ જેવી દેખાવા લાગી, ઊંચા પર્વત જેવા મસ્તક ઉપરના તેના પીળા કેશ દાવાનલ જેવા ભાસવા લાગ્યા, તેની ભયાનક દાઢો કરવતના જેવી જણાવા લાગી, તેનાં નેત્રો અંગારાની સગડીની જેમ પ્રકાશવા લાગ્યાં, તેનાં નસંકારાં પર્વતની યુક્તિ બાન કરાવા લાગ્યા અને તેની ભૂકુટી વડે ભંગુર ભમરો બે મોટી નાગણ હોય તેમ ભયંકર દેખાવા લાગી. ”

આ પ્રમાણે તે સુર પોતાનું વધારે ને વધારે વિકરાળ તેમજ ઊંચું રૂપ બનાવતો જતો હતો તે વાત પ્રભુના લક્ષ્યમાં આવતાં તે પરાક્રમી પ્રભુએ તેની પીઠ ઉપર એક એવી મુક્તી મારી કે તરતજ તે વામન થઈ જઈને તે પ્રભુને નમી પડ્યો અને ઇન્દ્રનું કથન નહિ માનીને તેણે આ કાર્ય કર્યું હતું એમ પ્રભુ સમક્ષ તે કહેવા લાગ્યો. પ્રભુના ધૈર્યની પ્રશંસા કરીને તે સ્વસ્થાને ચાલ્યો ગયો. ’

‘ વીર ’ શબ્દના સંબંધી વિચાર—

‘ વીર ’ શબ્દ માટે નિરૂક્ત કરતાં એક વિદ્વાન્ કહે છે કે—

“ વિદારયતિ યત્કર્મે, તપસા ચ વિરાજતે ।

તપોવીર્યેણ યુક્તશ્ચ, તસ્માદ્ વીર इति स्मृतः ॥ ”

અર્થાત્—જે કર્મનું વિદારણ કરે છે તથા તપશ્ચર્યાથી વિરાજમાન છે તેમજ તપશક્તિથી યુક્ત છે, તે ‘ વીર ’ કહેવાય છે. વીર પ્રભુએ અનાર્ય દેશમાં પણ વિહાર કર્યો હતો તેનું શું કારણ ? આના ઉત્તરમાં સમજવું કે કર્મનું વિદારણ કરવું એ તેમનું ધ્યેય હતું. આ ઉપરથી શું વીર પ્રભુમાં વીરત્વ હોવાનું સિદ્ધ થતું નથી કે ? હજી પણ જો એ બાબત પરત્વે શંકા રહેતી હોય, તો એ ઉમેરવું અનાવશ્યક નહિ ગણાય કે વીર પ્રભુએ અતિશય ધીર તપશ્ચર્યા કરી હતી. આ ઉપરથી પણ વીર પ્રભુનું વીરત્વ જોઈ શકાય છે.

‘ વીર ’ શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ પણ ઉપર્યુક્ત વાતની સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે “ વિશેષેણ ઈરયતિ-પ્રેરયતિ કર્માણિ इति वीरः ” અર્થાત્ જે વિશેષતઃ કર્મોને પ્રેરે છે, ધક્કા મારે છે, આત્માથી અલગ પાડી તેને દેશવટો દે છે, તે ‘ વીર ’ છે. આ ‘ વીર ’ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે.

૧ સરખાવો આવશ્યક-નિરૂક્તિ (ગાથાક ૭૨-૭૫).

૨ કાંઈ પણ શબ્દમાત્રને ગ્રહણ કરી તેના ઉપર આખો પ્રયોગ લેવો તે ‘ નિરૂક્ત ’ કહેવાય છે.

वीर प्रभुनी वीरता तो ज्ञेय ते तेमने जन्म-सिद्ध हुक नहि होय ज्येभ लागे छे. इभके तेमना जन्मोत्सवना समये इन्द्र ज्यारे जलाखिषेक करता अंयाया, त्यारे ते प्रभुज्ये पोताना डाया पगना अंगुडा वडे भेइ पर्वत कंपावी पोतानुं पराक्रम प्रदर्शित कर्युं हुतुं. ते उपरांत आप्णु उपर जेध गया तेम आमलडी डीडादिक प्रसंगे पणु तेमणु तेमनुं वीरत्व पूरवार करी अताव्युं हुतुं. आथी करीने ज्येभने ' वीर ' कहेवा ते तो न्याय्य गणायज. अरे तेमने ' महावीर ' कहेवाभां आवे, तो ते पणु ओटुं नथी. श्रुतकवली श्रीमान् लक्ष्मणादुस्वामी पणु कहे छे इ—

“अयले भयभैरवाणं, परीसहोवसर्गाणं खन्तिखमे पडिमाणं पालक धामं अरतिरतिसहे दविण वीरियसंपन्ने देवेहिं से णाम कयं समणे भगवं महावीरे” ? ॥

—कल्पसूत्र, सू० १०८

* * * * *

अथ चतुर्थकाव्येन श्रीभगवतो विद्याधिक्यमाह—

शक्रेण पृष्टमखिलं त्वमुक्त्वथ यत् तद्

जैनेन्द्रसंज्ञकमिहाजनि शब्दशास्त्रम् ।

तस्यापि पारमुपयाति न कोऽपि बुद्ध्या

को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

टीका

हे वीर ! लेखशालाग्रहणावसरे शक्रेण-इन्द्रेण पृष्टं अखिलं-समस्तं यत् त्वमुक्त्वथ-सदुत्तराणि ऊचिवान्, तदिह-अस्मिन् लोके जैनेन्द्रसंज्ञकं शब्दशास्त्रं-व्याकरणमजनि-जातम् । जिनश्चन्द्रश्च तौ देवते अस्येति जैनेन्द्रम् । इन्द्रश्चन्द्रः काशिकृत्स्नेत्य(त्याद्य)ष्ट महावैयाकरणाः, तैस्तैः कृतं तन्नामकं व्याकरणं अजनि-समुत्पन्नमित्यर्थः । कोऽपि जनस्तस्यापि शब्दशास्त्रस्य पारं बुद्ध्या नोपयाति, गहनार्थत्वात् । उक्तमर्थमर्थान्तरन्यासेन द्रढयति-वेति पक्षान्तरे, अम्बुनिधिं-समुद्रं भुजाभ्यां तरीतुं कः [क्षमः] अलं-कः समर्थः ? न कोऽपीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अन्वयः

शक्रेण पृष्टं अखिलं यत् त्वं उक्त्वथ, तद् इह जैनेन्द्र-संज्ञकं शब्द-शास्त्रं अजनि; तस्य अपि पारं कः अपि बुद्ध्या न उपयाति, (यतः) कः वा भुजाभ्यां अम्बु-निधिं तरीतुं अलम् ? ।

१ अचलो भयभैरवयोः परीसहोपसर्गाणां क्षान्तिक्षमः प्रतिमानां पालकः धीमान् अरतिरतिसहः द्रव्यं वीर्यसंपन्नः देवैः तस्य नाम कृतं श्रमणो भगवान् महावीरः ।

२ सरभावे श्रीभगवतीना प्रथम शतकना प्रथम उद्देशना पांयभा सूत्र उपरती श्रीअक्षयदेवसुरिदृत् श्रुति.

શબ્દાર્થ

શક્રેણ (મૂં શક્ર)=સૌધર્મેન્દ્રથી.
 પૃષ્ટં (મૂં પૃષ્ઠ)=પૂછાયેલ.
 અખિલં (મૂં અખિલ)=સમસ્ત.
 ત્વં (મૂં યુષ્મદ્)=તેં.
 ઉવચ્ચ (ધાં વચ્)=કહ્યું.
 યદ્ (મૂં યદ્)=જે.
 તદ્=તે.
 જૈનેન્દ્ર=જિન અને ઇન્દ્ર છે દેવતા જેના એવા.
 સંજ્ઞા=નામ.
 જૈનેન્દ્રસંજ્ઞકં=જૈનેન્દ્ર છે નામ જેનું એવું.
 હૃદ્=આ લોકને વિષે.
 અજનિ (ધાં જન્)=થયું.
 શબ્દ=શબ્દ.
 શાસ્ત્ર=શાસ્ત્ર.
 શબ્દશાસ્ત્રં=વ્યાકરણ.

તસ્ય (મૂં તદ્)=તેનો.
 અપિ=પણ.
 પારં (મૂં પાર)=પાર.
 ઉપયાતિ (ધાં યા)=ગમ્ય છે.
 ન=નહિ.
 કઃ (મૂં કિમ્)=કેઇ.
 બુદ્ધ્યા (મૂં બુદ્ધિ)=બુદ્ધિ વડે.
 વા=અથવા.
 તરીતું (ધાં તૃ)=તરવાને.
 અલં=સમર્થ.
 અમ્બુ=જલ.
 નિધિ=સમૃદ્ધ.
 અમ્બુનિધિ=સમુદ્રને.
 મુજામ્યાં (મૂં મુજ)=એ હસ્તો વડે.

શ્લોકાર્થ

વીર પ્રભુનું અપૂર્વ વિદ્યા-બલ—

“સૌધર્મેન્દ્રે પૂછેલા (પ્રશ્નના ઉત્તર તરીકે) જે સર્વ તેં કહ્યું, તે આ લોકને વિષે જૈનેન્દ્ર નામના વ્યાકરણ તરીકે (પ્રસિદ્ધ) થયું. આ વ્યાકરણ (ગહન હોવાને લીધે) બુદ્ધિ વડે કોઇ પણ તેનો પાર પામતો નથી; અથવા હાથ વડે સાગરને તરી જવામાં કોઇ સમર્થ છે ખરો કે ?” —૪

સ્પષ્ટીકરણ

વીર પ્રભુનું નિશાળ-ગરણું—

વીર પ્રભુ વિદ્યાભ્યાસ કરવાને લાયક થયા, એટલે તેમના અપૂર્વ જ્ઞાનથી અજ્ઞાત એવાં તેમનાં માતાપિતાએ તેમને નિશાળે બેસાડવા વિચાર કર્યો અને તદ્દનુસાર પોતાના રાજ્યમાંના ઉચ્ચ પણિડત પાસે તેમને લઇ ગયા. આવા અયુક્ત કાર્યની સૌધર્મેન્દ્રને ખબર પડી એટલે તે બ્રાહ્મણનું રૂપ લઇને લેખ-શાલામાં આવ્યો અને વ્યાકરણને લગતા કેટલાક પ્રશ્નો વીર પ્રભુને પૂછ્યા. આના ઉત્તરો સાંભળીને પણિડત તો ઠંડોગાર થઇ ગયો. પછી સૌધર્મેન્દ્ર પ્રભુની સ્તુતિ કરી ચાલતો થયો. પ્રભુને વ્યાકરણ વિષે પૂછેલા પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરો ‘જૈનેન્દ્ર’ વ્યાકરણ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ થયા (સરખાવો આવશ્યક-નિર્યુક્તિની ૭૫-૭૭ મી ગાથાઓ).

પદ-અલંકાર

આ ચતુર્થ પદ ‘અર્થાન્તરન્યાસ’ નામના અલંકારથી શોભી રહ્યું છે. શ્રીહિમચન્દ્ર-સૂરિએ અર્થાન્તરન્યાસનું લક્ષણ નીચે મુજબ આપ્યું છે:—

“વિશેષસ્ય સામાન્યેન સાધર્મ્યવૈધર્મ્યાભ્યાં સમર્થનમર્થાન્તરન્યાસઃ”

આઠ વૈયાકરણો—

(૧) ઈન્દ્ર, (૨) ચન્દ્ર, (૩) કાશિકૃત્સ્ન, (૪) આપિશલિ, (૫) શાકટા-
યન, (૬) પાણિનિ, (૭) અમર અને (૮) જૈનેન્દ્ર એ આઠ વૈયાકરણો છે.

આ વાતની નીચેનો શ્લોક સાક્ષી પૂરે છે.

“ इन्द्रश्चन्द्रः काशकृत्स्ना—पिशली शाकटायनः ।
पाणिन्यमरजैनेन्द्रा, जयन्त्यष्टौ च शाब्दिकाः ॥ ”

અત્ર એ નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે શ્રીવિનયવિજયે કલ્પસૂત્રના દશમા સૂત્રની વ્યાખ્યામાં વીસ વ્યાકરણો વિષે ઉલ્લેખ કર્યો છે.

* * * * *

उपदेशाधिक्यमाह—

धर्मस्य वृद्धिकरणाय जिन ! त्वदीया
प्रादुर्भवत्यमलसद्गुणदायिनी गौः ।

पेयूषपोषणपरा वरकामधेनु—

नाभ्येति किं निजशिशौः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

टीका

हे जिन ! त्वदीया गौः—वाणी धर्मस्य वृद्धिकरणाय प्रादुर्भवति । किंलक्षणा गौः ? अमलान्-निर्मलान् सतः-समीचीनान् गुणान् ददातीत्येवंशीला ‘अमलसद्गुणदायिनी’ । उक्तमर्थं द्रढयति—वरा—प्रधाना कामधेनुः निजशिशोः-स्ववत्सस्य परिपालनार्थं किं नाभ्येति—संमुखं किं न समागच्छति ? समागच्छत्येव । किंविशिष्टा वरकामधेनुः ? ‘पेयूषपोषणपरा’ पेयूषं-अभिनवं पयस्तेन पोषणं तस्मिन् परा—तत्परा । “ धेनुस्तु नवसूतिका ” (का० ४, श्लो० ३३३) इति हैमः । भगवतो वाणी कामधेनुरित्यर्थः ॥ ५ ॥

अन्वयः

(हे) जिन ! त्वदीया अ-मल-सत्-गुण-दायिनी गौः धर्मस्य वृद्धि-करणाय प्रादुर्भवति; पेयूष-पोषण-परा वर-कामधेनुः निज-शिशोः परिपालनार्थं किं न अभ्येति ? ।

शब्दार्थ

धर्मस्य (मू० धर्म) = धર્મની.

વૃદ્ધિ=વધારો.

करण=(૧) કાર્ય; (૨) હેતુ.

વૃદ્ધિકરણાય=વૃદ્ધિના હેતુને અર્થે.

जिन ! (मू० जिन) = જીવ છે રાગ અને દ્વેષ જણે

એવા (સંબોધનાર્થે), હે વીતરાગ !

त्वदीया (मू० त्वदीय) = તારી.

प्रादुर्भवति (धा० भू) = પ્રકટ થાય છે.

अमल=निर्मल.

सत्=सारा.

गुण=गुण.

दायिन्=આપનાર.

अमलसद्गुणदायिनी=નિર્મલ તેમજ સારા ગુણોને અર્પણ કરનારી.

गौः (मू० गो)=वाष्पी.

पेयूष=ताब्जं दूध, पहेला सात दिवसनी वीआयेवी
गायनुं दूध.

पोषण=पुष्टि.

पर=तत्पर.

पेयूषपोषणपरा=नवीन दूधनी पुष्टिमां तत्पर.

वर=उत्तम.

कामधेनु=सुरभि, स्वर्गाय गाम.

वरकामधेनुः=उत्तम सुरभि.

न=नलि.

अभ्येति (घा० इ)=संभुष जय छे.

किं=शुं.

निज=पोताना.

शिशु=अभ्युं, आणक.

निजशिशोः=पोताना आणकनुं.

परिपालनार्थं=रक्षण करवाने माटे.

श्लोकार्थ

प्रभुनो उपदेश-भङ्गिभा—

“ हे वीतराग (परमात्मा) ! निर्मल तेभज उचित गुणोने अर्पण करनारी अेवी तारी
वाष्पीनो धर्मनी वृद्धि करवाने माटे प्रादुर्भाव थाय छे (ते थोअ्यज छे, डभडे) शुं नवीन दूधनी
पुष्टि (करवा) मां तत्पर अेवी उत्तम काम-धेनु पोताना आणकनुं रक्षण करवाने अर्थे संभुष जती
नथी डे ? ”—प

* * * *

कर्मक्षये भगवतो नाम्नो माहात्म्यमाह—

छिद्येत कर्मनिचयो भविनां यदाशु

त्वन्नामधाम किल कारणमीश ! तत्र ।

कण्ठे पिकस्य कफजालमुपैति नाशं

तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

टीका

हे ईश !—हे स्वामिन् ! यद्-यस्माद्धेतोः भविनां-संसारिणां कर्मनिचयः-कर्मसमूहः आशु-
शीघ्रं छिद्येत-छेदं प्राप्नुयात् तत्र किलेति निश्चितं त्वन्नामधाम कारणं, तव नाम त्वन्नाम तदेव
धाम-तेजः तदेव हेतुः । दृष्टान्तमाह-पिकस्य-कोकिलस्य कण्ठे कफजालं यन्नाशमुपैति-हानिं
प्राप्नोति तत् चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः—चारुः-मनोहरो यश्चूत-आग्रस्तस्य कलिकानिकरो-
मञ्जरीसमूहः स एव एकः-अद्वितीयो हेतुरद्वितीयं कारणम् । हेतुशब्दोऽजहल्लिङ्गः ॥ ६ ॥

अन्वयः

(हे) ईश ! यद् भविनां कर्म-निचयः आशु छिद्येत, तत्र त्वत्-नामन्-धाम किल कारणं; पिकस्य
कण्ठे कफजालं नाशं उपैति, तद् चारु-चूत-कलिका-निकर-एक-हेतुः ।

શબ્દાર્થ

છિद्यેત (ધાં છિદ્)=છેદાઇ જાય.
 કર્મન્=કર્મ, આત્માની નૈસર્ગિક શક્તિને પણ આચ્છા-
 દિત કરનાર પુદ્ગલ-વિશેષ.
 નિચય=સમૂહ, સમુદાય, જગ્થો.
 કર્મનિચયઃ=કર્મનો સમુદાય.
 ભવિનાં (મૂં ભવિન્)=સંસારીઓના.
 યદ્=જેથી.
 આશુ=સત્વર, જલદી.
 ત્વદ્=દ્વિતીયપુરુષવાચક સર્વનામ.
 નામન્=નામ.
 ધામન્=તેજ.
 ત્વન્નામધામ=તાં નામરૂપી તેજ.
 કિલ=અચિત.
 કારણં (મૂં કારણ)=હેતુ.
 દૈશ ! (મૂં દૈશ)=હે પ્રભુ !
 તન્ન=તેમાં.

કળ્થે (મૂં કળ્થ)=કણ્ડમાં, ગળામાં.
 પિકસ્ય (મૂં પિક)=કાકિલાના, કાપલના.
 કફ=કફ.
 જાલ=સમૂહ.
 કફજાલં=કફનો સમૂહ.
 ઉપૈતિ (ધાં ઉ)=પ્રાપ્ત થાય છે.
 નાશં (મૂં નાશ)=વિનાશનો.
 તદ્=તે.
 ચારુ=મનોહર.
 ચૂત=આત્ર, આંખો.
 કલિકા=મંજરી, મોર.
 નિકર=સમુદાય.
 ઇક=અદ્વિતીય, અસાધારણ.
 હેતુ=કારણ.
 ચારુચૂતકલિકાનિકરૈકહેતુઃ=મનોહર આત્ર-
 મંજરીના સમુદાયરૂપી અદ્વિતીય કારણ.

શ્લોકાર્થ

કર્મ-ક્ષયનું કારણ નાથનું નામ—

“ હે પરમેશ્વર ! જેથી સંસારી (જીવો) નાં કર્મનો સમુદાય સત્વર છેદાઇ જાય છે, તેમાં તારૂં નામરૂપી તેજ નક્કી કારણ છે. (જેમકે) કાકિલાના કણ્ડને વિષે (ખાત્રેલી) કફની જલ નાશ પામે છે, તેમાં મનોહર આત્ર-મંજરીનો સમુદાય અદ્વિતીય કારણ છે. ”—૬

* * * * *
 ભગવતા મિથ્યાત્વં હતં, તદન્યદેવેષુ સ્થિતમિત્યાહ—

“દેવાર્ય”દેવ ! ભવતા કુમતં હતં તન્—

મિથ્યાત્વવત્સુ સતતં શતશઃ સુરેષુ ।

સંતિષ્ઠતેડતિમલિનં ગિરિગહરેષુ

સૂર્યોશુભિન્નમિવ શાર્વરમન્ધકારમ્ ॥ ૭ ॥

ટીકા

હે દેવાર્યદેવ !—હે વર્ધમાન ! “ દેવાર્યો જ્ઞાતનન્દનઃ ” (કાં ૧, શ્લો ૩૦.) ઇતિ હૈમઃ । યદ્ ભવતા-ત્વયા કુમતં-કુત્સિતમતં હતં તત્ શતશો “ વહવાદેઃ શમ્ ” શતસહસ્રાદિ-સંખ્યેષુ સુરેષુ ‘મિથ્યાત્વવત્સુ’ મિથ્યાત્વમસ્તિ યેષુ તે મિથ્યાત્વવન્તસ્તેષુ સંતિષ્ઠતે-નિરન્તરં તિષ્ઠતિ । કિંવિશિષ્ટં કુમતં ? અતિમલિનં-મહામલીમસમ્ । કેષુ કિમિવ ? ગિરિગહરેષુ સૂર્યોશુભિન્નં (શાર્વર-

૧ કર્મનું સ્થૂલ સ્વરૂપ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના પૃ ૬-૭ માં આલેખવામાં આવ્યું છે.

શર્વરીસમ્બન્ધ) અન્ધકારમિવ, ગિરીનાં-પર્વતાનાં ગહરાણિ-ગુહાસ્થાનાનિ તેષુ સૂર્યસ્યાંશુભિ-
મિન્ન-સૂર્યકિરણૈઃ પ્રહતમન્ધકારમિવ ॥ ૭ ॥

અન્વયઃ

(હે) 'દેવાર્ય-દેવ ! (ચદ્) ભવતા અતિ-મલિનં કુ-મતં હતં, તદ્ શતશઃ મિથ્યાત્વવત્સુ સુરેષુ
સૂર્ય-અંશુ-મિન્નં શાર્વરં અન્ધકારં ગિરિ-ગહરેષુ ઇવ સતતં સંતિષ્ઠતે ।

શીલકાર્થ

દેવાર્ય=દેવાર્ય, જ્ઞાત-નન્દન, મહાવીર.

દેવ=પ્રભુ, સ્વામી.

દેવાર્યદેવ ! =હે દેવાર્ય દેવ !

ભવતા (મૂં ભવત્) =આપ વડે.

કુમતં (મૂં કુમત) =દુષ્ટ મત.

હતં (મૂં હત) =હણાયું.

તદ્ (મૂં તદ્) =તે.

મિથ્યાત્વવત્સુ (મૂં મિથ્યાત્વવત્) =મિથ્યાત્વાઓને
વિષે.

સતતં=હમેશને માટે.

શતશઃ=સેંકડો.

સુરેષુ (મૂં સુર) =દેવાને વિષે.

સંતિષ્ઠતે (ધાં સ્થા) =નિરંતર રહે છે.

અતિ=અતિશય.

મલિન=મલિન, દૂષિત.

અતિમલિનં=અતિશય મલિન.

ગિરિ=પર્વત.

ગહર=ગુફા.

ગિરિગહરેષુ=પર્વતોની ગુફાઓને વિષે.

સૂર્ય=રવિ, સૂરજ.

અંશુ=કિરણ.

મિન્ન (ધાં મિદ્) =ભેદાયેલ.

સૂર્યાંશુમિન્નં=રવિનાં કિરણો વડે ભેદાયેલું.

ઇવ=જેમ.

શાર્વરં (મૂં શાર્વર) =રાત્રિ-સંબંધી.

અન્ધકારં (મૂં અન્ધકાર) =અંધકાર, અંધારું.

શ્લોકાર્થ

ભગવાને મારી હઠાવેલ મિથ્યાત્વને મળેલો આશ્રય—

“ હે દેવાર્ય દેવ ! જ અતિશય મલિન એવા દુષ્ટ મતનો આપે નાશ કર્યો, તે, જમ રવિનાં
કિરણો વડે ભેદાયેલો (કૃષ્ણ પક્ષની) રાત્રિ-સંબંધી (સમસ્ત) અંધકાર પર્વતોની ગુફાઓને વિષે
હમેશાં રહે છે, તેમ તે કુમત (પણ) સેંકડો મિથ્યાત્વી (ઉન્માર્ગી) દેવાને વિષે નિરંતર
રહે છે. ”— ૭

* * * * *

ભગવતો નામ્ આધિક્યમાહ—

ત્વન્નામ 'વીર' ઇતિ દેવ ! સુરે પરસ્મિન્

કેનાપિ યદ્યપિ ધૃતં ન તથાપિ શોભામ્ ।

પ્રાપ્નોત્યમુત્ર મલિને કિમૃજીષપૃષ્ઠે

મુક્તાફલદ્યુતિમુપૈતિ નનૂદચિન્દુઃ ? ॥ ૮ ॥

ટીકા

હે દેવ ! વીર ઇતિ ત્વદીયં નામ કેનાપિ જનેન પરસ્મિન્ સુરે-અન્યસ્મિન્ દેવે યદ્યપિ ધૃતં
ત્રિપચ્ચાશદ્ વીરાઃ ક્ષેત્રપાલાદય ઉચ્યન્તે (તેપં) વીરનામ સ્થાપિતં, તથાપિ તન્નામ તસ્મિન્ શોભાં

ન પ્રાપ્નોતિ । તત્ર દૃષ્ટાન્તમાહ—અમુત્ર-અમુષ્મિન્ લોકે નનુ-નિશ્ચિતમુદચિન્દુઃ-દકસ્ય ચિન્દુઃ-જલકળો મલિને ઋજીષપૃષ્ઠે-પિષ્ટપાકમૃત્પીઠે કિં મુક્તાફલચુતિ-મૌક્તિકકાન્તિ [કિં] ઉપૈતિ-પ્રાપ્નોતિ ? ન પ્રાપ્નોતીત્યર્થઃ । ઋજીષપૃષ્ઠતુલ્યોઽન્યસુરઃ, તત્ર વીર ઇતિ નામોદકચિન્દુને શોભત ઇત્યર્થઃ ॥ ૮ ॥

અન્વયઃ

(હે) દેવ ! યદ્યપિ 'વીરઃ' ઇતિ ત્વત્-નામ કેન અપિ પરસ્મિન્ સુરે ધૃતં, તથાપિ (તત્ તસ્મિન્) શોભાં ન પ્રાપ્નોતિ; અમુત્ર (હિ) મલિને ઋજીષ-પૃષ્ઠે ઉદન્-ચિન્દુઃ મુક્તાફલ-ચુતિ નનુ ઉપૈતિ કિમ્ ? ।

શબ્દાર્થ

ત્વન્નામ=તારું નામ.

વીરઃ (મૂં વીર)=વીર.

ઇતિ=એમ.

દેવ ! (મૂં દેવ)=હે પરમેશ્વર !

સુરે (મૂં સુર)=દેવને વિષે.

પરસ્મિન્ (મૂં પર)=અન્ય.

કેનાપિ (મૂં કિમ્)=કાઠકથી.

યદ્યપિ=જેઠે.

ધૃતં (મૂં ધૃત)=સ્થાપન થયું.

ન=નહિ.

તથાપિ=તોપણ.

શોભાં (મૂં શોભા)=શોભાને, તેજને.

પ્રાપ્નોતિ (ધાં ધાપ)=પામે છે.

અમુત્ર=આ લોકને વિષે.

મલિને (મૂં મલિન)=મલિન, મેલવાળા.

કિં=શું.

ઋજીષ=એક જાતનું પાત્ર, તળવાનો પેણો.

પૃષ્ઠ=પીઠ.

ઋજીષપૃષ્ઠે=ઋજીષની પીઠ ઉપર.

મુક્તાફલ=મોતી.

ચુતિ=પ્રકાશ.

મુક્તાફલચુતિ=મોતીના પ્રકાશને.

ઉપૈતિ (ધાં ઇ)=પામે છે.

નનુ=ખરેખર.

ઉદન્=જલ.

ચિન્દુ=ટીપું.

ઉદચિન્દુઃ=જલનું ટીપું.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુના નામની વિશેષતા—

“ હે પરમેશ્વર ! જોકે કાઠક તારું વીર એવું નામ અન્ય દેવને વિષે સ્થાપન કર્યું, તોપણ તે ત્યાં શોભા પામતું નથી. (કેમકે) આ લોકને વિષે ઋજીષ પાત્રની મલિન પીઠ ઉપર (રહેલું) જલનું ચિન્દુ શું મુક્તાફલની કાન્તિને ખરેખર પામે કે ? ”—૮

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોકનું તાત્પર્ય—

આ શ્લોકમાંથી તાત્પર્ય એ નીકળે છે કે જમ સિદ્ધનું ચામડું પહેરવાથી શિયાળ સિદ્ધ બનતો નથી, તેમ મનુષ્ય તો શું પણ કાઠક (હનુમાન્) દેવ પણ જે વર્ધમાન સ્વામીનું વીર એવું નામ ધારણ કરે, તોપણ તે તેને ચરિતાર્થ કરી શકે નહિ. અત્ર આ વાત ‘બાવન વીર’ને નામે ઓળખાતા દેવ આશ્રીને કહેવામાં આવી છે. આ ‘બાવન વીર’થી ઘંટાકર્ણુ વિગેરે સમજવા.

* * * * *

ભગવતો જ્ઞાનોત્પત્તિવિશેષમાહ—

જ્ઞાને જિનેન્દ્ર ! તવ કેવલનામ્નિ જાતે
લોકેષુ કોમલમનાંસિ ભૃશં જહર્ષુઃ ।
પ્રદ્યોતને સમુદિતે હિ ભવન્તિ કિં નો
પદ્માકરેષુ જલજાનિ વિકાશમાઙ્ગિ ? ॥ ૧ ॥

ટીકા

હે જિનેન્દ્ર ! તવ કેવલનામ્નિ જ્ઞાને જાતે—ઉત્પન્ને સતિ લોકેષુ—સ્વર્ગ-મર્ત્ય-પાતાલેષુ કોમલ-મનાંસિ લક્ષણયા ભવ્યજનાનાં મનાંસિ ભૃશં—અત્યર્થ જહર્ષુઃ—હર્ષ પ્રાપુઃ । હીતિ ઉક્તમર્થ દ્રઢયતિ—પ્રદ્યોતને—શ્રીસૂર્યે સમુદિતે—ઉદ્ગતે સતિ પદ્માકરેષુ—તટાગેષુ જલજાનિ—કમલાનિ વિકાશમાઙ્ગિ—વિક્કસ્વરાણિ કિં નો ભવન્તિ ? ભવન્ત્યેવ । “ પ્રદ્યોતનસ્તપનઃ ” (કા० ૨, શ્લો० ૧) इति हैमः ॥ १ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિનેન્દ્ર ! તવ કેવલ-નામ્નિ જ્ઞાને જાતે લોકેષુ કોમલ-મનાંસિ ભૃશં જહર્ષુઃ; હિ પ્રદ્યોતને સમુદિતે કિં પદ્મ-આકરેષુ જલજાનિ વિકાશમાઙ્ગિ નો ભવન્તિ ? ।

શ્લોકાર્થ

જ્ઞાને (મૂ० જ્ઞાન)=જ્ઞાન, બોધ.
જિનેન્દ્ર ! (મૂ० જિનેન્દ્ર)=હે જિનેશ્વર, હે જિનવર !
તવ (મૂ० યુક્તમદ)=તારે વિષે.
કેવલ=કેવલ-જ્ઞાન, સર્વજ્ઞતા.
કેવલનામ્નિ=કેવલ એ છે નામ જેનું એવા.
જાતે (મૂ० જાત)=ઉત્પન્ન થયે.
લોકેષુ=(ત્રણ) લોકને વિષે.
કોમલ=નરમ.
મનસ્=ચિત્ત.
કોમલમનાંસિ=નરમ ચિત્તો.
ભૃશં=અત્યન્ત.

જહર્ષુઃ (ધા० હર્ષ)=આનંદ પામતા હવા.
પ્રદ્યોતને (મૂ० પ્રદ્યોતન)=સૂર્ય.
સમુદિતે (મૂ० સમુદિત)=ઉચ્ચે.
હિ=કરણુ કે.
ભવન્તિ (ધા० ભૂ)=થાય છે.
કિં=શું.
નો=નહિ.
પદ્માકરેષુ (મૂ० પદ્માકર)=તળાવોને વિષે,
સરોવરોને વિષે.
જલજાનિ (મૂ० જલજ)=કમળો.
વિકાશમાઙ્ગિ (મૂ० વિકાશમાઙ્ગ)=વિકાસને
લજ્જનારા, વિકસ્વર.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુના કેવલજ્ઞાનનો મહિમા—

“ હે જિનેશ્વર ! જ્યારે તને કેવલ એ નામનું જ્ઞાન (કેવલ-જ્ઞાન) ઉત્પન્ન થયું, ત્યારે (સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાળ એ ત્રણે) લોકને વિષે (ભવ્ય પ્રાણીઓનાં) ઠામળ ચિત્તો અત્યંત આનંદ પામ્યાં; કમલકે જ્યારે સૂર્યનો ઉદય થાય છે, ત્યારે શું (કમલના સમૂહવાળાં) સરોવરોને વિષે કમલો વિકસ્વર થતાં નથી કે ? ”—૯

स्वपटीकरण

कृत्याणु-विचार—

दरेक तीर्थकरना (१) व्यवन, (२) जन्म, (३) दीक्षा—अहणु, (४) डेवलज्ञाननी प्राप्ति અને (५) निर्वाण એ પાંચ સમયે અર્થાત્ એ પાંચે કટ્યાણુકા વખતે કટલીક અલૌકિક ઘટનાઓ બને છે. જમક એક તો આ વાતની ખબર ઇન્દ્રો પોતાનાં આસનો કમ્પવાથી બણે છે. વળી આ પાંચે કટ્યાણુકાને વિષે સર્વ જીવોને થોડીક વારને સારૂ શાન્તિ મળે છે, તેમજ તેમને હર્ષ પણ થાય છે. વિશેષમાં નરક જેવા સ્થાનમાં પણ પ્રવેશ અને સાતા (સુખ) થઈ રહે છે.

પ્રસ્તુતમાં કેવલજ્ઞાનરૂપી સૂર્યનો ઉદય થવાથી ભવ્ય-કમલો ખીલી રહે છે. ઇન્દ્રો સમવસ-રણુ (ધર્મ-દેશના-મણુડપ) ની રચના કરવા અને કેવલજ્ઞાનીની અમૃત દેશનાનું પાન કરવા અધીરા બની બય છે.

* * * * *

સેવકે ઉપકારવિશેષમાહ—

વાદાય દેવ ! સમિયાય ય 'ઇન્દ્રભૂતિઃ'

તસ્મૈ પ્રધાનપદવીં પ્રદદે સ્વકીયામ્ ।

ધન્યઃ સ એવ ભુવિ તસ્ય યશોઽપિ લોકે

ભૂત્યાઽઽશ્રિતં ય ઇહ નાઽઽત્મસમં કરોતિ ॥ ૧૦ ॥

ટીકા

હે દેવ ! ય ઇન્દ્રભૂતિઃ—ગૌતમગોત્રીયો બ્રાહ્મણો વાદાય—વાદં કર્તુમનાઃ સમિયાય—સમાજ-ગામ, તસ્મૈ સ્વકીયાં પ્રધાનપદવીં ભવાન્ પ્રદદે । પ્રદદે ઇતિ પ્રથમપુરુષૈકવચનસ્ય ક્રિયાભિસંબન્ધાદ્ ભવાનિતિ કર્તૃપદં ગ્રાહ્યમ્ । તસ્મૈ ઇન્દ્રભૂતયે દાનપાત્રે ચતુર્થી । ઉક્તમર્થં દ્રઢયતિ—ભુવિ—પૃથિવ્યાં સ એવ ધન્યો લોકેઽપિ તસ્ય યશઃ—તસ્ય કીર્તિઃ । તસ્યેતિ કસ્ય ? યો ના—યઃ પુમાન્ આશ્રિતં—સે-વાર્થમાગતં પુરુષં ભૂત્યા—ઋદ્ધયા કૃત્વા આત્મસમં—આત્મના તુલ્યં કરોતિ, સ એવ ના । નૃશબ્દસ્ય પ્રથમૈકવચનમ્ । સ એવ નરો ધન્ય ઇત્યર્થઃ ॥ ૧૦ ॥

અન્વયઃ

(હે) દેવ ! યઃ 'ઇન્દ્રભૂતિઃ' વાદાય સમિયાય, તસ્મૈ (ભવાન્) સ્વકીયાં પ્રધાન-પદવીં પ્રદદે; યઃ ના ઇહ આશ્રિતં ભૂત્યા આત્મન્-સમં કરોતિ, સઃ એવ ભુવિ ધન્યઃ, તસ્ય યશઃ અપિ લોકે ।

શીખાર્થ

વાદાય (મૂ० વાદ)=વાદાર્થે.
 દેવ ! (દેવ)=હે ઇશ્વર !
 સમિયાય (ધા० ઇ)=આવ્યો.
 યઃ (મૂ० યઃ)=જે.

ઇન્દ્રભૂતિઃ (મૂ० ઇન્દ્રભૂતિ)=ઇન્દ્રભૂતિ, વીર પ્રભુના
 પ્રથમ ગણુધર.
 તસ્મૈ (મૂ० તદ્)=તેને.
 પ્રધાન=ઉત્તમ, મુખ્ય.

પદ્મી=હોદો, પદ.

પ્રધાનપદ્મી=મુખ્ય પદ.

પ્રવદ્ (ધાં દા)=આપું.

સ્વકીયાં (મૂં સ્વકીયા)=નિજ, પોતાનું.

ધન્યઃ (મૂં ધન્ય)=ધન્ય, પ્રશંસનીય.

સઃ (મૂં તદ)=તે.

પવ=જ.

મુવિ (મૂં મૂ)=પૃથ્વીને વિષે.

તસ્ય (મૂં તદ)=તેની.

યશઃ (મૂં યશસ)=કીર્તિ.

અપિ=પણ.

લોકે (મૂં લોક)=જગતને વિષે.

મૂત્યા (મૂં મૂતિ)=ઋદ્ધિ વડે.

આશ્રિતં (મૂં આશ્રિત)=આશ્રય લીધેલાને,
શરણે આવેલાને.

હહ=આ જગતમાં.

ના (મૂં નૃ)=મનુષ્ય.

આત્મન્=આત્મા.

સમ=સમાન, તુલ્ય.

આત્મસમં=પોતાના સમાન.

કરોતિ (ધાં કૃ)=કરે છે.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુનો સેવક પ્રતિ અનુપમ ઉપકાર—

“ હે દેવાધિદેવ ! જો ઈન્દ્રભૂતિ (આપની સાથે) વાદ કરવાને આવ્યા, તેને આપે સ્વકીય ઉત્તમ પદ (ગણધર-પદ) અર્પણ કર્યું. આ કૃત્ય યોગ્યજ છે, કમકે જ મનુષ્ય પોતાનો આશ્રય લીધેલા (સેવક)ને આ જગતમાં ઋદ્ધિ વડે પોતાના સમાન કરે છે, તેજ ખરેખર પૃથ્વી ઉપર પ્રશંસનીય છે અને જગતમાં તેનીજ કીર્તિ (ધન્યવાદને પાત્ર) છે.”—૧૦

સ્પષ્ટીકરણ

અર્થ-વિચાર—

‘નાત્મસમં’ નું ‘ન+આત્મસમં’ એમ પદચ્છેદ કરવાથી બીજા અર્થ સ્ફુરે છે અને તે એ છે કે જો (સ્વામી) પોતાના સેવકને સંપત્તિએ કરીને પોતાના સમાન કરતો નથી, તેને પૃથ્વી ઉપર ધન્યવાદ ધટે છે, તેમજ તેની કીર્તિ પણ તેને મુખ્યારકજ છે !!! આ ‘વક્રોક્તિ’ છે, અર્થાત્ કટાક્ષના ઉદ્ગાર છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે જો સ્વામીની સાચા દિલથી સેવા કરવા છતાં પણ દાસત્વ કાયમ રહે, તે સ્વામીથી શું ? તેની કીર્તિ તેનેજ મુખ્યારક હોજો.

ખરો ઉપકારી કોણ ?—

આના ઉત્તર સાડ વિચારો આ નિમ્ન-લિખિત શ્લોકઃ—

“ઉપકારિષુ યઃ સાધુઃ, સાધુત્વે તસ્ય કો ગુણઃ ? |

અપકારિષુ યઃ સાધુઃ, સ સાધુઃ સન્નિરુચ્યતે ||”

અર્થાત્ ઉપકાર કરનારા મનુષ્યો પ્રતિ જો સાધુ હોય, તેના સાધુત્વમાં શું ગુણ છે ? અપકાર કરનાર તરફ જો સદ્વર્તન રાખે, તેજ સાધુ એમ સંતો કહે છે. આ વાતને ન્યાયવિશારદ મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી પણ ટેકા આપે છે, કમકે ઉપાધ્યાયશ્રી ‘વિનયવિજયજી-કૃત શ્રીપાલરાસમાં ચોથા ખંડની આઠમી ઠાલમાં તેઓ કથે છે કે—

૧ ‘શ્રીપાલરાસ’ વિનયવિજયજીએ બનાવવા માંજો હતો, પરંતુ તેની સાતસે અને પચાસ ગાથા રચ્યા બાદ તેઓ સ્વર્ગે સિધાબ્યા અને ત્યાર બાદ તેમના સંકેતાનુસાર ઉપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજીએ આઠીનો રાસ પૂરો કર્યો. જુઓ આ સંબંધમાં એ રાસનો કળશ.

“सञ्जन न्नुं करता इडुं करै रे,
तेहुना न्गमां रडेशे नाम प्रकाश रे;
आंभो पत्थर भारे तेहुने इल दीयेरे,
अंदन आपे कापे तेहुने वासरै—सांभणजे हुवे कर्मविपाक कडे मुनि रे.”

आ उपरथी जेध शकाय छे डे पोतानी साथे पाथ लीडवाने तैयार थयेला जेवा धन्द्र-
भूतिने पणु न् वीर परभात्माजे उत्तम पद आपी पोताना समान जनाव्या तेमने अरेअर
धन्यवाद धटे छे, तेमज सञ्जन डे साधु कडे तो ते पणु तेवाज पुरषा छे.

आ उपरथी सार जे नीकणे छे डे अरेअरा सञ्जनमी सञ्जनता निरपेक्ष होय छे, अर्थात्
जेवा सञ्जनो सञ्जनतानी आतरज—पोताना स्वस्मानुसारज सञ्जनता दाभवे छे. शुं
पुषोने डोअजे विज्ञप्ति करी छे डे तभारे अमने सुवास आपवी? शुं वनडेवीजे डोअ द्विवसडोअनी
साथे पणु वसन्तने संदेशो कहुआये छे डे तारे आप्वीने भारी शोभाभां वधारे करवो? शुं डोअ
अकवाडे सूर्यने प्रार्थना करी छे डे तारे पृथ्वी अने नलोअंडलने प्रकाशित करवां, शत्रुअ
अकारने दूर करवो अने अकवाक अने अकवाडीनो संयोग कराववो? शुं भेधने यातडे डे पर्वते कडी
विनये छे डे तारे तापने विनाश करनारी जल-वृष्टि करवी, यातडेअने अवाडवा अने तेमना
नाद द्वारा वैदूर्य रत्ननो प्रादुर्भाव करवो? शुं अन्द्रने कडी पणु कुमुडे डे अकारे विनति करी
सांभणी छे डे तारे अमने आनन्द आपवो? शुं अन्द्रिका अने पृथ्वी-सगोत्रीय छे डे जथी
करीने ते पृथ्वीने सुधाना समान धवल जनावे छे?

१ सरभावा श्रीदेवविभलगण्डित ह्रीरसौभाग्यानां निम्न-लिखित पद्ये.

“अपेक्षां च न कापि कुर्वन्ति सन्तः

स्वभावेन किं तूष्कुर्वन्ति सर्वान् ।

किमभ्यर्थितानि प्रसूतानि कैश्चिज्-

जनान् सौरभैः स्वैर्यदामोदयन्ति ॥—भुजङ्गप्रयातम् (६, ६)

कदाचिद् वसन्तस्य सन्देशवाचो-

ऽपि च प्रेषिताः कापि किं कुञ्जलक्ष्म्या ।

मृगाक्षीमिवोत्कण्ठकां मञ्जरीभिः

प्रसूनैरयं हासयामास यत् ताम् ॥—भुजङ्ग०

किमभ्यर्थ्यते केनचिच्चण्डरोचि-

र्यदुर्वीदिवो भासयत्येष यद् वा ।

विपक्षानिवोद्भासयत्यन्धकारान्

पुनर्योजयत्यञ्जनाभी रथाङ्गान् ॥—भुजङ्ग०

अयाच्यन्त किं वाऽम्बुदाः केनचित् किं

यदुर्वीधराणां व्यपोहन्ति तापम् ।

जलैर्जीवयन्तीह बप्पीहबालान्

स्वनादैश्च वैद्(इ)यमुद्भावयन्ति ॥—भुजङ्ग०

उपाकारि किं कैरवैर्वा चकोरै-

र्यदेतान् सितांशुः पृणत्येव किं वा ।

सगोत्राः पुनश्चन्द्रिकाः किं धरिभ्याः

शुचीकुर्वते तां यदेताः सुधावत् ॥—भुजङ्ग०

ઇન્દ્રભૂતિ-વિચાર—

મગધ દેશમાંની રાજગૃહી નગરીના સ્વામી શ્રીશ્રેણિકના ‘ ગોર્વર ’ (ગુવ્વર) ગામમાં વસુભૂતિ નામનો વિપ્ર વસતો હતો. તેને પૃથ્વી નામની સ્ત્રીથી ઇન્દ્રભૂતિ, અગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિ એ નામનાં ત્રણ પુત્ર-રત્નો ઉત્પન્ન થયાં હતાં. એ બ્રાહ્મણનું ગૌતમ ગોત્ર હોવાને લીધે ઇન્દ્રભૂતિનો એ નામથી વ્યવહાર કરવામાં આવે છે; અર્થાત્ તેને ગૌતમ(ગોતમ)સ્વામી તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. આ ગૌતમ સ્વામી અર્થાત્ ઇન્દ્રભૂતિ ચૌદ્ વિદ્યાના પારગામી બન્યા હતા, તેમણે ચાર^૧ વેદોનું સારી રીતે અધ્યયન કર્યું હતું અને તેઓ પોતાને ‘ સર્વજ્ઞ ’ તરીકે ઓળખાવતા હતા.

એક વખત પાવાપુરીની સમીપમાં મહસેન વનમાં રહેતા સોમિલ નામના વિપ્રને યાં અગ્નિભૂતિ પ્રમુખ દર્શ બ્રાહ્મણો સહિત ઇન્દ્રભૂતિ યજ્ઞને માટે ગયા. યાં તેઓ યજ્ઞ કરતા હતા, એવામાં તેમણે આકાશમાં ઉઠાવેલ જ્યોત અને તદ્દનંતર દેવોને મર્ત્ય-લોક ઉપર ઉતરી આવતા જોયા. આથી તેમણે એમ માન્યું કે આ મારા યજ્ઞનો પ્રભાવ છે અને દેવો મને અભિનંદન આપવાને આવે છે. પરંતુ જ્યારે તે દેવો યાં નહિ આવતાં પાવાપુરીમાં દેવોએ રચેલા વીર પ્રજ્ઞના સમવસરણ તરફ ગયા, ત્યારે તેમને આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો (આથી સાખીત થાય છે કે તેઓ સર્વજ્ઞ હતા નહિ, કેમકે આશ્ચર્ય એ અજ્ઞાનજનક ચેષ્ટ છે). વિશેષમાં લોકોને મુખ્યેથી અત્ર સમીપમાં વીર ભગવાન્ સમવસર્યા છે અને તેઓ સર્વજ્ઞ છે એમ સાંભળતાં તો તેમને અતિશય સામર્થ્ય ગર્વ ઉત્પન્ન થયો. તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે ખરેખર અત્ર કોઈ ધુતારો આવ્યો લાગે છે અને તેને ઇન્દ્રબળ પાથરી હોય એમ સંભવે છે. આમ વિચારી પ્રજ્ઞનું માન મોડવાને તેઓ તૈયાર થયા અને તેમણે સમવસરણ તરફ પ્રયાણ કર્યું. પરંતુ સમવસરણની સમીપ આવતાં, તેમજ દેવ-કૃત ઋક્ષિતું અવલોકન કરતાં અને વિશેષતઃ વીર પ્રજ્ઞના મુખ્યારવિદ તરફ નજર પડતાં તો તેઓ ઠંડાગાર થઈ ગયા. એટલામાં અધુરામાં પૂરું વીર ભગવાને તેમને તેમના નામથી બોલાવ્યા. અને વગર પૂછે તેમના મનોગત સંદેહનું નિરાકરણ પણ કર્યું.^૨ આથી કરીને ઇન્દ્રભૂતિનો સમસ્ત ગર્વ ગળી ગયો અને તેમણે પ્રજ્ઞના ચરણ-કમલમાં પ્રણામ કરી પોતાને તેમના સેવક તરીકે સ્વીકારવા વિનતિ કરી. આ વિનતિને સ્વીકારીને પ્રજ્ઞએ તેમને દીક્ષા આપી એટલુંજ નહિ, પરંતુ પ્રથમ ગણધર બનાવ્યા. અરે એટલેથી પણ જણે પોતાનું અનુપમ ઉપકારિત્વ સિદ્ધ થતું ન હોય, તેમ

૧ ચૌદ-વિદ્યાઓ— “ ષડંગી વેદાશ્વત્તારો, મીમાંસાડ્ડન્વીક્ષિકી તથા ।

ધર્મશાસ્ત્ર પુરાણં ચ, વિદ્યા ઇતાશ્વતુર્વશ ॥ ”

અર્થાત્ છ અંગો, ચાર વેદો, મીમાંસા, તર્ક, ધર્મશાસ્ત્ર અને પુરાણ એ ચૌદ વિદ્યાઓ છે.

૨ ઋગ્-વેદ, યજુર્વેદ, સામ-વેદ અને અથર્વ-વેદ એ ચાર વેદો છે.

૩ અગ્નિભૂતિ, વાયુભૂતિ, વ્યક્ત, સુધર્મા, મહિડક, મૌર્યપુત્ર, અકમ્પિત, અચલબ્રાતા, મેતાર્ય અને પ્રભાસ એ ઉપર્યુક્ત દસ બ્રાહ્મણો છે.

૪ આ વાત વિશેષાવશ્યકમાંના ‘ ગણધરવાદ’ના નામથી ઓળખાતા પ્રકરણ ઉપરથી જોઈ શકાશે, જોકે એની સ્થૂલ રૂપરેખા તો શ્રીરૂપચન્દ્રકવિકૃત ગૌતમીય. મહાકાવ્યમાં પણ આલેખવામાં આવી છે.

પોતે એક પૌરૂષી પર્યંત દેશના આપ્યા બાદ તરતજ તરતના જૈનેતર દીક્ષિત ઇન્દ્રભૂતિને એજ સમવસરણમાં પાદ-પીઠ ઉપર બેસીને વ્યાખ્યાન આપવાનો પણ અધિકાર આપ્યો. આ તેમની સજ્જનતા સૂચવે છે. આમાં પણ હજી જાણે કંઈ ન્યૂનતા રહી નહિ ગઈ હોય કે શું કે જથી કરીને ગૌતમસ્વામીને પોતાના નિર્વાણ-સમયે પોતાનાથી દૂર કાઢ્યા. પોતાનામાં ઇન્દ્રભૂતિને 'મારાજ વીર' એવી જે મમતા હતી તે દૂર કરવાને અને તેમ થતાં તેમને સર્વજ્ઞ-પદથી અલંકૃત કરવાને માટે તેમણે આમ કર્યું. આમ બાબત હોવાને લીધે, પોતાના સેવકને પોતાની તુલ્ય બનાવવાની—નહિ કે પોતે સ્વામી તરીકે રહેવાની અને સેવકને સેવક રાખી મૂકવાની—એવી અનુપમ ભાવનાની વીર ભગવાન કરતાં વધારે આબેહુમ મૂર્તિ અન્યત્ર મળે ખરી કે ? ખરેખર મહાપુરૂષનો ઉપકાર પણ મહાનજ હોય છે.

સર્વજ્ઞ-પદથી ખરેખરા શોભતા એવા ઇન્દ્રભૂતિ વીર-નિર્વાણ બાદ ૧૨ વર્ષે મોક્ષે સિધાવ્યા. આ દ્વિતીય મંગલરૂપ ઇન્દ્રભૂતિને મારા વારંવાર પ્રણામ હોજી એટલુંજ કહી અત્ર વિરમવામાં આવે તે પૂર્વે નિમ્નલિખિત 'ગૌતમાષ્ટક' તરફ દષ્ટિપાત કરવો અનાવશ્યક નહિ ગણાય.^૪

શ્રીદેવાનન્દસૂરિકૃતં ગૌતમાષ્ટકમ્

“ શ્રીન્દ્રભૂતિં વસુભૂતિપુત્રં

પૃથ્વીભવં ગૌતમગોત્રરત્નમ્ ।

સ્તુવન્તિ દેવાસુરમાનવેન્દ્રાઃ

સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્ઞિતં મે ॥ ૧ ॥—ઉપજાતિઃ

શ્રીવર્દ્ધમાનાત્ ત્રિપદીમવાપ્ય

મુહૂર્ત્તમાત્રેણ કૃતાનિ યેન ।

અજ્ઞાનિ પૂર્વાણિ ચતુર્દશાપિ

સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્ઞિતં મે ॥ ૨ ॥—ઉપ૦

શ્રીવીરનાથેન પુરા પ્રણીતં

મન્ત્રં મહાનન્દસુલાય યસ્ય ।

ધ્યાયન્ત્યમી સૂરિવરાઃ સમગ્રાઃ

સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્ઞિતં મે ॥ ૩ ॥—ઉપ૦

૧ 'પૌરૂષી' એટલે પ્રહર અર્થાત્ ત્રણ કલાક.

૨ કેટલાક દર્શનકારોએ ઇશ્વરને નિત્ય-મુક્ત માન્યો છે, તેમજ તેના સમાન તેા તેના સેવકો નજ થઈ એવું જે ઇશ્વરતું સ્વરૂપ આલેખ્યું છે, તે વિચારણીય છે.

૩ અર્થાં મળીને મંગલો ચાર છે—(૧) વીર ભગવાન, (૨) ગૌતમ સ્વામી, (૩) સ્થૂલભદ્ર આદિ મુનિરાજ અને (૪) જૈન ધર્મ યાને સ્પાદાદ દર્શન. કહ્યું પણ છે કે—

“મંગલં ભગવાન્ 'વીરો', મંગલં 'ગૌતમ'પ્રભુઃ ।

મંગલં 'સ્થૂલભદ્રા'યા, જૈનધર્મોઽસ્તુ મંગલમ્ ॥”

૪ ગૌતમસ્વામીને લગતી હકીકત શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત ગૌતમ-સ્તોત્રમાંથી તેમજ આવશ્યક, વિશેષાવશ્યક, ઉત્તરાધ્યયન, ભગવતી ઇત્યાદિ આંગમોર્મ્યાં પણ મળી શકે છે.

યસ્યાભિધાનં મુનયોઽપિ સર્વે
 ગૃહ્ણન્તિ ભિક્ષામ્રમણસ્ય કાલે ।
 મિષ્ટાન્ન-પાના-ઽમ્બરપૂર્ણકામાઃ
 સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્છિતં મે ॥ ૪ ॥—ઉપ૦
 અષ્ટાપદારૌ ગગને સ્વશક્ત્યા
 યયૌ જિનાનાં પરવન્દનાય ।
 નિશમ્ય તીર્થાતિશયં સુરેભ્યઃ
 સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્છિતં મે ॥ ૫ ॥—ઉપ૦
 ત્રિપશ્ચસદ્ગ્યાશતતાપસાનાં
 તપઃકૃશાનામપુનર્ભવાય ।
 અક્ષીણલઘ્યા પરમાન્નદાતા
 સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્છિતં મે ॥ ૬ ॥—ઉપ૦
 સદક્ષિણં ભોજનમેવ દેયં
 સાધર્મિકં(કે) સદ્ગુણપર્યયેવ ।
 કૈવલ્યવસ્ત્રં પ્રદદૌ મુનીનાં
 સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્છિતં મે ॥ ૭ ॥—ઉપ૦
 શિવં ગતે ભર્તરિ વીરનાથે
 યુગપ્રધાનત્વમિહૈવ મત્યા ।
 પટ્ટાભિષેકો વિદધે સુરેન્દ્રૈઃ
 સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્છિતં મે ॥ ૮ ॥—ઉપ૦
 શ્રીગૌતમસ્યાષ્ટકમાદરેણ
 પ્રબોધંકાલે મુનિપુઙ્ગવા યે ।
 પઠન્તિ તે સૂરિપદં ચ દેવા—
 નન્દં લભન્તે નિતરાં ક્રમેણ ॥ ૯ ॥—ઉપ૦

અર્થાત્—“વસુભૂતિના નન્દન, (તેની પત્ની) પૃથ્વીના સુત, અને ગૌતમ ગોત્રને વિષે

૧ ‘પૃથ્વીના સુત’નો બીજો અર્થ ‘મંગલ’ થાય છે, એ વાત ધ્યાનમાં લઇને તો શ્રીદેવવિમલગણિએ હીરસૌભાગ્યમાં અતુલ સર્ગમાં સાતમા અને આઠમા પદો દ્વારા નીચે મુજબ ઉદ્ગાર કાઢ્યા છે:—

“નમૂવ મુહ્યો વસુભૂતિસુતુ-
 સ્તેષાં ગણીનામિહ ગૌતમાહઃ ।

યો વક્રમાવં ન નમાર પૃથ્વી-

સુતોઽપિ નો વિષ્ણુપદાવલમ્બી ॥”—ઉપજાતિ

અર્થાત્ જોણે પૃથ્વી-સુત હોઇ કરીને પણ વક્રતા ધારણ કરી નહિ તેમજ નારાયણના ચરણનો આશ્રય લીધો નહિ, તે ગૌતમ નામના વસુભૂતિના પુત્ર તે ગણધરોમાં મુખ્ય બન્યા (મંગલ એ પૃથ્વી-સુત છે અને એ ગ્રહની વક્રતા સુપ્રસિદ્ધ છે તેમજ તે ગ્રહ હોવાથી આકાશનો આશ્રય લે છે એ દેખીતી વાત છે).

રત્નસમાન એવા જ શ્રીઈન્દ્રભૂતિની દેવેન્દ્રો, દાનવેન્દ્રો અને નરેન્દ્રો સ્તુતિ કરે છે, તે ગૌતમ (સ્વામી) મને વાંછિત અર્પો.”—૧

“શ્રીવર્દ્ધમાન (જિનેશ્વર)ની પાસેથી (ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્યરૂપી) ત્રિપદી પ્રાપ્ત કરીને જણે મુદૂર્તમાત્રમાં (બાર) અંગો તેમજ ચૌદ પૂર્વો રચ્યાં, તે ગૌતમ (પ્રભુ) મને અભીષ્ટ અર્પણ કરે. ”—૨

“મોક્ષના સુખને માટે શ્રીવીર ભગવાને જ ગૌતમસ્વામી (ના નામવાળો) મંત્ર કહ્યો હોતો અને જ મંત્રનું ધ્યાન સમગ્ર સૂરીશ્વરો કરે છે, તે ગૌતમ (સ્વામી) મને વાંછિત સમર્પો.”—૩

“સર્વે મુનિઓ પણ ભિક્ષા-શ્રમણના સમયે જનું નામ લે છે અને તેમ કરી મિષ્ટ અન્ન, પાન અને વસ્ત્રથી પૂર્ણ ઇચ્છાવાળા થાય છે, તે ગૌતમ (પ્રભુ) મને અભીષ્ટ અર્પો.”—૪

“સુરો પાસેથી (અષ્ટાપદ) તીર્થનો અતિશય શ્રવણ કરીને જ ગગનમાં ચાલવાની પોતાની શક્તિ વડે અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર (ચોવીસ) જિનેન્દ્રાનાં ચરણના વન્દનાર્થે ગયા, તે ગૌતમ (મુનીશ્વર) મને મનોવાંછિત આપો.”—૫

“તપશ્ચર્યા કરવા વડે કૃશ બનેલા એવા પંદરસેં (૧૫૦૦) તાપસોને મુક્તિને માટે જ-ઓ અક્ષીણ લધિય વડે તેમના પરમાત્ત (ક્ષીર)ના દાતા બન્યા, તે ગૌતમ (ગણધર) મને અભીષ્ટ સમર્પો.”—૬

“સાધર્મિકાને દક્ષિણાની સાથેજ ભોજન દેવું ને સંઘની વાત્સલ્યતા પણ તેમજ થાય છે તેવી રીતે મુનિઓને જણે સર્વજ્ઞતારૂપી વસ્ત્ર પણ પરમાન્નની સાથે અર્પણ કર્યું, તે ગૌતમ (યોગીશ્વર) મારા મનોરથ પૂરા પાડો.”—૭

“પોતાના સ્વામી વીર પ્રભુ મોક્ષે ગયા એટલે યુગ-પ્રધાનપણું શ્રીગૌતમ સ્વામીમાં છે એમ માનીને જમનો દેવેન્દ્રોએ પદ્મલિપેક કર્યો, તે ગૌતમ (મુનિવર) મને મનોવાંછિત અર્પો.”—૮

“જ મુનીશ્વરો જગતાની સાથેજ આદરપૂર્વક (આ) શ્રીગૌતમભાષ્ટકનું પઠન કરે છે, તેઓ સૂરિ-પદને અને તદનંતર (દેવગતિના) આનન્દને પણ અચ્ચિત પ્રાપ્ત કરે છે. (કર્તા શ્રીમાન્ દેવાનન્દ સૂરિજીએ પોતાનું નામ પણ આ અન્ય પદમાં સૂચ્યું છે.) ”—૯

* * * * *

સાથે સાથે ‘વિરોધાભાસ’ નામના અલંકારથી વિશ્લેષિત આના પદ્મીનું નવમું પદ પણ જોઈ લઈએ.

“યત્પાણિપદ્મઃ સપુનર્ભવોઽપિ

દત્તે નતાનામપુનર્ભવં યત્ ।

દ્વિષ્વીકૃતા યેન મહં વિહાય

દ્વિર્વં શ્રયન્તે ચ તદત્ર ચિત્રમ્ ॥”

—ઉપખ્યાતિ.

અર્થાત્ જેનું કર-કમલ પુનર્ભવ (નખ)થી યુક્ત હોઈ કરીને પણ પ્રણામ કરનારાને અપુનર્ભવ (મોક્ષ) અર્પણ કરે છે તેમજ વળી જેણે શિષ્ય કરેલા જીવો ભવ (મહાદેવ)ને છોડીને શિવ (મહાદેવ)નો આશ્રય લે છે, તે અત્ર આશ્વર્થ-જનક છે. (‘ભવ’નો અર્થ ‘સંસાર’ કરવાથી અને ‘શિવ’નો અર્થ ‘મોક્ષ’ કરવાથી વિરોધાભાસનો પરિહાર થાય છે.)

વિદ્યાય (ઘાં હા)=૧૭ દહને, મૂકીને.
 ક્ષારં (મૂં ક્ષાર)=ખારા.
 જલં (મૂં જલ)=પાણીને.
 જલ=પાણી.
 નિધિ=સમૂહ.

જલનિધેઃ (મૂં જલનિધિ)=સાગરનું.
 રસિતું (ઘાં રસ)=સ્વાદ લેવાને.
 કઃ (મૂં કિમ)=કોણ.
 ઇચ્છેત્ (ઘાં ઇષ્)=છાછા કરે.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુની વાણીની મધુરતા—

“(હે જગન્નાથ !) ગાયના દૂધથી તેમજ ઉત્તમ અને ઉજ્જવલ એવી શર્કરાથી પણ વધારે નિર્મલ [અથવા મધુર] તથા પ્રિય એવું તારૂં વચન શ્રવણ કર્યા બાદ અન્યના વચનનું શ્રવણ કરવા (કોઈ પણ મનુષ્ય) અત્ર ઇચ્છતો નથી. (કેમકે) ચન્દ્રનાં કિરણોના જેવા (નિર્મલ) અમૃતને [અથવા અમૃત સમાન જલને] મૂકીને (લવણ) સમુદ્રના ખારા જલનો સ્વાદ લેવાને કોણ ઇચ્છે ?” —૧૧

સ્પષ્ટીકરણ

પાઠાન્તર-વિચાર—

‘અર્થાન્તરન્યાસ’થી અલંકૃત એવા આ શ્લોકની વૃત્તિમાં ‘જલનિધેરશિતું’ (જલનિધેઃ+અશિતું) એ પાઠાન્તરના સંબંધમાં ખુલાસો કરવામાં આવ્યો છે અને તેમાં ‘અશિતું’ એ પાઠ અશુદ્ધ છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે.

આ વાતના સમર્થનમાં એ ઉમેરવાનું કે સમયસુન્દરગણિકૃત ઋષભ-ભક્તામરમાં, રત્નસિંહકૃત નેમિ-ભક્તામર (યાને પ્રાણુપ્રિય કાવ્ય)માં તેમજ કાવ્ય-માલાના સપ્તમ ગુચ્છકમાં છપાયેલ ભક્તામર સ્તોત્રમાં પણ ‘રસિતું’ પાઠ છે. પરંતુ એ નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે ભાવપ્રભસૂરિવિરચિત નેમિ-ભક્તામરમાં, કીર્તિવિમલકૃત શાન્તિ-ભક્તામરમાં તેમજ ધર્મસિંહસૂરિ રચિત સરસ્વતી-ભક્તામરમાં પણ ‘અશિતું’ એવો પાઠ છે. વળી ‘સુબ્રા-શિનો દેવાઃ,’ ‘વાતાશિનો નામાઃ’ એવાં વાક્યો પણ જેવામાં આવે છે. વાસ્તે આ વાત વિચારણીય છે.

* * * * *

ભગવતો રૂપાધિક્યમાહ—

અહ્યુષ્ટકમણુભિર્મણિજૈઃ સુરેન્દ્રા

નિર્માય ચેત્ તવ પદસ્ય પુરો ધરેયુઃ ।

પૂર્ણોઽગ્ર ઉલ્મુકમિવેશ ! સ દૃશ્યતે વૈ

યત્ તે સમાનમપરં ન હિ રૂપમસ્તિ ॥ ૧૨ ॥

ટીકા

હે જિન ! સુરેન્દ્રા-દેવેન્દ્રા અણુભિઃ-પરમાણુભિઃ-એકમહુષ્ટં નિર્માય-નૂતનં નિષ્પાદ્ય ચેદ્યદિ તવ પદસ્ય-ચરણસ્ય પુરઃ-અગ્રે ધરેયુઃ-તવ ચરણસ્યાહુષ્ટેન તુલ્યતાકરણાય સ્થાપયેયુઃ । કિંવિશિષ્ટૈર-

णुभिः? 'मणिजैः' मणयः चन्द्रकान्तादिरत्नानि तेषु जाता मणिजास्तैर्मणिजैः—रत्नोद्भूतः परमाद्युद्यो-
रित्यर्थः । हे ईश ! सोऽङ्गुष्ठो वै इति निश्चितं पूष्णः—सूर्यस्याग्रे उल्मुकमिव-अलातमिव दृश्यते । यद्-
यस्मात् कारणाद् हीति निश्चितं ते—तव समानमपरं रूपं नास्ति, त्वत्तल्यरूपोऽन्यो नास्तीत्यर्थः ॥१२॥

अन्वयः

(हे) ईश ! चेद् सुर-इन्द्राः मणि-जैः अणुभिः एकं अङ्गुष्ठं निर्माय तत्र पदस्य पुरः धरेयुः,
(तर्हि) सः पूष्णः अग्रे उल्मुकं इव वै दृश्यते; यद् ते समानं अपरं रूपं न हि अस्ति ।

शब्दार्थ

अङ्गुष्ठं (मू० अङ्गुष्ठ)=अंगुठी।
एकं (मू० एक)=एक।
अणुभिः (मू० अणु)=परमाद्युद्यो वडे।
मणि=रत्न।
मणिजैः=रत्नोभांथी उत्पन्न थयेल।
सुर=देव।
सुरेन्द्राः=सुरपतिओ।
निर्माय (धा० मा)=अनावीने।
चेद्=जे।
तव (मू० युष्मद्)=तारा।
पदस्य (मू० पद)=यरणुनी।
पुरस=आगण।
धरेयुः (धा० धृ)=धरे।
पूष्णः (मू० पूषन्)=सूर्यनी।

अग्रे (मू० अग्र)=अग्रे।
उल्मुकं (मू० उल्मुक)=अंगारो।
इव=जेम।
ईश ! (मू० ईश)=हे परमेश्वर !
सः (मू० तव)=ते।
दृश्यते (धा० दृश्)=देखाम (छे)।
वै=नक्की।
यद्=जेथी करीने।
ते (मू० युष्मद्)=तारा।
समान (मू० समान)=तुल्य।
अपरं (मू० अपर)=अन्य।
न=नहि।
हि=निश्चयवाचक अव्यय।
रूपं (मू० रूप)=रूप, स्वरूप।
अस्ति (धा० अस्)=छे।

श्लोकार्थ

वीर प्रभुनुं अनुपम इप—

“ हे परमेश्वर ! (चन्द्रकान्तादिक) रत्नोभांथी उत्पन्न थयेला परमाद्युद्यो वडे (कदाच)
एक अंगुठी (नवीन) अनावीने जे देवेन्द्रो तारा यरणुना अंगुठानी आगण धरे, तो ते नक्की
सूर्यनी सामे अंगारो जेवो देखाय छे; जेथी करीने (पातरी थाय छे हे) नक्की तारा समान अन्य
इप आ जगतुमां नथी.”—१२

स्पष्टीकरण

श्लोकना सार संबंधी विचार—

आ श्लोकमां जे अम कछु छे हे देवो विविध रत्नोना परमाद्युद्यो वडे एक अंगुठी
अनावे, तो ते पणु प्रभुना अंगुठा आगण कशी गणुनीमां आवी शक तेम नथी, ते वातनी
आवश्यक-नयुं कतनी पदल भी गाथा पणु साक्षी पूरे छे; हेभके त्यां कछु छे हे—

“सर्वसुरा जइ रूपं, अंगुष्ठप्रमाणं विउब्बेज्जा ॥
जिणपायंगुष्ठं पइ, ण सोहण तं जहिंमालो ॥”

परंतु ये ध्यानमां राभ्युं के समवसरणुमां तो प्रभुना प्रभावशी प्रभुना समान तेमनी त्रशु भूर्तिओ
पनाववामां देवताओ समथ थाय छे.

* * * * *

भगवद्दर्शने मिथ्यात्वं नोद्घटतीत्याह—

उज्जाघटीति तमसि प्रचुरप्रचारं

मिथ्यात्विनां मतमहो न तु दर्शने ते ।

काकारिचक्षुरिव वा न हि चित्रमत्र ।

यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥

टीका

हे जिन ! मिथ्यात्विनां मतं तमसि-अज्ञाने उज्जाघटीति-अतिशयेन उद्घटति-प्रकटीभ-
वतितराम् । किंभूतं मतं ? प्रचुरो-बहुलः प्रचारो-विस्तारो यस्य तत् प्रचुरप्रचारम् । अहो इत्या-
श्रयं । तन्मिथ्यात्विनां मतं ते-तव दर्शने न तु उज्जाघटीति, दर्शने-सम्यक्त्वे भगवतोऽवलोकने
वा मिथ्यात्वस्य विलयात् । हीति निश्चितम् । अत्र चित्रं न किञ्चित्, तत्राश्चर्यं नेत्यर्थः । यद्-यस्मा-
द्धेतोः काकारिचक्षुर्वासरे पाण्डुपलाशकल्पं भवति, काकानां-काकपक्षिणामरिः-शत्रुर्घूकस्तस्य चक्षुः-
नेत्रं दिवसे पाण्डु-पाण्डुरवर्णं यत् पलाशपत्रं तेन कल्पं-तुल्यं भवतीत्यर्थः । वासरे घूकचक्षुषो निस्ते-
जस्त्वात्, तमसि प्रचुरप्रचारत्वात् ॥ १३ ॥

अन्वयः ।

(हे जिन !) अहो ! मिथ्यात्विनां प्रचुर-प्रचारं मतं तमसि उज्जाघटीति, न तु ते दर्शने; वा न
हि अत्र चित्रं यद् वासरे काक-अरि-चक्षुः इव पाण्डु-पलाश-कल्पं भवति ।

शब्दार्थ

उज्जाघटीति (धा० घट्)=अतिशय प्रकट थाय छे.
तमसि (मू० तमसू)=अज्ञानने थं.
प्रचुर=अत्यंत.
प्रचार=विस्तार.
प्रचुरप्रचारं=अत्यंत छे विस्तार जेतो अेवा,
मिथ्यात्विनां (मू० मिथ्यात्विन्)=मिथ्यात्वीओनुं.
मतं (मू० मत)=दर्शन.

अहो=आश्चर्यवाचक अव्यय.

न=नहि.

तु=परंतु.

दर्शने (मू० दर्शन)=(१) सम्यक्त्वेने विषे;(२) अव-
लोकनेने विषे;(३) मतने विषे.

ते (मू० युष्मद्)=तारा.

काक=काकओ.

१ संस्कृत छाया—

सर्वसुरा यदि रूपं, अङ्गुष्ठप्रमाणं विकुर्वीरन् ।

जिनपादाङ्गुष्ठं प्रति, न क्षोभते तद् यथाऽङ्गारः ॥

અરિ=દુશ્મન, શત્રુ.
 કાકારિ=કાગડાનો શત્રુ, ધુવડ.
 વજ્રુસ્=નેત્ર.
 કાકારિવજ્રુઃ=ધુવડનું નેત્ર.
 ઇવ=જેમ.
 ઘા=અથવા.
 હિ=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.
 ચિત્રં (ચિત્ર)=આશ્ચર્યજનક.

અન્ન=અહીં.
 યદ્=જે માટે.
 વાસરે (મૂં વાસર)=દિવસે.
 ભવતિ (ઘાં મૂં)=થાય છે.
 પાણ્ડુ=પીળા.
 પલાશ=ખાખરાનું પાંદડું.
 કલ્પ=સમાન, તુલ્ય.
 પાણ્ડુપલાશકલ્પં=પીળા ખાખરાના પાંદડા સમાન.

શ્લોકાર્થ

જિન દર્શનથી મિથ્યાત્વનો નાશ—

“ હે જિનેશ્વર ! અહો ! અત્યન્ત પ્રચાર છે જનો એવું [મિથ્યાત્વીઓનું દર્શન અજ્ઞાનને વિષે અતિશય પ્રકટ થાય છે, પરંતુ તારા દર્શનને વિષે તેમ થતું નથી (એ આશ્ચર્ય છે). અથવા ખરેખર એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી, કેમકે (એ સ્વાભાવિક છે કે) ધુવડ (પક્ષી)ની આંખ દિવસના (ઘાળા અને) પીળા એવા ખાખરાના પાંદડા જેવી (અર્થાત્ નિસ્તેજ) થાય છે, (જ્યારે રાતે અંધારામાં તો તે લીલા લહેર ઉડાવે છે). ”—૧૩

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોકનું તાત્પર્ય—

આ શ્લોકનું તાત્પર્ય એ છે કે જમ અંધારામાંજ બધી ‘ પોલ ’ ચાલે અને અજવાળામાં તો તે ઉઘાડીજ પડી જાય; તેમ મિથ્યાત્વીઓનું શાસન અજ્ઞાનરૂપી અંધકારમાં અથડાતા જનોનેજ રૂચિકર થઈ શકે અને તેનું જેર પણ ત્યાંજ ચાલે, પરંતુ વિવેક-નેત્રવાળા પાસે તો તેની કીંમત તરતજ અંકાઈ જાય.

વિશેષમાં સસ્ય માર્ગે ચાલનારા જનોની સંખ્યા પણ ઉન્માર્ગે જનારા કરતાં ઓછી હોય, તો તે ખનવા જોગ છે. આ વાત તો મહાવીર સ્વામીના અને ગોશાળાના શ્રાવકોની સંખ્યા ઉપરથી પણ જોઈ શકાય છે, કેમકે જ્યારે મહાવીર સ્વામીના ૧૫૯૦૦૦૦ શ્રાવક (અને તેથી ખમણી શ્રાવિકાઓ ભક્ત હતા), ત્યારે ગોશાળાના ૧૧૦૦૦૦૦ (?) શ્રાવકો ભક્ત હતા. આ ઉપરથી ‘ પ્રચુરપ્રચાર ’ એવું જ વિશેષણ મિથ્યાત્વીઓના મતને લાગૂ પાડ્યું છે, તે વાસ્તવિક છે, એમ જોઈ શકાય છે.

શ્લોકની વિચિત્રતા—

આ શ્લોકમાં અહો, ન, તુ, ઇવ, વા, હિ, અન્ન અને યદ્ એમ અવ્યયોનું વહાણ કાટ્યું છે અને તેમ છતાં પાદપૂર્તિમાટે એક પણ અવ્યયનો ઉપયોગ કર્યો નથી એ આશ્ચર્ય છે.

कषायभङ्गे भगवतो बलवत्त्वमाह—

वन्या द्विपा इव सदैव कषायवर्गा

भञ्जन्ति नूतनतरूनिव सर्वजन्तून् ।

सिंहातिरेकतरसं हि विना भवन्तं

कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥

टीका

हे स्वामिन् ! कषायवर्गाः कषति-दहति प्राणिनां (नो) जीवानामिति (निति) कषः—संसारस्तस्यायो—लाभो येभ्यस्ते कषायाः—क्रोधादयस्तेषां वर्गाः, “वर्गस्तु सदृशां स्कन्धः” (का० ६, श्लो० ४९) इति हैमः । यद्वा तद्रणो वर्गः अनन्तानुबन्ध्यादिभेदचतुष्टयेन चतुर्गुणिताः कषाय-वर्गाः वन्या द्विपा इव सर्वजन्तून् नूतनतरूनिव भञ्जन्ति । कदा ? सदैव-सर्वस्मिन् काले । हीति निश्चितम् । भवन्तं विना—त्वां विना तान् यथेष्टं सञ्चरतो द्विपान् को निवारयति ? । किंविशिष्टं भवन्तं ? ‘सिंहातिरेकतरसं’ सिंहादतिरेकं—अधिकं तरः—पराक्रमो यस्य स तं सिंहातिरेकतर-सम् ॥ १४ ॥

अन्वयः

(हे परम-आत्मन् !) कषाय-वर्गाः वन्याः द्विपाः इव सर्वजन्तून् नूतन-तरून् इव सदैव भञ्जन्ति; सिंह-अतिरेक-तरसं भवन्तं (हि) विना तान् यथेष्टं सञ्चरतः (कषाय-द्विपान्) कः निवारयति ? ।

शुद्धार्थ

वन्याः (मू० वन्य) = जंगली, वनभां वसन्तारा.
द्विपाः (मू० द्विप) = कुंजरो, क्षीरयो.
इव = जेभ.
सदैव = सर्वदा.
कषाय = क्रोधादिक कषाय.
वर्ग = (१) समूह; (२) (गणित प्रसिद्ध) वर्ग.
कषायवर्गाः = कषायोना वर्गो.
भञ्जन्ति (धा० भञ्ज) = भङ्गि छे, नाश करे छे.
नूतन = नवीन.
तरू = वृक्ष, अड.
नूतनतरून् = नवीन वृक्षाने.
सर्व = समस्त.
जन्तु = प्राणी.

सर्वजन्तून् = समस्त प्राणीओने.
सिंह = सिद्ध.
अतिरेक = अधिक.
तरसु = पराक्रम.
सिंहातिरेकतरसं = सिंहाथी अधिक छे पराक्रम जेतुं
येवा.
हि = निश्चयवाचक अव्यय.
विना = वगर.
भवन्तं (मू० भवत्) = व्याप.
कः (मू० किम्) = केषु.
तान् (मू० तद्) = तेभने.
निवारयति (धा० वार) = अटकावे.
सञ्चरतः (मू० सञ्चरत्) = वर्तनाराने.
यथेष्टं = भरतु मुज्य.

શ્લોકાર્થ

કષાયનો નાશ કરવામાં પ્રભુનું અપૂર્વ બળ—

“(હે પરમાત્મા !) જન્મ જંગલી હાથીઓ નવીન વૃક્ષોને લાંગી નાંખે છે, તેમ કષાયના વર્ગો સમસ્ત પ્રાણીઓનો નાશ કરે છે. (આ પ્રમાણે) મરજીમુજબ વર્તનારા તે (કષાયરૂપી કુંજરોને) ખરેખર સિંહ કરતાં પણ અધિક પરાક્રમ છે જેવું એવા આપ સિવાય (અન્ય) કોણ અટકાવે ? ”—૧૪

સ્પષ્ટીકરણ

જિનેશ્વર અને સિંહની તુલના—

જિનેશ્વર સિંહ કરતાં ચઢિયાતા છે, કેમકે કંદર્પરૂપી કુંજરનો તેમણે સર્વથા પરાજય કર્યો છે, જ્યારે સિંહ તો કોઈક વાર પણ તેને વશ બની બચ છે, કેમકે શું સિંહ વર્ષમાં એક વાર પણ વિષય-સેવન કરતો નથી કે ? કહ્યું પણ છે કે—

“ સિંહો બલી દ્વિરદશૂકરમાંસમ્ભોજી, સંવત્સરેણ રતિમેતિ કિલ્લૈકવારમ્ ”

કષાય-મીમાંસા

‘ કષાય ’ શબ્દ ‘ કષ ’ અને ‘ આય ’ એ બે શબ્દોનો બનેલો છે. તેમાં ‘ કષ ’ એટલે ‘ સંસાર ’ અને ‘ આય ’ એટલે ‘ લાભ ’ તેમાં ‘ કષ ’ નો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ એ છે કે “ કષતિ-દહતિ પ્રાણિનઃ ઇતિ કષઃ ” અર્થાત્ જે પ્રાણીઓને સંતપ્ત કરે છે, તે ‘ કષ ’ છે. સંસારમાં જન્મ-મરણના ફેરા ફેરવનાર ‘ કષાય ’ છે. આ કષાયના ક્રોધ (ગુસ્સો), માન (ગર્વ), માયા (કપટ) અને લોભ એમ ચાર મુખ્ય લેહો છે. આ દરેકના એક એકથી મન્દ અને એથી કરીને તો ઓછા હાનિકારક એવા (૧) અનન્તાનુબન્ધી, (૨) અપ્રત્યાખ્યાન, (૩) પ્રત્યાખ્યાન અને (૪) સંજવલન એમ ચાર ચાર લેહો છે.

ક્રોધ—

ક્રોધને એક ક્ષણ વાર પણ આશ્રય આપવો એ સર્પને દૂધનું પાન કરાવ્યા બરાબર છે. તેણે પોતાના આશ્રયદાતાનો વિનાશ કરવાનું બીડું ઝડપ્યું હોય એમ લાગે છે. ટુંકમાં આત્માની અવનતિ કરવામાંજ તેનું શૂરાતન સમાયેલું છે. આ સંબંધમાં શ્રીવિમલસૂરિએ ઠીકજ ઠીક કહ્યું છે કે—

“ આત્માનં પરિતાપયત્યનુકલં જન્માન્તરેષ્વપ્યલં

દક્ષે વૈરપરમ્પરાં પરિજનસ્યોદ્વેગમાપાદયેત્ ।

યત્તે સદ્ગતિમાર્ગરોધનવિધૌ ગન્ધદ્વિપત્ત્વં તતઃ

ક્રોધસ્યેત્યમરે ! રિપોઃ ક્ષણમપિ સ્થાતું કથં દીયતે ? ॥ ”

—સંવેગ-દુઃખ-કન્દલી, શ્લો ૫

૧ સરખાવો—

“ ક્રોધો હિ શત્રુઃ પ્રથમો નરાણાં

દેહસ્થિતો દેહવિનાશનાય ।

યથા સ્થિતઃ કાષ્ઠગતો હિ વહ્નિઃ

સ એવ વહ્નિદેહતે શરીરમ્ ॥ ”

અર્થાત્—અરે ! ક્રોધ આત્માને પ્રતિક્ષણ પરિતાપ કરે છે, જન્માન્તરમાં પણ અત્યંત વેરની પરં-
પરાતું પોષણ કરે છે, પરિજનને (સ્વજનને) શોકાતુર કરે છે અને સદ્ગતિના માર્ગનો નિરોધ
કરવામાં ગન્ધ-હુસ્તીની ગરજ સારે છે; વાસ્તે આ ક્રોધરૂપી વૈરીને એક ક્ષણ વાર પણ સ્થાન કેમ
અપાય ?

ક્રોધના સંબંધમાં શ્રીમેરૂવિજયવિરચિત ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ (પૃ૦ ૨૨)માં
તથા સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૧૫૧)માં વિશેષતઃ વિચાર કરેલો હોવાથી આ સંબંધમાં તે
આટલુંજ નિવેદન કરવું બસ સમજાય છે.

માન—

માનના સંબંધમાં પણ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૫૨-૫૪)માં ઉદ્દેશ્ય કરેલો હોવાથી
અહિંઆ તેના સ્વરૂપ ઉપર પ્રકાશ પાડનારો ફક્ત એકજ શ્લોક વિચારી લઈએ.

“બ્રામ્યસૂર્ધ્વમુખઃ ક્ષમો નમયિતું પૂજ્યેડપિ નો કન્ધરા-
મન્તઃક્ષિપ્તકુશીલતાવશતનુઃ પ્રાણી યદ્ધ્યાસિતઃ ।
તં માનં વિપદાં નિધાનમયશોરાશેર્નિદાનં સદા
મુક્ત્વા માર્દવમાદરેણ મહતા ચેતઃ । સમમ્યસ્યતામ્ ॥”

—સંવેગ૦, શ્લો૦ ૭.

અર્થાત્—હે મન ! જ્યારે માનના સેવનથી પ્રાણીનો દેહ અન્તઃકરણમાં ખોસી દીધેલી લોખંડની
સળીથી [અથવા દુઠ્ઠ આચરણથી] જકડાઈ જાય છે અને એથી કરીને ઊંચું મુખ રાખીને ચાલતો તે
માણસ પૂજનીય પ્રતિ પણ પોતાની ગરદન નમાવવાને સમર્થ થતો નથી, તે પછી આપત્તિઓના
ભંડારરૂપ અને અપકીર્તિના સમૂહના કારણરૂપ એવા માનનો ત્યાગ કરીને મોટા આદરપૂર્વક તારે
શુદ્ધતા (નરમાશ) મેળવવા પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

માયા—

માયા કહો કે કપટ કહો કે દગો કહો એ બધું એકજ છે. દંભ, કુટિલતા, પ્રપંચ, વિશ્વા-
સઘાત અને ઠગાઈ એ એના પયથિ છે. અસત્ય વચન ભોલાવનારી, અધ્યાત્મ સુખને અટકાવ-
નારી, આચાર-વિચારને જલાંબલિ અપાવનારી અને સત્ક્રિયાને આચ્છાદિત કરનારી એવી
આ માયાને શ્રીમાન્ હેમચન્દ્રસૂરિ તરફથી નીચે મુજબનું પ્રમાણ-પત્ર મળેલું છે.

“ અસુનૃતસ્ય જનની, પરશુઃ શીલશાલિનઃ ।
જન્મભૂમિરવિદ્યાનાં, માયા દુર્ગતિકારણમ્ ॥”

—યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, શ્લો૦ ૧૫.

અર્થાત્—માયા એ શૂષાવાદ (અસત્ય)ની માતા છે, શીલરૂપી વૃક્ષને (કાપનારી) કુંડાડી છે,
અવિદ્યાની જન્મ-ભૂમિ છે અને કુગતિનું કારણ છે.

૧ સરખાવો—

“ દમ્બો મુખિલતાવહિ-દમ્બો રાહુઃ ક્રિયાવિધૌ ।
દૌર્ભાગ્યકારણં દમ્બો, દમ્બોઽધ્યાત્મસુહાર્ગલઃ ॥ ”

માયાવી પુરૂષ અન્યને છેતરી શકે એમાં નવાઈ જવું નથી, પરંતુ ‘ખાડો ખોદે તે પડે’ એ કહેવત મુજબ માયાવી પોતાના આત્માનેજ છેતરે છે. આ વાતની નીચેનો શ્લોક સાક્ષી પૂરે છે.

“ કૌટિલ્યપટવઃ પાપા, માયયા વકવૃત્તયઃ ।

ભુવનં વચ્ચયમાના, વચ્ચયન્તે સ્વમેવ હિ ॥ ”

—યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, શ્લો૦ ૧૬.

અર્થાત્—કુટિલતામાં કુશળ અને માયા વડે બકવૃત્તિને ધારણ કરનારા એવા પાપીઓ જગતને ઠગતાં પોતેજ ઠગાય છે.

માયારૂપી મહારાક્ષરીના પંજમાં અનેક જનો સપડાઈ જાય છે. જુગારીઓ તેમજ વેશ્યાઓ પ્રપંચ—જળ પાથરવામાં કચ્ચાસ ન રાખે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. પરંતુ કેટલાક વ્યાપારીઓ અને રાજાઓ પણ કુટિલતાનો ઉપયોગ કરવામાં પાછી પાની કરતા નથી. અરે આ તો ગૃહસ્થાની વાત કરી, પરંતુ કેટલાક સંન્યાસીઓ અને નામધારી જોગીઓ પણ માયાદેવીના ભક્ત બને છે. આથી કરીને તો કહેવામાં આવે છે કે—

“ મુખ્યમેં રામ, બગલમેં છુરી,
ભગત ભયે પણ દાનત ધુરી.”

પરંતુ યાદ રાખવું જોઈએ કે ‘ દુગો ઢાઇનો સગો નથી’. તેનો અટપ સહવાસ પણ અનર્થનું કારણ થઈ પડે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ દમ્ભલેશોડપિ મહુઘાદેઃ, સ્ત્રીત્વાનર્થનિબન્ધનમ્ ।

અતસ્તત્પરિહારાય, યતિતવ્યં મહાત્મના ॥ ”

અર્થાત્—મદિલનાથ જેવા તીર્થંકરાદિક મહાત્માઓને પણ (પૂર્વ જન્મમાં તપર્યા માટે કરેલો) દંભનો અંશ પણ સ્ત્રી-વેદરૂપ અનર્થનું કારણ થઈ પડ્યો, તો તેથી કરીને મહાત્માએ તેનો ત્યાગ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ (એટલે કે માયારૂપી મહારાક્ષરીના દંભમાં ડૂસાયેલાને મુક્ત કરનારી એવી સરલતારૂપી સૌભાગ્યદેવીની સેવા સ્વીકારવી જોઈએ).

લોભ—

આ ત્રિભુવનમાં ઢાઇવું પણ એકછત્ર સામ્રાજ્ય હોય, તો તે લોભ રાંજિતરાજનું છે, કેમકે તેનું બળ તો એકેન્દ્રિયના ઉપર પણ ચાલે છે. એના સમર્થનમાં કહેવાનું કે—

“ અહો લોભસ્ય સામ્રાજ્ય-મેકચ્છત્રં મહીતલે ।

તરવોડપિ નિધિ પ્રાપ્ય, પાદૈઃ પ્રચ્છાદયન્તિ યત્ ॥ ”

અર્થાત્—અહો ! ભૂમંડળમાં લોભનું એકછત્ર સામ્રાજ્ય છે, કેમકે નિધાનને પ્રાપ્ત કર્યા બાદ વૃક્ષો પણ તેને પોતાનાં મૂળો વડે ઢાંકી રાખે છે.

૧ રાજાધિરાજ કહેવાનું કારણ એ છે કે લોભનું રાજ્ય ચક્રવર્તીના કરતાં પણ વિશાળ છે અને તેનું ક્ષેત્ર ફક્ત મર્ત્ય-લોકજ નથી, પરંતુ સ્વર્ગ અને પાતાલમાં પણ તેની વિજય-પતાકા ફરફરી રહે છે.

અરે, દ્રવ્યના લોભથી પ્રાણીઓ પોતાનાં પૂર્વ નિધાનોનાં સ્થાનોમાં સર્પ, ગરોળી, ઉંદર ઇત્યાદિ અધમ પંચેન્દ્રિય જીવો તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે. ૧ વળી આ લોભરૂપી સેતાન તો ભૂત, પિશાય ઇત્યાદિ દેવોને પણ સતાવે છે, ઢમકે તેઓ લોભને વશ થઇ નિધાન-ભૂમિ ઉપર ક્યાં કરે છે. ૨ વળી ઉચ્ચ જાતિના દેવોની પણ લોભ દુર્દશા કરે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ભૂષણોઘાનવાપ્યાદૌ, મૂર્ચ્છિતાસ્ત્રિદશા અપિ ।
ચ્યુત્વા તત્રૈવ જાયન્તે, પૃથ્વીકાયાદિયોનિષુ ॥”

અર્થાત્—ધરણી, આગ, વાવ ઇત્યાદિમાં મોહમુગ્ધ બનેલા દેવો પણ અવનીને ૧ તેજ પૃથ્વીકોંયાદિક યોનિઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

લોભના પરાક્રમના સંબંધમાં જટલું કથન કરવામાં આવે તેટલું થોડું છે, ઢમકે કહ્યું પણ છે કે—

“સવ અવગુણકો ગુણ લોભ મયો
તવ ઔર અવગુણ મયો ન મયો ”

અર્થાત્ જ્યારે સંમસ્ત અવગુણોના ગુણરૂપ લોભ પ્રાપ્ત થયો, તો પછી બીજા અવગુણો હોય કે ન હોય તે સરખુંજ છે.

હવે આપણે પ્રથમ તો તેના પંજમાં સપડાયેલા સાધારણ મનુષ્ય સંબંધી વિચાર કરી લઈએ. આ સંબંધમાં શ્રીસોમપ્રભસૂરિએ કહ્યું છે કે—

“યદ્ દુર્ગામટ્વીમટન્તિ વિકટં ક્રામન્તિ દેશાન્તરં
ગાહન્તે ગહનં સમુદ્રમતનુક્લેશાં કૃષિં કુર્વન્તે ।
સેવન્તે કૃપણં પતિં ગજઘટાસંઘટ્ટુઃ સંચરં
સર્પન્તિ પ્રધનં ઘનાન્ધિતધિયસ્તલ્લોભવિસ્ફૂર્જિતમ્ ॥”

—સિન્દૂર-પ્રકર, શ્લો. ૫૭.

અર્થાત્—ધન મેળવવામાં આંધળા બનેલા એવા મનુષ્યો દુર્ગમ્ય અરણ્યમાં રખડે છે, વિકટ દેશાન્તરમાં ભટકે છે, ઊંડા સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે, અત્યન્ત કલેશકારી ખેતી કરે છે, (મમ્મણુ

૧ સરખાવો—

“મુજન્નગૃહગોષાઃ સ્યુ-મુંહ્યાઃ પન્નેન્દ્રિયા અપિ ।
ઘનલોભેન જાયન્તે, નિધાનં સ્થૂલભૂમિષુ ॥”

૨ સરખાવો—

“પિશાચમુદ્ગલપ્રેત-મૂતયક્ષાદયો ઘનમ્ ।
સ્વકોયં પરકોયં વા-ડપ્યધિતિષ્ઠન્તિ લોભતઃ ॥”

૩ દેવોના મરણને ‘અવન’ કહેવામાં આવે છે.

૪ ‘પૃથ્વીકાયાદિક’થી અત્ર પૃથ્વીકાય, જલ-કાય અને વનરપતિ-કાય સમજવા.

૫ સરખાવો—

“હિંસેવ સર્વપાપાનાં, મિથ્યાત્વમિવ કર્મણામ્ ।
રાજયક્ષમેવ રોગાણાં, લોભઃ સર્વાંગસાં ગુહઃ ॥”

શેઠ જવા) કૃપણ સ્વામીની પણ સેવા કરે છે અને હાથીઓના સમુદાયના સંઘર્ષે કરીને અગમ્ય (જમાં દુઃખેથી પ્રવેશ થઈ શકે એવા) યુદ્ધમાં પણ જાય છે, એ બધા લોભનો પ્રતાપ છે.

આ તો આપણે સામાન્ય ગૃહસ્થને લગતી હકીકત વિચારી. પરંતુ દીક્ષા ગ્રહણ કરેલા અને ‘ઉપ-શાન્ત મોહ’ નામના અગ્યારમા ગુણસ્થાન સુધી જઈ પહોંચેલા મુનિવરોનું પણ અધઃપતન કરાવવાનું લોભ સિવાય અન્ય કાંઈ કષાય બીડું ઝડપી શકે તેમ નથી.

મુનિવરોની પણ આવી દશા થાય તેમાં આશ્ચર્ય જરૂં છે તેની સાથે એ પણ વિચારવા જવી વાત છે કે પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીઋષભદેવના પુત્રો ભરત અને બાહુબલિ કે જ્યાં તેજ ભવમાં મોક્ષે જનારા હતા, તેઓ વચ્ચે પણ રાજ્ય બાબત (તેમના પિતાશ્રી આ પૃથ્વીને પાવન કરતા હતા તેવા સમયમાં) પણ દારૂણ યુદ્ધ સળગી ઊઠ્યું. (આવી પરિસ્થિતિમાં અલ્પ સત્ત્વવાળા રાજાઓ આમદિકની સીમાના લોભથી આપસઆપસમાં લડી મરે તેમાં તો કહેવું જ શું ?)

જ્યારે આ પ્રમાણે લોભ ત્રૈલોક્યના ઉપર કાળો ડેર વર્તાવવામાં કુશળ છે અને સર્વ સદ્-ગુણોનો સંહાર કરવામાં એકંકા છે, તો પછી શાસ્ત્રકાર તેના સંબંધમાં—

“ કોહો પીદ્ધે પળાસેદ્ધે, માળો વિળયનાસળો

માયા મિત્તાળિ નાસેદ્ધે, લોહો સવ્વવિળાસળો ॥ ”

—દશવૈકાલિક, અ૦ ૮, સૂ૦ ૩૮

અર્થાત ક્રોધ પ્રીતિનો નાશ કરે છે, માન વિનયનો ભંગ કરે છે, માયા મિત્રતાનો ધ્વંસ કરે છે, જ્યારે લોભ તો સર્વ (ગુણો)નો સંહાર કરે છે—

—એવો અભિપ્રાય રજુ કરે, તો તેમાં જરાએ ખોટું નથી.

આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરીએ તે પૂર્વે વારંવાર મોટી ભરતીની માફક ફેલાતા લોભરૂપી સમુદ્રને વશ કરવામાં સંતોષ એ સેતુરૂપ છે એમ નિવેદન કરનારા શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યે રચેલા—

૧ જૈન શાસ્ત્રમાં આત્મ-વિદ્યાસનાં ૧૪ સ્થાનો અતાવ્યાં છે. આ સ્થાનોને ‘ગુણસ્થાન’ કહેવામાં આવે છે. આ વિષયના જિજ્ઞાસુએ શ્રીરત્નશૈખરસૂરિકૃત ‘ગુણસ્થાન-ક્રમારોહ’ અને શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત ‘યોગદષ્ટિ-સમુચ્ચય’ જોવા.

૨ સંસ્કૃત છાયા—

ક્રોધઃ પ્રીતિ પ્રળાશયતિ, માનો વિનયનાશકઃ ।

માયા મિત્રાણિ નાશયતિ, લોભઃ સર્વવિનાશકઃ ॥

૩ આમ કહેવું બરાબર છે, કેમકે લોભનો કંઈ થોભ નથી. આ સંબંધમાં કપિલ કેવલીનું દષ્ટાન્ત વિચારવા જેવું છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ જહા લાહો તહા લોહો, લાહા લોહો પવ્વહ્હ ।

દોમાસાકળયકજ્જં, કોડીએવિ ન નિવહ્હિયં ॥ ”

[યથા લામસ્તથા લોમો, લામાત્ લોમઃ પ્રવર્ધતે ।

દ્વિમાષકનકકાર્યં, કોઠ્ઠ્યાઽપિ ન નિવર્તિતમ્ ॥]

અર્થાત જેમ લાભ તેમ લોભ; લાભથી લોભ વધે છે. એ માસા (તોલા) કાંચનનું કાર્ય કરોડ માસાથી પણ સર્વું નહિ.

“ लोभसागरमुद्वेल—मतिवेलं महामतिः ।
सन्तोषसेतुबन्धेन, प्रसरन्तं निवारयेत् ॥ ”

—योगशास्त्र, प्र० ४, श्लो० २२

—श्लोकना दर्शन करी लक्ष्म्ये.

उपर्युक्त कषाय-भीमांसाना विवेचनमांथी सार अे नीकणे छे डे केषादिक कषायो उपर
विषय भेणववा अनतो प्रयास करवो लेश्म्ये. डेभडे कथुं पणु छे डे—

“ सकषायो नरः सस्सु, गुणवानपि नाथ्यते ।
यतो न विषसंपृक्तं, परमान्नमपीष्यते ॥ ”

अर्थात्—डोभक मनुष्य गुणवान् डोय परंतु अे ते कषायथी युक्त डोयं, तो सञ्जनोभां ते धष्ट
नथी; डेभडे अे परमान्न पणु (अदप) विषथी पणु मिश्रिन डोय, तो शुं ते धष्टवा योअ्य
गणुय !

* * * * *

उपसर्गसहने भवगतो दृढतां दर्शयन्नाह—

द्विट्सङ्गमेन महतामुपसर्गकाणां

या विंशतिस्तु ससृजे जिन ! नक्तमेकम् ।

चित्तं चचाल न तथा तव झञ्झया तु

किं मन्दराद्रिशिखरं चलितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥

टीका

हे जिन ! द्विट्सङ्गमेन द्वेषीति द्विट् अभव्यत्वान्नित्यद्वेषी यः सङ्गमो देवस्तेन या महता-
मुपसर्गकाणां विंशतिः ससृजे—चक्रे । कियत् कालं ? एकनक्तं—एकरात्रिं यावत् । तयोपसर्गविंशत्या
तव चित्तं न चचाल—नो चलति स्म । दृष्टान्तमाह—झञ्झया तु—वृष्टियुक्तमहावातेन मन्दराद्रिशि-
खरं किं कदाचित् चलितं ? न चलितमित्यर्थः । मन्दरो—मेरुः स चासावद्रिश्च—पर्वतस्तस्य शिखरम् ।
“ धूलीपिवीलियाओ ” (आवश्यकरिर्गुक्तौ गा० ५०२—५०४) इत्याद्युपसर्गकाणां विंशतिः ॥ १५ ॥

अन्वयः

(हे) जिन ! द्विट्-सङ्गमेन महतां उपसर्गकाणां या विंशतिः तु एकं नक्तं ससृजे, तथा तव चित्तं
न चचाल; झञ्झया तु किं मन्दर-अद्रि-शिखरं कदाचित् चलितम् ? ।

१ आ विषय भेणववानो सायो, सीधो अने सरल भाग अे छे डे—

“ क्षान्त्या क्रोधो मृदुत्वेन, मानो मायाऽऽर्जवेन च ।

लोभश्चानीहया जेयाः, कषाया इति सङ्गहः ॥ ”

—योगशास्त्र, प्र० ४, श्लो० २३

अर्थात् क्रोधेन क्षमा वडे, मानेनो नम्रता वडे, मायानो सरलता वडे अने दोलनेन अनिश्च (संतोष)
वडे लय करवो. आ प्रमाणे समस्त कषायाने शतवानो संग्रह छे.

શબ્દાર્થ

દ્વિદ્ (મૂં દ્વિષ્)=દ્વેષી.

સન્નમ=સંગમ (નામનો દેવ).

દ્વિદ્સન્નમેન=દ્વેષી સંગમ વડે.

મહતાં (મૂં મહત્)=મોટા.

ઉપસર્ગકાણાં (મૂં ઉપસર્ગક)=ઉપસર્ગોની, ઉપદ્રવોની.

યા (મૂં યદ્)=જે.

વિંશતિઃ (મૂં વિંશતિ)=વીસ.

તુ=વિશેષતાવાચક અન્વય.

સસ્રજે (ધાં સ્રજ્)=કરવામાં આવી.

જિન ! (મૂં જિન)=હે વીતરાગ !

નક્કં (મૂં નક્ક)=રાત્રિ.

एकं (મૂં एक)=એક.

चित्तं (મૂં चित्)=મન.

चचाल (ધાં ચલ)=ચલ્યું.

ન=નહિ.

तया (મૂં तद्)=તેનાથી.

झञ्झया (મૂં झञ्झा)=ટૂંટી-યુક્ત પ્રયંક પવનથી.

किं=શું.

मन्दर=મેરૂ (પર્વત).

अद्रि=પર્વત, ગિરિ.

शिखर=શિખર, ટોચ.

मन्दराद्रिशिखरं=મેરૂ ગિરિનું શિખર.

चलितं (મૂં चलित)=ચલાયમાન થયેલું.

कदाचित्=કદાપિ, ક્યારે પણ.

શ્લોકાર્થ

ઉપસર્ગો સહન કરવામાં પ્રભુનાં દૃઢતા—

“ હે વીતરાગ ! (અભવ્ય હોવાને લીધે સન્નનોના નિત્ય) દ્વેષી એવા સંગમે જ મોટા વીસ ઉપસર્ગો એક રાત્રિમાં કર્યાં, તેથી કરીને તારૂં ચિત્ત ચળ્યું નહિ (તે યુક્તજ છે, ટકમકે) શું (મુસળધાર) વૃષ્ટિયુક્ત એવા પ્રયણ પવનથી પણ મેરૂ ગિરિનું શિખર કદાપિ ચલાયમાન થાય છે કે ? ”—૧૫

સ્પષ્ટીકરણ

સંગમ અને તેણુ કરેલા ઉપસર્ગો—

સંગમ એ સૌધર્મ દેવલોકનો એક સામાનિક દેવ હતો. એકદા આ દેવલોકનો સ્વામી સૌધર્મેન્દ્ર (શક) અનેક દેવ અને દેવાંગનાઓથી અલંકૃત એવી પોતાની સભામાં બેઠો હતો. તેવામાં તેણુ મહાવીર સ્વામીના ધૈર્યની પ્રશંસા કરતાં કહ્યું કે—“હે દેવાનુપ્રિયો ! ભરતક્ષેત્રમાં પેટાલ ગામની સમીપમાંના પોલાસ ચૈત્યમાં અત્યારે મહાવીર ભગવાન કાયાત્સર્ગ ધ્યાનમાં લીન છે અને તેને ચલાયમાન કરવાને માટે કોઈ સુર કે અસુર-અરે ત્રૈલોક્યમાં કોઈ પણ સમર્થ નથી.” આ સાંભળતાંજ સંગમ કે જ સદાને માટે સમ્યક્ત્વથી વંચિત રહેનાર હતો, તેને ખૂબ ગુસ્સો ચડ્યો. તે શકને કહેવા લાગ્યો કે—“જનાં શિખરો ગગનને રૂંધી રહ્યાં છે અને જનાં મૂળ પાતાળમાં ઊંડા ઉતરી ગયાં છે એવા મેરૂ પર્વતને પણ હુસ્ત વડે એક પત્થરના ટુકડાની માફક દૂર ફેંકી દેવામાં, બ્રહ્માણ્ડને પણ જલમાં નિમગ્ન કરવામાં, સાગરનું પણ એક ઘટડામાં પાન કરી જવામાં તેમજ આ સમસ્ત પૃથ્વીને એક છત્રની માફક હુસ્ત વડે ઉપાડી લેવામાં સમર્થ એવા દેવની આગળ કયો પ્રાણી હિસાબમાં છે કે તમે આ એક શ્રમણ મહાવીરની આટલી બધી

૧ દેવોના ઇન્દ્ર, સામાનિક, ત્રાયલ્લિશ ઇત્યાદિ જે દશ ભેદો પાડવામાં આવે છે, તે પૈકી આ બીજો ભેદ છે. સામાનિક દેવ પ્રધાન, પિતા, ગુરૂ, ઉપાધ્યાય વગેરેની માફક ઇન્દ્રના સમાન ઐશ્વર્ય (ઠકુરાઇ)વાળો છે, પરંતુ તે ઇન્દ્રપણથી રહિત છે.

પ્રશંસા કરે છે ? હું હુમણાજ અહીં છું અને એને ચલાયમાન કરીને પાછો વળું છું.” આ સમયે ઇન્દ્રે વિચાર કર્યો કે જો હું આને રોકીશ, તો આના મનમાં પ્રભુના સામર્થ્ય વિષે શંકા ઉદ્ભવશે. આથી તેણે તેને જવા દીધો.

એક શિલાતલ ઉપર જનુ પર્યંત હસ્તને લંબાવીને, શરીરને જરા નમાવીને તથા નિર્નિમેષ નેત્રે એક રૂક્ષ દ્રવ્ય ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને અંદમ તપપૂર્વક એક રાત્રિને માટે મહાપ્રતિમાને ધારણ કરીને ઊભા રહેલા મહાવીર સ્વામીને જોતાં તો સંગમના ડાપનો પાર રહ્યો નહિ; કેમકે સજ્જનને જોતાં દુર્જન ક્રોધ કરે, તો તેમાં શી નવાઈ ? તે તો એક પછી એક ઉપસર્ગ કરવા તૈયાર થઈ ગયો.

(૧) ધૂળની વૃષ્ટિ—પ્રથમ તો સંગમે ધૂળની એવી વૃષ્ટિ કરી કે પ્રભુનાં સર્વ નાસિકાદિ છિદ્રા તેથી પુરાઈ ગયાં અને શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાનું કાર્ય પણ અશક્ય થઈ પડ્યું. પરંતુ જ્યારે એથી પણ યોગીશ્વર મહાવીર તલમાત્ર પણ ધ્યાનથી ચલિત ન થયા, ત્યારે સંગમે બીજો ઉપાય શોધી કાઢ્યો.

(૨) વજ્રમુખી કીડીઓ—પ્રથમ ઉપસર્ગથી જ્યારે કંઈ વજ્યું નહિ, ત્યારે સંગમે ધૂળને દૂર કરીને પ્રભુના શરીરના ઉપર કીડીઓ વિકુર્વી. આ કીડીઓ પ્રભુના શરીરરૂપી વસ્ત્રમાં એક તરફથી પેસી બીજી તરફથી સોયની જમ બહાર નીકળતી હતી. કીડીઓના તીક્ષ્ણ મુખાત્ર વડે પ્રભુનું આખું શરીર વીંધાઈ ગયું. પરંતુ નિર્ભાગીની આશા જમ નિષ્ક્રમ જાય છે, તેમ આવો ઉપસર્ગ કરવાથી પણ સંગમનો શુક્રવાર ન વળ્યો. ત્યારે તેણે નવીન યોજના ધડી કાઢી.

(૩) પ્રચંડ ડાંસો—દુર્જનતાની કંઈ હદ હોતી નથી, એ નિયમાનુસાર સંગમે પ્રચંડ ડાંસો વિકુર્વ્યા. તેના પ્રહારથી પ્રભુના શરીરમાંથી ગાયના દૂધ જેવું રૂધિર વહેવા લાગ્યું.^૧ આથી પણ પ્રભુ તો ક્ષોભ નહિ પામ્યા, ત્યારે સંગમ વધારે ઘોર ઉપસર્ગ કરવા તૈયાર થયો.

(૪) ધીમેલો—ચોથા ઉપસર્ગ તરીકે ચટકા ભરવામાં પાછી ન પડે તેવી સંગમે ધીમેલો વિકુર્વી. આ ધીમેલો તો ચટકા મારવાને માટે પ્રભુના શરીર ઉપર એવી ચોંટી જતી હતી કે જાણે તે દેહની રોમ-પંક્તિજ હોય એમ દેખાવા લાગી. આથી પણ જગદ્ગુરૂ ધ્યાનથી ચલિત થયા નહિ, ત્યારે સંગમ વિચારવા લાગ્યો કે હવે શું કરવું ? વીલે મોઢે સુર-સભામાં જવું તે તો ઠીક નહિ, વાસ્તે હીંમત ન હારતાં મારે ફરી ઉદ્યમ કરવો.

(૫) વીંછીઓ—આ વખતે તેણે અતિશય ઝેરી વીંછીઓ વિકુર્વ્યા. તેના આંકડાઓના પ્રહારથી પ્રભુનું શરીર છિન્ન-ભિન્ન થઈ ગયું. પરંતુ પ્રભુ તો ધ્યાનારૂઢ રહ્યા, ત્યારે તેણે નીચે મુજબનો છઠ્ઠો ઉપસર્ગ કર્યો.

(૬) નકુલો—તેણે વિકુર્વેલા નકુલો (નોળીઆઓ) પોતાના ઉમ્મ દાંત વડે પ્રભુના શરીરમાંથી તોડી તોડીને તેનું માંસ બહાર કાઢવા લાગ્યા. આથી પણ જ્યારે સંગમનો બેડો પાર પડ્યો નહિ, ત્યારે તેણે નૂતન ઉપાય શોધી કાઢ્યો.

૧ આની માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ. ૨૧૩).

૨ તીર્થકરના રૂધિરનો વર્ણુ ગાયના દૂધ જેવો સૂક્ત છે. આ તેમના ચોત્રીસ અતિશયોમનિ એક છે.

(૭) સર્પો—આ ઉપાય તે બીજા કોઈ નહિ, પરંતુ તેણે યમરાજના દંડ જવા ભયંકર અને મોટી ફેણવાળા સર્પો (સાપો) વિકુર્વ્યાં. જમ વૃક્ષને લતા વીંટી લે છે, તેમ આ સર્પોએ નખથી તે મસ્તક સુધી પ્રભુના શરીરને વીંટી લીધું અને તેના શરીરમાં પોતાનાથી અને તેટલી વેદના ઉપવ્ર કરવામાં કચ્ચાસ ન રાખી. કિન્તુ આથી પણ સંગમનું કાર્ય સર્ચું નહિ, એટલે તેણે 'હાર્યો જુગારી ખમણું રમે' તેમ આઠમા ઉપસર્ગનો પ્રારંભ કર્યો.

(૮) ઉંદરો—આઠમા ઉપસર્ગ તરીકે તેણે વજ્ર જવા દાંતવાળા ઉંદરો વિકુર્વ્યાં. તેઓએ પ્રભુને કરડવામાં પોતાનું સમસ્ત બળ વાપર્યું. પરંતુ પ્રભુ તો નિશ્ચલ રહ્યા એટલે કોઈથી ભૂત જવો અનેલો એવો સંગમ વધારે વધારે ઉપદ્રવ કરવા તૈયાર થયા.

(૯) કુંજર—જનાં ચરણના ધખકારાથી આખી પૃથ્વી ધ્રુજી ઊઠે એવો અને જની સૂંઠ આકાશને પણ અડકી શકે તેવો એક મદોન્મત્ત કુંજર (હાથી) વિકુર્વ્યો. આ કુંજર એકદમ દોડતો પ્રભુની પાસે આવ્યો અને તેણે તેમને પોતાની સૂંઠ વડે અક્ષર ઉપાડીને આકાશમાં ઉછાબ્યા. આથી પણ જાણે તે ધરાયો ન હોય તેમ તે પોતાના દંતશળ ઊંચા રાખીને ઊભો રહ્યો. આમ કરવામાં તેની એ ઇચ્છા હતી કે પ્રભુ નીચે પડે ત્યારે તેને દંતશળ વડે ઝીલવા કે જથી તેની છાતી ચીરાઈ બચ અને તેના દેહનો અંત આવે. આ પ્રમાણે કરવા છતાં પણ પ્રભુ તો પોતાના ધ્યાનમાં મગ્નજ રહ્યા એટલે સંગમે વળી કોઈ અન્યજ ઉપદ્રવ કરવા માંડ્યો.

(૧૦) હાથિણી—આ વખતે તેણે હાથિણી વિકુર્વી. આ હાથિણી પ્રભુને દાંત વડે ભેદવા લાગી અને વિષની જમ પોતાના મદ-જલનું તે તે ભાગ ઉપર સિંચન કરવા લાગી. પરંતુ તેથી પણ પ્રભુ તો ક્ષોભ નહિજ પામ્યા. એટલે સંગમ અન્ય ઉપસર્ગ કરવા કટિ-બદ્ધ થયા.

(૧૧) પિશાચ—પ્રજ્વલિત અગ્નિકુંડને પણ લજ્જાસ્પદ કરનારા એવા અનેક જ્વાલા-ઓથી વ્યાપ્ત મુખવાળો, યમરાજના ગૃહ-સ્તંભ જવી જુજવાળો, તાડ વૃક્ષ જવી જંઘાવાળો, ચર્મ-વસ્ત્રને ધારણ કરનારો, અદાદહાસ્ય કરતો અને 'કિલ' 'કિલ' શબ્દ કરી કુતકારા કરતો એવો એક પિશાચ તેણે વિકુર્વ્યો. આ પિશાચ કાતી લઇને પ્રભુની સમીપ દોડી આવ્યો. પરંતુ તે પણ આખરે હારી ગયો, એટલે સંગમે એક ભયંકર વ્યાઘ્ર (વાઘ) વિકુર્વ્યો.

(૧૨) વ્યાઘ્ર—પુચ્છ(પૂંછડા)ની છટાના આચ્છોટનથી જાણે પૃથ્વીને ફાડી નાખતો હોય તેવો તે વ્યાઘ્ર વજ્ર જવી પોતાની દાઢોથી અને ત્રિશૂળના જવા નખાઓથી પ્રભુને દુઃખ દેવા લાગ્યો. પરંતુ આખરે તે પણ નિસ્તેજ થઈ ગયો એટલે વળી કોઈક નવીન ઉપસર્ગ કરવા સંગમ તૈયાર થયા.

(૧૩) સિદ્ધાર્થ અને ત્રિશલા—સંગમ મહાવીર પ્રભુ પાસે તેમના પિતા (સિદ્ધાર્થ) રાજનું રૂપ લઈ આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે મારી વૃદ્ધાવસ્થામાં તારો વડીલ ખંધુ નંદિવર્ધન મારી ઉપેક્ષા કરે છે તેથી તું આ દીક્ષા-વ્રત ચૂકી દઈ મારી સેવા કર. આ પ્રમાણે તેણે ધણા કાલાવાલા કર્યા, પરંતુ તે મગશિળીઆ પત્થર ઉપર થતી જલની વૃદ્ધિની જમ નિષ્ફળ ગયા. આથી સંગમ પ્રભુની માતા ત્રિશલા દેવીનું રૂપ ધારણ કરી વારંવાર વિલાપ કરવા લાગ્યો, પરંતુ

अरण्यमां इदं करे तो तेनी डोणु हरकार करे तेम ते आ कार्यमां पणु शोभ्यो नहि. त्यारे ते पणुणु डोपायमान थयो अने तेणे मनुष्योनी अेक छावणी विकुर्वी.

(१४) रसोद्यो—आ छावणीमां अेक रसोद्यो आत रांधवा तैयार थयो. तेने यूजो नहि मणवाथी तेणे प्रभुनां यरणेने यूजो कटपीने तेना उपर आतनुं आनन यडाव्युं अने तेमनां यरणेनी वर्ये अशि प्रवसित कर्यो. प्रभुअे आतुं अधार दुःख पणु धैर्यपूर्वक सदन कर्तुं अने तेअो पोताना ध्यानमां अेकतान रखा. आथी संगम उलटाःयीडायो अने तेणे यंडाणनुं इप विकुर्वुं.

(१५) यंडाण—आ यंडाणे प्रभुना कंडमां, कानमां अने लुजमां क्षुद्र पक्षीअोनां पांजरां लटकाव्यां. आ पक्षीअेअे यांच अने नपना प्रहारथी प्रभुनी कायाने याणणीनी नम अनेक छिद्रवाणी पनाची दीधी. परंतु तेथी आ योगीश्वरने शुं ? तेअो तो पोताना ध्यानमां निश्चणन रखा. आथी संगमे नवी युक्ति शोधी काढी.

(१६) प्रयंड पवन—संगमे प्रौढ वृक्षाने पणुतृणुनी माइक आकाशमां उछाणतो, यारे दिशाअोमां पथरा अने कांकराअोना वरसाद वरसावतो अने योतरदू धूण उडाडतो अेवो पवन विकुर्वो. आ पवन प्रभुने जंचडी जंचडीने पटकवा लाज्यो. परंतु ध्यानमां आइद पनेला आ योगीश्वरने तेनी ज्यां परवा हुती. आथी संगम नूतन उपद्रव करवा लाज्यो.

(१७) वंटाणीअो—पर्वतोने पणु लमाडवाने परिपूर्ण पराक्रमवाणो वंटाणीअो विकुर्वीने संगम प्रभुने कुंभारना यकनी नम लमाडवा लाज्यो. परंतु प्रभुनुं यित्त ध्यानथी यसित थयुं नहि. अेटले तेणे नवीन उपाय शोधी काढ्यो.

(१८) कास-यक—संगमे हजर बार लोढाथी धडेळुं, पृथ्वीना संपुट करवामां सहायक पने तेडला प्रमाणवाणुं, उछणती न्वालाअोथी दशे दिशाअेने विकराण पनावतुं अने कुल-पर्वतोना पणु यूरैयूरा करवामां समर्थ अेवुं अेक कास-यक विकुर्वुं. त्यार पक्षी रावणे नम कैलास पर्वत उपाज्यो हुतो तेम तेने उपाडीने प्रभुना प्राणु लेवाना धरादाथी तेणे ते तेना उपर डेंक्युं. आथी प्रभु अनु पर्यंत नमीनमां दटाठ गया, परंतु तेमणे पोतानुं ध्यान तो आलून राण्युं. आथी संगमे वियार्थुं डे अनुक्षण उपसर्गो कर्या विना प्रभुने क्षोभ पमाडवा ते अशक्य छे.

(१९) प्रसात—ते दुष्ट देवे अकाले प्रसातनी रचना करी. परंतु आ मायावीना कपटथी प्रभु अज्ञात नहि होवाने लीधे तेअो लगारे यलायमान थया नहि. आथी ते देवे अेक नवीन युक्ति शोधी काढी. आ युक्ति-अनुसार संगमे अेक विमान विकुर्वुं अने तेमां ते देवतुं इप-लघने प्रभु पासे आव्यो. अणे प्रभुना धैर्यथी, पराक्रमथी, तपथी अने तेना टेकथी पोते प्रसन्न थठ वरदान नहि आपतो होय तेम तेणे आयरणु कर्तुं. मधुर वयन वडे अनेक वस्तुअो अर्पणु करवाने ते तैयार छे अेम कही तेणे प्रभुने लोलाववा प्रयत्न कर्यो. परंतु तेमां पणु तेना पासे सवणो पज्यो नहि. आथी तेणे नवीन युक्ति अजभाववा वियार कर्यो.

(२०) द्विवांगनाना हाव-लाव—आना परिष्णामरूपे तेषु कंदर्पनी सेनारूपे देवांगना-
आने तेमन् तेना विभ्रममां सहायक छ ऋतुआने समकाले प्रकट करी. आ देवांगनाआये गीत,
वाद्य, नृत्य, अंग-येष्टा तेमन् यादु वयनो धत्याद्विधी प्रभुने यत्नायमान करवा पूर्ण प्रयास कर्या,
परंतु तेमां तेमनुं कंध वष्युं नहि.

१ आ संघमां श्रीहृभयन्द्रसुरिअे त्रिपष्टिशालाकापुत्रधरित्रमां आभेदुय यित्र आदेभ्युं छे.
तेमनी अपूर्व प्रतिभा प्रकट करनारां ते पद्यो नीये मुण्य छे—

“ कृतप्रस्तावना मत्त-कोकिलाकलकूजितैः ।
कन्दर्पनाटकनटी, 'वसन्त'श्रीरशोभत ॥
मुखवासं सज्जयन्ती, विकसन्नीपरेणुभिः ।
सैरन्ध्रीव दिग्वधूनां, 'ग्रीष्म'लक्ष्मीरज्जुम्भत ॥
राज्याभिषेकं कामस्य, मंगल्यतिलकानिव ।
सर्वाङ्गं केतकव्याजात्, कुर्वती 'प्रावृडा'बभौ ॥
सहस्रनयनीभूय, नवनीलोत्पलच्छलात् ।
स्यसम्पदमिवोद्दामां, पश्यन्ती शुशुभे 'शरदू' ॥
जयप्रशस्तिं कामस्य, श्वेताक्षरसहोदरैः ।
'हेमन्त'श्रीलिलेखेव, प्रत्यग्रैः कुन्दकुड्मलैः ॥
गणिकेवोपजीवन्ती, हेमन्तसुरभीसमम् ।
कुन्दैश्च सिन्दुवारैश्च, 'शिशिर'श्रीरचीयत ॥
एवमुज्जुम्भमाणेषु, सममेवर्तुषु क्षणात् ।
मीनध्वजपताकिन्यः, प्रादुरासन् सुराङ्गनाः ॥
संगीतमविगीतांग्यः, पुरो भगवतस्ततः ।
ताः प्रचक्रमिरे जैनं, मन्त्रास्त्रसिव मान्मथम् ॥
तत्राविसूत्रितलयं, गान्धारध्रामबन्धुरम् ।
काभिश्चिदुदगीयन्त, जातयः शुद्धचेतसः ॥
क्रमव्युत्क्रमगैस्तानै-व्यैचैव्यजनधातुभिः ।
प्रवीणाऽवाद्यद्वीणां, काचित् सकलनिष्कलाम् ॥
स्फुटन्नकारधौकार-मकारैर्भेघनिस्वनान् ।
काश्चिच्च वाद्यमासु-मृदंगास्त्रिविधानपि ॥
नभोभृगतचारीकं, विचित्रकरणोद्भूतम् ।
दृष्टिभावैर्नवनवैः, काश्चिदप्यनरीचतुः ॥
दृढांगहाराभिनयैः, सयस्त्रुटितकंचुका ।
बध्नन्ती श्लथघम्मिलं, दोर्मूलं काऽप्यदीदृशात् ॥
दृढपादाभिनयन-च्छलात् काऽपि मुहुर्मुहुः ।
चारुगोरोचनागौर-मूरुमूलमदर्शयत् ॥
श्लथचंडातकप्रन्थि-दृढीकरणलीलया ।
काऽपि प्राकाशयद् बापी-सनाभि नाभिमण्डलम् ॥
व्यपदेश्येभदन्ताख्य-हस्तकाभिनयं मुहुः ।
गाढमंगपरिष्वंग-संज्ञां काश्चिच्च निर्ममे ॥
संचारयन्त्युत्तरीयं, नीधीनिबिडनच्छलात् ।
मितम्बबिम्बफलकं, काचिदाविरभावयत् ॥

आ प्रभाषे संगमे ऐक रात्रिमां प्रभुने वीस उपसर्गो कर्या, परंतु तेमां ते तलमात्र क्षाव्ये नहि; तो पशुते निराश न थयो, परंतु तेषु प्रभुना उपर उपसर्गोनी वृष्टि वरसावची यावज्ज राभी. ऐकंकर रीते छ महिना सुधी तेषु अनेक उपसर्गो कर्या; परंतु प्रभु तो पोताना सन्भार्गथी स्वदपांशे पशु पतित थया नहि. आथी उपसर्ग करवानुं भांडी वाणीने ते देवलोकां जवा तैयार थयो. पोताना कदा शत्रुनी आ दशा जेधने प्रभुने गुस्सेो न यउतां तेना तरइ उलटी द्या उत्पन्न थध अने तेमनां नेत्रमां अश्रु आव्यां. आ वात श्रीमान् हेमचन्द्रसूरिकृत 'सकलार्हत्' उपरथी जेध शक्य छे, हेभके तेना २१मा पधमां कथुं छे हे—

“ कृतापराधेऽपि जने, कृपामन्थरतारयोः ।

ईषद्बाष्पाद्र्योर्भद्रं, श्री'वीर'जिननेत्रयोः ॥ ”

संगम तो देवलोकां यादथेो गथेो. परंतु तेने आवतो जेध जेषु तेनी अत्यार सुधी उपेक्षा करी हुती अथेो तेना स्वामी धन्द्र तो कोधातुर अनी गथेो. तेषु आ संगम देवनेो तिरस्कार कथेो अने तेने देवलोकांथी काढी भूइथेो, अटले ते भेइनी यूसिका उपर जध रथेो.

* * * * *

भगवानपूर्वदीपोऽस्तीत्याह—

निःस्नेह ! निर्देश ! निरञ्जन ! निःस्वभाव !

निष्कृष्णवर्त्म ! निरमत्र ! निरङ्कुशेश ! ।

नित्यद्युते ! गतसमीरसमीरणात्र

दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

टीका

हे नाथ !—हे स्वामिन् ! अत्र त्वं अपरो दीपोऽसि । दीपयति—वस्तुजातमिति दीपः । किमपरत्वमिति संबोधनगर्भितविशेषणैर्भिन्नलक्षणत्वमाह—हे ईश ! हे निःस्नेह ! निर्गतः स्नेहात् यः स

अङ्गभङ्गापदेशेन, वक्षः पीनोन्नतस्तनम् ।
 सुचिरं रोचयामास, काचिद् रुचिरलोचना ॥
 यदि त्वं बीतरागोऽसि, रागं तन्न तनोषि किम् ? ।
 शरीरनिरपेक्षश्चेद्, दत्से वक्षोऽपि किं न नः ? ॥
 दयालुर्यदि वाऽसि त्वं, तदानीं विषमायुघात् ।
 अकाण्डाकृष्टकोदण्डा-दस्मान् न त्रायसे कथम् ? ॥
 उपेक्षसे कौतुकेन, यदि नः प्रेमलालसाः ।
 किञ्चिन्मात्रं हि तद् युक्तं, मरणान्तं न युज्यते ॥
 स्वामिन् ! कठिनतां मुञ्च, पूरयास्मन्मनोरथान् ।
 प्रार्थनाविमुखो मा भूः, काञ्चिदित्युचिरे चिरम् ॥
 एवं गीतातोयनृसै-र्विकारैराङ्गिकैरपि ।
 चाट्टमिश्च सुरस्त्रीणां, न सुक्षोभ जगद्गुरुः ॥

निःस्नेहस्तत्संबोधनं हे निःस्नेह ! “निरादयः क्रान्ताद्यर्थे पञ्चम्या” (कात्यायनप्रणीते वार्तिकपाठे) इति समासः । अन्यो दीपः सस्नेहो भवति । हे निर्देश ! निष्क्रान्तो दशाया इति निर्देशस्तत्संबोधनं हे निर्देश ! “अवस्था तु दशा स्थितिः” इति हैमः (का० ६, श्लो० १३) । अन्यः सदशो-वर्तिसहितः । हे निरञ्जन ! अन्यस्तु साञ्जनः । हे निःस्वभाव !—निर्द्रव्यभाव ! अन्यस्तु सद्रव्यभावः । कृष्णवर्त्म-मलिनमार्गस्तस्मात् कृष्णवर्त्मनो निष्क्रान्तो निष्कृष्णवर्त्मा, ‘टाडकाः’ (सा० सू० ५३३) इति उप्रत्यये हे निष्कृष्णवर्त्म ! अन्यः कज्जलसद्भावात् सकृष्णवर्त्मा । हे निरमत्र !—अमत्रवर्जित ! अन्यस्त्वमत्रसहितः । हे निरङ्कुश ! अन्यस्तु साङ्कुशः । हे नित्यद्युते ! अन्यस्त्वनित्यद्युतिः । हे गतसमीरसमीरण ! गतं समीरण-वायुना समीरणं-कम्पनं यस्य तत्संबोधनम्, अन्यो वायुकम्पसहितो भवेत् । अत एव विपरीतविशेषणैरत्र लोके त्वं जगति प्रकाशो यस्य स जगत्प्रकाशः, अन्यस्तु गृहमात्रप्रकाशो भवतीति त्वमपरः—अधिक इत्यर्थः ॥ १६ ॥

अन्वयः

(हे) नाथ ! निर्-स्नेह ! निर्-दश ! निर्-अञ्जन ! निर्-स्वभाव ! निर्-कृष्ण-वर्त्म ! निर्-अमत्र ! निर्-अङ्कुश ! ईश ! नित्य-द्युते ! गत-समीर-समीरण ! अत्र त्वं जगत्-प्रकाशः अपरः दीपः असि ।

श्लो-दार्थ

निरं=अभावसूयक अव्यय.

स्नेह=(१) राग; (२) तेव.

निःस्नेह ! =स्नेहेनो अभाव छे जेनां जेवा ! (सं०)

दशा=(१) अवस्था; (२) दीवानी वाट.

निर्देश ! =अविद्यमान छे दशा जेने विषे जेवा ! (सं०)

अञ्जन=(१) लेप; (२) कान्ज.

निरञ्जन ! =हे अञ्जनथी विमुक्त !

स्य=द्रव्य.

स्वभाव=द्रव्यपणुं.

निःस्वभाव ! =हे द्रव्यपणुाथी मुक्त, हे निष्क्रान्त !

कृष्ण=श्याम.

वर्त्मन्=मार्ग.

निष्कृष्णवर्त्म ! =हे श्याम मार्गथी निवृत्त !

अमत्र=भोजननुं पात्र.

निरमत्र ! =हे पात्र-रहित !

अङ्कुश=हाथीने ठीक यलाववानी आंकड.

निरङ्कुश ! =हे अङ्कुश-रहित !

ईश ! (मू० ईश) =हे नाथ !

नित्य=स्थायी.

द्युति=तेज, प्रकाश.

नित्यद्युते ! =स्थायी छे प्रकाश जेने जेवा ! (सं०)

गत (घा० गम्) =गयेल.

समीर=पवन.

समीरण=कम्पन, डालवुं ते.

गतसमीरसमीरण ! =जतुं रहुं छे पवन वडे डाल-
वातुं जेनुं जेवा ! (सं०)

अत्र=अहीं.

दीपः (मू० दीप) =दीपक, दीवो.

अपरः (मू० अपर) =अपूर्व.

• त्वं (मू० युष्मद्) =तुं.

असि (घा० अस्) =छे.

नाथ ! (मू० नाथ) =हे प्रभु !

जगत्=दुनिया.

प्रकाश=तेज.

जगत्प्रकाशः =जगतते विषे प्रकाश छे जेने जेवा !
(सं०)

१ एतत्सूत्रस्यापरिमितविषयकत्वात् “ निष्कृष्णवर्त्म ” इत्यादौ उप्रत्ययाऽयोगः, किंच “ कृष्णवर्त्मनो निष्क्रान्तो निष्कृष्णवर्त्मा ” इति व्युत्पादने तत्पुरुषविषयत्वाद् बहुव्रीहिविषयकउप्रत्ययविधानं चिन्त्यम् । एतदपि न नियतम् ।

२ आ अव्ययनेनो अनेक वार आ श्लोकमां प्रयोग करवामां आण्ये छे, जे जेनी विचित्रता सूचये छे.

श्लोकार्थ

प्रभुની અપૂર્વ દીપકતા—

“ હે પ્રભુ ! હે રાગ (અને દ્રેષ)થી રહિત (ચોવીસમા જિનેશ્વર) ! અવિદ્યમાન છે દશા જને વિષે એવા હે (નન્દિવર્ધનના આંધવ) ! હે (કર્મરૂપી) લેપથી રહિત (મહાવીર) ! હે નિષ્કાંચન (વર્ધમાન) ! હે સલિન માર્ગથી બહાર નીકળી ગયેલા એવા (સિદ્ધાર્થ—સુત) ! હે પાત્ર-રહિત (અર્થાત્ હસ્તરૂપી પાત્ર વડે ભોજન કરનારા મહેશ્વર) ! (હે પરતન્ત્રતારૂપી) અંકુશથી મુક્ત (યશોદા-પતિ) ! (હે ત્રૈલોક્યના) સ્વામી ! સ્થાયી છે (ક્વલજ્ઞાનરૂપી) પ્રકાશ જનો એવા હે (ગૌતમીદિક ગણધરના ગુરુ) ! જતું રહ્યું છે (કોષાદિ રૂપ) પવન વડે કમ્પન જતું એવા હે (યોગીશ્વર) ! તું આ દુનિયામાં (સમસ્ત) જગત્ને વિષે પ્રકાશ (પડે) છે જનો એવા અપૂર્વ દીપક છે.”—૧૬

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોક-સમીક્ષા—

આ શ્લોક ભક્તામરની પાઠ-પૂર્તિનુંજ કામ કરે છે તેમ નથી, પરંતુ સાથે સાથે તેના તે શ્લોકગત ભાવાર્થના પ્રઘોતનનું પણ કામ કરે છે.

આ શ્લોકમાંથી તાત્પર્ય એ નીકળે છે કે પ્રભુને (લૌકિક) દીપકની ઉપમા ઘટતી નથી. કેમકે લૌકિક દીપક તો ધૂમ્ર (ધૂમાડો), દશા (વાટ) અને સ્નેહ (તેલ)થી યુક્ત હોય છે, જ્યારે પ્રભુરૂપ દીપકમાં તો દ્રેષરૂપી ધૂમ્રનો, કામરૂપી દશાનો અને રાગરૂપી સ્નેહનો અભાવ છે. વળી લૌકિક દીપક કાજલસહિત હોય છે, જ્યારે પ્રભુ તો કર્મરૂપી અંજન (કાજલ)થી સર્વથા મુક્ત છે. વિશેષમાં લૌકિક દીપક તો પવનથી પૂઝાઈ જાય છે, જ્યારે પ્રભુનો જ્ઞાન-દીપક ગમે તેવા પ્રચંડ (વાદીરૂપ) પવનથી પણ પરાભૂત થતો નથી. તેમજ વળી લૌકિક દીપકનો પ્રકાશ પણ અનિત્ય તેમજ થોડા સ્થલમાં વ્યાપીને રહે છે, જ્યારે પ્રભુના જ્ઞાન-દીપકનો પ્રકાશ તો સદાને માટે તેમજ સર્વત્ર વ્યાપી રહે છે.

વિશેષમાં આ શ્લોકમાં નિર્દેશ, નિઃસ્વભાવ અને નિરમત્ર એ વિશેષણો પ્રભુને ઉદ્દેશીને વાપરવામાં આવ્યાં છે તે પણ સાર્થક છે. કેમકે હર્ષ, શોક વિગેરેનાં અનેક કારણો પ્રાપ્ત થયાં છતાં પણ જની અવસ્થા એકજ સરખી રહે અર્થાત્ જ આત્મ-સ્વભાવમાંજ રમણુ કર્યા કરે તે નિર્દેશ કહેવાય છે અને ધન્યવાદ પણ તેવાજ પુરૂષને ધટે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ સમ્પદિ यस્ય ન હર્ષો, વિપદિ વિષાદો રણે ચ ધીરત્વમ્ ।

તં ભુવનત્રયતિલકં, જનયતિ જનની સુતં વિરલમ્ ॥ ”—આર્ષા

વળી પ્રભુ નિઃસ્વભાવ અર્થાત્ અકિંચન છે એ તો ઠેખીતું છે; કેમકે રાજ્ય-લક્ષ્મીનો પણ તૃણવત્ ત્યાગ કરીને તો તેઓએ દીક્ષા ગ્રહણુ કરી છે. વળી તેઓ નિરમત્ર છે અર્થાત્ પાત્ર-રહિત છે તે વાત પણ સત્ય છે, કારણુ કે આહાર યોગ્ય વસ્તુઓ તેઓ હસ્તરૂપ પાત્રમાં ગ્રહણુ કરે છે, નહિ કે કાષ્ઠાદિક પાત્રમાં.

अथ सूर्यादप्यतिशयवान् भगवानित्याह-

विस्तारको निजगवां तमसः प्रहर्ता

मार्गस्य दर्शक इहासि च सूर्य एव ।

स्थाने च दुर्दिनहतेः करणाद् विजाने

सूर्यातिशायिमहिमाऽसि मुनीन्द्र ! लोके ॥ १७ ॥

टीका

हे जिन ! इह-अस्मिन् लोके त्वमेव सूर्योऽसि । विशेष्यसंगत एवकारोऽन्ययोगव्यवच्छे-
दार्थः । त्वदन्यस्तादृक् सूर्यो नास्तीत्यर्थः । हेतुगर्भितविशेषणान्याह-किंभूतस्त्वं सूर्यश्च ? निज-
गवां-स्ववाणीनां स्वकिरणानां च विस्तारकः । पुनः तमसः-अज्ञानस्यान्धकारस्य च प्रहर्ता । पुन-
र्मार्गस्य दर्शकः, सन्मार्गप्रकाशकत्वात् त्वं सूर्य एवासि, तत् स्थाने युक्तम् । स्थाने इति योग्य-
तार्थेऽव्ययम् । हे मुनीन्द्र ! अहं तु विजाने-विज्ञानतया वितर्के-असि त्वं सूर्यातिशायिमहिमा-
सूर्यादतिशायी महिमा-माहात्म्यं यस्य स सूर्यातिशायिमहिमा । कस्मात् ? 'दुर्दिनहतेः करणात्'
दुर-दुष्टं दिनं-दुर्दिनं तस्य हननं-हतिस्तस्याः करणात् । सूर्यपक्षे दुर्दिनं-मेघजं तमः तद्वन्तुं सूर्यो न
शक्नोतीति सूर्यादपि भगवानधिक इति व्यतिरेकालङ्कारः ॥ १७ ॥

अन्वयः

इह निज-गवां विस्तारकः, तमसः च प्रहर्ता, मार्गस्य दर्शकः (त्वं) एव सूर्यः असि, (तत्)
स्थाने; दुर्दिन-हतेः करणात् च विजाने—(हे) मुनि-इन्द्र ! (त्वं) लोके सूर्य-अतिशायिन्-महिमा असि ।

शब्दार्थ

विस्तारकः (मू० विस्तारक)=ईलाव करनार.
निज=पैतानी.
गो=(१) वाष्पी; (२) किरण्यु.
निजगवां=निज वाष्पीना [अथवा किरण्युना].
तमसः (मू० तमस)=(१) अज्ञानना; (२) अंधका-
रना.
प्रहर्ता (मू० प्रहर्तृ)=घातक, नाश करनार.
मार्गस्य (मू० मार्ग)=रेताना.
दर्शकः (मू० दर्शक)=अतावनार.
इह=अहिं आ.
असि (घा० अस्)=छे.
च=अने.
सूर्यः (मू० सूर्य)=सूर्य, रवि, सूरज.
एव=ए.
स्थाने=योग्यतावाचक अण्यय.

दुर्दिन=(१) अराज दिवस; (२) मेघधी छवायेल
अंधकार.
हति=नाश.
दुर्दिनहतेः=दुर्दिनना नाशना.
करणात् (मू० करण)=करवाथी.
विजाने (घा० ज्ञा)=हुं वितर्क करं धुं.
सूर्य=रवि.
अतिशायिन्=अधिक.
महिमन्=महिमा, माहात्म्य.
सूर्यातिशायिमहिमा=सूर्यधी अधिक छे महिमा नेने
अवे।
मुनि=साधु.
इन्द्र=मुण्य.
मुनीन्द्र ! =हे मुनिश्रीमां मुण्य !
लोके (मू० लोक)=एअतने विषे.

१ अत्र " गोस्तत्पुरुषात् " (सिद्ध० ७।३।१०५) इत्यनेन टप्रत्ययप्राप्तिः, नच निजाश्च ता गावश्चेति विशेषण-
विशेष्यैकार्थ्ये कथं तत्पुरुषप्रयुक्तप्रत्ययापत्तिरिति वाच्यं " विशेषणं विशेष्येणैकार्थं कर्मधारयश्च " (सिद्ध० ३।१।९६)
इत्यनेन तस्यापि तत्पुरुषसंज्ञाविधानात्, तथापि समासान्तशासनस्याऽनित्यत्वाश्रयणेन समाधेयम् ।

श्लोकार्थ

सूर्य કરતાં પણ પ્રભુનો અધિક મહિમા—

“(હે જગદીશ !) પોતાની વાણીરૂપી કિરણોનો વિસ્તાર કરનારો, અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનો વિનાશ કરનારો, સન્માર્ગનો પ્રદર્શક એવો તુંજ આ જગતને વિષે સૂર્ય છે, તે (વાત) યોગ્ય છે. (પરંતુ) તું (તો) દુર્દિનનો નાશ કરનારો હોવાને લીધે, હું એમ તર્ક ઊઠાવું છું કે હે મુનીશ્વર ! તું લોકને વિષે સૂર્ય કરતાં પણ અધિક મહિમાવાળો છે.”—૧૭

સ્પષ્ટીકરણ

પ્રભુની સૂર્યની સાથે સરખામણી—

પ્રભુના જ્ઞાનનો અપૂર્વ પ્રકાશ જોઈને કાંઈક લૌકિક પદાર્થના પ્રકાશ સાથે બને તો તેની તુલના કરવા પ્રથમ તો કવિરાજ પ્રભુને દીપકની ઉપમા આપી; પરંતુ જ્યારે તે તેને વાસ્તવિક લાગી નહિ, ત્યારે તે તેમને સૂર્યની સાથે સરખાવવા લલચાયા છે. આ શ્લોકના પ્રાથમિક ચરણોમાં તો સૂર્ય તેમજ પ્રભુની સામ્યતા કંઈક અંશે સચવાઈ પણ રહે છે, કેમકે જમ પ્રભુ વાણીનો વિસ્તાર કરે છે, તેમ સૂર્ય પણ દશે દિશામાં પોતાનાં કિરણોનો પ્રચાર કરે છે; વળી જમ પ્રભુ અજ્ઞાનનો નાશ કરે છે, તેમ સૂર્ય અંધકારનો વિનાશ કરે છે; તેમજ વળી પ્રભુ જમ સદુપદેશ આપી સન્માર્ગતું ભાન કરાવે છે, તેમ સૂર્ય પણ રાત્રિએ ભૂલા પડેલાને રસ્તો બતાવે છે. પરંતુ અંતિમ ચરણોમાં તો પ્રભુને સૂર્યની ઉપમા આપવી પણ વ્યર્થ છે એમ સિદ્ધ કરવામાં આવે છે. આનું કારણ એ છે કે જ્યારે વર્ષા ઋતુમાં ગગન મેઘ વડે પૂર્ણ આચ્છાદિત થયેલું હોય, અર્થાત્ અતિશય કાળું વાદળું ચડી આવ્યું હોય અને હાથોહાથ પણ સૂઝે નહિ એવું ઘોર અંધારું થઈ રહ્યું હોય તે વખતે સૂર્યનો પ્રકાશ પડતો નથી, એટલે કે આવી વખતે સૂર્ય હાર ખાઈ જાય છે. પરંતુ કેવલજ્ઞાની પ્રભુનો પ્રકાશ તો કાંઈ પણ કાળે ઓછો થતોજ નથી. વિશેષમાં શ્રીમાનતુંગસૂરિના કથન મુજબ સૂર્યને તો રાહુ ગળી પણ જાય છે, તેનું શ્રહણ પણ થાય છે, અરે તેનો અસ્ત પણ થાય છે તેમજ તેનો પ્રકાશ પણ એકી સાથે ત્રણે ભુવનનોને પ્રકાશિત કરવા અસમર્થ છે; જ્યારે પ્રભુ તો પાપરૂપી રાહુ વડે પરાભવ પામતા નથી, વળી કદાપિ તેનો અસ્ત થતો નથી, તેમજ ત્રણે કાળના અને ત્રણે ભુવનના સમસ્ત પદાર્થ ઉપર સમકાલે પ્રકાશ પાડવા તે સર્વથા સમર્થ છે.

વ્યતિરેક અલંકાર—

આ શ્લોક ‘ વ્યતિરેક ’ અલંકારથી વિભૂષિત છે. આ અલંકારનું લક્ષણ શ્રીહેમચન્દ્ર-સૂરિએ ‘ કાવ્યાનુશાસન’ના છઠા અધ્યાયમાં નીચે મુજબ આપ્યું છે:—

“ उत्कर्षापकर्षहेत्वोः साम्यस्य चोक्तावनुक्तौ चोपमेयस्याधिक्यं व्यतिरेकः ”

* * * * *

अथ चन्द्रादपि त्वद्यशोऽधिकमित्याह—

प्रह्लादकृत् कुवलयस्य कलानिधानं

पूर्णश्रियं च विदधच्च यशस्त्वदीयम् ।

वर्तति लोकबहुकोकसुखंकरत्वाद्

विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कविम्बम् ॥ १८ ॥

टीका

हे जिन ! तवेदं त्वदीयं यशोऽपूर्वशशाङ्कविम्बं वर्तति-अतिशयेन वर्तते । किंविशिष्टं शशाङ्कविम्बं ? कुवलयस्य प्रह्लादकृत्-प्रमोदकारि, यशस्तु कुवलयस्य-भूवलयस्य प्रह्लादकृत् । कलानिधानं द्वयोस्तुल्यविशेषणम् । पुनः किं कुर्वत् ? पूर्णश्रियं विदधत्, द्वयमपि तुल्यं, विशेषणैस्तुल्यत्वात् । यशसः किमपूर्वत्वं ? तत्र हेतुमाह-लोका एव बहवः कोकाः-चक्रवाकास्तेषां सुखंकरत्वात् । भगवद्यशः श्रुत्वा लोकाः कोका इव सुखं प्राप्नुवन्ति । अत एव त्वदीययशोऽपूर्वशशाङ्कविम्बमिति तात्पर्यार्थः । पुनः किंभूतं तत् (यशः) ? जगत् विद्योतयत्-विश्वं विशेषणं द्योतयत् ॥१८॥

अन्वयः

(हे जिन-राज !) त्वदीयं जगत् विद्योतयत्, कुवलयस्य प्रह्लाद-कृत्, कला-निधानं च पूर्णश्रियं च विदधत् यशः बहु-लोक-कोक-सुखंकरत्वात् अ-पूर्व-शशाङ्क-विम्बं वर्तति ।

श्लोकार्थ

प्रह्लाद=आनंद.

कृत्=करनार.

प्रह्लादकृत्=आनंद आपनार.

कुवलयस्य (मू० कुवलय)=(१) यन्द्रविकारि कभ-लना; (२) भ्रूमंडलना.

कला=कला.

निधान=भंडार.

कलानिधानं=कलाना भंडार.

पूर्ण=परिपूर्ण.

श्री=(१) लक्ष्मी; (२) शोभा.

पूर्णश्रियं=(१) संपूर्ण लक्ष्मी; (२) समस्त शोभानं.

च=अने.

विदधत् (घा० घा)=धारण करनार.

यशः (मू० यशस्)=कीर्ति.

त्वदीयं (मू० त्वदीय)=तारी.

वर्तति (घा० कृत्)-अत्यंत वर्ते छे.

लोक=भनुष्य.

बहु=धला.

कोक=यकवाक.

सुखंकर=सुख करनार.

लोकबहुकोकसुखंकरत्वात्=भनुष्याःपी धला यकवाकाने सुख करनार होवाने लीधि.

विद्योतयत् (घा० द्युत्)=विशेषतः प्रकाशित करतुं.

जगत्=दुनिया.

अपूर्व=असाधारण, अलौकिक.

शश=मृग, दरण.

अङ्क=लांछन.

शशाङ्क=मृगनु लांछन छे क्तेने ते, यन्द्र.

विम्ब=बिम्ब.

शशाङ्कविम्बं=यन्द्रनु बिम्ब.

श्लोकार्थ

प्रभुना यशश्चन्द्रनी अपूर्वता—

“ (हे जिनेश्वर !) जगत्तना उपर विशेष प्रकाश पाडनारै, भ्रूमंडल (वासी प्राणीओ)-ने आनंद आपनारै, कलाना भंडार अवे तेमज संपूर्ण शोभाने धारण करनारै अवे तारै यश (इपी यन्द्र) यन्द्र-विकारि कभलने आनंद उपजवनारै, कलाना निधिइप अवे तेमज संपूर्ण लक्ष्मीने धारण करनारै अवे (लौकिक) यन्द्र करतां अनेक जनइपी यकवाकने सुभकारी होवाने लीधि अत्यंत वर्ते छे.”—१८

भगवता (यत्) सांवत्सरिकं दानं दत्तं तदाह—
 यद् देहिनां जिनवराब्दिकभूरिदानै—
 दौःस्थ्यं हतं हि भवता किमु तत्र चित्रम् ? ।
 दुर्भिक्षकष्टदलनात् क्रियते सदैप—
 कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनम्रैः ॥ १९ ॥

टीका

हे जिनवर ! भवता-त्वया आब्दिकभूरिदानैः—वार्षिकस्वर्णदानैर्यद् देहिनां—प्राणिनां दौःस्थ्यं—
 दारिद्र्यं हतम् । हीति निश्चितम् । तत्र चित्रं किमु ?—तत्र चित्रम्-आश्चर्यं (किम्), न किमपी-
 त्यर्थः । दृष्टान्तमाह—जलभारनम्रैर्जलधरैः—मेधैः सत्-समीचीनं उपकारस्य भाव औपकार्यं कियत्
 (क्रियते-विधीयते) का संख्या यस्य तत् कियत्, बहुतरमित्यर्थः । कस्मात् ? दुर्भिक्षकष्टदलनात्—
 सुभिक्षकरणात् ॥ १९ ॥

अन्वयः

(हे) जिन-वर ! यद् भवता आब्दिक-भूरि-दानैः देहिनां दौःस्थ्यं हि हतं, तत्र किमु चित्रम् ?
 जल-भार-नम्रैः जलधरैः दुर्भिक्ष-कष्ट-दलनात् कियत् सत्-औपकार्यं कियते ? ।

शब्दार्थ

यद्=ये.
 देहिनां (मू० देहिन्)=प्राणीभ्यानी.
 जिनवर ! =हे जिनाने विशेषे श्रेष्ठ !
 आब्दिक=वार्षिक, वर्ष-पर्यन्तना.
 भूरि=सुवर्ण.
 दान=दान, अर्पण.
 आब्दिकभूरिदानैः=वर्ष पर्यन्त सुवर्णनां दानो वडे.
 दौःस्थ्यं (मू० दौःस्थ्य) दुर्दशा, दरिद्रता.
 हतं (मू० हत)=नष्ट थत्.
 हि=निश्चयवाचक अव्यय.
 भवता (मू० भवत्)=आप वडे.
 किमु=प्रश्नार्थक अव्यय.
 तत्र=तेमां.
 चित्रं=आश्चर्यवाचक अव्यय.

दुर्भिक्ष=दुःकाण.
 कष्ट=संकट, दुःख.
 दलन=विनाश.
 दुर्भिक्षकष्टदलनात्=दुःकाणुं दुःख दृष्टी नापनार
 होवाने लीधे.
 क्रियते (घा० कृ)=कराय छे.
 सत्=साथी.
 औपकार्यं=उपकारता.
 सदापकार्यं=साथी उपकारता.
 कियत्=क्रेतवी अधी.
 जलधरैः (मू० जलधर)=मेधो वडे.
 जल=प्राणी.
 भार=भोजन.
 नम्र=नमी पडेला.
 जलभारनम्रैः=प्राणीना भोजन वडे नमेला.

श्लोकार्थ

प्रभुये दीधेतुं सांवत्सरिक दान—

“ हे जिनेश्वर ! जे आपे (येक) वर्ष पर्यन्त सुवर्णनां दानो दधने प्राणीभ्यानी दरिद्रतानो
 नाश कर्यो, तेमां शुं आश्चर्य छे ? (कभडे) जलना भार वडे नम्र पनेला येवा मेधो द्वारा दुका-
 णना दुःखनुं दलन थवाने लीधे क्रेतवो (अधी) साथी उपकार कराय छे ? ”—१६

स्पर्शीकरण

सांवात्सरिक दान—

द्वैक तीर्थंकर दीक्षा ले ते पूर्वे ऐक वर्ष पर्यंत दान दे छे. आ दान सूर्योदयथी मांडीने ते बोजनना समय सुधी देवाभां आवे छे. प्रतिदिन ऐक करौड अने ऐंसी लाप सुवर्णनुं दान देवाभां आवे छे. आ वातना उपर आवश्यक-निर्युक्ति प्रकाश पाडे छे. त्यां कथुं छे—

“ एगा हिरण्यकोडी, अष्टैव अनूणगा सयसहस्सा ।
सूरोदयमाईअं, दिज्जइ जा पायरासाओ ॥ ”

—गाथांक २१७.

* * * * *

भगवत्प्राप्तौ फलाधिक्यमाह—

यादृक् सुखं भवति ते चरणेऽत्र दृष्टे

तादृक् परभुवदनेऽपि न देहभाजाम् ।

प्राप्ते यथा सुरमणौ भवति प्रमोदो

नैवं तु काचशकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

टीका

हे वीर ! यादृक् सुखं ते—तव चरणे—पादे दृष्टे सति भवति तादृक् परः—अन्यो य ऋभुः—देव-स्तस्य वदनेऽपि—मुखेऽपि दृष्टे सति न । “सुरनिर्जरदेवतर्भु” (अभिधान० का० २, श्लो० २) इति हैमः । केषां ? ‘देहभाजां’ देहं-शरीरं भजन्ते-सेवन्ते इति देहभाजः—प्राणिनस्तेषां । दृष्टान्तमाह—यथा सुरमणौ—चिन्तामणौ प्राप्ते सति प्रमोदो—हर्षो भवति । किरणाकुलेऽपि किरणैराकुले—व्याप्तेऽपि चाकचिक्याधिकेऽपि काचशकले एवं न—सुरमणाविव प्रमोदो न भवति । तव चरणश्चिन्तामणिः, परदेवसुखं (तु) काचशकलमिति स्पष्टार्थः ॥ २० ॥

अन्वयः

(हे सिद्धार्थ-सुत !) अत्र ते चरणे दृष्टे यादृक् सुखं देह-भाजां भवति, तादृक् पर-ऋभु-वदने अपि न (भवति), यथा सुर-मणौ प्राप्ते प्रमोदः भवति, (तथा) किरण-आकुले अपि काच-शकले न पदम् ।

१ आ संप्रथमां लुभे। स्तुति-व्युत्पिंशतिः। (५० ८३)।

२ संस्कृत छाया—

एका हिरण्यकोष्टिः अष्टैव अनूतकानि शतसहस्राणि ।

सूर्योदयादारभ्य दीयते यावत् प्रातरक्षानम् ॥

श्लोकार्थ

यादृक्=तेषुं.
 सुखं (मू० सुख)=सुख.
 भवति (घा० भू)=थाय छे.
 ते (मू० युष्मद्)=तारं.
 चरणे (मू० चरण)=पाद, पग.
 अत्र=अङ्घ्रिआं.
 दृष्टे (मू० दृष्ट)=अभेद.
 तादृक्=तेषुं.
 पर=अन्य.
 ऋभु=देव.
 वदन=सुख.
 परर्भुवदने=अन्य देवतुं सुख.
 न=नहि.
 देहभाजां (मू० देहभाज)=शरीरधारी श्रवणे.
 प्राप्ते (मू० प्राप्त)=भणेल.

यथा=तेभ.
 सुर=देव.
 मणि=रत्न.
 सुरमणौ=यिन्तामणि.
 भवति (घा० भू)=थाय छे.
 प्रमोद (मू० प्रमोद)=क्षी.
 एवं=आ प्रभाषे, अम.
 तु=विशेषतावाचक अव्यय.
 काच=काय.
 शकल=ककडो, टुकडो.
 काचशकले=कायनो ककडो.
 किरण=किरण.
 आकुल=व्याप्त.
 किरणाकुले=किरणो वरं व्याप्त.
 अपि=पणु.

श्लोकार्थ

प्रभुना यरणु-दर्शननो प्रभाव—

“(हे आ अवसर्पिणी कालमां थय गयेला अंतिम जिनेश्वर !) ज्यारे अत्र तारा यरणुना दर्शन थाय छे, त्यारे प्राणीओने ऋटलुं सुख थाय छे, तेटलुं अन्य देवना वदनना पणु दर्शनथी थतुं नथी. (परंतु आ हुडीकत यथार्थ छे, कभडे) सुर-मणि भणवाथी जे आनंद थाय छे ते किरणो वडे व्याप्त (अर्थात् यक्यकित) अवेो कायनो ककडो भणवाथी थतो नथी.”—२०

* * * * *

भक्तो भगवत्सेवां प्रार्थयन्नाह—

एवं प्रसीद जिन ! येन सदा भवेऽत्र
 त्वच्छासनं लगति मे सुमनोहरं च ।
 त्वत्सेवको भवति यः स जनो मदीयं
 कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

टीका

हे जिन ! त्वमेवं प्रसीद-प्रसन्नो भव येनात्र भवे सदा-सर्वदा मे-मम त्वच्छासनं-त्वदाज्ञा सुमनोहरं लगति । च-पुनर्हे नाथ ! यस्त्वत्सेवको भवति स कश्चिज्जनो मदीयं मनो भवान्तरेऽपि हरति, भवान्तरे त्वत्सेवको मम मनोहरो लगतीत्यर्थः ॥ २१ ॥

अन्वयः

(हे) जिन ! (त्वं) एवं प्रसीद येन अत्र भवे सदा त्वत्-शासनं मे सु-मनोहरं लगति, नाथ ! यः च त्वत्-सेवकः भवति, स कश्चित् जनः भवान्तरे अपि मदीयं मनः हरति ।

शब्दार्थ

एवं=अे प्रकारे.

प्रसीद् (धा० सद्)=तुं प्रसन्न था.

जिन ! (मू० जिन)=हे तीर्थंकर !

येन (मू० यद्)=नेथी करीने.

सदा=सर्वदा, अहोनिश.

भवे (मू० भव)=अने भवे विषे.

अत्र=आ.

त्वत् (मू० युष्मद्)=द्वितीयपुरुष सर्वनाम.

शासन=आज्ञा.

त्वच्छासनं=तारी आज्ञा.

लगति (धा० लग्)=लागे छे.

मे (मू० अस्मद्)=भने.

सु=अत्यंततावायक अत्यय.

मनोहर=यित्ताकर्षक.

सुमनोहरं=अत्यंत यित्ताकर्षक.

च=अने.

सेवक=सेवा करनार, भक्त.

त्वत्सेवकः=तारो सेवक.

भवति (धा० भू०)=थाय छे.

यः (मू० यद्)=ते.

सः (मू० तद्)=ते.

जनः (मू० जन)=मनुष्य.

मदीयं (मू० मदीय)=माइं.

कश्चित् (मू० किम्)=कोध.

मनः (मू० मनम्)=यित्तने.

हरति (धा० ह्)=हरे छे.

नाथ ! (मू० नाथ)=हे प्रभु !

भवान्तरे (मू० भवान्तर)=अन्य भवने विषे.

अपि=पणु.

श्लोकार्थ

प्रभु सेवानी प्रार्थना—

“ हे तीर्थंकर ! तुं अेवो प्रसन्न था उे नेथी करीने आ भवने विषे भने ताइं शासन सर्वदा अत्यंत यित्ताकर्षक लागे अने वणी हे स्वाभिन् ! ने कोध तारो सेवक होय, ते मनुष्य अन्य भवने विषे पणु माइं यित्त हरे (अर्थात् भवान्तरमां पणु तारो सेवक भने प्रिय लागे अेभ हुं छेअुं छुं).”—२१

* * * * *

जिनस्य भामण्डलम्—

भामण्डलं जिन ! चतुर्मुख ! दिक्चतुष्के

तुल्यं चकासदवलोक्य सभा व्यमृक्षत् ।

सूर्ये समा अपि दिशो जनयन्ति किं वा

प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ? ॥ २२ ॥

टीका

हे जिन ! हे चतुर्मुख ! समवसरणे भगव(भव)तश्चत्वारि मुखानि देवैर्विनिर्मितानि दृश्यन्ते । सभा-परिषद् भामण्डलं दिक्चतुष्के तुल्यं चकासत्-तुल्यं दीप्यमानमवलोक्य व्यमृ-

ક્ષદ્-વિમર્શમકાર્ષાત્ । કિં વ્યમૃક્ષદિત્યાહ-સૂર્ય સમા અપિ-સર્વા અપિ-ચતસ્રોઽપિ દિશો જનયન્તિ, કિં વા પ્રાચ્યેવ-પૂર્વદિગેવ જનયતિ ? । કિંભૂતં સૂર્ય ? સ્ફુરદંશુજાલં-દીવ્યત્કિરણસમૂહમ્ ॥૨૨॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! (હે) ચતુર્-મુલ્ ! (તવ) મા-મણ્ડલં દિક્-ચતુષ્કે તુલ્યં ચકાસત્ અવલોક્ય સમા વ્યમૃક્ષત્ (યદ્) સમાઃ અપિ દિશઃ સ્ફુરત્-અંશુ-જાલં સૂર્ય જનયન્તિ, કિં વા પ્રાચી એવ દિક્ (તં) જનયતિ ? ।

શી૦દાર્થ

મા=પ્રકાશ, તેજ.
મણ્ડલ=ધેરાવો.
મામણ્ડલં=ભામંડળ, તેજનો ધેરાવો.
જિન ! (મૂં જિન)=હે તીર્થંકર !
ચતુર્=ચાર.
મુલ્=વદન.
ચતુર્મુલ્ ! =ચાર છે વદન જેનાં એવા ! (સં૦)
દિશ્=દિશા.
ચતુષ્ક=ચાર.
દિક્ચતુષ્ક=ચારે દિશામાં.
તુલ્યં=સરખી રીતે.
ચકાસત્ (ધા૦ ચકાસ)=પ્રકાશતું.
અવલોક્ય (ધા૦ લોક)=જોખને.
સમા=પરિષદ, પર્ષદા.
વ્યમૃક્ષત્ (ધા૦ મૃક્ષ)=વિતર્ક કરતી હવી.

સૂર્ય (મૂં સૂર્ય)=રવિને.
સમાઃ (મૂં સમા)=સર્વે.
અપિ=પણ.
દિશઃ (મૂં દિશ્)=દિશાઓ.
જનયન્તિ (ધા૦ જન્)=ઉત્પન્ન કરે છે.
કિં=શું.
વા=અથવા.
પ્રાચી=પૂર્વ.
એવ=જ.
દિક્ (મૂં દિશ્)=દિશા.
જનયતિ (ધા૦ જન્)=ઉત્પન્ન કરે છે.
સ્ફુરત્ (ધા૦ સ્ફુર) દેદીપ્યમાન.
અંશુ=કિરણ.
જાલ=સમૂહ.
સ્ફુરદંશુજાલં=દેદીપ્યમાન છે કિરણોનો સમૂહ જેનો એવા.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરનું ભામણ્ડલ—

“ હે તીર્થંકર ! હે ચાર વદનવાળા (સ્વામિન્) ! (સમવસરણુંમાં આપના) ભામંડળને ચારે દિશામાં સરખી રીતે પ્રકાશતું જોધને (ત્યાં ઓઠેલી ઔર) પર્ષદા વિતર્ક કરતી હવી કે શું સર્વે દિશાઓ, સ્ફુરાયમાન છે કિરણોનો સમૂહ જેનો એવા સૂર્યને ઉત્પન્ન કરે છે કે ક્ષત પૂર્વજ દિશા તેમ કરે છે ? ”—૨૨

* * * * *

૧ બ્રહ્માને ચતુર્મુખ કહેવામાં આવે છે એ વાન જેટલે અંશે પ્રસિદ્ધ છે, તેટલે અંશે જિનેશ્વર ચતુર્મુખ છે એમ જોવામાં આવતું નથી. પરંતુ જિનેશ્વરે માટે ચારે પર્ષદાની દેશના માટે જેટલી ચતુર્મુખની જરૂર છે, તેટલી જરૂર બ્રહ્મા માટે નહિ હોય છતાં પણ તેમનો મહિમા વધારવા માટે આવી કલ્પના કરવામાં આવી હોય એમ લાગે છે.

૨ સમવસરણના સંબંધી માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના ૯૪મા પઠનું સ્પષ્ટીકરણ.

૩ આનાં નામે સાર જુઓ ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ પર).

लोकैर्यः शिवः शिव इति ध्यायते स भगवानेवेत्याह-

शम्भुर्गिरीश इह दिग्वसनः स्वयम्भू-

मृत्युञ्जयस्त्वमसि नाथ ! महादिदेवः ।

तेनाम्बिका निजकलत्रमकारि तत् त्वन्-

नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ॥ २३ ॥

टीका

हे नाथ ! इह-अस्मिन् लोके शं-सुखं भवत्यस्मादिति शम्भुः । गिरां-वाणीनामीशो गिरीशः । दिगेव वसनं यस्य स दिग्वसनः । स्वयमात्मना भवतीति स्वयम्भूः । मृत्युं जयतीति मृत्युञ्जयः । स त्वमसि-त्वमेवासि । ईदृशामा यो महादेवस्तेन अम्बिका-अम्बा एव वाक्छलेन माता, सा निजकलत्रमकारि, सा रुद्रेण स्त्रीकृतेति व्यङ्ग्यार्थः । तत्-तस्मात् कारणात् त्वदन्यः-त्वत्तोऽपरः मुनीन्द्र ! शिवः शिवपदस्य पन्थाश्च न, नास्तीत्यर्थः ॥ २३ ॥

अन्वयः

(हे) नाथ ! त्वं इह शं-भुः गिर-ईशः, दिश-वसनः, स्वयं-भूः मृत्युं-जयः महत्-आदि-देवः असि; तेन अम्बिका निज कलत्रं अकारि, तद् त्वत् अन्यः (हे) मुनि-इन्द्र ! शिवः शिव-पदस्य पन्थाः (च) न (अस्ति) ।

शब्दार्थ

शम्भुः (मू० शम्भु)=(१) जेथी सुष थाय ते; (२) भङ्गादेव.

गिर=वाष्पी.

गिरीशः (मू० गिरीश)=वाष्पीज्योना स्वामी.

गिरि=द्वैलास.

गिरीशः (गिरि+ईश)=द्वैलासना स्वामी, भङ्गादेव.

दिश=दिशा

वसन=वस्त्र.

दिग्वसनः=(१) दिशा छे वस्त्र जेजुं ते, दिगम्बरः(२) भङ्गादेव.

स्वयम्भूः (मू० स्वयंभू)=पोते पोतानी भेजे (बुद्धरूप) थनार; (२) भङ्गादेव.

मृत्यु=मरुथु.

मृत्युञ्जयः=(१) जे मृत्युने छते छे ते; (२) भङ्गादेव.

त्वं (मू० युष्मद्)=तुं.

असि (धा० अम्)=छे.

नाथ ! (मू० नाथ)=हे प्रभु !

महत्=महा.

आदि=शरथात्.

देव=देव.

महादिदेवः=महा शब्द आदिमां छे जेनी जेना देव, भङ्गादेव.

तेन (मू० तद्)=तेनार्थी.

अम्बिका=(१) अम्बिका, भङ्गादेवनी पत्नी, पार्वती;

(२) माता.

निज=पोतानी.

कलत्र=पत्नी.

निजकलत्रं=पोतानी पत्नी.

अकारि (धा० कृ)=करवाभां आवी.

तद्=तेथी करीने.

त्वत् (मू० युष्मद्)=ताराथी.

न=नदि.

अन्यः (मू० अन्य)=भीजे.

शिवः (मू० शिव)=शिव, भङ्गादेव.

शिव=भोक्ष.

पद्=स्थान.

शिवपदस्य=भोक्षना स्थानतो.

मुनीन्द्र ! =हे योगीश्वर !

पन्थाः (मू० पथिन्)=मार्ग.

श्लोकार्थ

जिनेश्वरञ्ज परेपरा शंभु छे—

“हे नाथ ! आ जगतमां तुं (सुषुप्तं करणु होवाथी) शंभु छे, तुं (वाणीना स्वाभी होवाथी) गिरीश छे, (वस्त्र रहित होवाने लीधे) तुं द्विगम्भर छे, (स्वयंभुद्ध होवाने लीधे) तुं स्वयंभू छे, (मृत्युनो पराजय करेवो होवाथी) तुं मृत्युंजय छे, अने तुं (महाप्रभाणुवाणी द्वादशगंभीनी शङ्खात करनार होवाथी) महादेव छे. (आडी आ नामधारी महादेव तो) अंभिकाने स्त्री तरीके स्वीकारी छे (‘अंभिका’नो अर्थ माता पणु थाय छे अे व्यंग्यार्थ छे). वास्ते हे योगीश्वर ! तारा सिवाय अन्य द्वाध शिव नथी तेमज मोक्ष-पद्दतो मार्ग नथी.”—२३

स्पष्टीकरण

मध्यस्थ-भाव—

जिनेश्वरने महादेव अेवुं नाम आपीने आ श्लोक द्वारा कवीश्वरे पातानो मध्यस्थ-भाव प्रकट कर्यो छे. आवेज्ज भाव भूण भक्तामरना कर्ता भानतुंगसूरिज्जना संबंधमां पणु दृष्टि-गोचर थाय छे, कभक प्रभुनुं संकीर्तन करतां तेआअे नीधे मुज्जना उद्गारे काव्या छे—

“बुद्धस्त्वमेव विबुधांचितबुद्धिबोधात्
त्वं शङ्करोऽसि भुवनत्रयशङ्करत्वात् ।
घाताऽसि धीर ! शिवमार्गविधेर्विधानाद्
व्यक्तं त्वमेव भगवन् । पुरुषोत्तमोऽसि ॥”

अर्थात्—हे प्रभु ! तुं बुद्ध छे, कभक विबुधीअे तारा देवलज्ञानना वस्तु-समूहना परिच्छेदनुं पूजन कर्युं छे. वणी शंकर पणु तुंज छे, कभक ते त्रिभुवनने सुषु अर्पणु कर्युं छे. हे धीर ! वास्तविक रीते तो अह्मा पणु तुंज छे, कभक मुक्ति-मार्गनी विधिनी प्रपणु तो कीधी छे अने हे नाथ ! अे वात तो स्पष्ट छे क तुं पुरुषोत्तम (नारायणु) पणु छे.^१

साधारणु रीते सामान्य पुङ्गो नामेने अंगे उगडा करता जेवामां आवे छे. कभक द्वाधक कहे छे क शंकरनेज ईश्वर मानवा जेअे; अ्यारे जीने कहे छे क साया देव तो अह्माज्ज छे; त्यारे वणी त्रीने विष्णु-भक्त होवाथी अेम कहेवा तैयार थध अय छे क अरं पूजवो तो देव तो विष्णुज्ज कहेवाय. कभक कर्णु पणु छे क—

“जले विष्णुः स्थले विष्णुर्विष्णुः पर्वतमस्तके ।
सर्वभूतमयो विष्णुस्तस्माद् विष्णुमयं जगत् ॥”

आवी रीतनी पोटी अेयताणु करवामां आवे ते लाभकारी नथी. कभक अेक वपत जे सर्वथा पीतराग होय ते ईश्वर कहेवाय अेवुं ईश्वरनुं लक्षणु जेणे उतरी गयुं होय, ते मनुष्य

१ ‘ विबुधांचित ! ’ इति पृथक् पदं सम्बोधनार्थेऽपि समीचीनम् ।

२ भुद्ध अस्वयं होवाने लीधे, शंकर सृष्टिना संसार करनार होवाने लीधे, अह्मा हिंसात्मक वेदनी प्रपणु करनार होवाने लीधे तेअज्ज कभक कपट-क्रियामां कुशल होवाने लीधे आ नामेमां रहला अपूर्व गुणो तो आपनामार्ग छे, अेवो आ श्लोकनो भावार्थ छे.

ઈશ્વરની પ્રહ્લા, વિષ્ણુ, મહેશ ઇત્યાદિ ગમે તે નામ વડે સ્તુતિ કરે તે ખોટું નથી. પરંતુ હા, એટલું તો જરૂર કહેવું પડશે કે એ કામ ઉદાર વૃત્તિવાળાનું છે.

વિશેષમાં આવી રીતે કોઈ જૈનેતરે જૈનના દેવોનાં નામપૂર્વક ઈશ્વરની સ્તુતિ કરી હોય એમ જોવામાં આવતું નથી, એ અત્ર વિશેષતા છે.

સૌથી પહેલાં જૈનોમાં પણ આ પ્રકારનો મધ્યસ્થભાવ પ્રદર્શિત કરવા કોણ તૈયાર થયું તેનો નિર્ણય કરવો મુશ્કેલ છે, પરંતુ શ્રીમાનતુંગસૂરિથી શરૂઆત થઈ હશે એમ લાગે છે. શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરિએ પણ તેમણે રચેલા લોકતત્ત્વનિર્ણયમાં તથા અષ્ટક-પ્રકરણમાં એવીજ મતલબના ઉદ્દેશો કાઢ્યા છે, એ વાત નીચેનાં પદો ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

“ यस्य संक्लेशजननो, रागो नास्त्येव सर्वथा ।
 न च द्वेषोऽपि सत्त्वेषु, शमेन्धनदधानलः ॥ १ ॥
 न च मोहोऽपि सज्ज्ञान-च्छादनोऽशुद्धवृत्तकृत ।
 त्रिलोकख्यातमहिमा, महादेवः स उच्यते ॥ २ ॥—युग्मम्
 यो वीतरागः सर्वज्ञो, यः शाश्वतसुखेश्वरः ।
 क्लिष्टकर्मकलातीतः, सर्वथा निष्कलस्तथा ॥ ३ ॥
 यः पूज्यः सर्वदेवानां, यो ध्येयः सर्वयोगिनाम् ।
 यः स्रष्टा सर्वनीतीनां, महादेवः स उच्यते ॥ ४ ॥—युग्मम्
 * * * * *
 * * * * *
 एवम्भूताय शान्ताय, कृतकृत्याय धीमते ।
 महादेवाय सततं, सम्यग्भक्त्या नमो नमः ॥ ८ ॥”

અર્થાત્—ક્લેશજનક રાગનો, શાન્તિરૂપ ઇન્ધનને વિષે સમસ્ત પ્રાણીઓ પ્રતિ (તેનો નાશ કરવામાં) દાવાનલસમાન એવા દ્રેષનો તથા યથાર્થ જ્ઞાનને આચ્છાદિત કરનારા તેમજ ચરિત્રને મલિન કરનારા એવા મોહનો જોવામાં સર્વથા અભાવ છે તેમજ જોનો મહિમા ત્રૈલોક્યમાં વિખ્યાત છે, તે મહાદેવ કહેવાય છે. જે વીતરાગ છે, જે સર્વજ્ઞ છે, જે શાશ્વત સુખનો સ્વામી છે, જે ક્લિષ્ટ કર્મની કલાથી મુક્ત છે, જે સર્વથા મૂર્ત આકારથી રહિત છે, જે સમસ્ત દેવોને પૂજ્ય છે, જે સંકલ યોગિ-જનોને ધ્યેય છે, જે નિઃશેષ નીતિઓનો પ્રકાશક છે, તે પ્રજુને મહાદેવ કહેવામાં આવે છે.

× × × × ×

આ પ્રકારના શાન્ત, કૃતકૃત્ય અને સંપૂર્ણ જ્ઞાનશાલી એવા મહાદેવને ઉત્તમ ભક્તિપૂર્વક મારા નિરંતર નમસ્કાર હોજો.

આવા મધ્યસ્થ ભાવનું પ્રતિબિમ્બ નિમ્ન લિખિત પદમાં પણ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

૧ આ સંબંધી વિશેષ માહિતી માટે જુઓ ઉપાધ્યાય શ્રીમંગલવિજયકૃત તત્ત્વાખ્યાન (ઉત્તરાર્ધ) ના ૭૫૨ મેં લખેલી પ્રસ્તાવના.

“ભવવીજાઙ્કુરજનના, રાગાઘાઃ ક્ષયમુપાગતા યસ્ય ।
બ્રહ્મા વા વિષ્ણુર્વા, હરો જિનો વા નમસ્તસ્મૈ ॥”

—શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યકૃત ઈશ્વર-સ્તુતિ

હવે આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરીએ તે પૂર્વે મદોપાધ્યાય શ્રીચારિત્રસુન્દરગણિકૃત કુમારપાલ-ચરિત્રમાં આપેલા નીચે મુજબના (મહાદેવની તેમજ ઋષભદેવની સ્તુતિરૂપ) દ્વિઅર્થી પદ તરફ દષ્ટિપાત કરી લઈએ.

“યોડમારયન્મારમરં વિભૂતિ
વિભ્રદ્ ભવાનીહિતકારકશ્ચ ।

આદીશ્વરો મૂતપતિર્વૃષાઙ્કઃ

સ ત્વામહીનામરણઃ પુનાંતુ ॥”—મન્દ્રવજ્ર

—સં ૪, વ૦ ૧, શ્લોક ૧૭

અર્થાત્ જણે કામદેવ અને મૃત્યુનો (અથવા કામદેવનો સત્વર) નાશ કર્યો, તે (જ્ઞાનાદિ) સંપત્તિને ધારણ કરનારા, સંસારના અનિષ્ટને (અર્થાત્ તેનો નાશ) કરનારા, પ્રાણીઓના સ્વામી, વૃષભ (ખળદ)ના લાંછનવાળા, (વિશ્વ વિશ્વના) સંપૂર્ણ શૃંગારરૂપ એવા આદીશ્વર (ઋષભપ્રભુ) તને પવિત્ર કરે.

જે ખીજે અર્થ મહાદેવને લાગૂ પડે છે, તે નીચે મુજબ છે:—

જણે કામદેવને જલદી મારી નાંખ્યો, તે, વિભૂતિ (રાખોડી)ને (અંગે) ધારણ કરનારા, પાર્વતીને હિતકારી, ભૂતોના નાથ, ખગદના વાહનવાળા, સર્પરાજરૂપી ભૂષણવાળા આદિદેવ તને પવિત્ર કરે.

આવા દ્વિઅર્થી શ્લોકો દ્વારા પણ જિનેશ્વરોની જૈનેતર અન્યોમાં સ્તુતિ કરવામાં આવી હોય એમ લાગતું નથી. અરે શ્રીસોમપ્રભસૂરિએ તો હુદ કરી છે, કેમકે નીચે મુજબના—

“કલ્યાણસાર સવિતા ન હરેશ્મમોહ

કાન્તારવારણસમાન જયાચદેવ ।

ધર્માર્થકામદમહોદયવીર ધીર

સોમપ્રભાવપરમાગમસિદ્ધધૂરે ॥”

—શતાર્થિક પદ દ્વારા તેમણે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ પ્રમુખ અનેક જૈનેતર દેવોની સ્તુતિ કરી છે. આ સ્તુતિમાં તેમને અંગે જે જે વિશેષણો વાપર્યા છે તે તે દર્શનમાં આપેલાં વિશેષણો સાથે ખરાખર મળતાં આવે છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે જૈન મુનિવરો જૈનેતર દર્શનનો—હિંદુ પુરાણોનો પણ સંયોગ અભ્યાસ કરતા હોવા જોઈએ. આ તેમની સહિષ્ણુતા અને યથાસ્થિત વસ્તુ આલેખવાની અભિલાષા પ્રકટ કરે છે.

* * * * *

૧ કહેવામાં આવે છે તેમ જોઈ રાગને આશીર્વાદ રૂપે શ્રીમાનનુંગસૂરિએ નીચે મુજબનો દ્વિઅર્થી શ્લોક કહ્યો હતો.

“જટાશાલી ગણેશાલી, શક્કરઃ શાક્કરાક્કિતઃ ।

યુગાદીશઃ પ્રિયં કુર્યાદ્, વિલસત્ત્વવંમદ્ગલઃ ॥”

૨ આ સૂરિજીની સ્થૂલ રૂપરેખા સાર જુઓ શૃંગાર-વૈરાગ્ય-તરંગિણીની મેં લખેલી પ્રસ્તાવના.

सर्वशास्त्राध्ययनादपि सम्यक्त्वमधिकमिति दर्शयन्नाह—

जानन्ति यद्यपि चतुर्दश चारु विद्या
देशोनपूर्वदशकं च पठन्ति सार्थम् ।
सम्यक्त्वमीश ! न धृतं तव नैव तेषां
ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥

टीका

हे जिन ! ये चतुर्दश विद्या जानन्ति । यतः—

“पडङ्गी वेदाश्चत्वारो, मीमांसाऽऽन्वीक्षिकी तथा ।
धर्मशास्त्रं पुराणं च, विद्या एताश्चतुर्दश ॥ १ ॥”

च—पुनर्देशोनपूर्वदशकं—देशेनोनं पूर्वाणां दशकं च सार्थम्—अर्थयुक्तं पठन्ति, परं तव सम्यक्त्वं येन धृतं तेषां ज्ञानस्वरूपं सन्तः—सज्जनाः अमलं—निर्मलं नैव प्रवदन्ति—नैव कथयन्ति । यत उक्तं नन्दिवृत्तौ—“मिथ्यादृष्टिः उत्कृष्टतः श्रुतमवगाहमानो देशोनानि दश पूर्वाण्यवगाहते, परिपूर्णानि त्ववगाहुं न शक्नोति” । एतावच्छास्त्राधीत्यपि सम्यक्त्वाभावेऽज्ञानवानेवेत्यर्थः ॥ २४ ॥

अन्वयः

(हे) ईश ! यद्यपि (ये) चतुर्दश विद्याः चारु जानन्ति, देश-ऊन-पूर्व-दशकं च स-अर्थं पठन्ति (परं) तव सम्यक्त्वं (ये) न धृतं, तेषां ज्ञान-स्वरूपं सन्तः अ-मलं न एव प्रवदन्ति ।

शब्दार्थ

जानन्ति (धा० ज्ञा)=अण्णे छे.
यद्यपि=षोड्.
चतुर्दश (मू० चतुर्दशन्)=चौद.
चारु=सुंदर रीति.
विद्याः (मू० विद्या)=विद्याओ.
देश=भाग.
ऊन=अपूर्ण, उथुं.
पूर्व=अने शास्त्रना अेक विभागनुं नाम.
दशक=दश.
देशोनपूर्वदशकं=कंधक अपूर्ण अेवा दश पूर्वा.
च=अने.
पठन्ति (धा० पठ्)=शीषे छे.
सार्थं (मू० सार्थ) अर्थसहित.

सम्यक्त्वं (मू० सम्यक्त्व)=सम्यक्त्व.
ईश ! (मू० ईश)=हे धरिवर ।
न=नहि.
धृतं (मू० धृत्)=धारण्युं करायुं.
तव (मू० युष्मद्)=ताश.
एव=अ.
तेषां (मू० तद्)=तेभनुं.
ज्ञान=ज्ञान, षोष.
स्वरूप=स्वर्प.
ज्ञानस्वरूपं=ज्ञाननुं स्वर्प.
अमलं (मू० अमल)=अविषमान छे मेल अेने विषे
अेयुं, निर्मल.
प्रवदन्ति (धा० वद्)=कहे छे.
सन्तः (मू० सत्)=सअनेतो.

પ્રલોકાર્થ

“ હે નાથ । જોકે (જ મનુષ્યો) ચૌદ વિદ્યાઓ સારી જાણુ છે તેમજ કંઈક અપૂર્ણુ એવાં દશ પૂર્વોનું અર્થ-સહિત પઠન (પણ) કરે છે, છતાં પણ જે તેમણે તાં સમ્યક્ત્વ (યથાર્થ દર્શન) ધારણુ કર્યું નથી, તો તેના જ્ઞાન-સ્વરૂપને સજ્જનો નિર્મલ કહેતા નથીજ.”—૨૪

સ્પષ્ટીકરણ

ચૌદ વિદ્યાઓ—

આપણે જ્ઞેધ ગયા તેમ ચૌદ વિદ્યાઓ તે ખીજી ઢાઢ નહિ પણ ચાર વેદો, વેદનાં છ અંગો, મીમાંસા, તર્ક, ધર્મશાસ્ત્ર અને પુરાણ એ ચૌદ છે. તેમાં ચાર બેદોથી ઋગ-વેદ, યજુર્વેદ અને સામ-વેદ એ ત્રણ મૂળ વેદો ઉપરાંત પાછળથી ઉદ્ધાર થઈને ઉમેરાયેલો (એમ કહેવાતો) અથર્વ-વેદ સમજવામાં આવે છે. વેદના કરતાં ઉતરતા દરજ્જાના પરંતુ તેના સહાયક ગ્રન્થોને ‘અંગ’ કહેવામાં આવે છે. એકંદર અંગો છ છે—(૧) શિક્ષા, (૨) છંદઃશાસ્ત્ર, (૩) વ્યાકરણ, (૪) નિરૂક્ત, (૫) જ્યોતિષ અને (૬) કલ્પ.

પૂર્વ-મીમાંસા

તીર્થકરના ઉપદેશનું શ્રવણ કર્યા બાદ તેના મુખ્ય શિષ્યો કે જ્ઞઓ વિશિષ્ટ જ્ઞાનવાનુ હોય છે અને જમને ‘ગણુધર’ એવા નામથી સંબોધવામાં આવે છે, તેઓ જૈન શાસ્ત્રની રચના કરે છે અને તે શાસ્ત્રોને બાર વિભાગોમાં વિભક્ત કરે છે. આ દરેક વિભાગને ‘અંગ’ કહેવામાં આવે છે (જ્યારે આ બારે વિભાગોના સમસ્ત સૂત્રને ‘દ્વાદશાંગી’ કહેવામાં આવે છે). આચારાદિક બાર અંગોમાંના ‘દષ્ટિવાદ’ નામના બારમા અંગના (૧) પરિકર્મ, (૨) સૂત્ર, (૩) પૂર્વાનુ-યોગ, (૪) પૂર્વગત અને (૫) ચૂલિકા એમ પાંચ બેદો છે. આ બેદોમાંના ‘પૂર્વગત’ નામના બેદમાં ‘ચૌદ પૂર્વ’નો સમાવેશ થાય છે, અર્થાત્ પૂર્વગતના ચૌદ વિભાગો પૈકી દરેક વિભાગને ‘પૂર્વ’ કહેવામાં આવે છે.

ચૌદ પૂર્વોનાં નામો—

(૧) ઉત્પાદ (૨) અગ્રાયણીય (૩) વીર્ય-પ્રવાદ, (૪) અરિત-નાસ્તિપ્રવાદ, (૫) જ્ઞાન-પ્રવાદ, (૬) સત્ય-પ્રવાદ, (૭) આત્મ-પ્રવાદ, (૮) કર્મ-પ્રવાદ, (૯) પ્રત્યાખ્યાન-પ્રવાદ, (૧૦) વિદ્યાનુપ્રવાદ, (૧૧) અવન્ધ્ય, (૧૨) પ્રાણાયુઃ, (૧૩) ક્રિયા-વિશાલ-પ્રવાદ અને (૧૪) લોકખિન્દુસાર.

૧ એ પણ સાથે સાથે ધ્યાનમાં રાખવું કે જૈનોએ પણ પોતાના શાસ્ત્રના વિભાગ-વિશેષને ‘અંગ’ એવી સંજ્ઞા આપી છે.

૨ સરખાવો—

“ઋગ્યજુઃસામાયર્વાણો, વેદા અજ્ઞાનિ ષદ્ પુનઃ ।

શિક્ષા કલ્પો વ્યાકરણં, છન્દો જ્યોતિર્નિરુક્તયઃ ॥ ”

૩ વર્ણુ-સ્વરાદિકના ઉચ્ચારણના બેદોને જણાવનાં શાસ્ત્ર. ૪ વેદમાંના સ્વરાદિકના ઉપર પ્રકાશ પાડનાં શાસ્ત્ર. ૫ ખગોળ-વિદ્યા. ૬ વૈદિક-વિદ્યાન-જ્ઞાપક શાસ્ત્ર.

૭ આને સમય-પ્રવાદ પણ કહેવામાં આવે છે. જુઓ શ્રીનેમિચન્દ્રસૂરિકૃત પ્રવચન-સારોદ્ધાર.

ધીરે ધીરે બારમું અંગ નષ્ટ થતાં ચૌદ પૂર્વતું જ્ઞાન પણ નષ્ટ થયું અને અત્યારે તો એવો સમય આવી લાગ્યો છે કે આ ભરતક્ષેત્રમાં તો કાઠને પણ એક પૂર્વ જટલું પણ જ્ઞાન નથી. વીર-નિર્વાણ પછી ૯૮૦ વર્ષ સુધી એક પૂર્વના જટલું તો જ્ઞાન ધરાવનાર મહાત્મા વિદ્યમાન હતા. કહેવામાં આવે છે કે વી. સં. ૯૮૦ માં શ્રીમાન્ દેવર્ષિગણિએ ધીરે ધીરે પૂર્વનો ઉચ્છેદ થતો જોઈને જે કંઈ જ્ઞાન તેમના સમયમાં વિદ્યમાન હતું, તે ટકી રહે તેટલા માટે તેમણે તે પુસ્તકારૂઠ કર્યું. પૂર્વ શબ્દમાં રહેલી પ્રધાનતા—

એ પણ નિવેદન કરવું આવશ્યક સમજાય છે કે સૌથી પ્રથમ તો ગણધર (અક્ષર-રચનાની અપેક્ષાએ) ‘પૂર્વ’ની રચના કરે છે અને ત્યાર બાદ બીજાં અંગાદિક રચે છે’. આથી ‘પૂર્વ’ શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ ચરિતાર્થ થાય છે. વિશેષમાં સર્વ આગમોમાં ‘પૂર્વ’ ને પ્રધાન પદ આપવામાં આવ્યું છે. અર્થાત્ જેમ સામાન્યતઃ મનુષ્યોમાં પુરૂષ પ્રધાન પદ ભોગવે છે, તેમ સમગ્ર આગમોમાં ‘પૂર્વ’તું પ્રાધાન્ય છે. આથી કરીને તો સાધ્વીઓને પૂર્વતું અધ્યયન કરવાનો અધિકાર નથી, એમ કહેવામાં આવે છે; પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે અગ્યાર અંગ સુધીતું અધ્યયન કરવામાં તેને કાઠ શેકતું નથી.

વિશેષમાં આ પૂર્વો પ્રાયઃ સંસ્કૃત ભાષામાં રચવામાં આવે છે અને એ સંસ્કૃત સાહિત્ય જટલું વિશાળ હોય છે તેનો ખ્યાલ નીચે લખવામાં આવતી હકીકત ઉપરથી આવી શકશે.

પહેલું ‘પૂર્વ’ લખવાને માટે એક હસ્તિ (હાથી) પ્રમાણ મસી (શાહી) જોઈએ. બીજું ‘પૂર્વ’ લખવાને સાડે બે હસ્તિ-પ્રમાણ, ત્રીજું ‘પૂર્વ’ લખવાને માટે ચાર હસ્તિ-પ્રમાણ અને ચોથું ‘પૂર્વ’ લખવાને સાડે આઠ હસ્તિ-પ્રમાણ મસી જોઈએ. એ પ્રમાણે પાંચમા ‘પૂર્વ’ના લખાણને માટે ૧૬ હસ્તિ-પ્રમાણ, છઠાને સાડે ૩૨, સાતમાને સાડે ૬૪, આઠમાને માટે ૧૨૮, નવમાને માટે ૨૫૬, દશમાને માટે ૫૧૨, અગ્યારમાને સાડે ૧૦૨૪, બારમાને સાડે ૨૦૪૮, તેરમાને માટે ૪૦૯૬ અને ચૌદમાને માટે ૮૧૯૨ હસ્તિ-પ્રમાણ મસી જોઈએ. અર્થાત્ કાઠ એક ‘પૂર્વ’ લખવાને માટે તેની પૂર્વેના ‘પૂર્વ’ કરતાં બમણી શાહી જોઈએ. એકંદર રીતે સમસ્ત ‘પૂર્વો’ લખવાને માટે ૧૬૩૮૩ હસ્તિ-પ્રમાણ શાહી જોઈએ. કલ્પસૂત્ર ઉપર ઉપાધ્યાયશ્રી વિનયવિજયજીએ રચેલી સુખોદ્ધિકા નામની ટીકામાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે.

ચૌદ પૂર્વોના વિષયો તેમજ તેની પદ-સંખ્યા—

(૧) ઉત્પાદ પૂર્વમાં સર્વ દ્રવ્યો અને સર્વ પદાર્થોના ઉત્પાદનો અધિકાર છે. તેમાં એક કરોડ પદો છે.

(૨) અગ્રાયણીય પૂર્વમાં સર્વ દ્રવ્ય અને સર્વ પદાર્થોના પરિમાણતું વર્ણન છે. તેમાં ૯૬ લાખ પદો છે.

૧ આ સંબંધમાં મતાન્તર છે. તે એ છે કે પ્રથમ તો ગણધર-શ્રુતની રચના કરતાં આચારાદિ અંગો રચે છે. પરંતુ આ રચાપના આશીને છે એમ નન્દી-સૂત્ર તેમજ પ્રવચન-સારોદ્ધારની ટીકા ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

૨ નન્દીસૂત્રની શ્રીમલયગિરિકૃત ટીકામાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે, જ્યારે પ્રવચનસારોદ્ધાર (ગાં ૭૧૧) માં ૧૧ કરોડ પદો હોવાનો ઉલ્લેખ છે.

(૩) વીર્ય-પ્રવાહ પૂર્વમાં જીવાદિકની શક્તિનો ઉલ્લેખ છે. તેમાં ૭૦ લાખ પદો છે.

(૪) અસ્તિ-નાસ્તિ-પ્રવાહ પૂર્વમાં ક્યા પદાર્થ છે અને ક્યા પદાર્થ નથી એ વાત તેમજ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવની અપેક્ષાએ જીવાદિકની સત્તા તેમજ અસત્તા પણ વિચારવામાં આવી છે. આમાં સપ્તભંગીની પણ પ્રરૂપણા છે. તેમાં ૬૦ લાખ પદો છે.

(૫) જ્ઞાન-પ્રવાહ પૂર્વમાં મતિ, શ્રુત ઇત્યાદિ પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનનું સવિસ્તર વર્ણન છે. તેમાં ૬૬, ૬૬, ૬૬૬ પદો છે.

(૬) સત્ય-પ્રવાહ પૂર્વમાં સંયમ, સત્ય વચન, અસત્ય વચન ઇત્યાદિનો ઉલ્લેખ છે. એમાં એક કરોડ અને છ પદો છે.

(૭) આત્મ-પ્રવાહ પૂર્વમાં આત્માનું અનેક નયપૂર્વક અને વિશેષમાં નિશ્ચય અને વ્યવહાર નયાનુસાર વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. આત્માના સ્વરૂપ ઉપર આ પૂર્વ વિશેષતઃ પ્રકાશ પાડે છે. એમાં ૨૬ કરોડ પદો છે.

(૮) કર્મ-પ્રવાહ પૂર્વમાં જ્ઞાનાવરણાદિક આઠે કર્મોનું પ્રકૃતિ, સ્થિતિ અનુભાગ અને પ્રદેશ એ ચારે અપેક્ષાપૂર્વક વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એમાં એક કરોડ અને એસી હજાર પદો છે. ૧

(૯) પ્રત્યાખ્યાન-પ્રવાહ પૂર્વમાંથી પ્રત્યાખ્યાન સંબંધી માહિતી મળે છે. એમાં ૮૪ લાખ પદો છે.

(૧૦) વિધાનુપ્રવાહ પૂર્વમાં અનેક પ્રકારની વિધાઓ સંબંધી ઉલ્લેખ છે. એમાં એક કરોડ અને દશ લાખ પદો છે.

(૧૧) અવનક્ય પૂર્વમાં જ્ઞાન, તપ, સંયમ ઇત્યાદિ શુભ ક્ષણરૂપે સકુળ અને પ્રમાદ ઇત્યાદિ અશુભ ક્ષણરૂપે અકુળ છે એ સંબંધી માહિતી આપવામાં આવી છે. એમાં ૨૬ કરોડ પદો છે.

(૧૨) પ્રાણાયુઃ પૂર્વમાં પાંચ ઇન્દ્રિય, ત્રણ પ્રકારનાં બલ, ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસ અને આયુષ્ય એ દશ પ્રાણ તેમજ અનેક પ્રકારનાં આયુષ્ય સંબંધી ઉલ્લેખ છે. એમાં એક કરોડ અને ૫૬ લાખ પદો છે.

(૧૩) ક્રિયા-વિશાલ પૂર્વમાં સંયમાદિક ક્રિયાઓ સંબંધી ઉલ્લેખ છે. એમાં નવ કરોડ પદો છે.

(૧૪) લોકખિન્દુસાર પૂર્વ જગત્માં તેમજ શ્રુત-લોકમાં અક્ષરની ઉપર ખિન્દુની જમ સર્વોત્તમ છે. એમાં સાડા બાર કરોડ પદો છે.

આ પૂર્વ-મીમાંસાનું પ્રકરણ પૂર્ણ કરવામાં આવે તે પૂર્વે એ નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે આ શ્લોકાર્થ ઉપરથી એમ જોઈ શકાય છે કે દશ પૂર્વથી કંઈક ન્યૂન જ્ઞાન ધરાવનારી વ્યક્તિ સમ્યક્વથી વંચિત હોઈ શકે અને ઓછામાં ઓછા દશ પૂર્વના જ્ઞાતા સમ્યક્વથી અલંકૃત હોય છે.

૧-૩ પ્રવચન-સારોદ્ધાર પ્રમાણે સાતમા, આઠમા અને દશમા પૂર્વમાં અનુક્રમે ૩૬ કરોડ, એક કરોડ અને એસી લાખ અને ૧૧ કરોડ અને ૧૫ હજાર પદો છે.

विशेषमां यौद्ध पूर्वधर याने श्रुतकवलीनी तो अलिहारीज छे, केभके सेन-प्रश्नना उदलेप मुज्ज ते असंख्यात लव जेध शके. वणी ते भरीने न्यन्यथी लान्तक देवलोके अय (जुओ तत्त्वाथाधिगमसूत्र अ० ५, सू० २२ तुं लाप्य.)

* * * * *
पुरुषोत्तमोऽयं वीर एवेत्याह—

नृणां गणा गुणचणाः पतयोऽपि तेषां

ये ये सुराः सुरवराः सुखदास्तकेऽपि ।

कृत्वाऽञ्जलिं जिन ! चरिःकति ते स्तुतिं तद्

व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

टीका

हे जिन ! ये नृणां-मनुष्याणां गणाः । किंविशिष्टा गणाः ? 'गुणचणाः' गुणैर्विख्याताः । "तेन वित्ते च [च] च्चुचणौ" इति चणप्रत्ययः । ये तेषां नृगणानां पतयो-राजानश्चक्रिणः । ये पुनः सुराः सुरवरा-इन्द्राः सुखदास्तकेऽपि, स्वार्थेऽकच् प्रत्ययः । ते-तव स्तुतिं चरिःकति-अतिशयेन कुर्वन्ति । किं कृत्वा ? अञ्जलिं कृत्वा । तत्-तस्मात् कारणाद् व्यक्तं-स्पष्टं यथा स्यात् तथा हे भगवन् ! पुरुषोत्तमः-पुरुषेषूत्तमस्त्वमेवासि, अन्यो न कोऽपीत्यर्थः ॥ २५ ॥

अन्वयः

(हे) जिन । ये नृणां गुण-चणाः गणाः तेषां पतयः अपि ये (च) सुराः सुर-वराः सुख-दाः तके अपि अञ्जलिं कृत्वा ते स्तुतिं चरिःकति, तद् व्यक्तं (यद्) भगवन् ! त्वं एव पुरुष-उत्तमः असि ।

श्लोकार्थ

नृणां (मू० नृ)=मनुष्याना.
गणाः (मू० गण)=समुदायो, टोणांओ.
गुण=गुण.
चण=प्रसिद्धतावाचक प्रत्यय.
गुणचणाः=गुणोत्थी प्रसिद्ध.
पतयः (मू० पति)=रेवाभीओ.
अपि=पण्य.
तेषां (मू० तद्)=तेभना.
ये (मू० यद्)=तेओ.
सुराः (मू० सुर)=अभरो, देवा.
सुर=देव.
वर=उत्तमं.
सुरवराः (मू० सुरवर)=सुरेन्द्रो, सुरपतिओ.
सुखदाः (मू० सुखद्)=सुख आपनारा.
तके (मू० तकद्)=तेओ.

कृत्वा (धा० कृ)=करीने.
अञ्जलिं (मू० अञ्जलि)=अंजलि.
जिन ! (मू० जिन)=हे तीर्थंकर ।
चरिःकति (धा० कृ)=अतिशय करे छे.
ते (मू० युष्मद्)=तारी.
स्तुतिं (मू० स्तुति)=स्तुतिने, प्रशंसाने.
तद्=तेथी.
व्यक्तं=स्पष्ट.
त्वं (मू० युष्मद्)=तुं.
एव=ए.
भगवन् ! (मू० भगवत्)=हे. नाथ ।
पुरुष=पुरुष, भरद्.
उत्तम=अध.
पुरुषोत्तमः=(१) पुरुषाने विषे श्रेष्ठ; (२) नारायण्यु.
असि (धा० असि)=छे.

'१ तेन वित्ते च्चुचणौ' इति श्रीसिद्धहेमसूत्रम् (७।१।१०५) ।

श्लोकार्थ

महावीरञ्च पुत्रोत्तमं—

“ हे वीतराग ! गुण्ये करीने विख्यात एवा मानवोना समुदाये तेमञ्च तेना स्वामीञ्चो (अश्वर्त्ता प्रमुञ्च नृपतिञ्चो) तेमञ्च सुञ्च अर्पणु करनारा ङे देवो तथा ङे देवेन्द्रो छे तेञ्चो पणु ये हाथ जेडीने तारी अतिशय स्तुति करे छे, तेथीं अरे स्पष्ट (सिद्ध थाय) छे हे हे भगवन् ! तुंञ्च पुत्रोने विषे उत्तम छे [तुंञ्च नारायणु छे, पाडीं पीञ्च तो नामधारी जालुवा].”—१५

रोगा श्लषा बहुमहामकराः कषाया-

श्चिन्तैव यत्र वडवाग्निःसातमम्भः ।

वार्धिर्भवः सर इव त्वयका कृतस्तत्

तुभ्यं नमो जिन ! भवोदधिशोषणाय ॥ २६ ॥

टीका

हे जिन ! त्वयैव त्वयका स भवः—संसारो वार्धिः—समुद्रः सर इव—तटाक इव कृतः । स इति कः ? यत्र रोगा श्लषा—मत्स्याः, कषाया बहुमहामकराः, चिन्तैव वडवाग्निः—वडवानलः, असातं—दुःखमम्भो—जलं यत्र । तत्—तस्मात् कारणात् भवोदधिशोषणाय (संसारसमुद्रनिर्जलीकार-काय) तुभ्यं—भवते नमो—नमस्कारोऽस्तु ॥ २६ ॥

अन्वयः

(हे) जिन ! यत्र रोगाः श्लषाः, कषायाः बहु-महत्-मकराः, चिन्ता एव वडवाग्निः, अ-सातं अम्भः (सः) भवः वार्धिः त्वयका सरः इव कृतः, तद् भव उदधि-शोषणाय तुभ्यं नमः ।

श्लोकार्थ

रोगाः (मू० रोग)=रोगो.
श्लषाः (मू० श्लष)=मत्स्या, भाष्या.
बहु=धन्या.
महत्=भोटा.
मकर=भगर.
बहुमहामकराः=धन्या भोटा भगरो.
कषायाः (मू० कषाय)=कषाया.
चिन्ता=चिन्ता, शीकर.
एव=ए.
यत्र=यथा.
वडवाग्निः (मू० वडवाग्नि)=वडवानल, हरिभामनि
अग्नि.
असातं (मू० असात)=दुःख.
अम्भः (मू० अम्भस्)=अम्भ.

वार्धिः (मू० वार्धि)=समुद्र.
भवः (मू० भव)=संसार.
सरः (मू० सरस्)=तटाय, सरोवर.
इव=एव.
त्वयका (मू० युष्मद्)=तारा वडे.
कृतः (मू० कृत)=करयो.
तद्=तेथी.
तुभ्यं (मू० युष्मद्)=तते.
नमस्=नमस्कार.
जिन ! (मू० जिन)=हे वीतराग !
भव=संसार.
उदधि=सागर, समुद्र.
शोषण=सूक्ष्मी नांभुवुं ते, निर्जल करवुं.
भवोदधिशोषणाय=संसार-समुद्रं शोषणु करनारा.

શ્લોકાર્થ

“ હે જિનેશ્વર ! જ્યાં રોગરૂપી મત્સ્યો છે, (ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર) કષાયોરૂપી ધણા મોટા મગરો છે, ચિન્તાજ એ વડવાનલ છે, અને દુઃખ તે જલરૂપ છે, તે સંસારરૂપી સમુદ્રને તે (જ) સરોવર જ્યો કરી દીધો છે; તેથી કરીને સંસારરૂપી સાગરનું શોષણ કરનારા એવા તને (મારા) પ્રણામ (હોજો).” —૨૬

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોક-તાત્પર્ય—

આ શ્લોકમાં સંસારને સમુદ્રની ઉપમા આપી છે અને તેને ચરિતાર્થ કરવા બનતો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. જમકે સમુદ્રમાં મત્સ્યો, મગરો, વડવાનલ તેમજ જલ હોય છે, તેમ સંસારમાં તેની ગરજ સારનારા રોગો, કષાયો, ચિન્તા અને દુઃખ રહેલાં છે. આનો નાશ કરવાની ઇચ્છા રાખનારે આ સાગરનું શોષણ કરી જવું જોઈએ. એવું કાર્ય હે વીર પ્રભુ ! તેજ કર્યું છે, વાસ્તે (નામધારી અગસ્ત્ય નહિ, પરંતુ તે નામને સંપૂર્ણતઃ ચરિતાર્થ કરી આપનારા એવા) તને મારા અનંતવાર પ્રણામ હોજો, એ આ શ્લોકનો ફલિતાર્થ છે.

ચિન્તા—

ચિન્તાના સ્વરૂપથી તો કોણ અજાણ્યું હોઈ શકે ? તેથી તેના પરાક્રમના સંબંધમાં એટલુંજ કહેવું ખસ થશે કે—

“ ચિન્તા ચિન્તાતોડપ્યધિકા—ડનુસ્વારેણ યુતા યતઃ ।
ચિત્તૈકશો દદેદ્ દેહં, ચિન્તા દહતિ સર્વદા ॥”

—શ્રીધાલ-ચરિત્ર.

અર્થાત્ ચિન્તા અનુસ્વારથી યુક્ત છે તેથી કરીને તે ચિત્તાથી અધિક છે, ક્રમકે ચિન્તા તો એક વાર દેહને બાળે છે, જ્યારે ચિન્તા તો સર્વદા બાળે છે.

* * * * *

यद् यस्य तस्य च जनस्य हि पारवश्य-

मावश्यकं जिन ! मया वरिवस्ययाऽऽप्तम् ।

तत् तर्कयामि बहुमोहतया मया त्वं

स्वप्मान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

ટીકા

હે જિન ! યન્મયા યસ્ય તસ્ય જનસ્ય પારવશ્યં-પરવશત્વમાપ્તં-પ્રાપ્તમ્ । કયા ? વરિવસ્યયા-સેવયા । તત્-તસ્માદ્દેતોરહમિતિ તર્કયમિ-વિચારયમિ । ઇતીતિ કિં ? બહુમોહતયા-પ્રચુરાજ્ઞાન-તયા મયા ત્વં કદાચિદપિ સ્વપ્માન્તરેઽપિ નેક્ષિતોઽસિ-ન દૃષ્ટોસિ ॥ ૨૭ ॥

अन्वयः

(हे) जिन ! यद् मया हि यस्य तस्य च जनस्य आवश्यकं पारवश्यं वरिवस्यया प्राप्तं, तन् तर्कयामि बहु-मोहतया मया त्वं स्वप्न-अन्तरे अपि न कदाचित् अपि ईक्षितः असि ।

श्लोकार्थं

यद्=हे कारण्यने क्षीधे.
 यस्य (मू० यद्)=जेनी.
 तस्य (मू० तद्)=तेनी.
 च=अने.
 जनस्य (मू० जन)=मनुष्यनी.
 हि=निश्चयवाचक अन्वय.
 पारवश्यं (मू० पारवश्य)=परतन्त्रता.
 आवश्यकं (मू० आवश्यक)=०४३री.
 जिन ! (मू० जिन)=हे वीतराग !
 मया (मू० अस्मद्)=भारथी.
 वरिवस्यया (मू० वरिवस्या)=मेवा वडे.
 प्राप्तं (धा० आप्)=प्राप्तं थयुं.
 तद्=तेथी.

तर्कयामि (धा० तर्क) =हुं तर्कं कर्त्तुं.
 बहु=धण्डा.
 मोहता=अज्ञानपण्डुं.
 बहुमोहतया=अत्यन्त अज्ञानपण्डुने क्षीधे.
 त्वं (मू० युष्मद्)=तुं.
 स्वप्न=स्वप्नं.
 अन्तर=मध्य.
 स्वप्नान्तरे=स्वप्नमां.
 अपि=पण्डु.
 न=नहि.
 कदाचित्=कदापि.
 ईक्षितः (मू० ईक्षित)=जेवायेव.
 असि (धा० अस्)=डे.

श्लोकार्थं

परतन्त्रतानुं कारण्य—

“ हे वीतराग ! भारे जेवा तेवा मनुष्यनी (पण्डु) अवश्य (लोगववानी जेवी) परतन्त्रता सेवाइपे प्राप्त थछे छे (अर्थात् भारे गभे तेवा मानवनी गुलामगीरी पण्डु करवी पडे छे) तेथी हुं जेम तर्कं कर्त्तुं हे प्रयुज्ज अज्ञानपण्डुने क्षीधे भारथी तुं स्वप्नमां पण्डु कदापि जेवायेवा नथी (अर्थात् हुं परतन्त्रताइपी विडंभनाथी व्याकुण्ड रहुं हुं जेज पतावी आपि छे हे स्वप्नमां पण्डु हुं तारा दर्शन करवाने भाव्यशाणी थयो नथी). ”—२७

* * * * *

स्तनन्धयस्य भगवतो रूपस्वरूपमाह—

रम्येन्द्रनीलरुचिवेषभृतो जनन्याः

पार्श्वं श्रितस्य धयतश्च पयोधरं ते ।

रूपं रराज नवकाञ्चनरुत्तमोमं

बिम्बं रवेरिव पयोधरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

१ एतच्च भगवतः स्तन्यपानवर्णनं लौकिकरूढया ज्ञेयं, रुडिश्च ये शिशवस्ते स्तन्यपानं कुर्वन्ति इति व्यवहारविषया शास्त्रनीत्या तु स्पष्टमेव विरोधः—

“जिनाद्गुष्ठे सुरेन्द्रेण, पीयूषमवतारितम् ।

अपिबत् क्षुधितो नाथो, ऽस्तन्यपाना जिना यतः ॥”

इत्याद्युक्तेः प्रामाण्यात् ।

टीका

हे जिन ! ते-तव रूपं रराज-विराजति स्म । किं कुर्वतस्ते ? जनन्या-मातुः पार्श्व-समीपं श्रितस्य-आश्रितस्य । च-पुनः पयोधरं-कुचं धयतः-पिबतः । 'घेष्ट्र पाने' इत्यस्य शत्रु (व्रन्तस्य) रूपम् । किंविशिष्टाया जनन्याः ? रम्यो-मनोज्ञो य इन्द्रनील-श्यामरत्नविशेषस्तद्द्रु रुचिर्यस्य स एतादृश्य वेपो-नेपथ्यस्तं विभर्तीति रम्येन्द्रनीलरुचिवेषभृत् तस्याः । किंविशिष्टं रूपं ? नवकाञ्चनरुक्-नव्यस्वर्णद्युति । पुनः कीदृशं ? तमोघ्नम्-अन्धकारघातकम् । किमिव ? पयोधरपार्श्ववर्ति-मेघ-समीपवर्ति रवेः सूर्यस्य विम्बमिव रविमण्डलमिवेति उपमासाम्यमिति ॥ २८ ॥

अन्वयः

(हे जिन !) रम्य-इन्द्रनील-रुचि-वेष-भृत् : जनन्याः पार्श्वे श्रितस्य पयोधरं च धयतः ते नव-काञ्चनरुक् तमस्-घ्नं रूपं पयोधर-पार्श्व-वर्ति रवेः विम्बं इव रराज ।

शब्दार्थ

रम्य=भनोहर.

इन्द्रनील=अेक गतनुं रत्न.

रुचि=कांति.

वेष=पोषाक.

भृत्=धारणु करनारी.

रम्येन्द्रनीलरुचिवेषभृत्=भनोहर धन्द्रनीलना

जेवी कांतिवाणा वेषने धारणु करनारी.

जनन्याः (मू० जननी)=मातानी.

पार्श्वे (मू० पार्श्व)=आलुने.

श्रितस्य (मू० श्रित)=आश्रय करेला.

धयतः (मू० धयत्)=पान करता.

च=अने.

पयोधरं (मू० पयोधर)=स्तनने.

ते (मू० युष्मद्)=तारा.

रूपं (मू० रूप)=रूप.

रराज (धा० राज्)=शोभतुं हतुं.

नव=नूतन.

काञ्चन=सुवर्णु.

रुक्=कांति.

नवकाञ्चनरुक्=नूतन सुवर्णुना समान कांति छे
जेनी अेतुं.

तमस्=(१) अज्ञानः;(२) अंधकार.

हन=नाश करेवा.

तमोघ्नं=अज्ञाननेो नाश करनाइं.

विम्बं (मू० विम्ब)=विषय.

रवेः (मू० रवि)=सूर्यना.

इव=जेम.

पयोधर=मेध.

पार्श्वे=समीप.

वर्तिन्=होनाइं.

पयोधरपार्श्ववर्ति=मेधनी समीप रहेलुं.

श्लोकार्थ

स्तन-पान करती वेणाअे प्रलुनुं इप—

“ (हे नाथ !) भनोहर धन्द्रनील (नामना रत्न) ना जेवी कांतिवाणा अेवा (अर्थात् श्याम) वेषने धारणु करनारी मातानी समीपतानो आश्रय करेला अेवा तेमज तेना स्तननुं पान करनारा अेवा ताइं [नूतन सुवर्णुना जेवी प्रसावाणुं तेमज अज्ञाननेो नाश करनाइं] इप नवीन कांयनना जेवी कांतिवाणुं तेमज अंधकारनेो अंत आणुनाइं अेतुं मेधनी पासे रहेला रविना विषयनी जेम शोभतुं हतुं.”—२८

स्वपटीकरण

शुं तीर्थंकर स्तन-पान करे छे?—

वीर भगवान् स्तन-पान करता हुता अवेो ध्वनि आःश्लोकमांथी नीकणे छे. परंतु अे तो दौकिक न्याय प्रमाणेनुं वर्णुन छे अेम समजनुं जेअे. अेमके तीर्थंकरा स्तन-पान करता नथी अे वात तो सुरपठ रीते आवश्यक-यूणि तेमज आवश्यकनी श्रीमान् हरिभद्रसुरकृत टीका (पत्रांक १२५) उपरथी जेअे शकय छे.

* * * * *
प्रभोर्जन्म—

इक्ष्वाकुनामनि कुले विमले विशाले
सद्रत्नराजिनि विराजत उद्भवस्ते ।

दोषापहारकरणः प्रकटप्रकाश-

स्तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥

टीका

हे जिन ! इक्ष्वाकुनामनि कुले ते-तव उद्भवो-जन्म विराजते । किंविशिष्टे कुले ? विमले-निर्मले, (विशाले) विस्तीर्णे । पुनः (किंविशिष्टे) सद्भिः-समीचीनै रत्नैः-पुरुषरत्नै राजत इत्ये-वंशीलस्तस्मिन् सद्रत्नराजिनि । कस्मिन् कस्य क इव ? तुङ्गोदयाद्रिशिरसि-उच्चोदयाचलशिखरे सहस्ररश्मेः-सूर्यस्य प्रकटप्रकाश इव-प्रसिद्धतेज इव । किंविशिष्ट उद्भवः ? दोषाणामपहारस्य करणं-विधानं यस्य सः । उभयत्र विशेषणं तुल्यमिति ॥ २९ ॥

अन्वयः

(हे जिन !) 'इक्ष्वाकु'-नामनि विमले विशाले सद्-रत्न-राजिनि कुले ते दोष-अपहार-करणः उद्भवः तुङ्ग-उदय-अद्रि-शिरसि सहस्र-रश्मेः दोषा-अपहार-करणः प्रकट-प्रकाशः इव विराजते ।

श्लोकार्थ

इक्ष्वाकु=इक्ष्वाकु.

नामन्=नाम.

इक्ष्वाकुनामनि=' इक्ष्वाकु ' नामना.

कुले (मू० कुल)=वंशने विषे.

विमले (मू० विमल)=निर्मल.

विशाले (मू० विशाल)=विस्तीर्ण.

सत्=अथ.

रत्न=रत्न.

राजिन्=शोभायमान, सुशोभित.

सद्रत्नराजिनि=अथ रत्न वडे सुशोभित.

विराजते (धा० राज्)=शोभे छे.

उद्भवः (मू० उद्भव)=भव. •

ते (मू० युष्मद्)=तारा.

दोष=अपराध.

दोषा=रात्रि.

अपहार=हर करतुं ते.

करण=कार्य.

दोषापहारकरणः=अपराधने अथवा रात्रिने हर करवानुं कार्य छे जेनुं ते.

प्रकट=स्वपट, प्रसिद्ध.

प्रकाश=तेज.

प्रकटप्रकाशः=प्रसिद्ध प्रकाश.

तुङ्ग=उंचा.

उदय=उदय.

अद्रि=पर्वत, अथवा.

शिरस्=शिर.

तुङ्गोदयाद्रिशिरसि=उदयांयगना उच्य शिपर उपर.

इव=जैम.

सहस्र=हजार.

रश्मि=किरण.

सहस्ररश्मेः (मू० सहस्र-रश्मि)=सूर्यना.

श्लोकार्थ

प्रभुनो जन्म—

“(हे तीर्थराज !) ‘धक्ष्वाकु’ नामना निर्मण तेमज विस्तीर्णु तथा उत्तम (पुरुषरूप) रत्नो वडे शोभता जेवा वंशने विषे दोषोनो नाश करनारो तारो जन्म उदयायणना उच्य शिष्यरने विषे रात्रिनो अंत आणुनारो जेवा सूर्यना प्रसिद्ध प्रकाशनी भाङ्क विशेषतः शोभे छे.”—२६

स्पष्टीकरण

धक्ष्वाकु वंशनी उत्पत्ति—

प्रथम तीर्थंकर श्रीऋषभदेवनो जन्म थयाने जेक वर्ष वीत्या पाद सौधर्मेन्द्र वंश स्थापन करवाने भाटे प्रभु पासे आववा तैयार थयो. स्वामीनुं दर्शन करवा जनारा सेवक पाटी हाथे जनुं ते योज्य नथी जेम वियारी ते धन्द्रे जेक मोटा धक्षुन्दरुड (शेरडीनो साठो) साथे लीयो. आ लधने ते धन्द्रे नाभि राजना उत्संग (जोणा)मां भेटेवा प्रभु समीप आव्यो. अव-धिज्ञान वडे तेनो संकल्प जल्पी लधने प्रभुजे ते धक्षुन्दरुड लेवाने पोतानो हाथ लंभाव्यो, जेटले भस्तक वडे प्रणाम करी धन्द्रे ते प्रभुने अर्पणु कर्यो. प्रभुजे धक्षुनुं अहणु कर्युं तेथी तेमना वंशनुं नाम धन्द्रे धक्ष्वाकु पाड्युं.

नाथस्य जन्माभिषेकः—

स्नानोदकैर्जिन(र्जनि)महे सुरराजिमुक्तै-

गात्रे पतञ्जिरपि नूनमनेजमानम् ।

दृष्ट्वा भवन्तममराः प्रशशंसुरीश-

मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

टीका

जिन(जनि)महे-जन्ममहोत्सवे सुरराजिमुक्तैः-देवश्रेणिमुक्तैः स्नानोदकैः । गात्रे-शरीरे पतञ्जिः । नूनं-निश्चितम् । भवन्तमीशं अनेजमानम्-अकम्पमानं दृष्ट्वाऽमरा-देवाः प्रशशंसुः-प्रशंसन्ति स्म । कमिव ? शातकौम्भं सौवर्णं सुरगिरेः-मेरोरुच्चैस्तटमिव, निश्चलतया वर्णेन च तुल्यत्वात् ॥ ३० ॥

अन्वयः

जिन (जनि)-महे सुर-राजि-मुक्तैः गात्रे पतञ्जिः अपि स्नान-उदकैः भवन्तं ईशं अनेजमानं दृष्ट्वा अमराः सुर-गिरेः शातकौम्भं उच्चैः-तटं इव (भवन्तं) नूनं प्रशशंसुः ।

श्लोकार्थ

स्नान=स्नान.

उदक=जल.

स्नानोदकैः=स्नान-जलो वडे.

जनि=जन्म.

मह=उत्सव.

जनिमहे=जन्म-उत्सवने विषे.

सुर=देव.

राजि=श्रेष्ठि.

मुक्त (धा० मुच्)=भूकेल.
 सुरराजिमुक्तैः=देव-श्रेष्ठिभ्ये भूकेलां.
 गात्रे (मू० गात्र)=देह उपर.
 पतद्भिः (मू० पतत्)=पडतां.
 अपि=पथु.
 नूनं=अप्यित.
 अनेजमानं (मू० अन्-एजमान)=निश्चण.
 दृष्ट्वा (धा० दृश्)=ज्येष्ठने.
 भवन्तं (मू० भवत्)=आपने.

अमराः (मू० अमर)=देवो.
 प्रशशंसुः (धा० शंस्)=प्रशंसा करता हवा.
 ईशं (मू० ईश)=नाथने.
 उच्चैः=जिया.
 तटं (मू० तट)=तट.
 गिरिः=पर्वत.
 सुरगिरेः=सुर-गिरिना, भेइना.
 इव=ज्येष्ठ.
 शातकौम्भं (मू० शातकौम्भ)=सुवर्णमय.

श्लोकार्थ

प्रभुनो जलभिक्षेक—

“जन्म-महोत्सवने विषे देव-पंक्तिभ्ये भूकेलां अने शरीरना उपर पथु पडतां ज्येवां स्नान-जलो वडे पथु आप प्रभुने निश्चण ज्येष्ठने देवो भेइ पर्वतना सुवर्णमय अने जिया (तथा निश्चण) ज्येवा तटनी जम आपनी अप्यित प्रशंसा करता हवा.”—उ०

स्पष्टीकरण

स्नान-जल—

सुवर्णादिक आठे अतिज्यो पैकी प्रत्येक अतिना ज्येक योजन जिया ज्येवा ज्येक हुअर ने आठ कणशोने क्षीर-सागरना जलथी लरीने ते वडे प्रथम अच्युतेन्द्र अने त्यार पाद पीज दर धन्द्रे। प्रभुनो जलभिक्षेक करे छे। भेइ पर्वतना शिषराभांथी वेगथी यारे तरङ्ग प्रसार पामतुं आ जल हुअरो नदीज्योनी कल्पना करावे छे। ६३ धन्द्रेतुं आ कार्य पूरुं थतां सौधर्मेन्द्र यार दिशाभां यार स्फटिक मणिना जिया वृषभो (अणदो) भनावे छे अने तेने जलथी लरी दे छे। आ वडे ज्यारे सौधर्मेन्द्र प्रभुनो जलभिक्षेक करे छे, त्यारे ज्ये पाताल क्शेड्युं होय तेम आ वृषभोनां आठ शृंगो (शींगडां)भांथी जल-यंत्रनी जम नीकणती जलनी धाराज्यो आकाशभां वडेवा लागे छे। नृद्धा नृद्धा भूणवाणी परंतु अन्तभां मणी गयेत्री ज्येवी आ जल-धाराज्यो आकाशभां नदी-संगमनो विभ्रम उत्पन्न करे छे।

आ उपरथी प्रभुना उपर देवो जल-प्रपात थतो हशे तेनो सहज ज्याल आवी शकशे। विशेषभां धन्द्र प्रभुने जलभिक्षेक करतां अंयायो हुतो ज्ये वार्तनुं अत्र सूयन थाय छे। धन्द्रनी शंकांना निवारणार्थे प्रभुज्ये पोताना डाया पगना अंगुठा वडे भेइ यांथो अने तेम करतां आवा अयणने पथु यलायमान कर्यो (ज्यो महानिशीथ, अ० ३)।

* * * * *

१ सरभावे श्रीमहावीरस्वामीना पंचकल्प्याणुकना स्तवननी त्रीण दालनी नीये लभेली कडीज्योः—

“इंयनमथि भृंगार, गन्धोदके लयां ज्ये;
 किम सहसे लघु वीर, हरि संशम धयां ज्ये.
 वडेसे नीर-प्रवाह, इम ते नाभीये रे;
 न करे नमथु सनाह, जलपुं स्वामीज्येःरे.”

વપ્રત્રયવિચાર:—

યે ત્રિપ્રદક્ષિણતયા પ્રમજન્તિ વીરં
તે સ્યુર્નરા અહમિવાન્હુતકાન્તિભાજઃ ।
વપ્રત્રયં વદદિતિ પ્રવિભાતિ તેઽત્ર
પ્રહ્યાપયત્ ત્રિજગતઃ પરમેશ્વરત્વમ્ ॥ ૩૧ ॥

ટીકા

હે સ્વામિન્ ! હહ-અસ્મિન્ લોકે તે-તવ વપ્રત્રયં પ્રવિભાતિ-દીપ્યતિ । કિં કુર્વત્ ? इति वदत् । इतीति किं ? ये नरा-मनुष्यास्त्रिप्रदक्षिणतया-प्रदक्षिणत्रयेण वीरं प्रमजन्ति-सेवन्ते तेऽद्भुतकान्ति-भाजः स्युः । क इव ? 'अहमिव' यथाऽहमद्भुतकान्तिभागस्मि । अर्थवशाद् विभक्तिपरिणामो "लिङ्गभेदं तु मेनिरे" इत्यलङ्कारः । वप्रत્રयं किं कर्तव्यं ? त्रिजगतः परमेश्वरत्वं प्रख्यापयत्-प्रथ-यत् ॥ ३१ ॥

અન્વયઃ

“યે નરાઃ ત્રિ-પ્રદક્ષિણતયા ‘વીરં’ પ્રમજન્તિ, તે અહં ઇવ અદ્ભુત-કાન્તિભાજઃ સ્યુઃ” इति वदत् त्रि-जगतः परमेश्वरत्वं (च) प्रख्यापयत् ते वप्रत्रयं अत्र प्रविभाति ।

શબ્દાર્થ

યે (મૂ० યદ્)=તેઓ.

ત્રિ=ત્રણ.

પ્રદક્ષિણા=પ્રદક્ષિણા.

ત્રિપ્રદક્ષિણતયા=ત્રણ પ્રદક્ષિણાએ કરીને.

પ્રમજન્તિ (ધા० મજ્)=સેવા કરે છે.

વીરં (મૂ० વીર)=વીર (પ્રભુ)ને.

તે (મૂ० તદ્)=તેઓ.

સ્યુઃ (ધા० અસ્)=થાય.

નરાઃ (મૂ० નર)=મનુષ્યો.

અહં (મૂ० અસ્મદ્)=હું.

ઇવ=જેમ.

અદ્ભુત=આશ્ચર્યકારી.

કાન્તિ=પ્રભા, તેજ.

ભાજ્=ભજનાર.

અદ્ભુતકાન્તિભાજઃ=આશ્ચર્યકારી પ્રભાને ભજનારા.

વપ્ર=ગદ.

ત્રય=ત્રણ.

વપ્રત્રયં=ત્રણ ગદો.

વદત્ (ધા० વદ્)=કહેતા.

इति=એમ.

પ્રવિભાતિ (ધા० ભા)=વિશેષતઃ શોભે છે.

તે (મૂ० યુષ્મદ્)=તારા.

અત્ર=અહિંઆ.

પ્રખ્યાપયત્ (ધા० ઠ્યા)=પ્રસિદ્ધ કરનારૂં, પ્રકર્ષતઃ

જણાવનારૂં.

જગત્=દુનિયા, લોક.

ત્રિજગતઃ=ત્રૈલોક્યનું.

પરમેશ્વરત્વં (મૂ० પરમેશ્વરત્વ)=પરમેશ્વરપણાને.

શ્લોકાર્થ

સમવસરણુના ગદો—

“જ મનુષ્યો ત્રણ પ્રદક્ષિણાએ કરીને વીર (પ્રભુ)ની સેવા કરે છે, તેઓ મારી માફક આશ્ચર્ય-જનક પ્રભાવાળા થાય છે) એમ કહેતા અને વળી (હે જિનેશ્વર ! તારા) ત્રૈલોક્યના

परमेश्वरपण्डाने विशेष प्रकारे जलुवनारा जेवा तारा (सभवसरणुना) तणु' गढे आ जगतुमां अत्यंत शोभे छे."—३१

* * * * *

भगवत्संस्मरणे सुरसान्निध्यमाह—

कान्तारवर्त्मनि नराः पतिताः कदाचिद्
 दैवात् क्षुधा च तृषया परिपीडिताङ्गाः
 ये त्वां स्मरन्ति च गृहाणि सरांसि भूरि—
 पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

टीका

हे जिन ! कदाचित् समये कान्तारवर्त्मनि-अरण्यमार्गे पतिता दैवात् क्षुधा-बुभुक्षया (च-पुनः) तृषया परिपीडिताङ्गा ये नरास्त्वां स्मरन्ति-त्वत्स्मरणं कुर्वन्ति । तत्र कान्तारवर्त्मनि देवा-विबुधा गृहाणि च पुनः सरांसि परिकल्पयन्ति-रचयन्ति । किंविशिष्टानि गृहाणि ? भूरिः-प्रचुरा पद्मा-लक्ष्मीर्येषु तानि । किंविशिष्टानि सरांसि ? भूरिपद्मानि- बहुकमलानि ॥ ३२ ॥

अन्वयः

कदाचित् दैवात् कान्तार-वर्त्मनि पतिताः क्षुधा तृषया च परिपीडित-अङ्गाः ये नराः त्वां स्मरन्ति, (तेषां कृते) तत्र विबुधाः भूरि-पद्मानि गृहाणि सरांसि च परिकल्पयन्ति ।

शुभार्थ

कान्तार=वन, अरण्य.

वर्त्मन्=मार्ग.

कान्तारवर्त्मनि=अरण्यना मार्गने विषे.

नराः (मू० नर)=मनुष्ये.

पतिताः (मू० पतित)=पडेला.

कदाचित्=कदापि, कौचक वेणा.

दैवात् (मू० दैव)=दैवने लीधे, कभनसीधे.

क्षुधा (मू० क्षुध्)=भूअथी.

च=अने.

तृषया (मू० तृषा)=तृषाथी, तरसथी.

परिपीडित (धा० पीड्)=अत्यंत पीडायेला.

अङ्गा=शरीर.

परिपीडिताङ्गाः=अत्यंत पीडयेलुं छे शरीर जेभनुं जेवा.

ये (मू० यद्)=जेओ.

त्वां (मू० युष्मद्)=तने.

स्मरन्ति (धा० स्मृ)=याद करे छे.

गृहाणि (मू० गृह)=घरे.

सरांसि (मू० सरस्)=सरोवरे.

भूरि=अहु.

पद्मा=कदमी.

पद्मा=कमल.

भूरिपद्मानि=(१) अहु छे कदमी जेने विषे जेवां;

(२) अहुं छे कमल जेने विषे जेवां.

तत्र=सां.

विबुधाः (मू० विबुध)=देवे.

परिकल्पयन्ति (धा० कल्प्)=रये छे.

શ્લોકાથ

ભગવત્-સ્મરણુનો મહિમા—

“કદાચિત્ દૈવ-યોગે કરીને અરણ્યના માર્ગમાં (ભૂલા) પડેલા એવા તેમજ શુધા અને તૃપાથી અતિશય પીડા પામેલું છે શરીર જેમનું એવા જે મનુષ્યો (આવા સંકટ-સમયમાં) તારૂં સ્મરણ કરે છે, (તેમને માટે) દેવો તે સ્થલમાં બહુ છે લક્ષ્મી જેને વિષે એવાં ગૃહો તેમજ ધણાં છે પદ્મે જેને વિષે એવાં સરોવરો રચે છે.”—૩૨

* * * * *

ભગવચ્ચિત્તસ્થિરતામાહ—

સંનિશ્ચલા જિન ! યથા તવ ચિત્તવૃત્તિઃ

કસ્યાપિ નૈવમપરસ્ય તપસ્વિનોઽપિ ।

યાદૃક્ સદા જિનપતે ! સ્થિરતા ધ્રુવસ્ય

તાદૃક્ કુતો ગ્રહગણસ્ય વિકાશિનોઽપિ ? ॥ ૩૩ ॥

ટીકા

હે જિન ! યથા તવ ચિત્તવૃત્તિઃ સંનિશ્ચલા-સ્થિરા વર્તેતે, એવમ્-અમુના પ્રકારેણ કસ્યાપ્યપ-સ્ય તપસ્વિનોઽપિ ન । દૃષ્ટાન્તમાહ-હે જિનપતે ! સદા-સર્વદા ધ્રુવસ્ય-ઉત્તાનપાદજતારકસ્ય યાદૃક્ સ્થિરતા તાદૃક્ સ્થિરતા વિકાશિનોઽપિ-પ્રકાશવતોઽપિ ગ્રહગણસ્ય કુતઃ ?, તાદૃક્ સ્થિરતા નાસ્તીત્યર્થઃ ॥ ૩૩ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! યથા તવ ચિત્ત-વૃત્તિઃ સંનિશ્ચલા, એવં કસ્ય અપિ અપરસ્ય તપસ્વિનઃ અપિ ન; હે જિન-પતે ! યાદૃક્ ધ્રુવસ્ય સદા સ્થિરતા (વર્તેતે), તાદૃક્ વિકાશિનઃ અપિ ગ્રહ-ગણસ્ય કુતઃ ? ।

શબ્દાર્થ

સંનિશ્ચલા=અતિશય સ્થિર.

જિન ! (મૂં જિન)=હે તીર્થકર ।

યથા=જેવી રીતે.

તવ (મૂં યુષ્મદ્)=તારી.

ચિત્ત=મન.

વૃત્તિ=વળાણ.

ચિત્તવૃત્તિઃ=મનોવૃત્તિ.

કસ્ય (મૂં કિમ્)=કોની.

અપિ=પણ.

ન=નહિ.

એવં=એ પ્રકારે.

અપરસ્ય (મૂં અપર)=અન્યની.

તપસ્વિનઃ (મૂં તપસ્વિન્)=તપ કરનારાની.

યાદૃક્ (મૂં યાદૃક્)=જેવું.

સદા=હમેશાં.

જિન=વીતરાગ.

પતિ=સ્વામી.

જિનપતે ! =હે જિનેશ્વર !

સ્થિરતા=સ્થિરપણું.

ધ્રુવસ્ય (મૂં ધ્રુવ)=ધ્રુવનું.

તાદૃક્ (મૂં તાદૃક્)=તેવું.

કુતઃ=ક્યાંથી.

ગ્રહ=ગ્રહ.

ગણ=સમુદાય.

ગ્રહગણસ્ય=ગ્રહોના સમુદાયનું.

વિકાશિનઃ (મૂં વિકાશિન્)=પ્રકાશમાન.

श्लोकार्थ

प्रभुनी मनोवृत्तिनी निश्चलता—

“ हे वीतराग ! जेवी रीते तारी मनोवृत्ति अत्यन्त निश्चल छे, तेवी रीते अन्य कोध तपस्वीनी पण नथी. हे जिनेश्वर ! जेवी अनानी ध्रुव (ना तारा)नी स्थिरता छे, तेवी स्थिरता प्रकाशमान जेवा त्रैलोक्याना समुदायनी पण ज्योती होअ शके ! ”—३३

अथ भगवद्दर्शने आजन्मवैरिणामपि विरोधो न भवतीत्याह—

ओत्वाखवोऽहिगरुडाः पुनरेणसिंहा

अन्येऽङ्गिनोऽपि च मिथो जनिवैरबन्धाः ।

तिष्ठन्ति ते समवसृत्यविरोधिर्न त्वां

दृष्ट्वा भयं भवति नो भवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

टीका

हे जिन ! ते—तव समवसृति । सृ गतौ समवपूर्वः त्रिविधप्रत्ययान्तः तत्र समवसरणे । जनिवैर-बन्धा अपि—जन्मवैरवन्तोऽपि मिथः—परस्परं तिष्ठन्ति । के ते इत्याह—ओतुभिः—मार्जारैर्युता आखवो—मूषका ओत्वाखवः, अहिभिः—सर्पैर्युता गरुडा अहिगरुडाः, पुनरेणैः—मृगैर्युताः सिंहा एणसिंहाः, च—पुनरन्येऽप्यङ्गिनः—प्राणिनो मिथस्तिष्ठन्ति । किं कृत्वा ? त्वामविरोधिर्न—विरोधवर्जितं दृष्ट्वा । अत एव भवन्तमाश्रिता (भवदाश्रिता)स्तेषां भवदाश्रितानां भयं नो भवति । न च नित्यविरोधिनां द्वन्द्व एकवद्भवतीति कथमत्र बहुत्वमिति वाच्यं, द्वन्द्वे एवैकत्वनियमात् । अत्र तु शाकपार्थि-वादिवन्मध्यमपदलोपितत्पुरुषसमासत्वात् स्पष्टैव निर्दोषता ॥ ३४ ॥

अन्वयः

(हे स्वामिन् !) ते समवसृति त्वां अ—विरोधिर्न दृष्ट्वा ओतु—आखवः, अहि—गरुडाः, पुनः एण—सिंहाः जनि—वैर-बन्धाः अपि अन्ये च अङ्गिनः मिथः तिष्ठन्ति; (अतः एव) भवत्—आश्रितानां (प्राणिनां) भयं नो भवति ।

श्लोकार्थ

ओतु=मिलाडी.
आखु=उदर.
ओत्वाखवः=मिलाडीज्योती युक्त उदर.
अहि=सर्प.
गरुड=गर्ज.
अहिगरुडाः=सर्पज्योती युक्त गर्ज.
पुनर=वणी.

एण=मृग.
सिंह=सिंह.
एणसिंहाः=मृगज्योती परित्त सिंह.
अन्ये (मू० अन्य)=गोश्व.
अङ्गिनः (मू० अङ्गिन)=प्राणीज्यो.
अपि=पणु.
च=अने.

१ ध्रुवना संयंथी माडिती माटे जुज्यो तत्त्वार्थाधिगमसूत्र (अ० ८, सू० १४) नी टीका.

२ जैन शास्त्रमां ८८ अहो होवातो उद्वेष छे (तेनां नामो माटे जुज्यो सूर्य-प्रशस्ति, २० मुं प्राभूत, सू० १०७); परंतु तेमां (१) अन्ध, (२) सूर्य, (३) भंगल, (४) युध, (५) अशुभप्रति, (६) शुभ, (७) शनि, (८) राहु अने (९) केतु ज्ये मुख्य अहो छे.

મિથસ્=અરરપરસ.

જનિ=જન્મ.

વૈર=દુશ્મનાવર.

બન્ધ=બંધ.

જનિવૈરબન્ધાઃ=જન્મથી વૈરનો બંધ છે જેમને એવા.

તિષ્ઠન્તિ (ધાં સ્થા)=રહે છે.

તે (મૂં તદ્)=તેઓ.

સમવસૃતિ (મૂં સમવસૃત્)=સમવસરણમાં.

અવિરોધિનં (મૂં અવિરોધિન્)=વિરોધ રહિત.

ત્વાં (મૂં યુષ્મદ્)=તને.

દૃષ્ટ્વા=જોઈને.

ભયં (મૂં ભય)=ભય, ખીક.

ભવતિ (ધાં મૂ)=હોય છે.

નો=તહિ.

ભવત્=આપ.

આશ્રિત (ધાં શ્રિ)=આશ્રય કરેલ.

ભવદાશ્રિતાનાં=આપનો આશ્રય કરેલાને.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુ-દર્શનનું માહાત્મ્ય—

“ (હે નાથ !) તારા સમવસરણમાં તને વિરોધ-વર્જિત (અર્થાત્ સૌમ્ય દષ્ટિવાળો) જોઈને બિલાડીઓ ઉંદરોની વચ્ચે, સર્પ ગરૂડોની વચ્ચે અને હરણો સિંહોની વચ્ચે તેમજ જન્મથી વૈર-ભાવ વહન કરનારાં એવાં અન્ય પ્રાણિઓ પણ અરરપરસ (સાથે) રહે છે. (એ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે) આપનો આશ્રય લીધેલા (જીવો)ને ભય હોતો નથી.”—૩૪

* * * * *

ભગવચ્ચરણશરણગતં ન કોઽપિ પરાભવતીત્યાહ—

યસ્તે પ્રણશ્ય ચમરોઽહિતલે પ્રવિષ્ટ-

સ્તં હન્તુમીશ ! ન શશાક મિદુશ્ચ શક્રઃ ।

તદ્ યુક્તમેવ વિબુધાઃ પ્રવદન્તિ કોઽપિ

નાક્રામતિ ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં તે ॥ ૩૫ ॥

ટીકા

હે ઈશ ! યશ્ચમરઃ-ચમરેન્દ્રઃ પ્રણશ્ય તે-તવાંહિતલે પ્રવિષ્ટસ્તં હન્તું શકશ્ચ-પુનર્મિદુઃ-વજ્રં ન શશાક-ન સમર્થો બભૂવ । તદ્વેતોર્વિબુધાઃ-પણ્ડિતા દેવા વા યુક્તમેવ પ્રવદન્તિ । કિં તદિત્યાહ-તે -તવ ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં-ચરણયુગ્મપર્વતાશ્રિતં કોઽપિ નાક્રામતિ-કોઽપિ ન પરાભવતિ । અત્ર ભગવતીસૂત્રાત્ (શં ૩, ઉં ૨, સૂં ૧૪૩-૧૪૬) ચમરપ્રવન્ધો જ્ઞેયઃ ॥ ૩૫ ॥

અન્વયઃ

(હે) ઈશ ! યઃ ‘ચમરઃ’ પ્રણશ્ય તે અંહિ-તલે પ્રવિષ્ટઃ તં હન્તું ‘શક્રઃ’ મિદુઃ ચ ન શશાક; તદ્ ‘ક્રઃ’ અપિ તે ક્રમ-યુગ-અચલ-સંશ્રિતં ન આક્રામતિ’ (इति) વિબુધાઃ યુક્તં एव પ્રવદન્તિ ।

શબ્દાર્થ

યઃ (મૂં યદ્)=જે.

તે (મૂં યુષ્મદ્)=તારા.

પ્રણશ્ય (ધાં નશ્)=નાસીને.

ચમરઃ (મૂં ચમર)=અમર, અસુરકુમારોનો ઇન્દ્ર.

અંહિ=અરણ્ય.

તલ=તળિયું.

અંહિતલે=અરણ્ય-તલમાં.

પ્રવિષ્ટઃ (મૂં પ્રવિષ્ટ)=પ્રવેશ કર્યો.

तं (मू० तद्)=तेने.

हन्तुं (घा० हन्)=हणवाने.

ईश ! (मू० ईश)=હે નાથ !

ન=નહિ.

શશાક (ધા० શક્)=સમર્થ થયો.

મિત્રુઃ (મૂ० મિત્રુ)=વજ.

ચ=અને.

શક્રઃ (મૂ० શક્ર)=શક્ર, સૌધર્મ દેવલોકનો મંત્ર.

તદ્=તેથી કરીને.

યુક્તં (મૂ० યુક્ત)=વ્યાજખી.

एव=જ.

વિબુઘાઃ (મૂ० વિબુઘ)=(૧) દેવો; (૨) પણ્ડિતો.

પ્રવદન્તિ (ધા० વદ્)=કહે છે.

કઃ (મૂ० કિમ્)=કોઈ.

અપિ=પણ.

આકામતિ (ધા० ક્રમ્)=આક્રમણ કરે છે.

ક્રમ=ચરણ.

યુગ=યુગલ, જોડણું.

અચ્છ=પર્વત.

સંશ્રિત (ધા० શ્રિ)=રૂડી રીતે આશ્રય કરેલ.

ક્રમયુગાચ્છસંશ્રિતં=ચરણ-યુગલરૂપી પર્વતનો રૂડી રીતે આશ્રય કરેલાનો.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુની ચરણ-સેવાનો પ્રતાપ—

“ હે નાથ ! જી ચમરે નારીને તારા ચરણ-તલમાં પ્રવેશ કર્યો, તેને હણવાને (સૌધર્મ દેવલોકનો સ્વામી) શક્ર તેમજ વજ (પણ) સમર્થ થયાં નહિ. તેથી કરીને કાંઈ પણ તારા ચરણ-યુગલ રૂપી પર્વતોનો રૂડી રીતે આશ્રય કરેલા (પ્રાણી)નું આક્રમણ કરતો (અર્થાત્ પરાભવ કરી શકતો) નથી એમ વ્યાજખીજ (વાત) દેવો [અથવા પણ્ડિતો] કહે છે.”—૩૫

સ્પષ્ટીકરણ

ચમરેન્દ્રનો ઉત્પાત—

વિંધ્યાચળની તળેટીમાંના ‘ખિભેલ’ ગામમાં વસનારો પૂરણ નામનો એક તાપસ મરીને બાલ-તપશ્ચર્યાના પ્રભાવથી ‘ચમરચંચા’ નગરીમાં ચમરેન્દ્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો. ઉત્પન્ન થતાંજ તે અવધિજ્ઞાન વડે જોવા લાગ્યો. અનુક્રમે ઉપર દષ્ટિ કરતાં તેણે પોતાની ઉપર સૌધર્મ દેવલોકના સ્વામી શક્રને જોયો. આથી તે ક્રોધાપામન થયો અને તેને નીચે પાડવાને તે તૈયાર થઈ ગયો. તેના સામાનિક સુરોએ આ વાતની ના કહી, કિન્તુ તેણે માન્યું નહિ. પરંતુ તેને એમ વિચાર આવ્યો કે ખરેખર મારા કરતાં વધારે પુણ્યશાળી શક્રથી કદાચ મારો પરાભવ થાય, તો પછી મારે કાને શરણે જવું ! આ સંબંધમાં અવધિજ્ઞાનના ઉપયોગ વડે તેણે જ્યું કે ચરમ તીર્થંકર મહાવીર પ્રભુ ‘સુસુમાર’ પુરમાં હાલ વિરાજે છે; તેમને શરણે હું જઈશ તો મારું શ્રેય થશે, કેમકે તેઓ ત્રૈલોક્યના પિતા છે. આમ વિચારી તે પોતાની ‘તુંબાલય’ નામની આયુધ-શાળામાં ગયો. ત્યાંથી એક મુદ્ગર લઈ તે નગરી બહાર નીકળ્યો. આ વખતે સામાનિક દેવતાઓએ તે અજ્ઞ છે એમ જાણી તેની ઉપેક્ષા કરી. ક્ષણ વારમાં તે મહાવીર પ્રભુ પાસે આવ્યો અને આયુધને દૂર મૂકી ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરીને તેમને કહેવા લાગ્યો કે મારા મસ્તક ઉપર પગ મૂકીને શક્ર રહેલો છે, વાસ્તે તે દુર્જય શક્રને હું આપના પ્રભાવથી જીતી લઈશ. આ પ્રમાણે કહીને ઈશાન દિશામાં જઈને તેણે વૈક્રિય લબ્ધિ વડે એક લાખ યોજન પ્રમાણનું અતિ ભયંકર રૂપ વિકુર્ચ્યું અને તેમ કરીને તે સૌધર્મ દેવલોક તરફ ઉડ્યો. આને જોઈને તો વ્યંતરો પણ ગભરાઈ ગયા અને જ્યોતિષક દેવો પણ ત્રાસ પામી ગયા. જોત જોતામાં તો સૂર્ય-ચન્દ્રના મંડળનું ઉલ્લંઘન કરી તે સૌધર્મ દેવલોક-

ક્રમાં આવી પહોંચ્યો. તેને જોઈને ત્યાં વસતા અનેક જીવો ભયભીત બની ગયા. આ ચમરેન્દ્રે એક પગ પદ્મ-વેદિકાની ઉપર મૂક્યો અને બીજો પગ સુધર્મા સભામાં મૂક્યો અને પોતાના આયુધ વડે ઇન્દ્ર-ક્રીડા ઉપર ત્રણ વાર તાડન કર્યું અને શક્રને તુચ્છકારી કાઢ્યો. શક્રને વિસ્મય થયો અને અવધિજ્ઞાન વડે તેનો વિચાર કરતાં તેને ખબર પડી કે આ તો ચમરેન્દ્ર છે. એટલે તેણે કહ્યું કે અરે ચમર ! તું આહિથી નારી જ. આમ કહીને તેણે ચમરનાં તરફ પ્રજ્વલિત વજ્ર મૂક્યું. આથી ચમરેન્દ્ર ભયભીત થઈ નાસવા લાગ્યો અને ધીરે ધીરે પોતાનું રૂપ નાનું બનાવતો ગયો.

આહિ વજ્ર મૂક્યા બાદ શક્ર વિચારવા લાગ્યો કે તીર્થંકર, તીર્થંકરનું ચૈત્ય કે કોઈ મહર્ષિના શરણના પ્રતાપથીજ કોઈ અસુર આહિ આવી શકે, બાકી તો કદાપિ તેમ બને નહિ; અને જે તેમ હશે, તો હું તેમની આશાતના કરનારો થઈશ. આથી આ સંબંધમાં અવધિજ્ઞાન વડે જોતાં તેને માલૂમ પડ્યું કે તે મહાવીર પ્રભુના પ્રભાવથી અત્ર આગ્યો હતો અને અત્યારે તેમનેજ શરણે ગયો છે. આથી તો તે વિચારવા લાગ્યો કે અરરર ! મેં ધણું અનુચિત કાર્ય કર્યું, હું માર્યો ગયો. એમ વિચારી તે એકદમ ચમરેન્દ્રની અને વજ્રની પાછળ પૂર વેગથી નીકળી પડ્યો અને ક્ષણવારમાં તો તે તેની સમીપ આવી પહોંચ્યો. વજ્ર ચમરેન્દ્રની અતિશય નજદીક આવી પહોંચતા ‘શરણ, શરણ’ એમ પોકારતો તે ચમરેન્દ્ર પોતાનું શરીર અત્યંત લઘુ કરીને મહાવીર પ્રભુનાં ચરણની વચ્ચે કુન્થુની જમ ભરાઈ ગયો. આ વખતે વજ્ર પ્રભુના ચરણથી ચાર તસુ જટલુંજ આઘું રહ્યું હતું અને તે આગળ વધે તેટલામાં તો શક્રે તેને પકડી લીધું. ત્યાર બાદ પ્રભુને વન્દના કરી તેણે તેમની ક્ષમા માગી લીધી. પોતાના ક્રોધને શમાવવાની ખાતર શક્રે ઈશાન કોણમાં જઈને ત્રણ વાર પોતાનો ડાંબો પગ પછાડ્યો અને પછી ચમરેન્દ્રને કહ્યું કે તે મહાવીર પ્રભુનું શરણ લીધું, તેથી મેં તારી સાથેની દુશ્મનાવટ ત્યજ દીધી છે, વાસ્તે સુખેથી તું તારે સ્થાનકે જ. આમ કહી શક્રે પ્રભુને વન્દના કરી અને પછીથી તે પોતાના દેવલોકમાં જતો રહ્યો. ત્યાર પછી ચમરેન્દ્ર પ્રભુના ચરણમાંથી બહાર નીકળ્યો અને અંજલિ જોડીને તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. પછી પ્રભુને નમીને તે પોતાની નગરીમાં ગયો અને લજ્જાથી નીચું મુખ રાખીને પોતાની હૃદીકતથી સર્વને વાકેફગાર કર્યા. અંતમાં તે સમસ્ત પરિવારસહિત વીર પ્રભુ પાસે આવી તેમને વંદન કરી પોતાને સ્થાનકે ચાલ્યો ગયો.

* * * * *

ભગવન્નામતોઽતિ(પિ)ભયં ન ભવતીત્યાહ—

पूर्वं त्वया सदुपकारपरेण तेजो—

लेश्या हता जिन ! विधाय सुशीतलेश्याम् ।

अद्यापि युक्तमिदमीश ! तथा भयान्निं

त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् । ૩૬ ॥

‘ ટીકા

हे जिन ! पूर्व—छन्नस्थावस्थायां सदुपकारपरेण त्वया तेजोलेश्या हता । किं कृत्वा ? सुशी-
तलेश्यां विधाय । यूकाशय्यातरेण गोशालके तेजोलेश्या मुक्ता, असौ मैत्रं धाक्षीदिति भगवता

सुशीतलेश्याविधानेन सा हतेति भगवत्यां (श० १५, सू० ५४३) प्रोक्तम् । ईश ! तथाऽद्या-
पीदं युक्तं त्वन्नामकीर्तनजलं तव नाम्नः कीर्तनं-शंसनं तदेव जलं अशेषं-समस्तं भयाग्निं शम-
यति-विध्यापयतीति ॥ ३६ ॥

अन्वयः

(हे) जिन ! पूर्वं सत्-उपकार-परेण त्वया सु-शीत-लेश्यां विधाय तेजस्-लेश्या हता; तथा
(हे) ईश ! इदं युक्तं (यद्) अद्यापि त्वत्-नामन्-कीर्तन-जलं अ-शेषं भय-अग्निं शमयति ।

श्लोकार्थं

पूर्वं=पहिला.
त्वया (मू० युष्मद्)=ताराश्री.
सत्=सञ्जन.
उपकार=उपकार.
पर=तत्पर.
सदुपकारपरेण=सञ्जन प्रति उपकार करवाभां
तत्पर.
तेजोलेश्या=तेजोलेश्या.
हता (मू० हत)=नष्ट थष्ट.
जिन ! (मू० जिन)=हे तीर्थकर !
विधाय (धा० धा)=करीने.
सु=सुन्दरतावाचक अव्यय.
शीतलेश्या=शीतलेश्या.
सुशीतलेश्यां=सुन्दर शीतलेश्याने.

अद्य=आज.
अपि=पणु.
युक्तं (मू० युक्त)=युक्त, व्याज्यपी.
इदं (मू० इदम्)=आ.
ईश ! (मू० ईश)=हे नाथ !
तथा=तेही रीते.
भय=भीड.
अग्नि=अग्नि.
भयाग्निं=भयश्री अग्निने.
कीर्तन=कथन.
त्वन्नामकीर्तनजलं=तारा नामनुं कीर्तनश्री जल.
शमयति (धा० शम्)=शांत करे छे.
अशेषं (मू० अशेष)=समस्त.

श्लोकार्थं

प्रभुना नामनो महिमा—

“हे जिन ! सञ्जनो प्रति [अथवा सारे] उपकार करवाभां तत्पर एवा तें पूर्वे [अर्थात्
छद्मस्थ अवस्थामां] सुन्दर शीत-लेश्या मूडीने (वैशिकायन तापसे गोशाणकना उपर भूकली)
तेजोलेश्यानो नाश कर्यो. तेही रीते हे नाथ ! आ न्याय्य छे के आज पणु तारा नामनुं कीर्तन-
श्री जल समस्त भयश्री अग्निने शांत करे छे.”—३६

स्पष्टीकरण

गोशाणक-चरित्र—

गोशाणकना पितानुं नाम भंजली હતું, જ્યારે તેની માતાનું નામ ભદ્રા હતું. આ
ગોशाणકનો જન્મ ગો-શાળામાં થયો હતો, તેથી તેનું આનું નામ પાડવામાં આવ્યું હતું. આ
ગોशाणક સ્વભાવથીજ ઉગ્ર પક્ષ હતો. જ્યારે તે યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયો, ત્યારે તેણે ચિત્ર-પટ
લઘને કરવાનો પોતાના પિતાનો ધંધો શીખી લીધો. એક દિવસ તે ચિત્ર-પટ લઘને કરતો કરતો
'રાજગૃહ' નગરે જઈ પહોંચ્યો. આ નગરમાં મહાવીર પ્રજા પણ વિહાર કરતા કરતા આવી
અડ્યા. તેમણે વિજય શ્રેણીને ત્યાં માસકાપણું એટલે કે એક મહિનાના ઉપવાસનું પારણું

કર્તુ એટલે ત્યાં રત્ન-વૃષ્ટિ વિગેરે પાંચ દિવ્ય પ્રકટ થયાં. આ હુકીકતની ગોશાળકને ખબર પડી એટલે તે મહાવીર સ્વામીનો શિષ્ય થવા તૈયાર થઇ ગયો. પ્રભુની પાસે આવી તેણે તદ્દનુસાર ધણી વિજ્ઞાપિત કરી, પરંતુ પ્રભુ તે મૌનજ રહ્યા. છતાં તે પોતાને તેમનો શિષ્ય માનવા લાગ્યો. પછી તે પ્રભુની સાથે વિહાર કરવા લાગ્યો.

અનુક્રમે તેઓ 'કુર્મ' ગામમાં આવી ચડ્યા. આ ગામમાં એક વૈશિકાયન નામનો તાપસ રહેતો હતો. આ તાપસ ગામની બહાર મધ્યાહ્ન સમયે આતાપના લેતો હતો. તે સ્વભાવથી વિનીત અને ક્ષમાવાન હતો. ગોશાળક આ તાપસ પાસે ગયો અને પોતાના દુષ્ટ સ્વભાવાનુસાર તે તેને પૂછવા લાગ્યો કે અરે તાપસ ! તું કંઈ તત્ત્વ જાણે છે કે ? અથવા શું તું જૂનો શર્યાતર છે ? અરે તું સ્ત્રી છે કે પુરૂષ છે ? આ પ્રમાણે ધણી વાર ગોશાળકે તેને કર્કશ વચનો કહ્યાં, તેથી જન્મ ચંદન પણ ખૂબ ધસવાથી ઉણુ બની જાય, તેમ તે ક્ષમાવાન તાપસ પણ ક્રોધાપાયમાન થઇ ગયો અને તેણે આના ઉપર તેજ્જેલેશ્યા મૂકી. જ્વાળાઓથી અતિશય ભયંકર એવી તેજ્જેલેશ્યાથી ભયભીત બનેલો તે ગોશાળક પ્રભુ પાસે આવ્યો, એટલે સર્વદા અપકારી જનો ઉપર પણ ઉપકાર કરવામાં તત્પર એવા પ્રભુએ તેના રક્ષણાર્થે સામી શીતલેશ્યા મૂકી. તેથી જળ વડે જન્મ અગ્નિ શાંત થઇ જાય તેમ તે તેજ્જેલેશ્યા શાંત થઇ ગઇ. આથી વૈશિકાયન તે આશ્ચર્યોક્તિ થઇ ગયો. તે પ્રભુ પાસે આવી તેજ્જેલેશ્યા મૂક્યા બદલ ક્ષમા યાચી ગયો.

ગોશાળકે પ્રભુને પૂછ્યું કે—“ આ તેજ્જેલેશ્યાની લબ્ધિ શી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે વાર ? ” પ્રભુએ તેના ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે—“ જ મનુષ્ય નિયમધારી થઇ હુમેશા છોડ કરે અને એક મુષ્ટિ કુલ્માષ (અડદ) તથા અંજલિ-માત્ર જળ વડે પારણું કરે તેને છ મહિનામાં તેજ્જેલેશ્યાની લબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.”

ગોશાળકે ઉપર મુજબની વિધિ અનુસાર ઉચ્ચ તપશ્ચર્યા કરીને તેજ્જેલેશ્યાની લબ્ધિ પ્રાપ્ત કરી. વિશેષમાં શ્રીપાર્શ્વનાથના શાસનથી વિમુખ બનેલા સાધુઓ પાસેથી તે અષ્ટાંગ નિમિત્તને પણ જાણકાર થયો. પોતાના દુષ્ટ અર્ધ્યવસાયને લઇને તે લોકોમાં પોતાને તીર્થંકર તરીકે જોળા-ખાવવા લાગ્યો. પરંતુ સર્વજ વીર ભગવાને તેની ખરી હુકીકત લોકો સમક્ષ કહી બતાવી. આથી ક્રોધાતુર થઇને તેણે ભગવાનના ઉપર તેજ્જેલેશ્યા મૂકી, પરંતુ તે તેજ્જેલેશ્યાએ તે પ્રભુની પ્રદક્ષિણા કરી અને આવું નીચ કાર્ય પોતાની પાસે ગોશાળકે કરાવ્યું તેથી ક્રોધાયમાન થઇ હોય તેમ તે તેનાજ દેહમાં પેરસી ગઇ. ગોશાળકે પ્રભુ ઉપર તેજ્જેલેશ્યા મૂકી હતી, તેથી પ્રભુના અંગમાં માત્ર સંતાપ થયો; બાકી ગોશાળકના તે રામ રમી ગયા. સાતમે દિવસે મરણ-સમયે તેને સદ્વિચાર આવ્યો, તેથી તેને બહુજ પશ્ચાત્તાપ થયો. અવસાન-કાલે પોતાના દુષ્ટ કર્મની તેણે નિન્દા કરી,

૧ દેવતાઓએ આકાશમાં રહીને કરેલો (૧) દુહુંભિ-નાદ, તેમણે કરેલી (૨) રત્નની વૃષ્ટિ, (૩) પાંચ વર્ણુનાં પુષ્પની વૃષ્ટિ અને (૪) ગન્ધોદકની વૃષ્ટિ અન્ને તેમણે કરેલો (૫) વસ્ત્રોનો ઉદ્ધેષ એ પાંચ દિવ્ય છે.

૨ પ્રથમ દિવસે એકાસણું કરવું યાને એક વાર ભોજન કરવું, પછી બે દિવસ સુધી ઉપવાસ કરવો અર્થાત્ ચાર વાર ભોજનનો ત્યાગ કરવો અને ચાર વાર પાણું એકાસણું કરવું એમ એકંદર રીતે છ વારના ભોજનનો ત્યાગ કરવો તે ' છઠ્ઠું ' કહેવાય છે. આ વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. પ્રવૃત્તિ તે બે દિવસનો ઉપવાસ કરવાની છે.

तेथी ते आरमा देवलोकां उत्पन्न थये। त्यांथी व्यवीने तेषु आ भवमां अनेक दुष्ट कर्मो करेलां
होवाथी धणा समय सुधी ते नरकादिक गतिना पण् अतिथि अनशे, परंतु अंतमां शुद्ध आरित्र
पाणी ते भोक्षे नशे.

* * * * *

भगवन्नामतः सर्पभयमपि विलीयत इत्याह---

ऊर्ध्वस्य ते बिलमुखे वचनं निशम्य

यच्चण्डकौशिकफणी शमतामवाप ।

तत् साम्प्रतं तमपि नो स्पृशतीह नाग-

स्त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

टीका

हे जिन ! (यद्-) यस्मात् कारणात् ते-तव बिलमुखे ऊर्ध्वस्य (ऊर्ध्व स्थितस्य) वचनं निशम्य-
श्रुत्वा चण्डकौशिकः फणी-सर्पः शमतां-क्रोधत्यागतामवाप । तद्-तस्माद्धेतोः साम्प्रतमपि
नागः-सर्पस्तं न स्पृशति-तत्स्पर्शमात्रं (अपि) न करोति । तमिति कं ? यस्य पुंसो-मनुष्यस्य
हृदि त्वन्नामनागदमनी वर्तते । न च (?) नाम नागदमनी जटिकाविशेषः ॥ ३७ ॥

अन्वयः

(हे जिन !) बिल-मुखे ऊर्ध्वस्य ते वचनं निशम्य यद् 'चण्डकौशिक'-फणी शमता अवाप, तद्
साम्प्रतं अपि इह यस्य पुंसः हृदि त्वद्-नामन्-नागदमनी (वर्तते) तं नागः नो स्पृशति ।

शब्दाथ

ऊर्ध्वस्य (मू० ऊर्ध्व)=जिभा रहेला.

ते (मू० युष्मद्)=तां.

बिल=दर.

मुख=मुण, भोंदुं.

बिलमुखे=दरना मुण पास.

वचनं (मू० वचन)=वचननं.

निशम्य (धा० शम्)=श्रवणु करीने, सुण्णीने.

यद्=जे भाटे.

चण्डकौशिक=युष्मदौशिक.

चण्डकौशिकफणी=युष्मदौशिक सर्प.

शमतां (मू० शमता)=शान्तिने.

अवाप (धा० आप)=प्राप्त करतो होवा.

तद्=ते भाटे.

साम्प्रतं=हालमां.

तं (मू० तद्)=तेने.

अपि=पण्णु.

नो=नहि.

स्पृशति (धा० स्पृश)=स्पर्श करे छे.

इह=आ दुनियामां.

नागः (मू० नाग)=सर्प.

त्वत्=द्वितीय पुरुषवाचक सर्वनाम.

नामन्=नाम.

नागदमनी=जेक जगतनी नरीशुटी.

त्वन्नामनागदमनी=तारा नामरपी नागदमनी.

हृदि (मू० हृद्)=हृदयमां.

यस्य (मू० यद्)=जेना.

पुंसः (मू० पुंस)=पुरुषना.

શ્લોકાર્થ

નાથના નામનું ગૌરવ—

“(હે વીતરાગ !) જે કારણને લીધે (સર્પના) દરના મુખ સમીપ ઊભા રહેલા એવા તારા વચનનું શ્રવણ કરીને ચણ્ડકૌશિક સર્પ શાંતિ પામ્યો, તે કારણને લીધે હાલમાં પણ જે મનુષ્યના હૃદયમાં તારા નામરૂપી નાગદમની છે, તેનો આ દુનિયામાં નાગ સ્પર્શ (પણ) કરતો નથી. ”—૩૭

સ્પર્શકરણ

ચણ્ડકૌશિકનું વૃત્તાન્ત—

પૂર્વ જન્મમાં જણે ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું હતું, પરંતુ ક્રોધને વશ થઈ જણે તે મલિન કર્યું હતું અને તદ્દનુસાર જે ‘કનકખલ’ નામના સ્થાનમાં વસતા પાંચસે તાપસોના કુલપતિના કૌશિક પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો હતો અને ત્યાં પણ જે દોષાયમાન અવસ્થામાં મરણ પામ્યો હતો, તે તાપસ મરીને ચણ્ડકૌશિક નામના દષ્ટિ-વિષ સર્પ તરીકે ત્યાંજ ઉત્પન્ન થયો. આ સર્પથી સમસ્ત લોકો ભયભીત રહેતા હતા. એકદા વીર પ્રભુ વિહાર કરતા કરતા તે સ્થાનમાં આવી ચડ્યા, ત્યારે લોકોએ તેમને કહ્યું કે તમે ‘શ્વેતંગી’ નગરીએ જવા ઇચ્છો છો, તે સરળ માર્ગ મૂકીને વક્ર માર્ગે જાઓ, કેમકે મધ્યમાં અતિશય ભયંકર એવો દષ્ટિ-વિષ સર્પ રહે છે. પ્રભુએ તેમનું કહ્યું માન્યું નહિ, કેમકે તેઓ જાણતા હતા કે મારા દર્શન અને ઉપદેશથી ચણ્ડકૌશિક પ્રતિબોધ પામનાર છે.

જે અરણ્યમાં આ સર્પ વસતો હતો, તે અરણ્યમાં આવીને યક્ષ-મણ્ડપમાં પ્રભુ કાપોત્સર્ગ ધ્યાનમાં આરૂઠ થયા એટલામાં તે ગર્વિષ્ટ સર્પ પણ ફરતો ફરતો ત્યાં આવી ચડ્યો. પ્રભુને જોઈને તે ક્રોધથી લાલચોળ થઈ ગયો અને તેના સામું વિષમય દષ્ટિથી જેવા લાગ્યો. આથી પણ જ્યારે તેનું કાર્ય સિદ્ધ થયું નહિ, ત્યારે સૂર્ય સામું જોઈ જોઈને તે વધારે ભયંકર દષ્ટિ-જ્વાલા છોડવા લાગ્યો. પરંતુ એ જ્વાલાઓ તો પ્રભુની ઉપર જલધારા જેવી થઈ પડી. આથી ખૂબ ચીડાઈ જઈને તે પ્રભુને ડસવા લાગ્યો અને ડસી ડસીને પાછો હાલવા લાગ્યો, કેમકે તે ખીતો હતો કે મારા વિષથી આના પ્રાણ પરલોક પ્રયાણ કરી જશે અને તેમ થતાં કદાચ તે મારા ઉપર પડશે. તે પ્રભુને અનેક સ્થળે ડસ્યો, પરંતુ ક્રોધ પણ સ્થળે તેનું વિષ પ્રસર્યું નહિ; કિન્તુ ત્યાંથી ગાયના દૂધના જેવી લોહીની ધારા વહેવા લાગી. આથી તે વિલખો થઈ પ્રભુના કાન્ત અને સૌમ્ય રૂપને જેવા લાગ્યો. જ્યારે તે સર્પ કંઈક શાન્ત થયો, ત્યારે પ્રભુએ તેને કહ્યું કે હે ચણ્ડકૌશિક ! તું યુગ્ર, યુગ્ર. આ વાક્ય સાંભળી તેના ઉપર ઉદ્ધાપોહ કરતાં તે સર્પને ભ્રમિત-સ્મરણ જ્ઞાન થયું. પ્રભુને વન્દન કરી તેણે અનશન વ્રત અંગીકાર કર્યું. તે પોતાના બિલમાં પોતાનું મુખ રાખી રિથર થઈ ગયો. આ વાતની લોકોને ધીરે ધીરે ખબર પડતાં તેઓ ત્યાં

૧ ભ્રમિત-સ્મરણ જ્ઞાન એ મતિ-જ્ઞાનનો પેટા-વિભાગ છે. (જુઓ આચાર્યરાંગ અ૦ ૧, ઉ૦ ૧ ની ટીકા). આ જ્ઞાન જે પ્રાણીને થાય, તે પ્રાણી પોતાના સંખ્યેય પૂર્વ ભવ જાણી શકે. વિશેષમાં આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં પ્રાણી ટુંક સમયને માટે મૂર્ચ્છા પામી જાય છે.

आववा लाग्या अने डेटलाक तो हूध, धी विगेरे पदार्थो तेना शरीर उपर यडाववा लाग्या. आ पदार्थोनी गन्धथी आकषांघने अनेक डीडीओ आची पहांची अने तेओ आ सर्पना शरीर उपर दुःसह यटका भरवा लागी. थोडा समयमां तो आ सर्पनुं शरीर याण्णी ज्वुं थध गयुं, परंतु आ प्रमाणेनुं मरणान्त कष्ट आची पडतां पणु ते शान्त रव्यो अने अंतमां मरीने ते सहस्रार (आठमा) देवलोकां देव तरीके उत्पन्न थयो.

* * * * *

भगवद्विहारे ईतयो न भवन्तीत्याह—

तुर्यारके विचरसि स्म हि यत्र देशे

तत्र त्वदागमत ईतिकुलं ननाश ।

अद्यापि तद्भयमहर्मणिधामरूपात्

त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ॥ ३८ ॥

टीका

हे जिन ! तुर्यारके-चतुर्थारके यत्र देशे त्वं विचरसि स्म-विजहर्थ, तत्र देशे त्वदागमतः-तवागमनाद् ईतिकुलं-समेतयस्तासां कुलं-समूहो ननाश-नाशं प्राप । यतः-

“अतिवृष्टिरनावृष्टि-मूषकाः शलभाः शुकाः ।

स्वचक्रं परचक्रं च, समैता ईतयः स्मृताः ॥१॥”

अद्यापि ताभ्यो भयं तद्भयं त्वत्कीर्तनादाशु-शीघ्रं भिदां-नाशमुपैति । कस्मात् किमिव ? अहर्मणिधामरूपात्-सूर्यप्रशस्ततेजसस्तम इव-ध्वान्तमिव । यथा तमो भिदां-नाशमुपैति, तथे-तिकुलमिति ॥ ३८ ॥

अन्वयः

तुर्य-अरके यत्र देशे (हे जिन ! त्वं) विचरसि स्म, तत्र त्वद्-आगमतः ईति-कुलं हि ननाश; अद्यापि तद्-भयं त्वत्-कीर्तनात् अहन्-मणि-धामन्-रूपात् तमः इव भिदां आशु उपैति ।

शब्दार्थ

तुर्य=चतुर्थ, त्रेथो.

अरक=आरो.

तुर्यारके=त्रेथा आशार्भा.

विचरसि स्म (धा० चर्)=विचरता ङवा.

हि=निश्चयवाचक अव्यय.

यत्र=त्र्या.

देशे (मू० देश)=देशभार्भा.

तत्र=त्र्या.

आगम=आगमन.

त्वदागमतः=तारा आगमनथी.

ईति=ईति, उपद्रव.

कुल=समूह.

ईतिकुलं=ईतिनो समूह.

ननाश (धा० नश)=नाश पाभतो ङवा.

अद्यापि=इणु पणु.

तद्भयं=तेनो भय.

अहन्=दिवस.

मणि=रत्न.

અહર્મણિ=સૂર્ય.

ધામન=તેજ.

રૂપ=સમાન, જેવા.

અહર્મણિધામરૂપાત્=સૂર્યના તેજ જેવા.

ત્વત્કીર્તનાત્=તારાકીર્તનથી.

તમઃ (મૂં તમસ્)=અંધકાર.

હવ=જેમ.

આશુ=શીઘ્ર, સત્વર.

મિદાં (મૂં મિદા)=નાશને.

ઉપૈતિ (ઘાં ઇ)=પામે છે.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુના વિહારનો પ્રતાપ—

“ (હે જીનેશ્વર !) ચોથા આરામાં જે દેશમાં તું વિચરતો હતો, ત્યાં તારા આગમનથી (અતિવૃદ્ધિ, અનાવૃદ્ધિ, ઉંદર, તીડ, પોપટ, સ્વચક્ર અને પરચક્ર એ સાત) ઈતિનો સમૂહ નાશ પામતો હતો. (વળી) જેમ સૂર્યના પ્રશસ્ત તેજ વડે અંધકાર નાશ પામે છે, તેમ હજુ પણ તારા સંકીર્તનથી તે (ઈતિ-સમુદાય)નો ભય નષ્ટ થાય છે.”—૩૮

* * * * *

ભગવત્પાદસેવાફલમ્—

નિર્વિગ્રહાઃ સુગતયઃ શુભમાનસાશાઃ

સચ્છુક્ષપક્ષવિભવાશ્ચરણેષુ રક્તાઃ ।

રમ્યાણિ મૌક્તિકફલાણિ ચ સાધુહંસા-

સ્ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણો લભન્તે ॥ ૩૯ ॥

ટીકા

હે જિન ! તવ પાદાવેવ પદ્મજે-કમલે તદુપલક્ષિતં વનમાશ્રયન્તીતિ ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણઃ । શીલેડ્યેં ણિન્ પ્રત્યયઃ । ઈદ્દશાઃ સાધુહંસા રમ્યાણિ મૌક્તિકફલાણિ લભન્તે । સાધુપક્ષે મોક્ષફલાણિ, હંસપક્ષે મુક્તાફલાણિ । કીદ્દશાઃ સાધવો હંસાશ્ચ ? વિગ્રહાન્નિક્રાન્તા-નિર્વિગ્રહાઃ સુગતયઃ શુભમાનસે-સુચિત્તે માનસસરોવરે (ચ) આશા-ઈચ્છા યેષાં તે શુભમાનસાશાઃ । સાધવઃ કીદ્દશાઃ ? સન્-સમીચીનો યઃ શુક્ષ્મપક્ષો-માતૃપિતૃપક્ષસ્ત્ર વિભવ-ઉદ્ભવો યેષાં તે । અથવા સમ્યક્ત્વલાભાત્ શુક્ષ્મપક્ષઃ-અપાર્થપુદ્ગલસંસારસ્ત્ર વિભવો-જન્મ યેષાં તે, તત્પરતો ભ્રમણાભાવાત્, સચ્છુક્ષપક્ષવિભવાઃ । હંસાસ્તુજ્વલપક્ષવિભવાઃ । પુનશ્ચરણેષુ-ચારિત્રેષુ રક્તાઃ, હંસાસ્તુ ચલનેષુ રક્તારક્તવર્ણાઃ । ઉભયત્ર વિશેષાણિ તુલ્યાણિ ॥ ૩૯ ॥

અન્વયઃ

ત્વત્-પાદ-પદ્મજ-વન-આશ્રયિણઃ, નિર્-વિગ્રહાઃ, સુ-ગતયઃ, શુભ-માનસ-આશાઃ, સત્-શુક્ષ્મ-પક્ષ-વિભવાઃ, ચરણેષુ રક્તાઃ ચ સાધુ-હંસાઃ રમ્યાણિ મૌક્તિક-ફલાણિ લભન્તે ।

૧ આની સ્થૂલ માહિતી માટે ભુવો મુનિરાજ શ્રીન્યાયવિજયકૃત ન્યાયકુસુમાંજલિનું સ્પષ્ટીકરણ (પૃ ૨૬૪-૨૬૫) આ વિષયના વિશેષ જિજ્ઞાસુએ જમ્યૂદ્ધીપ-પ્રકાશિતનો દ્વિતીય વક્ષરકાર જેવો.

शब्दार्थः

निर=अभावावायक अव्यय.
 विग्रह=(१) लडाघ, संग्राम; (२) क्लेश; (३) देह.
 निर्विग्रहाः=लडाघथी अथवा क्लेशथी विमुक्त.
 सु=सुन्दरतावायक अव्यय.
 गति=(१) गति; (२) आल.
 सुगतयः=सारी छे गति जेमनी जेवा.
 शुभ=साई.
 मानस=(१) चित्त; (२) मानस (सरोवर).
 आशा=अभिलाषा, धृष्ट.
 शुभमानसाः=(१) शुभ चित्तने विषे धृष्ट छे
 जेमनी जेवा; (२) सुंदर मानसने विषे
 अभिलाषा छे जेमनी जेवा.
 सत्=सारा.
 शुक्ल=श्वेत.
 पक्ष=पांशु.
 शुक्लपक्ष=अर्धपुद्गल संसार, जैतोतो पारिभाषिक
 शब्द.
 विभव=(१) जन्म; (२) संपत्ति.
 सच्छुक्लपक्षविभवाः=(१) सारा शुक्ल पक्षने
 विषे जन्म छे जेमतो जेवा; (२) सम्यक्त्वतो
 लाल थयेतो होवाथी अर्धपुद्गल संसारने वषे

उत्पत्ति छे जेमनी जेवा; (३) सुन्दर सई
 पांशुपी संपत्तिवाणा.
 चरणेषु (मू० चरण) (१) आरिजाने विषे; (२)
 यरलुने विषे.
 रक्ताः (मू० रक्त)=(१) रागी; (२) दाव.
 रम्याणि (मू० रम्य)=मनोहर.
 मौक्तिक=(१) मुक्ति संबंधी; (२) मोती.
 फल=फल.
 मौक्तिकफलानि (१) मुक्ति संबंधी फल; (२)
 मोतीया.
 च=अने.
 साधु=महात्मा.
 हंस=हंस.
 साधुहंसाः=साधुशुभी हंसो.
 पाद=यरलु.
 पङ्कज=कमल.
 वन=वन.
 आश्रयिन्=आश्रय लेनारा.
 त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणः=तारां यरलु-कमलना
 वनतो आश्रय लेनारा.
 लभन्ते (धा० लभ्)=मेगवे छे.

श्लोकार्थ

प्रभुनी यरलु-सेवानु कृण—

“ तारां यरलु-कमलना वनतो आश्रय लेनारा, विग्रहथी विमुक्त, सारी गतिने प्राप्त थयेला,
 सुंदर मानसने विषे अभिलाषा छे जेमने जेवा, सारा शुक्लपक्षरूप विभववाणा अने वणी
 यरलुने विषे रक्त जेवा साधुशुभी हंसो मौक्तिक-श्लो पाभे छे.”—३६

रूपटीकरलु

पद्य-भीमांसा—

आ स्तोत्रमां जेके अर्थे वस्तुजोमां सरणी रीते धरी शके जेवां द्विअर्थी विशेषणथी युक्त
 अन्य पद्यो (जेवांके २८ मा, २९ मा) पलु छे, छतां आ पद्य वांयतां कंठ ओरज लहेर आवे
 छे, केमके जेमां जेवां विशेषणो विशेष दृष्टि-ओर थाय छे. आवां पद्यो रयवां जे कंठ जाण-
 कनो प्रेक्ष नथी; जे तो शब्द-शास्त्रमां प्रवीण होय तेज रयी शके. जैन साहित्यमां आवां
 पद्योथी विशिष्ट धर्मां काव्यो छे. परंतु अत्र तो तेमांता जेकनोज उल्लेख-करवामां आवे छे. ते
 काव्य भीजुं कोश नहि पलुं काव्य-मालाना सप्तमं गुच्छकमां छपायेल श्रीजम्भूमुनिविरचित
 जिनशतक छे. जे काव्यनां समस्त (१००) पद्यो स्रग्धरा जेवा विशाण वृत्तमां रयायां छे जे
 पलु जेनी विशेषता सूयवे छे.

ઉદાહરણ તરીકે, એ કાવ્યનું નીચે મુજબનું દશમું પદ અત્ર આપવામાં આવે છે:—

“વાના વૈનતેયશ્રિયમંહિતવૃષોન્કર્ષમોષિપ્રતાપાઃ

કામં કૌમોદકીનાશરણશરણદા નીરંજોદારરાગાઃ ।

સઘઃ પ્રંચુમ્નયુક્તાઃ સદસિકૃતમુદ્રો યત્ક્રમાશ્ચક્રિણો વા

મ્નાજન્તે મ્નાજિતાશાઃ સુખમખિલમસૌ શ્રીજિનો વો વિધેયાત્ ॥”

શુકલપક્ષી એટલે શું ?—

જે જીવને નિર્વાણ-નગરે પહોંચવામાં વધારેમાં વધારે અર્ધપુદ્ગલ-પરાવર્ત જેટલાજ કાલ સુધી વિલંબ ખમવો પડે તેમ હોય, તે જીવ ‘શુકલપક્ષી’ કહેવાય છે; જ્યારે એથી વધારે કાળ પર્યંત જેને સંસારમાં રખડંપટ્ટી કરવાની બાકી હોય, તે ‘કૃષ્ણપક્ષી’ કહેવાય છે. આ વાત લક્ષ્યમાં આવે તેટલા માટે જૈન શાસ્ત્રમાં કાલના વિભાગને આશ્રીને વાપરેલી પુદ્ગલ-પરાવર્ત નામની પરિભાષા પરત્વે વિચાર કરીએ.

પુદ્ગલપરાવર્ત એ જૈનશાસ્ત્રનો ધણા મોટા કાલના વિભાગને દર્શાવનારો પારિમાણિક શબ્દ છે. કરોડો વર્ષ જેટલો સમય પણ આ કાલ-વિભાગની આગળ કંઈ હિસાબમાં નથી. આ પુદ્ગલ-પરાવર્તના (૧) દ્રવ્ય-પુદ્ગલ-પરાવર્ત, (૨) ક્ષેત્ર-પુદ્ગલ-પરાવર્ત, (૩) કાલ-પુદ્ગલ-પરાવર્ત અને (૪) ભાવ-પુદ્ગલ-પરાવર્ત એમ ચાર પ્રકારો છે. તેમાં પણ વળી આ દરેક પ્રકારના પરાવર્તના બાદર અને સૂક્ષ્મ એમ બન્ને અવાન્તર ભેદો છે. આ દરેકનું સ્વરૂપ તો અત્ર વિચારવું પ્રાસંગિક નહિ ગણાય, વાસ્તે અહિં તો આ બધા પ્રકારાન્તરોમાંથી ફક્ત સૂક્ષ્મ-ક્ષેત્ર-પુદ્ગલ-પરાવર્તનું સ્વરૂપ વિચારી લઈએ, કેમકે પ્રસ્તુતમાં તેનુંજ કામ છે.

જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે આકાશના લોકાકાશ અને અલોકાકાશ એમ બે વિભાગો કલ્પવામાં આવ્યા છે અને તેમાં વળી લોકાકાશના અસંખ્ય પ્રદેશો માનવામાં આવ્યા છે. આ દરેક પ્રદેશને મરણ દ્વારા સ્પર્શવામાં જેટલો સમય વ્યતીત થાય, તે સંપૂર્ણ સમયને ‘બાદર-ક્ષેત્ર-પુદ્ગલ-પરાવર્ત’ કહેવામાં આવે છે. આ સર્વ પ્રદેશોને ક્રમસર અર્થાત્ એક પછી એક જમ તે ગોઠવાયેલા છે તેમ તેને મરણથી સ્પર્શવામાં જેટલો કાલ જાય તે બધો વખત ‘સૂક્ષ્મ-ક્ષેત્ર-પુદ્ગલ-પરાવર્ત’ કહેવાય છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો ધારો કે કાંઈ એક જીવનું એક અમુક આકાશ-પ્રદેશમાં મરણ થયું. ત્યાર પછી ગમે ત્યારે (ત્યાર પછી તરતજ અથવા અમુક કાલ વીત્યા બાદ, કેમકે ફરીથી તેનું મરણ તે પ્રદેશના અનન્તરવર્તી પ્રદેશમાં થવુંજ જોઈએ એવો કંઈ નિયમ નથી) પણ તે જીવનું અનન્તર પ્રદેશમાં મરણ થાય (વચ્ચેના વખતમાં કોઈ અન્ય પ્રદેશ કે પ્રદેશોમાં મરણ થાય તો તે પ્રદેશ કે પ્રદેશોની આમાં ગણતરી કરવાની નથી, કેમકે તે ક્રમથી સ્પર્શાયેલ નથી), ત્યાર પછી વળી તેવીજ રીતે જ્યારે પાછું આ દ્વિતીય પ્રદેશના અનન્તર પ્રદેશમાં મરણ થાય, એવી રીતે એક પછી એક ક્રમ-

૧ વૈ-નિચ્ચેન નતે પ્રાણિનિ અદશ્રિયં-શુભાવહવિધિસમ્વત્તિમ્, પક્ષે વૈનતેયો-ગરુડઃ । ૨ અહિતો-વિરુદ્ધો યો વૃષો-ધર્મઃ, પક્ષે વૃષઃ-અરિષ્ટાંશુરઃ । ૩ કૌ-ભૂમૌ મોદસ્ય કીનાશો-નાશકો યો રણસ્તત્ર શરણદાઃ, પક્ષે કૌમોદકી ગદા તસ્યા હનાઃ-પ્રમવોડશરણશરણદાઃ । ૪ નીરજેશ્વિવોદારી રાગો યેષુ, પક્ષે નીરજઃ-શૈલઃ । ૫ પ્રકૃષ્ટં યુત્તં-તેજઃ, પક્ષે પ્રચુમ્નો-વાસુદેવપુત્રઃ । ૬ સદસિ-સમાયામ્, પક્ષે સંશ્વાસાવસિઃ-જ્વલ્લો નન્દકસ્તેન કૃતા મુદ્ યેવામ્ । ૭ ક્રમાઃ-પાદા વાસુદેવા इव ।

सर आवता जता समस्त लोकाकाशना प्रदेशीमां कभशः भरणु थाय अने तेम थवाभां जटलो समय पसार थध अय तेटलो यधो समय 'सुक्ष्म-क्षेत्र-पुद्गल-परावर्त'ना नामथी ओगण्णाय छे. आ काल अनन्त कास कहेवाय छे. आनाथी अउधो समय क जने अर्ध-पुद्गल-परावर्त कास कहेवाभां आवे छे, ते पणु अनन्त कास छे.

* * * * *
भगवद्वचनश्रद्धानात् कामितप्राप्तिर्भवतीत्याह—

संसारकाननपरिभ्रमणश्रमेण

क्लान्ताः कदापि दधते वचनं कृतं ते ।

ते नाम कामितपदे जिन ! देहभाज-

स्त्रासं विहाय भवतः स्मरणाद् व्रजन्ति ॥ ४० ॥

टीका

हे जिन ! देहभाजः—प्राणिनः कदापि ते वचनं कृतं—सत्पदं धरन्ति । ते नामेति कोमलामन्त्रणे, कामितपदे—वाञ्छितस्थाने व्रजन्ति—गच्छन्ति । किंविशिष्टास्ते ? संसारकाननपरिभ्रमणश्रमेण क्लान्ताः—क्रेदं(शं) प्राप्ताः । किं कृत्वा ? त्रासम्—आकस्मिकं भयं विहाय । कस्मात् ? भवतः स्मरणात् । ईप्सितपदप्राप्तौ भवत्स्मरणमेव हेतुरित्यर्थः ॥ ४० ॥

अन्वयः

(हे) जिन ! (ये) देह-भाजः कदापि ते वचनं कृतं दधते, ते संसार-कानन-परिभ्रमण-श्रमेण क्लान्ताः भवतः स्मरणात् त्रासं विहाय कामित-पदे नाम व्रजन्ति ।

शब्दार्थ

संसार=संसार, भव.

कानन=अरण्य, जंगल.

परिभ्रमण=२५३५५टी, भ्रमण.

श्रम=थाक.

संसारकाननपरिभ्रमणश्रमेण=संसाररूपी वनभांती २५३५५टीना थाकथी.

क्लान्ताः (मू० क्लान्त)=भेद पाभेला, भिन्न थयेला.

कदापि=कैधक वार.

दधते (धा० धा)=धारणु करे छे.

कृतं (मू० कृत)=आयरणु करेला.

ते (मू० युष्मद्)=तारा.

ते (मू० यद्)=तेओ.

नाम=नञ्जी.

कामित (धा० कम्)=वाञ्छित.

पद=स्थान.

कामितपदे=वाञ्छित स्थानभां.

जिन ! (मू० जिन)=हे तीर्थकर !

देहभाजः (मू० देहभाज)=प्राणीओ.

त्रासं (मू० त्रास)=भयने.

विहाय (धा० हा)=त्यज् छे.

भवतः (मू० भवत्)=आपनां.

स्मरणात् (मू० स्मरण)=स्मरणुथी.

व्रजन्ति (धा० व्रज्)=गम्य छे.

श्लोकार्थ

भगवत्स्मरणुथी छुट् स्थाननी प्राप्ति— ।

“ हे वीतराग ! (जे ज्यो) कैधक वार (पणु) तारा वचनने क्रियासहित धारणु करे छे (अर्थात् तदनुसार वर्तन करे छे), ते संसाररूपी वनभांता परिभ्रमणुना श्रमथी भिन्न थयेला

(શ્રવે) તારા સ્મરણથી ત્રાસ-રહિત થઈને ઇચ્છિત સ્થાનમાં (નર્વાણુ-નગરમાં) પચેપર જાય છે.”—૪૦

* * * * *

મગવદ્રૂપં દૃષ્ટ્વા સુરૂપા અપિ સ્વરૂપમદં મુશ્ચન્તીત્યાહ—

સર્વેન્દ્રિયૈઃ પટુતરં ચતુરસ્રશોભં

ત્વાં સત્પ્રશસ્યમિહ દૃશ્યતરં પ્રદૃશ્ય ।

તેઽપિ ત્યજન્તિ નિજરૂપમદં વિમો ! યે

મર્ત્યા ભવન્તિ મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ ॥ ૪૧ ॥

ટીકા

હે વિમો ! યે મર્ત્યા મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ—કામદેવસદૃશરૂપા ભવન્તિ, તેઽપિ ત્વાં પ્રદૃશ્ય—દૃષ્ટ્વા નિજરૂપમદં ત્યજન્તિ । કિંભૂતં ત્વાં ? સર્વેન્દ્રિયૈઃ પટુતરં—સ્પષ્ટતરમ્, ચતુરસ્રશોભં—સમચતુરસ્રસંસ્થાનરાજિનમ્, પુનઃ સદ્ધિઃ—સજ્જનૈઃ (પ્રશસ્યઃ—) પ્રશંસાર્હઃ સત્પ્રશસ્યસ્તમ્, ઇહ—અસ્મિન્ લોકે દૃશ્યતરં, દર્શનાયાર્હો દૃશ્યઃ, અતિશયેન દૃશ્યો દૃશ્યતરસ્તમ્ ॥ ૪૧ ॥

અન્વયઃ

(હે) વિમો ! યે મર્ત્યાઃ મકર-ધ્વજ-તુલ્ય-રૂપાઃ ભવન્તિ, તે અપિ સર્વ-ઇન્દ્રિયૈઃ પટુ-તરં, ચતુરસ્ર-શોભં, સત્-પ્રશસ્યં ઇહ દૃશ્ય-તરં ત્વાં પ્રદૃશ્ય- નિજ-રૂપઃમદં ત્યજન્તિ ।

શીબ્દાર્થ

સર્વ=સમસ્ત.

ઇન્દ્રિય=ઇન્દ્રિય.

સર્વેન્દ્રિયૈઃ=સમસ્ત ઇન્દ્રિયો વડે.

પટુતરં (મૂં પટુતર)=મતોહર.

ચતુરસ્ર=(સમ-)ચતુરસ્ર (સંસ્થાન).

શોભા=શોભા.

ચતુરસ્રશોભં=(સમ-)ચતુરસ્ર વડે શોભતો.

ત્વાં (મૂં યુષ્મદ)=તને.

સત્=સજ્જન, સાધુ.

પ્રશસ્ય=પ્રશંસા કરવા લાયક.

સત્પ્રશસ્યં=સજ્જનોને પ્રશંસા કરવા લાયક.

ઇહ=આ દુનિયામાં.

દૃશ્યતરં (મૂં દૃશ્યતર)=અત્યન્ત દર્શનીય, અતિશય દેખવા લાયક.

તે (મૂં તદ)=તેઓ.

અપિ=પણ.

પ્રદૃશ્ય (ધાં દૃશ)=જોઈને.

ત્યજન્તિ (ધાં ત્યજ)=ત્યાજ દે છે.

નિજ=પોતાના.

રૂપ=સ્વરૂપ.

મદ=અભિમાન.

નિજરૂપમદં=પોતાના રૂપના મદને.

વિમો ! (મૂં વિમુ)=હે નાથ !

યે (મૂં યદ)=જેઓ.

મર્ત્યાઃ (મૂં મર્ત્ય)=પ્રાણીઓ.

ભવન્તિ (ધાં ભૂ)=હોય છે.

મકર=મગર.

ધ્વજ=ધ્વજ.

મકરધ્વજ=મગર છે જેની ધ્વજમાં તે, કામદેવ.

તુલ્ય=સમાન.

મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ=કામદેવના સમાન રૂપ છે જેમનું એવા.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુનુ અલૌકિક રૂપ—

“ હે નાથ ! જ પ્રાણીઓ કામદેવના સમાન રૂપવાળા હોય છે, તેઓ પણ સમસ્ત ઇન્દ્રિયો વડે મનોહર, (સમ—) ચતુરસ્ર (સંસ્થાન) વડે શોભતા, સજ્જનોને પ્રશંસા કરવા લાયક તેમજ વળી આ લોકને વિષે અતિશય દર્શનીય એવા તને જોઈને પોતાના રૂપનો અભિમાન સજી દે છે. (અર્થાત્ તારે રૂપ અનુપમ છે).”—૪૧

સ્પષ્ટીકરણ

સંસ્થાન-વિચાર—

‘સંસ્થાન’ એટલે અવયવોની રચના પૂર્વકની શરીરની આકૃતિ. આ સંસ્થાનના જૈન શાસ્ત્રમાં છ ભેદો પાડવામાં આવ્યા છે:—(૧) સમચતુરસ્ર, (૨) ન્યગ્રોધપરિમણ્ડલ, (૩) સાદિ, (૪) કુખ્જ, (૫) વામન અને (૬) હુણ્ડ.

(૧) સમચતુરસ્ર સંસ્થાન એ સર્વોત્તમ છે. ‘સમ’ એટલે જતું જટલું માપ હોવું જોઈએ તેટલું; ‘અસ્ર’ એટલે ચાર દિશાઓથી ઉપલક્ષિત શરીરનાં અવયવો. આ સંસ્થાનમાં સર્વ અવયવોનું માપ જટલું જોઈએ એટલુંજ હોય છે.

(૨) ન્યગ્રોધ-પરિમણ્ડલ સંસ્થાન એ એના નામ પ્રમાણે વડના જવા પરિમણ્ડલવાળુ છે. અર્થાત્ જમ વડનું ઝાડ ઉપરના ભાગમાં પરિપૂર્ણ અવયવવાળું હોય છે, પરંતુ તેનો નીચલો ભાગ તેવો નથી, તેવી રીતે આ સંસ્થાનવાળાનો નાભિથી ઉપરનો ભાગ ખડુ વિસ્તારવાળો યાને સુંદર હોય છે જ્યારે નીચલો ભાગ ઓછાવત્તા પ્રમાણવાળો હોય છે.

(૩) સાદિ શબ્દમાંના ‘ આદિ ’ શબ્દથી નાભિની નીચેનો ઉત્સેધના નામથી ઓળખાતો દેહનો એક ભાગ સમજવો. જમ ઉપર્યુકત સંસ્થાનનો ઉપરનો ભાગ શુભ છે, તેમ આ સંસ્થાનનો નીચેનો ભાગ શુભ છે.

(૪) કુખ્જ સંસ્થાનવાળાનાં મસ્તક, ડોક, હાથ અને પગનું પ્રમાણુ યથોચિત હોતું નથી, પરંતુ તેનાં બાકી બધાં અવયવોનું પ્રમાણુ ધરાબર હોય છે.

(૫) વામન સંસ્થાન આનાથી ઉલટું છે. અર્થાત્ એ સંસ્થાનવાળા પ્રાણીના મસ્તક ઇત્યાદિ ધરાબર પ્રમાણુવાળા હોય છે, જ્યારે બાકીનાં અવયવોનું પ્રમાણુ યથોચિત હોતું નથી.

૧ સરખાવો—“ છઠ્ઠિઠ્ઠે સંઠાણે પળ્લત્તે, તંજહા—(૧) સમચરસ્રે, (૨) જમ્મોહપરિમણ્ડલે, (૩) સાતી, (૪) હુજ્જે, (૫) વામણે, (૬) હુંડે.”—સ્થાનાંગે, સૂ. ૪૧૫.

૨ પંચસંમહની વૃત્તિમાં સૂચવ્યા મુજબ કેટલાકો આને ‘સાયિ’ના નામથી ઓળખાવે છે અને ‘સાયિ’નો અર્થ શાદમલી વૃક્ષ કરે છે. આ વૃક્ષ મૂળમાં ગોળ અને પુષ્ટ હોય છે, જ્યારે તેનો ઉપરનો ભાગ તેમજ તેની શાખા-પ્રશાખા તેમ નથી.

૩ કેટલાકો વામન સંસ્થાનને ‘કુખ્જ’ અને કુખ્જ સંસ્થાનને ‘વામન’ કહે છે, કેમકે તેઓ તેનાં વિપરીત લક્ષણો આપે છે.

(૬) હુણ્ડ સંસ્થાન એ સૌથી ખરાબ સંસ્થાન છે. એમાં તો એક પણ અવયવના પ્રમાણનો ' ઢંગ પડો ' હોતો નથી. કશું પણ છે કે—

“ તુલ્લં ૧ વિત્થરબહુલં ૨ ઉસ્સેહવહુલં ચ ૩ મહ્મકોટ્ટં ૪ ચ ।
હેટ્ટિલ્લકાયમહ્મં ૫ સમ્વત્થાસંઠીયં હુંડં ૬ ॥ ”

પ્રભુનું અનુપમ સૌન્દર્ય—

વીર પ્રભુના શરીરની સુંદરતા અવર્ણનીય છે; ઠમકે દરેક તીર્થકરનાં સંહનન, રૂપ, સંસ્થાન, વર્ણ (દેહની છાયા), ગતિ (ચાલ), સત્ત્વ, સાર અને ઉચ્છ્વાસ એ અસાધારણ હોય છે, તે વાત તેમને પણ લાગૂ પડે છે. તેમના રૂપના સંબંધમાં તો શ્રીમાન્ ભદ્રબાહુસ્વામી સ્વયં કહે છે કે—

“ ગેળહર-આહાર-અણુત્તરા (ચ) જાવ ઘણ-ચક્રિક-વાસુ-બલા ।
મળ્ડલિયા તા હીણા છટ્ટાણગયા ભવે સેસા ॥ ”

—આવશ્યક-નિર્ચુકિત, ગા. ૦ ૫૭૦ —

અર્થાત્ તીર્થકરના રૂપ કરતાં ગણધરનું રૂપ અનંતગણું ઉતરતું છે. તેમાં વળી ગણધરના રૂપ કરતાં આહારક શરીરધારીનું રૂપ અનંતગણું હીન છે. એવી રીતે તેના કરતાં અનુત્તરવાસી દેવોનું, તેના કરતાં આરમા દેવલોકવાસી દેવોનું એમ કરતાં કરતાં જ્યૌતિષ્ક દેવોનું, આ દેવોથી વ્યન્તરોનું, વ્યન્તરોથી ચક્રવર્તીનું, તેના કરતાં વાસુદેવનું, તેનાથી અણરામનું અને તેનાથી મણ્ડલિક રાજ્યોનું રૂપ ઉતરતું છે.

પ્રભુનું રૂપ અલૌકિક છે એ સંબંધમાં ઉપાધ્યાય વિનયવિજયજી પણ વીર પ્રભુની સાથે વાદ કરવાને આવેલા ગૌતમસ્વામીના મુખમાંથી નીચે મુજબના ઉદ્ગારો કઢાવે છે:—

“ ચન્દ્રઃ કિં ? સ ન, યત્ કલ્પકલિતઃ, સૂર્યોઽપિ નો તીવ્રરુઢ
મેરુઃ કિં ? ન સ, યન્નિતાન્તકઠિનો વિષ્ણુર્ને યત્ સોઽસિતઃ ।

બ્રહ્મા કિં ? ન જરાનુરઃ સ ચ જરામીરુર્ને યત્ સોઽતનુ-
ર્હાતં દોષધિવર્જિતાશ્ચિલગુણાકીર્ણાન્તિમસ્તીર્થકૃત્ ॥ ”

—સુબોધિકા (૬૦ ૬)

૧ સંસ્કૃત છાયા—

તુલ્યં ૧ વિસ્તારબહુલં ૨ ઉસ્સેહવહુલં ૩ ચ મહ્મકોટ્ટં ૪ ચ ।

અધસ્તનકાયમહ્મં ૫ સર્વત્રાસંસ્થિતં હુણ્ડમ્ ૬ ॥

૨ સંહનન એટલે શરીરનો આધો. આ સંહનનના પણ સંસ્થાનની પેઠે છ પ્રકારો છે. તેમાં વજ્ર-કૃષ્ણ-નારાય સંહનન સર્વોત્તમ છે.

૩-સરખાવો અમુવશ્યક-નિર્ચુકિતની ૫૭૧મી નીચે મુજબની ગાથા—

“ સંઘયણ-રૂઢ-સંઠાણ-વળ્ણ-ગહ-સત્ત-સાર-ઉસ્સાસા ।

એમાણ્ણુત્તરાઈં હવતિ નામોદણ તસ્સ ॥ ”

[સંહનન-રૂપ-સંસ્થાન-વર્ણ-ગતિ-સત્ત-સારોચ્છ્વાસાઃ ।

એવમાદીન્યજુલરાણિ ભવન્તિ નામોદયાત્ તસ્ય ॥]

૪ સંસ્કૃત છાયા—

ગણખરાહારકાનુત્તરાઃ (ચ) યાવત્ વ્યન્તર(?)ચક્રિકાસુ(દેવ)બલ(દેવાઃ) ।

વજ્રક્રિકસ્તાવદ્ હીનાઃ ઘટસ્થાનમ્મતા ભવન્તિ શ્લેષાઃ ॥

અર્થાત્ શું આ ચન્દ્ર છે ? ના એમ તો નહિ, કેમકે તે તો કલંકી છે. આ સૂર્ય પણ નથી, કારણકે તેનું તેજ અસહ્ય છે. ત્યારે શું આ મેરુ છે ? એમ પણ નથી, કેમકે તે તો અત્યંત કઠિન છે. વળી આ વિષ્ણુ પણ નથી, કેમકે તે તો સ્યામ(વર્ણી) છે. ત્યારે શું આ ધ્રુવા છે ? નહિ, તેમ નથી, કેમકે આ કંઈ વૃદ્ધ નથી તેમજ આ અનંગ (કામદેવ) પણ નથી, કેમકે તે તો દેહ-રહિત છે. ઠીક, હવે મને માલુમ પડ્યું કે આ તો સર્વ દોષોથી મુક્ત અને સમસ્ત ગુણોથી યુક્ત અન્તિમ તીર્થકર (મહાવીર) છે.

* * * * *

નિર્બન્ધનં જિનં ધ્યાયન્તો નિર્બન્ધના ભવન્તીત્યાહ—

છિત્ત્વા દૃઢાનિ જિન ! કર્મનિબન્ધનાનિ

સિદ્ધસ્ત્વમાપિથ ચ સિદ્ધપદં પ્રસિદ્ધમ્ ।

एवं तवानुकरणं दधते तकेऽपि

सद्यः स्वयं विगतबन्धभया भवन्ति ॥ ४२ ॥

टीका

हे जिन ! त्वं दृढानि कर्मनिबन्धनानि छित्त्वा (सिद्धः) प्रसिद्धं सिद्धपदं-मोक्षपद-मापिथ-प्राप्तवान् (च) । एवम्-अमुना प्रकारेण ये तवानुकरणं-त्वद्रूपसमाचरणं दधते-धरन्ति ते एव तके, स्वार्थेऽकप्रत्ययः, तकेऽपि जनाः सद्यः-तत्कालं स्वयं-स्वतो विगतबन्धभया-बन्धनभयरहिता भवन्ति ॥ ४२ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! ત્વં દૃઢાનિ કર્મન-નિવન્ધનાનિ છિત્ત્વા સિદ્ધઃ (જાતઃ) પ્રસિદ્ધં સિદ્ધ-પદં ચ આપિથ; एवं (ये) तव अनुकरणं दधते, तके अपि सद्यः स्वयं विगत-बन्ध-भयाः भवन्ति ।

શબ્દાર્થ

છિત્ત્વા (ધાં છિદ્)=કાપીને.
 દૃઢાનિ (મૂં દૃઢ)=મજબૂત.
 જિન ! (મૂં જિન)=હે તીર્થકર !
 કર્મન=કર્મ.
 નિબન્ધન=કારણ.
 કર્મનિબન્ધનાનિ=કર્મનાં કારણો.
 સિદ્ધઃ (મૂં સિદ્ધ)=મુક્ત.
 સ્વં (મૂં યુષ્મદ્)=તું.
 આપિથ (ધાં આપ્)=પ્રાપ્ત કરતો હવે.
 ચ=અને.
 સિદ્ધ=મોક્ષે ગયેલા.
 પદ=સ્થાન.
 સિદ્ધપદં=મોક્ષે ગયેલાના સ્થાનને.
 પ્રસિદ્ધં (મૂં પ્રસિદ્ધ)=પ્રસિદ્ધ.
 एवं=એવી રીતે.

તવ (મૂં યુષ્મદ્)=તારા.
 અનુકરણં (મૂં અનુકરણ)=અનુકરણુ, સમાન આચરણુ.
 દધતે (ધાં ધા)=ધારણુ કરે છે.
 તકે (મૂં તકદ્)=તેઓ.
 અપિ=પણ.
 સદ્યઃ=તરતજ.
 સ્વયં=પોતાની મેળે.
 વિગત (ધાં ગમ્)=વિશેષે કરીને ગયેલો.
 બન્ધ=બન્ધન.
 ભય=શીક.
 વિગતવન્ધભયાઃ=વિશેષે કરીને જતો રહ્યો છે બન્ધ-નનો ભય જતો એવા.
 ભવન્તિ (ધાં ભૂં)=થાય છે.

શ્લોકાર્થ

“હે જિન ! કર્મનાં મળ્યૂત બન્ધનોને છેદીને તું સિદ્ધ થયો અને વળી પ્રસિદ્ધ એવા મુકિત-પદને (પણ) પામ્યો. આવી રીતે જ્યો તારૂં અનુકરણ કરે છે, તેઓ પણ પોતાની ભેળે સત્વર બન્ધનના ભયથી રહિત બને છે.”—૪૨

* * * * *

ભગવત્સ્તોત્રાધ્યયનાત્ સર્વોપદ્રવનાશો ભવતીત્યાહ—

ન વ્યાધિરાધિરતુલોઽપિ ન મારિરારં

નો વિઙ્વરોઽશુભતરો ન દરો જ્વરોઽપિ ।

વ્યાલોઽનલોઽપિ ન હિ તસ્ય કરોતિ કષ્ટં

યસ્તાવકં સ્તવામિમં મતિમાનધીતે ॥ ૪૩ ॥

ટીકા

હે જિન ! યો મતિમાન્ इમં તાવકં સ્તવમધીતે, તસ્ય મતિમતો વ્યાધિરાધિશ્ચ કષ્ટં ન કરોતિ । “વ્યાધિઃ શરીરજા પીડા, સ્યાદાધિર્માનસી વ્યથા” ઇતિ વિવેકઃ । કિંવિશિષ્ટો વ્યાધિસ્ત-થાઽઽધિઃ ? અતુલો—મહત્તરઃ । ચ-પુનર્મારિઃ—મરકોપદ્રવઃ, પુનઃ આરમ્—અરીણાં સમૂહ આરં કષ્ટં ન કરોતિ । અપિ પુનર્વ્યાલો—દુષ્ટગજઃ સર્પો વાઽનલો—વહ્નિસ્તસ્ય કષ્ટં ન કરોતિ ॥ ૪૩ ॥

અન્વયઃ

(હે સ્વામિન્ !) યઃ મતિમાન્ इમં તાવકં સ્તવં અધીતે, તસ્ય અ-તુલઃ અપિ વ્યાધિઃ આધિઃ કષ્ટં ન હિ કરોતિ, ન મારિઃ, આરં, નો વિઙ્વરઃ અશુભ-તરઃ દરઃ જ્વરઃ અપિ ન, વ્યાલઃ અનલઃ અપિ ન (કષ્ટં કરોતિ) ।

શબ્દાર્થ

ન=નહિ.

વ્યાધિઃ=(મૂ० વ્યાધિ) રોગ, શારીરિક પીડા.

આધિઃ=(મૂ० આધિ) માનસિક પીડા.

અતુલઃ (મૂ० અતુલ)=અસાધારણ.

અપિ=પણ.

મારિઃ (મૂ० મારિ)=મરકી.

આરં (મૂ० આર)=શત્રુઓનો સમુદાય.

નો=નહિ.

વિઙ્વરઃ (મૂ० વિઙ્વર)=રાજ્ય-શત્રુનો ઉપદ્રવ.

અશુભતરઃ (મૂ० અશુભતર)=અતિશય ખરાબ.

દરઃ (મૂ० દર)=ભય.

જ્વરઃ (મૂ० જ્વર)=તાવ.

વ્યાલઃ (મૂ० વ્યાલ)=(૧) દુષ્ટ હાથી; (૨) સર્પ.

અનલઃ (મૂ० અનલ)=અગ્નિ.

હિ=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.

કરોતિ (ધા० કૃ)=કરે છે.

કષ્ટં (મૂ० કષ્ટ)=દુઃખ.

યઃ (મૂ० યદ્)=જે.

તાવકં (મૂ० તાવક)=તારા સંબંધી.

સ્તવં (મૂ० સ્તવ)=સ્તુતિને.

इમં (મૂ० इदम्)=આ.

મતિમાન્ (મૂ० મતિમત્)=બુદ્ધિશાળી.

અધીતે (ધા० ઇ)=ભણે છે.

श्लोकार्थ

भगवत्-स्तोत्रना पठन्ती सर्व उपद्रवे नो नाश—

“ (हे नाथ !) न् बुद्धिशाणी (मनुष्य) आ तारा स्तोत्रने लक्ष्णे छे, तेने असाधारण् व्याधि, आधि, भरण्, शत्रुनो समुदाय, राज्ञ-शत्रुनो उपद्रव, अत्यंत अशुभ लय के नवर, (इष्ट कुंजर अथवा) सर्प के अग्नि अभांथी कोश पण् दुःख देना (समर्थ) नथी।”—४३

* * * * *
भगवत्स्तवो मौक्तिकहारः कण्ठे धार्य इत्याह—

त्वत्स्तोत्रमौक्तिकलतां सुगुणां सुवर्णां

त्वन्नामधामसहितां रहितां च दोषैः ।

कण्ठे य ईश ! कुरुते धृतधर्मवृद्धि-

स्तं मानतुङ्गमवशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

टीका

हे ईश !—हे स्वामिन् ! यः पुमान् त्वत्स्तोत्रमौक्तिकलतां कण्ठे कुरुते—कण्ठे दधाति । तव स्तोत्रं त्वत्स्तोत्रं तदेव मौक्तिकलता ताम् । किंविशिष्टां मौक्तिकलतां ? शोभना गुणा-औदार्य-माधुर्यादयो यस्याः सा तां सुगुणां सुदवरकां तां च । पुनः कीदृशीं ? शोभना वर्णा-अक्षराणि नेतिनि (सितादीनि) च यस्याः सा तां सुवर्णां-मनोज्ञाक्षरां, शोभनवर्णां च । पुनस्त्वन्नामधाम-सहिताम् । अन्याऽपि मौक्तिकलता धामसहिता-तेजोयुक्ता भवति । च-पुनर्दोषैः-दूषणै रहितां, एता-दृशीं यः कण्ठे कुरुते । किंविशिष्टो यः ? धृता धर्मस्य वृद्धिः-वर्धनं येन स धृतधर्मवृद्धिः, धर्मवर्धन इति कर्तृनामगर्भितं विशेषणम् । तं पुरुषं लक्ष्मीः समुपैति-समागत्य वृणुते । किंविशिष्टं तं ? 'मानतुङ्गं' मानेन-स्वाभिमानेन तुङ्गम्-उच्चं, अप्राप्तपराभवत्वादखण्डिताभिमानमित्यर्थः । मानतुङ्ग इति भक्तामरस्तोत्रकारकस्य नामगर्भितं विशेषणम् ॥ ४४ ॥

अन्वयः

(हे) ईश ! यः धृत-धर्म-वृद्धिः सु-गुणां, सु-वर्णां, त्वद्-नामन्-धामन्-सहितां, दोषैः च रहितां त्वत्-स्तोत्र-मौक्तिक-लतां कण्ठे कुरुते, तं मान-तुङ्गं अवशा लक्ष्मीः समुपैति ।

श्लोकार्थ

स्तोत्र=स्तवन, स्तुति.

मौक्तिक=भोती.

लता=वेद.

त्वत्स्तोत्रमौक्तिकलतां=तारा स्तोत्रशी भोतीना
हारने.

सु=सुन्दरतावाचक अन्वय.

गुण=(१) युष्; (२) दोषो.

सुगुणां=सुन्दर छे युष् जेना अथी.

वर्ण=(१) अक्षर;(२) रंग.

सुवर्णां=सुन्दर वर्णवाणा.

नामन्=नाम.

धामन्=तेज.

सहित=युक्त.

त्वन्नामधामसहितां=तारा नामशी तेजथी युक्त.

रहितां (मू० रहिता)=रहित.

दोषैः (मू० दोष)=दोषथी.

१ अशुद्धं स्थलमेतत्, प्रत्यन्ताराभावात् तु कः कर्तुस्तात्पर्यविषयकः शब्द इति न निश्चेतुं शक्यते । 'सितादीनि' इति स्यात् ।

(२)

श्रीभावप्रभसूरिविरचितं
॥ श्रीनेमिभक्तामरम् ॥

नेमिसम्बोधनापरनामकं स्वोपज्ञवृत्तिसमलङ्कृतम्

श्रीसरस्वत्यै नमः । श्रीइष्टदेवतायै नमः । श्रीगुरुभ्यो नमः ।

नत्वा श्रीपार्श्वनाथाय, गुरवे वाणयेऽपि च ।

भक्तामरस्तवान्त्यांङ्घ्रि-समस्थारचनाश्रितम् ॥ १ ॥-अनुष्टुप्

नेमिसम्बोधनं काव्यं, कृतं यन्मयका मुदा ।

तस्य च क्रियते वृत्तिः, श्री'भावप्रभ'सूरिणा ॥ २ ॥-युग्मम्

(अवतरणः)

तत्र प्रथमकाव्ये समुद्रविजयनृपशिवादेवीपुत्रे श्रीनेमिनाथे रचितविवाहसामग्रीशोभिते सपरिवारे विवाहार्थं तोरणसमीपं समागतेऽपि नानाविधपशूनां बृहत्पूत्कारं श्रुत्वा दयां विधाय तान् बन्धनात् प्रमोच्य पश्चाद् गते सति उग्रसेनराजपुत्री राजीमती प्रियवियोगजं दुःखं प्रकटयन्ती सती नेमिनं संबोधयति—

भक्तामर ! त्वदुपसेवन एव राजी-

मत्या ममोत्कमनसो दृढतापनुत् त्वम् ।

पद्माकरो वसुकलो वसुखोऽसुखार्ता-

वालम्बनं भव जले पततां जनानाम् ॥ १ ॥-वसन्ततिलका

टीका

भक्ताः-सेवका अमरा-देवा यस्य स नेमिस्तस्य संबोधने हे भक्तामर ! हे नेमे ! त्वं मम-राजीमत्या आलम्बनम्-आधारो भव-भवतात् । कस्यां सत्यां ? असुखार्ता-त्वद्विरहलक्षणपीडायां सत्यामित्यन्वयः । भक्तामरेति सातिशयसम्बोधनपदत्वेन ये यस्य सेवकास्ते तस्य सेवां कुर्वन्ती-त्यतो देवानां पूज्य(ज ?)कत्वान्मङ्गलशब्दोपन्यासः कृतो ज्ञेयः । अत्र श्लेषपदत्वात् भक्ताय-मल्लक्षणजनाय अमं-विरहलक्षणं रोगं राति-ददातीति हे भक्तामर ! इति रोगोक्तिसम्बोधनमपि । पुनः कथंभूतस्त्वं ? 'दृढतापनुत्' दृढं-कठोरं तापं-विरहलक्षणं नुदति-अपनयतीति दृढतापनुत् । पुनः कथंभूतस्त्वं ? पद्माकरः-लक्ष्मीणां खानिः, लक्ष्मीवानित्यर्थः । अन्यथा विपरीतस्तु निन्धः । यदुक्तं-

“ वासश्चर्म विभूषणं शबशिरो भस्माङ्गरागः सदा
गौरैकः स च लाङ्गले त्वकुशलः सम्पत्तिरेतावती ।
ईशस्येत्यवमत्य याति जलधिं रत्नाकरं जाह्नवी
कष्टं निर्धनिकस्य जीवितमहो दारैरपि त्यज्यते ॥ १ ॥ ”—शार्दूल०

पुनः कथंभूतस्त्वं ? ‘ वसुकलः ’ वसुषु—द्रव्येषु कला यस्य सः, द्रव्योपार्जनकलावानित्यर्थः, अथवा वसुषु—धनरत्नवस्तुषु कला—शुद्धाशुद्धपरीक्षणलक्षणा यस्य सः, अथवा वसुषु—रत्नेषु उपलक्षणत्वात् ज्ञानदर्शनचारित्र्येषु कला—दक्षत्वं यस्य स इति । पुनः कथंभूतस्त्वं ? ‘ वसुखः ’ वसुभिः—तेजोभिरुपलक्षितः खः—सूर्य इव वसुखः—तेजसा सूर्यस्वरूपः । एतेन तेजस्वी प्रतापवानित्यर्थः । एतैर्विशेषणैर्गृहस्थताव्यवहारः सुनिर्वाहकर उक्तः । कथंभूताया मम ? ‘ उत्कमनसः ’ उत्कण्ठितं मनो यस्याः सा उत्कमनास्तस्या उत्कमनसः । कस्मिन् ? त्वदुपसेवने एव—तव सेवामेव । एवकरणं राजीमत्या निजसतीत्वख्यापनार्थम्, सुकलत्रेण गृहस्थावासः प्रशस्यत इत्युक्तम् । यथाशब्दोऽत्र गम्यः । यथा त्वं जले—जडस्वरूपे मार्गे डलयोरैक्यत्वात् पततां—पातं कुर्वतां जनानां आलम्बनं भवसि ज्ञानमार्गदायकत्वात् । अथवा यथा इ इति संबोधने हे जड ! पततां जनानां उपलक्षणत्वात् पतच्छब्दसाहचर्येण पशुशब्दगृहीतत्वात् गौरवदानार्थं संमीलितानां पक्षिणां मयूरादीनां अजादीनां चासुखातीं सत्यां आलम्बनं भवसि । एतेन पशूपरि दयां कृत्वा त्वं पश्चाद् वलितः, परं विरहपीडिताया ममोपरि दया न धृता इति रोपोक्तिः प्रोक्ता ॥

अथात्र श्लेषत्वात् बहवोऽर्थाः सन्ति । ते केचिल्लिख्यन्ते—हे नेमे ! त्वं ममालम्बनं भव । व इति उपमायाम् । क इव ? पद्माकरः—तडाग इव । यथा तडागोऽसुखातीं तृषाक्रान्तायामवस्थायां अथवा उष्णर्तुपीडायां सत्यां जले—जलनिमित्तं पतताम्—आगच्छतां जनानां—मनुष्यादीनां आलम्बनं भवति । कथंभूतः पद्माकरः ? ‘ सुकलः ’ सुष्ठु—शोभनानि कानि—जलानि लाति—गृह्णातीति सुकलः, स्वच्छजलधारक इत्यर्थः । पुनः कथंभूतः पद्माकरः ? व इति वरुणः, वाद्—वरुणात् सुखं यस्य स वसुखः, जलस्वामित्वात्, यो यस्य स्वामी (तस्मात्) तस्य स्वामिनः सुखं भवतीति लोकोक्तेः । अथवा हे नेमे ! त्वं आलम्बनं भव । क इव ? व इत्युपमायां सुकल इव । यथा सुकलः “ अर्थव्ययज्ञः सुकलः ” (का० ३ श्लो० ५१) इति हैमवचनात् । दाता भोक्ता पुरुषः । असुखातीं—दारिद्र्यपीडायां सत्यां पतताम्—आगच्छतां जनानां—याचकादीनां आलम्बनं भवति, दातृत्वात् । कथंभूतः सुकलः ? पद्माकरः—लक्ष्मीवान्, ‘ वसुखः ’ वसुभिः—तेजोभिः खः—सूर्य इव, तेजस्वीत्यर्थः । अथवा हे नेमे ! त्वं आलम्बनं भव । क इव ? सुकल इव । यथा सुष्ठु—शोभनाः कला यस्य स सुकलः—चन्द्रः । असुखातीं सत्यां जलेऽर्थात् अमृतपाने, निमित्तार्थं सप्तमी, अमृतपाननिमित्तं पततां जनानां अर्थात् चकोरपक्षिणां आलम्बनं भवति, तानमृतपानेन पुष्पातीत्यर्थः । कथंभूतः सुकलश्चन्द्रः ? पद्मायाः—शोभाया आकरः पद्माकरः, शोभायुक्तः । पुनः कथंभूतः सुकलश्चन्द्रः ? ‘ वसुखः ’ वो—रुद्रस्तस्य सुखकृत् चन्द्रभूषणत्वात् । अथवा वसुभिः—किरणैरुपलक्षितं खं—निजमण्डलं यस्य स वसुखः । अथवा हे नेमे ! त्वं आलम्बनं भव । क इव ? व इति उपमायाम् । सुखः—सूर्य इव, यथा सुष्ठु—शोभनः खः—सूर्यः सुखः उपरागादिमुक्तः शुभसूर्यः । असुखातीं रात्रौ सञ्जातविरह-

पीडायां सत्यां जले उपलक्षणत्वान्नीराश्रयसमीपे, आधारे सप्तमी, तत्र वसतां पततां जनानां अर्थात् चक्रवाकपक्षिणां आलम्बनं भवति, विरहविनाशकत्वात् । चक्रवाकमिथुनं हि रात्राववश्यमेव विश्लेषं गच्छति, सूर्योद्गमे तु संयोगं प्राप्नोति, तवापीदृशं कर्तुमुचितमिति सूचितम् । दृढतापनुत् एतद्विशेषणं सर्वत्र योज्यमिति । पतत् पक्षी “ पतत्रिपतत्पतङ्गाः ” इति हैमः (का० ४, श्लो० ३८२), “खः सूर्ये” इति हैमानेकाध्यां महीपकोषे च । “ वो वाते वरुणे रुद्रे सान्त्वने ” इत्येकाक्षरनिघण्टौ । खं चन्द्रमण्डलं, यतः “ खं नृपे गगने बिन्दाविन्द्रिये चन्द्रमण्डले ” इत्यादि महीपसत्के । इति प्रथमकाव्यार्थः ॥ १ ॥

अन्वयः

(यथा) जले (डे) (अथवा इ जड !) भक्त-अमर ! (अथवा भक्त-अम-र) ! पततां जनानां अ-सुख-आर्तौ (सत्यां) आलम्बनं (भवसि तथा) दृढ-ताप-नुद्, पद्मा-आकरः, वसु-कलः वसु-खः त्वं त्वत्-उपसेवने एव उत्क-मनसः मम राजीमत्याः आलम्बनं भव ।

अथवा

(हे) भक्त-अमर ! अ-सुख आर्तौ जले पततां जनानां दृढ-ताप-नुद्, सु-क-लः व-सुखः पद्मा-करः व त्वं त्वत्-उपसेवने एव उत्क-मनसः मम राजीमत्याः आलम्बनं भव ।

अथवा

(हे) भक्त-अमर ! इ जड ! अ-सुख-आर्तौ पततां जनानां दृढ-ताप-नुद् वसु-खः, पद्मा-आकरः सुकलः व त्वं त्वत्-उपसेवने एव उत्क-मनसः मम राजीमत्याः आलम्बनं भव ।

अथवा

(हे) भक्त-अमर ! अ-सुख-आर्तौ जले पततां जनानां दृढ-ताप-नुद्, व-सुखः (अथवा वसु-खः), पद्मा-आकरः सुकलः व [अथवा (हे) भक्त-अमर !.....दृढ-ताप-नुद् पद्म-आकरः वसु-कलः, सुखः व] त्वं त्वत्-उपसेवने एव उत्क-मनसः मम राजीमत्याः आलम्बनं भव ।

शब्दार्थ

भक्त=सेवक.
 अमर=धुर.
 अम=शेग.
 रा=आपनुं.
 भक्तामर !=(१) सुरो छे सेवको जेना येवा !; (२) छे लकतने शेग अपेक्षु करनारा ।
 त्वत् (मू० युष्मद्)=द्वितीय पुरुषवाचक सर्वनाम.
 उपसेवन=सेवा.
 त्वदुपसेवने=तारी सेवाभां.
 एव=ए.
 राजीमत्याः (मू० राजीमती)=राजभतीना.
 मम (मू० अस्मद्)=मारा. •
 उत्क=उत्कण्ठित.
 मनस्=चित्त.

उत्कमनसः=उत्कण्ठित छे चित्त जेनुं येवा.
 दृढ=कठोर.
 ताप=(१) ज्वर; (२) दुःख; (३) शोक; (४) गरमी.
 नुद्=प्रेरनुं, हूर करनुं.
 दृढतापनुद्=(१) कठोर तापने हूर करनारा; (२) संशोधनार्थे.
 त्वं (मू० युष्मद्)=तुं.
 पद्मा=(१) लक्ष्मी; (२) शोभा.
 पद्म=पद्म.
 आकर=(१) भाषु; (२) समूह.
 पद्माकरः=(१) लक्ष्मीवी भाषु; (२) शोभातो ल.उ.र;
 (३) कर्मज्ञानो समूह.
 वसु=(१) द्रव्य; (२) रत्न; (३) किरणु, (४) तेज.
 कला=कला.

કલ=મનોહર.

વસુકલઃ—(૧) દ્રવ્ય(ના ઉપાર્જનને) વિષે કળાવાન; (૨) રત્નને વિષે કુશળ; (૩) કિરણો અથવા પ્રકાશ વડે મનોહર.

વ=ઉપમાવાચક અવ્યય.

સુ=શ્રેષ્ઠતાવાચક અવ્યય.

ક=જળ.

લા=અહણ કરવું.

સુકલઃ=(૧) સુંદર જલને ધારણ કરનાર; (૨) પૈસા કેમ ખરચવા તે જાણનાર; (૩) ચન્દ્ર.

સ્વઃ (મૂં સ્વ)=(૧) સૂર્ય; (૨) મણ્ડળ.

વ=(૧) વરુણ; (૨) રૂદ્ર.

સુસ્વ=સુખ.

વસુસ્વઃ=(૧) તેજ વડે સૂર્ય; (૨) કિરણ વડે (ઉપલક્ષિત છે) મણ્ડળ જેવું એવા.

વ-સુસ્વઃ=(૧) વરુણથી સુખ છે જેને એવા; (૨) રૂદ્રને સુખ છે જેથી એવા.

સુસ્વઃ=સુંદર સૂર્ય.

અસુસ્વઃ=દુઃખ.

આર્તિ=પીડા.

અસુસ્વાર્તૈઃ=દુઃખની પીડાને વિષે.

આલમ્બનં (મૂં આલમ્બન)=આધાર.

મવ (ધાં મૂ)=થા.

જલે (મૂં જલ)=(૧) જલને વિષે; (૨) જલ નિમિત્તે.

જડ ! (મૂં જડ)=હે જડ !

દ્વ=સંબોધનાર્થક અવ્યય.

પતતાં (મૂં પતત્)=(૧) પડતા; (૨) આવતા; (૩) પક્ષીઓના.

જનાનાં (મૂં જન)=લોકોના.

શ્લોકાર્થ

વિરહિણી રાજમતીના ઉદ્દગારો—

“ સુરો છે સેવકો જેના એવા (હે દેવાધિદેવ) ! જડ માર્ગને વિષે પડતા (અર્થાત્ ઉન્માર્ગે જનારા) લોકોનો જન્મ તું (તેમનો જ્ઞાન-દાતા તરીકે) આધાર છે, [અથવા હે (મારા જેવા) ભક્ત (જનને વિરહરૂપી) રોગ-દાયક ! હે જડ ! (મારા લગ્ન પ્રસંગે ગૌરવ-દાન આપવાને અર્થે એકન્નિત કરેલા) પક્ષિ-જનોને (તેમનો સંહાર કરવારૂપ તેમને) દુઃખ આવી પડતાં જન્મ તું તેમનો આધાર બન્યો (અર્થાત્ તેમના ઉપર દયા લાવીને તેમને દુઃખ-મુક્ત કર્યો) તેમ જ્યારે મને તારા વિરહરૂપી દુઃખની પીડા થાય છે ત્યારે કઠોર (વિરહરૂપી) અગ્નિને દૂર કરનારો એવો, વળી લક્ષ્મીની પાણરૂપ (અર્થાત્ દ્રવ્યવાન), તથા વળી દ્રવ્ય(ના ઉપાર્જનને) વિષે કળાવાન [અથવા ધન, રત્ન અને વસ્તુ (ની પરીક્ષા) માં કુશળ] એવો તેમજ તેજ વડે સૂર્ય (સમાન અર્થાત્ પ્રતાપી) એવો (એટલે કે ગૃહસ્થના ધર્મોથી અલંકૃત) તું, તારીજ સેવામાં ઉત્કણિત ચિત્તવાળી જ હું (ધારણીની નંદિની) રાજમતી તેનો આધાર થા. ”

અથવા

“ દેવો છે ભક્ત જેના એવા હે (નાથ) ! (તૃપ્તાથી અથવા:શ્રીધમ ઋતુના તાપથી) જ્યારે પીડા થાય છે, ત્યારે જલને માટે આવતા જનોનો જન્મ કઠોર તાપને નષ્ટ કરનારો તથા સ્વચ્છ જલને ધારણ કરનારો તેમજ વરુણ (રૂપી સ્વામી) દ્વારા સુખ છે જેને એવો પદ્માકર આધાર છે, તેમ [અથવા જ્યારે (દારિદ્યરૂપી) પીડા થાય છે, ત્યારે (તારા જેવા ધનિકની સમીપ) આવતા મનુષ્યોનો જન્મ તીવ્ર સંતાપનો સંહાર કરનારો એવો તથા તેજ વડે સૂર્યસમાન (અર્થાત્

તેજસ્વી) તેમજ લક્ષ્મીનો ભંડાર છે જની પાસે એવો દ્રવ્યના વ્યયને જાણનારો (મનુષ્ય) આધાર છે, તેમ] તું, હે જડ ! (સતી હોવાને લીધે) તારીજ સેવામાં ઉત્કણ્ણિત મનવાળી એવી જ હું (સત્યભામાની બેન) રાજમતી તેનો આધાર બન.”

અથવા

“હે સુરેશ્વર ! જમ અત્યંત સંતાપનો નાશ કરનારો એવો, તથા ક્ષિણ વડે (વ્યાપ છે) મણ્ણુજ જનું એવો [અથવા (ભૂષણરૂપ દોવાથી) મહાદેવને સુખકારી એવો] તેમજ શોભાના ભંડારરૂપ ચન્દ્ર અમૃતનું પાન કરવાને માટે (અધીરા બનેલા અને એથી કરીને) દુઃખથી પીડાતા એવા (ચક્રાર) પક્ષિજનોનો આધાર છે તેમ [અથવા જમ (ચક્રવાકના વિરહરૂપી) કઠોર તાપને હરનારો, પદ્મોને (વિકસિત કરનાર હોવાથી તેની) ખાણરૂપ તેમજ કિરણો [અથવા તેજ] વડે મનોહર એવો શુભ (અર્થાત્ત્ર ગ્રહણાદિકથી મુક્ત) સૂર્ય જલાશય પાસે (વસનારા ચક્રવાક) પક્ષિજનોના (યુગલને રાત્રિ આવી પડતાં વિરહરૂપી) દુઃખની પીડા જ્યારે પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તેનો આધાર બને છે, તેમ] (સમ્યગ્દર્શનાદિક) રત્નોની (પ્રાપ્તિમાં) કુશળ એવો તું તારીજ સેવા (કરવામાં) આતુર છે મન જનું એવી હું જ (ઉગ્રસેનની પુત્રી) રાજમતી તેનો આધાર થા.”—૧

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીનેમિનાથ—

આ અવસર્પિણી કાલમાં થઇ ગયેલા ચોવીસ તીર્થકરોમાંના શ્રીનેમિનાથ એ જૈનોના ખાવીસમા તીર્થકર છે. એમને અરિષ્ટ નેમિના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. સૌર્યપુરના સમુદ્રવિજય રાજની રાણી શિવા દેવી ચૌદ સ્વપ્નો વડે સૂચિત એવા આ પુત્ર-રત્નને શ્રાવણ શુક્લ પંચમીએ જન્મ આપવા ભાગ્યશાળી થઇ હતી. નેમિનાથ પ્રભુ ખાટ્યાવસ્થામાંથીજ વૈરાગ્ય રંગથી રંગાયેલા હોવાને લીધે તેઓ લક્ષ-ગાંઠથી અંધાઇ પોતાની સ્વતંત્રતા વેચવા માંગતા હતા નહિ :

એક વખત આ પ્રભુ પોતાના કાકા વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણની આયુધશાળામાં ગઇ ચડ્યા અને ત્યાં તેમણે એવું અપૂર્વ શૌર્ય બતાવ્યું કે શ્રીકૃષ્ણ તેમનાથી ભયભીત થઇ ગયા. તેમને શંકા થઇ કે આ નેમિકુમાર માટે રાજ્ય લઇ લેશે. એટલામાં આકાશ વાણી થઇ કે એઆ તો યોગ્ય વયે દીક્ષા ગ્રહણ કરનાર છે. આ સાંભળીને કૃષ્ણ નિશ્ચિન્ત થયા. પરંતુ અંધુ-સ્નેહને વશ થઇ તેમણે તેમને પરણાવવા વિચાર કર્યો અને તદ્દંગે વિવાહ મનાવવાનું કાર્ય તેમણે પોતાની પત્નીએને સોંપ્યું. તેઓ પોતાના દીયર નેમિનાથને જલ-ક્રીડા કરવા લઇ ગઇ અને ત્યાં તેમને અતિશય ઉપાલંભો આપ્યા. આ સંબંધમાં ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયે કલ્પસૂત્ર ઉપર તેમણે રચેલી સુખોધિકા નામની ટીકામાં નીચે મુજબનું વર્ણન કર્યું છે:—

૧ સરખાવો સરસ્વતીચન્દ્રના નાટકમાં કુસુમના ઉદ્ગારો:—

“ પરણીને પરવશ થઇ રહેવું, પિંજરમાં પૂરાવું, સુખમાં ફરતાં સ્વતન્ત્ર જીવને બંધનમાં બંધાવું.”

નિર્વાહકાતરતયોદ્વહસે ન યત્ ત્વં
કન્યા તદેતદવિચારિતમેવ નેમે ! ।

આતા તવાસ્તિ વિદિતઃ સુતરાં સમર્થો

દ્વાત્રિંશદુન્મિતસહસ્રવધૂર્વિવોદા ॥ ૧ ॥—વસન્તતિલકા

“ (પ્રથમ રૂકિમણીએ કહ્યું કે) નિર્વાહ કરવાની કાયરતાથી જો તું કન્યાનું પાણિ-ગ્રહણ નહિં કરે, તો હે નેમિ (નાથ) ! તે અવિચારી (કાર્ય) છે. (કેમકે) બત્રીસ હજાર વનિતાઓના વર તરીકે પ્રસિદ્ધ એવા તમારા ભાઈ (તમારા બધાનું પોષણ કરવા) સર્વથા સમર્થ છે. ”—૧

ઋષભમુખ્યજિનાઃ કરપીડનં

વિદધિરે દધિરે ચ મહીશતામ્ ।

બુદ્ધજિરે વિષયાંશ્ચ વહૂન્ સુતાન્

સુપુત્રિરે શિવમપ્યથ લેમિરે ॥ ૨ ॥—દ્રુતવિક્ષમ્બિત

ત્વમસિ કિં નુ નવોઽય શિવંગમી

મૃશમરિષ્ટકુમાર ! વિચારય ।

કલય દેવર ! ચારુગૃહસ્થતાં

રચય વન્ધુમનસ્સુ ચ સુસ્થતામ્ ॥ ૩ ॥—દ્રુત૦

“ (ત્યાર બાદ સત્યભામા બોલવા લાગી કે) ઋષભ (સ્વામી) પ્રમુખ તીર્થંકરોએ પાણિ-ગ્રહણ કર્યું, પૃથ્વીના સ્વામીપણાને (અર્થાત્ રાજ્યને) ધારણ કર્યું, અનેક (ભોગ-ઉપ-ભોગના) વિષયો ભોગવ્યા અને વળી તેઓ ધણા પુત્રોના પિતા (પણ) બન્યા અને તેમ છતાં (અંતમાં) તેમણે ભોક્ષ પણ પ્રાપ્ત કર્યો. તો હે અરિષ્ટકુમાર ! શું તું આજે નવો ભોક્ષે જનાર છે ? વાસ્તે તું ખૂબ વિચાર કર. હે દીધેર ! તું મનોહર ગૃહસ્થપણું ધારણ કર અને બન્ધુ (જનો) નાં મનોને સુસ્થ (ચિન્તા રહિત) બનાવ. ”—૨-૩

અથ જગાદ ચ જામ્બુવતી જવાત્

ગૃણુ પુરા હરિવંશવિભૂષણમ્ ।

સ હુનિસુવ્રતતીર્થપતિર્ગૃહી

શિવમગાદિહ જાતસુતોઽપિ હિ ॥૪ ॥—દ્રુત૦

“ (આ પ્રમાણે સત્યભામા બોલી રહી એટલે) ત્યાર બાદ જામ્બુવતી સત્વર બોલી કે હે નેમિ (કુમાર) સાંભળો. પ્રાચીન સમયમાં હરિવંશના ભૂષણરૂપ તે મુનિસુવ્રત તીર્થેશ્વર ગૃહવાસમાં રહેવા છતાં અને પુત્રવાન્ બનવા છતાં (અંતમાં ચારિત્ર ગ્રહણ કરી) ભોક્ષે ગયા. ”—૪

પદ્માવતીતિ સમુવાચ વિના વધૂર્ટી

શોભાં ન કાચન નરસ્ય ભવત્યવશ્યમ્ ।

नो केवलस्य पुरुषस्य करोति कोऽपि

विश्वासमेव विट एव भवेदभार्यः ॥ ५ ॥—वसन्त०

“ (आ पछी) पद्मावती जेम भोत्री डे स्त्री विनाना पुरुषनी अवश्य जर पण शोभा नथी. जेकला पुरुषनो ढोड पणु (मानव) विश्वास करतो नथी, डेमडे पत्नी विनानो पुरुष जरण भने. ”—५

सज्जन्ययात्राशुभमङ्घसार्थ-

पर्वोत्सवा वेश्म विवाहकृत्यम् ।

उद्यानिकापुङ्क्षणपर्वदश

शोभन्त एतानि विनाऽङ्गनां नो ॥ ६ ॥—धन्द्रवज्रा

“ (त्जार भाद भांधारी भोली डे) नवोढा स्त्रीना सारा ज्ञाति-भिन्ना, यात्रा, शुभ संघ, सार्थ, पर्व, महोत्सव, धर, लक्ष्मणुं कार्य, उज्ज्वली, (विवाहमां) पौषतुं तेमज सभा जे अर्ध सुन्दरी विना शोभातुं नथी. ”—६

अज्ञानभाजः किल पक्षिणोऽपि

क्षितौ परिभ्रम्य वसन्ति सायम् ।

नीडे स्वकान्तासहिताः सुखेन

ततोऽपि किं देवर ! मूढदृक् त्वम् ? ॥ ७ ॥—उपजाति

“ (गौरीजे जेमां उभेरे कर्यो डे) परेपर अज्ञानी जेवा पक्षीजे पण भूमि उपर रभुड्या पछी सांजना सुभेथी पोताना भाणामां पोतानी कान्ता साथे रहे छे, तो हे दीयर ! शुं तेनाथी पणु तमे अधिक मूढ दृष्टिवाणा छे ? ”—७

स्नानादिमर्वाङ्गपरिष्क्रियायां

विचक्षणः प्रीतिरसाभिरामः ।

विश्रम्भपात्रं विधुरे सहायः

कोऽन्यो भवेन्नूनमृते प्रियायाः ? ॥ ८ ॥—उप०

“ (आ सांभणीने लक्ष्मणजे कर्णुं डे) प्रियाना सिवाय भीज ढाणु सर्व शरीरना स्नानादिक संस्कारमां यतुर, प्रीति-रस वडं मनोहर तथा विश्वास-भाजन ढोड शडे अने विधुर (अवस्था) मां मददगार भने ? ”—८

विना प्रियां को गृहमागतानां

प्राघूर्णकानां मुनिसत्तमानाम् ।

करोति पूजाप्रतिपत्तिमन्यः

कथं च शोभां लभते मनुष्यः ? ॥ ९ ॥—उप०

“ (त्जार पछी सुसीभाजे कर्णुं डे) धेर आवेशा परेणानी तेमज मुनिवरोनी पूजनी क्रिया प्रिया विना ढाणु करे तेमज (तेवा) मनुष्यने शोभा (पणु) डेम भणे ? ”—९

આ પ્રમાણેના ઉપાલંબો સાંભળી પ્રભુથી રહેવાયું નહિ એટલે તેઓ હરસી પડ્યા. આથી શ્રીકૃષ્ણની સ્ત્રીઓ એમ માની બેઠી કે તેમણે વિવાહ કરવા સંમતિ દર્શાવી છે. આ વાતની શ્રીકૃષ્ણને તેઓએ વધામણી આપી એટલે તેમણે (કુંસના પિતા) ઉગ્રસેનની પુત્રી રાણમતી સાથે તેમની સગાઇ કરી. લક્ષ દિવસ નજીક આવતાં ભારે ઉત્સાહપૂર્વક કૃષ્ણ નેમિનાથને સાથે લઇને છાપન કાટિ યાદવોની જન સહિત ઉગ્રસેન રાજને ત્યાં ગયા.

તોરણે આવતાં નેમિનાથ પ્રભુએ પશુઓનો અતિશય કર્ણ પોકાર સાંભળ્યો. તેનું કારણ પોતે જાણતા હોવા છતાં તે વાતનો ખુલાસો કરવા તેમણે પોતાના રથના સારથિને કહ્યું. તેણે ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે આપના લક્ષ પ્રસંગે ભોજન આપવાને અર્થે અત્ર પશુ-પક્ષીઓને એકત્રિત કરવામાં આવ્યાં છે; આ સાંભળતાંજ દયાના સાગર એવા નેમિનાથે પોતાનો રથ તે પ્રાણીઓની સમીપ લઇ જવાને સારથિને સૂચવ્યું. આ પ્રાણીઓની દયાજનક સ્થિતિ જોઇને તરતજ તેમણે તેમને છોડાવી મૂક્યાં અને પોતાના રથને પાછો પોતાના ગૃહ તરફ વાળવા સારથિને ફરમાવ્યું.

નેમિક્તામરને પાછા વળતાં જોઇને તેમના માત-પિતાએ તથા તેમનાં અન્ય સગા-સંબંધી-ઓએ તેમને ઘણા સમજાવ્યા, પરંતુ તે એકના બે થયા નહિ અને તેમણે ગૃહ તરફ પ્રયાણ કર્યું. આથી રાણમતી અતિશય દાઝણુ વિકાપ કરવા લાગી.

આ પ્રસંગને લક્ષ્યમાં રાખીને કવિરાજ રાણમતીના મુખથી તેમને ઉપાલંબો અપાવે છે. એક પક્ષી એક વિવિધ પ્રકારના ઉપાલંબોની શ્રેણિ આ ૪૪ શ્લોકના કાવ્યમાં છેક ૩૫ શ્લોક પર્યંત દષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

છંદાદિક સંબંધી વિચાર—

આ કાવ્ય શ્રીમાનતુંગસૂરિકૃત ભક્તામર-સ્તોત્રના ચતુર્થ ચરણની પાદ-પૂર્તિરૂપ છે, એથી કરીને આના પ્રત્યેક પદમાં આ સ્તોત્રના પ્રત્યેક પદનું અંતિમ ચરણ દષ્ટિ-ગોચર થાય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ અત્ર તો વિશેષના એ છે કે આ કાવ્યનો પ્રારંભ પણ ઉપર્યુક્ત સ્તોત્રના ' મક્તામર ' એવા પ્રારંભિક પદથી થાય છે.

આ કાવ્ય વસન્તનિલકા છંદમાં રચાયેલું છે અને તેનું લક્ષણ ' ઉક્તા વસન્તતિલકા તમજા જંગમઃ ' એમ આપવામાં આવે છે. આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે એ તગણથી શરૂ થાય છે. આથી આ સંબંધમાં એમ પ્રશ્ન ઉઠાવવામાં આવે છે કે તગણનું ક્ષણ શૂન્ય હોવાથી આ ગણથી કાવ્ય શરૂ કરવું શું યોગ્ય છે ? આના સમાધાનાર્થે નિવેદન કરવાનું કે ભગણ અને ચગણ એ ભૂત્ય (આકર) ગણો છે, જ્યારે જગણ અને તગણ ઉદ્દાસીન છે. તેમાં ઉદ્દાસીન ગણની પક્ષી જે

૧ આ સંબંધમાં જુઓ શ્રીમદ્વિજયકૃત ચતુર્વિંશતિ-જિનાનન્દ-સ્તુતિના પ્રથમ પદનું સ્પષ્ટીકરણ (પૃ. ૪).

૨ સરખાવો—

“ મનો મિત્રે મયૌ મૃગ્યા—વુદાસીનો જતૌ સ્મૃતૌ ।
રસાવરી નોચસંજૌ, દ્વૌ દ્વાવૈતૌ મનોષિભિઃ ॥ ”

ભૃત્યગણુ આવે તો શુભ થાય અને જય મળે.' આ હકીકત તો વસન્તતિલકા છેદને લાગૂ પડે છે, કેમકે તેમાં પ્રથમ તગણુ છે અને ત્યાર પાઠ ભગણુ છે.

એકે આ પ્રમાણે ઉપર્યુક્ત પ્રશ્નનું સમાધાન થઇ જાય છે, છતાં પણ 'મઃ પ્રમુક્ષોમકારકઃ' અર્થાત્ ભ એ અત્યંત ખળભળાટ કરનાર છે, વાસ્તે એ અક્ષરથી કાવ્યને પ્રારંભ કરવો ઉચિત નથી એવો નવીન પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે.

આનો ઉત્તર એ છે કે વર્ણુ-શુદ્ધિની ખાખતમાં સંયોગવાળા ભકારનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે, પરંતુ એકલો ભકાર તો ભગવાનને જણાવનાર હોવાથી તે હાનિકારક નથી.^૧

હવે એ પ્રશ્ન ઉપરિચિત થાય છે કે 'ભક્તામર'માં જ 'મર' એવો અપશબ્દ આવે છે તે ઠીક નથી તેનું શું ? આનું સમાધાન એ છે કે 'આં' એ મન્ત્ર-ખીજ છે અને કાવ્યની આદિમાં તેમજ અન્તમાં તેનો પ્રયોગ કરવાથી કાવ્ય સમાપ્ત થાય છે. વળી 'આં' એ અક્ષર ચક્રેશ્વરી મન્ત્રનું ખીજ છે એવી આમ્નાયિકા પણ છે.

* * * *

પિત્રોર્મુદે સહ મયોપયમં યદીન્દ્ર !

નોરીકરિષ્યસિ તદા તવ કાઽત્ર કીર્તિઃ ? ।

જગ્રાહ યો હિ ગૃહિકર્મ વિધાય વૃત્તં

સ્તોષ્યે કિલાહમપિ તં પ્રથમં જિનેન્દ્રમ્ ॥ ૨ ॥

ટીકા

હે ઇન્દ્ર !—હે સ્વામિન્ ! યદિ—ચેત્ ત્વં ઉપયમં—વિવાહં ન ડરીકરિષ્યસિ । કયા સહ ? મયા સહ । કસ્યૈ ? પિત્રોઃ—માતરપિતૃયોર્મુદે—હર્ષાય । તદાઽત્ર-લોકે તવ કા કીર્તિઃ—કીદૃગ્ યશઃ ? ન કાઽપિ, અથવા કુત્સિતા કીર્તિરિત્યર્થઃ; સામ્યમ્પ્રવચનત્વાત્ । એતદેવ દ્રઢયતિ—હીતિ નિશ્ચિતં યો મરુદેવામૃતઃ વૃત્તં—દીક્ષાં જગ્રાહ—ગૃહ્ણાતિ સ્મ । કિં કૃત્વા ? ગૃહિકર્મ વિધાય—વિવાહાદિભોગકૃત્યં કૃત્વા । યત્તદોર્નિત્યસંવન્ધાત્ કિલેતિ સત્યે અહં તં પ્રથમં જિનેન્દ્રં—ઋષભં સ્તોષ્યે । અપિશબ્દાદન્યેઽપિ વિચક્ષણજનાઃ સ્તોષ્યન્તે । અથવા પ્રથમં જિનેન્દ્રં ઋષભં, અપિશબ્દાદન્યાનપિ ઈદૃશાન્ જિનાન્ સ્તોષ્યે—સ્તુતિમાર્ગં નેષ્યામિ । અતસ્ત્વાં વિહાય અન્યે સર્વેઽપિ જિનાઃ કીર્તનીયા इति काकुः । अत्र मल्लिस्तु स्त्रीवेदत्वादनपेक्षितः । इति प्रथमोऽर्थः ॥

અથ દ્વિતીયોઽર્થઃ—યઃ અહિ इति, अत्र अकारप्रश्लेषः, न विद्यते हे संबोधनं “हे कमल-नेत्रे ! अत्रैहि, मम समीपं निपीद” इत्यादिलक्षणं तद् अहि । नपुंमके सन्ध्यक्षणाणां षहस्वत्वम् । एवंविधं गृहिकर्म विधाय अपरिणीतत्वान् स्त्रीवर्जितं गृहिकार्यं कृत्वा यो भवान् नेमिः वृत्तं जग्राह ।

૧ આ ઉપરાંત મિત્ર ગણની પાછળ મિત્રગણુ આવે તો ઉત્કૃષ્ટથી જૂદું જુદું ઈંગ આવે છે અને વળી ખીજ સવે ગણોનો યોગ શુભ ફલદાયક નથી એમ પરિણતો માને છે.

૨ આ સંબંધમાં જુઓ શ્રીભટ્ટકેદારકૃત વૃત્તરતનાકરની નારાયણભટ્ટે રચેલી વ્રતિ.

किलेत्यसत्ये । अहं अपिशब्दादन्यो मत्सदृशो जनः प्रथमं-प्राक् तं जिनेन्द्रं-त्वां अरिष्टनेमिं स्तोष्ये, किलाव्ययस्यालीकार्थत्वात् तव स्तुतिं न करिष्यामीत्यर्थः । इति द्वितीयोऽर्थः ॥

अथ तृतीयोऽर्थः—यः-कृष्णः अहिः-सूर्य इव, “अहिः सूर्य” इति महीपानेकार्थकोषे, तेजस्वी यो गृही तस्य कर्म-विहारिकार्यं तस्य या विधा-क्रिया भोगविलासादिका तस्या आयो-लाभो यस्मिंस्तत् एवंविधं यद् वृत्तं-शीलं जग्राह । एतेन जनार्दनेन षोडशसहस्रसंख्यामितकल-त्राणि परिणीतानि, तैः सह विलासो लोकैः प्रशस्यगृहस्थावासो गीयते । किलेति सत्ये । अहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रं-नारायणस्वामिनं स्तोष्ये । “मार्ज्जिनौ कुमोदकः” इति हैमः (का० २, श्लो० १३०) । एतेन एककलत्रनिर्वाहेऽपि त्वं असमर्थोऽसि, भीरुकत्वेन निरुद्यमत्वादिति काकुः । इति तृतीयोऽर्थः ॥

अथ लौकिकदृष्टान्तेनापि चतुर्थोऽर्थः—य-ईश्वरो हि-निश्चितं गृहिकर्म विधाय-हिमा-चलपुत्रीं परिणीय वृत्तं भिक्षाटनलक्षणं जग्राह-भिक्षाटनं चकार । अहमपि प्रथमं जिनेन्द्रं-वृषाङ्कं (शिवं) स्तोष्ये । त्वत्तो वामदेवः श्रेष्ठः, यतो भिक्षाटनेनापि स्त्रीनिर्वाहकारकोऽभवत्, उमो-परि परमप्रीतित्वात् । गौरीशिवयोरप्रतिमप्रीतिप्रवर्तनं प्रसिद्धमिति । त्वं तु महत्यां समृद्धौ सत्यामपि स्त्रीविमुखोऽसि, तेन तव काऽत्र कीर्तिरिति निश्चितम् । जिन-ईश्वरः स चासौ इन्द्रः-स्वामी च जिनेन्द्रः । यतः—

“कन्दर्पवीरे निहते जिनेन

किं दुःखितं वाढमभूत् तदानीम् ।

इदं मया स्पष्टतरं तु प्रोक्तं

न वेत्ति मोघं वहते स गर्वम् ॥ १ ॥”—उपजातिः

इति द्वितीयकान्वयार्थः ॥ २ ॥

अन्वयः

(हे) इन्द्र ! यदि (त्वं) पित्रोः मुदे मया सह उपयमं न ऊरीकरिष्यासि, तदा तव अत्र का कीर्तिः ? यः हि (अथवा अहि-) गृहिकर्म विधाप वृत्तं जग्राह, तं प्रथमं जिन-इन्द्रं (अपि) अहं अपि किल स्तोष्ये [अथवा यः अहि-गृहिकर्म-विधा-आय-वृत्तं जग्राह, तं प्रथमं जिन-इन्द्रं अहं अपि किल स्तोष्ये] ।

श्लो-वार्थ

पित्रोः (मू० पितृ)=मात-पितानां ।

मुदे (मू० मुद)=उपने भाटे ।

सह=सहित, साथे ।

मया (मू० अस्मद्)=भारी ।

उपयमं (मू० उपयम) लभने ।

यदि=ने ।

इन्द्र ! (मू० इन्द्र)=डे नाथ ।

न=नहि ।

ऊरीकरिष्यासि (षा० कृ)=तु स्वीकारशै ।

तदा=तो ।

तत्र (मू० युष्मद्)=तारी ।

का (मू० किम्)=(१) शुं; (२) भराभ ।

अत्र=आ लोकभां ।

कीर्तिः (मू० कीर्ति)=आभर ।

जग्राह (धा० ग्रह)=अलु कर्तुं ।

यः (मू० यद्)=ये ।

यः (मू० य)=(१) कृष्ण, नारायण; (२)

भृगुदेव ।

હિ=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.

ગૃહિન્=ગૃહસ્થ.

કર્મન્=કાર્ય.

ગૃહિકર્મ=ગૃહસ્થનું કાર્ય.

હે=સંબોધનાર્થક અવ્યય.

અહિ=(૧) (હે કમલાક્ષી ! અત્ર આવ, મારી પાસે બેસ ઇત્યાદિ) સંબોધનથી રહિત; (૨) સૂર્ય.

અહિગૃહિકર્મ=હે મૃગલોચની ! મારી સમીપ બેસ ઇત્યાદિ સંબોધનથી રહિત એવા ગૃહસ્થના કાર્યને.

વિધાય (ધાં ધા)=કરીને.

વૃત્તં (મૂં વૃત્ત)=દીક્ષાને, આરિત્રને.

વિધા=વિધાન.

આય=લાભ.

અહિગૃહિકર્મવિધાયવૃત્તં=સૂર્યના જેવા ગૃહસ્થના કર્મના વિધાનનો લાભ છે જેમાં એવા વૃત્તને.

સ્તોષ્યે (ધાં સ્તુ)=હું સ્તુતિ કરીશ.

કિલ=(૧) નિશ્ચયવાચક અવ્યય; (૨) અસત્યતા-સુરાક અવ્યય.

અહં (મૂં અસ્મદ્)=હું.

અપિ=પણ.

તં (મૂં તદ્)=તે.

પ્રથમં (મૂં પ્રથમ)=પ્રથમ.

” =પહેલા (અવ્યય).

જિન=(૧) સામાન્ય કેવલી; (૨) નારાયણ; (૩) મહાદેવ.

જિનેન્દ્રં (મૂં જિનેન્દ્ર)=(૧) જિનેન્દ્રવરને; (૨) નારાયણ નાથને; (૩) શંકર સ્વામીને.

શ્લોકાર્થ

“ હે નાથ ! જે તું માત-પિતાના હર્ષની ખાતર મારી સાથે લગ્ન સ્વીકારશે નહિ (અર્થાત્ માં પાણિ-અહણુ નહિ કરશે), તો આ જગત્માં તારી શી આખરૂ? (વિશેષમાં જે નાભિ-નન્દને) (વિવાહાદિક) ગૃહસ્થનું કાર્ય કર્યા બાદ દીક્ષા અહણુ કરી તે પ્રથમ જિનેશ્વરની (તો) હું પણ નક્કી સ્તુતિ કરીશ [અથવા ‘ હે (મૃગાક્ષી ! અત્ર આવ, મારી પાસે બેસ ’ ઇત્યાદિ) સંબોધનથી રહિત એવું (અર્થાત્ લગ્ન કર્યા વિનાનું) ગૃહસ્થ-કર્મ કરીને જે (તે) દીક્ષા અહણુ કરી તે તું જિનેશ્વર (અરિષ્ટનેમિ)ની પ્રથમ તો હું પણ સ્તુતિ નહિ કરીશ (કેમકે તે અનુચિત કાર્ય કર્યું છે)]. ”

અથવા

“ હે સ્વામિન્ ! જે તું માતા-પિતાને ખુશી કરવાને માટે મારી સાથેના લગ્ન કપૂલ રાખશે નહિ, તો તારી આખરૂ ખરાબ ગણાશે. (વળી) સૂર્યસમાન (તેજસ્વી) એવા ગૃહસ્થના કર્મના વિધાનનો લાભ છે જેમાં એવા (અર્થાત્ સોળ હજાર સુન્દરીઓની સાથે લગ્ન-ગાંઠથી જોડાવાના એવા) વૃત્તને જેણે અહણુ કર્યું, તે નારાયણ નાથની ખરેખર (સૌથી) પહેલાં હું પણ સ્તુતિ કરીશ, (કેમકે તું તો બીકણુ હોવાને લીધે કે નિરૂઘ્મી હોવાને લીધે એક નારીનો પણ નિર્વાહ કરવા અસમર્થ છે, જ્યારે નારાયણ તો સોળ હજાર સુન્દરીઓનું પૂરું કરવા સમર્થ છે) [અથવા જે (મહાદેવે) ખરેખર (પાર્વતીનું પાણિ-અહણુ કરવારૂપ) ગૃહસ્થને યોગ્ય કાર્ય કરીને (ભિક્ષાટનરૂપી) વૃત્તને અહણુ કર્યું તે મહાદેવ (વૃષભેશ્વર)ની હું પણ ખરેખર પ્રથમતઃ સ્તુતિ કરીશ (કારણ કે ભીખ માગીને પણ તે પોતાની પત્નીનો નિર્વાહ કરવા સર્વદા કટિ-બદ્ધ છે, જ્યારે તું તો ધનિક હોવા છતાં તે કાર્ય કરી શકતો નથી). ”—૨

* * * * *

૧ અત્ર ‘પણુ’ શબ્દથી મારા જેવા અન્ય જનો પણ તેમની સ્તુતિ કરશે એવો અર્થ નીકળે છે. પરંતુ ‘પણુ’ શબ્દનો અવ્યય જે પ્રથમ જિનેશ્વરની સાથે કરવામાં આવે અર્થાત્ પ્રથમ જિનેશ્વરની પણ એમ ઉલ્લેખ કરવામાં આવે, ત્યારે ગૃહ-કાર્ય કરી દીક્ષા લેનારા એવા અજિતસ્વામી પ્રમુખ અન્ય જિનેશ્વરોની પણ હું સ્તુતિ કરીશ એવો અર્થ સ્પુરે છે.

रम्यं गृहं च रमणीं रमणीयराढां
 भोगान् समं प्रवरबन्धुजनैरपास्य ।
 तारुण्ययुग्ं यदुपते ! त्वदृतेऽङ्ग दीक्षा—
 मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ? ॥ ३ ॥

टीका

अङ्ग इति संबोधने । हे यदुपते ! कोऽन्यो जनः सहसा-शीघ्रं दीक्षां ग्रहीतुमिच्छति-वा-
 ष्छति ? न कोऽपीत्यर्थः । कस्मात् ? त्वत् ऋते-त्वां विना । किं कृत्वा ? रम्यं गृहं च-पुनः
 रमणीयराढां-मनोहरशोभां एवंविधा रमणीं-प्रियां पुनः भोगान् अपास्य-त्यक्त्वा । कैः समं ?
 बन्धुजनैः-सहोदरादिभिर्जनैः समं-सार्धम् । कथंभूतोऽन्यो जनः ? तारुण्ययुग्ं, यौवनयुक्त इति ॥३॥

अन्वयः

अङ्ग 'यदु'-पते ! रम्यं गृहं रमणीय-राढां रमणीं प्रवर-बन्धु-जनैः समं भोगान् (च) अपास्य
 त्वत् ऋते कः तारुण्य-युग्ं जनः सहसा दीक्षां ग्रहीतुं इच्छति ? (न कः अपि) ।

श्लोकार्थे

रम्यं (मू० रम्य)=मनोहर.
 गृहं (मू० गृह)=घरने.
 च=अने.
 रमणीं (मू० रमणी)=सुंदरीने.
 रमणीय=मनोहर, चित्ताकर्षक.
 राढा=शोभा.
 रमणीयराढां=चित्ताकर्षक शोभा छे जेनी अेवी.
 भोगान् (मू० भोग)=भोगोने.
 समं=साथे, युक्त.
 प्रवर=उत्तम.
 बन्धु=आन्धव.
 जन=लोक.
 प्रवरबन्धुजनैः=उत्तम अंधु-जनोथी.
 अपास्य (धा० अस)=हर ईकी दधने, लथ दधने.
 तारुण्य=यौवन, लुवानि.

युग्ं=जोडनार.
 तारुण्ययुग्ं=यौवनथी युक्त, युवक.
 यदु=यदु.
 पति=नाथ.
 यदुपते !=हे यदु-नाथ, हे नेमिनाथ !
 त्वत् (मू० युष्मद्)=तारा.
 ऋते=विना.
 अङ्ग=संबोधनवाचक अन्वय.
 दीक्षां (मू० दीक्षा)=दीक्षाने, यारित्रने.
 अन्यः (मू० अन्य)=अपर.
 कः (मू० किम्)=कोषु.
 इच्छति (धा० इष्)=वाछे.
 जनः (मू० जन)=मनुष्य.
 सहसा=अेकदम.
 ग्रहीतुं (धा० ग्रह्)=अहृषु करवाने.

श्लोकार्थे

“ हे यदु-नाथ ! मनोहर मंदिरने तथा चित्ताकर्षक सौन्दर्यवाणी सुंदरीने तेमज उत्तम अंधु-
 जनोनी साथेना भोगोने (अेकदम) लथ दधने तारा सिवाय कथे अन्य युवक अेकदम दीक्षा
 लेवाने धरछे ? ”—३

રોહું ક્ષમો જિન ! કરોડપિ મમાવલાયા—

સ્વામુદ્ધલં હિ ભવદાગમજાતવીર્યઃ ।

ન સ્યાન્મુનીશ ! લવણેશગૃહીતશક્તિઃ

કો વા તરીતુમલમમ્બુનિધિં મુજામ્યામ્ ? ॥ ૪ ॥

ટીકા

હીતિ નિશ્ચિતમ્ । હે જિન ! મમાવલાયા અપિ કરો—હસ્તસ્ત્વાં રોહું ક્ષમઃ—સમર્થો વર્તતે । (કથંભૂતઃ કરઃ ? 'ભવદાગમજાતવીર્યઃ' ભવત આગમ—સિદ્ધાન્ત આગમનં વા તેન જાતમ્—ઉત્પન્નં વીર્ય—બલં યસ્ય સઃ) । કથંભૂતં ત્વાં ? ઉદ્બલમ્—ઉત્કટપરાક્રમમ્ । વા ઇતિ પશ્યાન્તરં કરોતિ—હે મુનીશ ! કો નરોમ્બુનિધિં—સમુદ્રં તરીતુમલં—સમર્થો ન સ્યાત્ ? અપિતુ સ્યાદેવેત્યર્થઃ । કામ્યાં ? મુજામ્યામ્ । કથંભૂતઃ કઃ ? 'લવણેશેતિ' લવણસમુદ્રમુરાદ્ ગૃહીતા—પ્રાપ્તા શક્તિઃ—સામર્થ્ય યેન સ ઇતિ ॥ ૪ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! મમ અવલાયાઃ અપિ ભવત્—આગમ—જાત વીર્યઃ કરઃ ઉદ્—બલં (અપિ) ત્વાં રોહું હિ ક્ષમઃ । વા (હે) મુનિ—ઈશ ! લવણ—ઈશ—ગૃહીત—શક્તિઃ કઃ અમ્બુ—નિધિ મુજામ્યાં તરીતું અલં ન સ્યાત્ ? ।

શી૦દાર્થ

રોહું (ધા૦ રુઘ્)=રોકવાને.

ક્ષમઃ (મૂ૦ ક્ષમ)=સમર્થ.

જિન ! (મૂ૦ જિન)=હે વીતરાગ !

કરઃ (મૂ૦ કર)=હસ્ત, હાથ.

અપિ=પણુ.

મમ (મૂ૦ અસ્મદ્)=મારે.

અવલાયાઃ (મૂ૦ અવલા)=નારીના.

ત્વાં (મૂ૦ ત્વામ્)=તને.

ઉદ્=પ્રખલતાસૂચક અવ્યય.

બલ=પરાક્રમ.

ઉદ્બલં=પ્રખળ છે પરાક્રમ જેનું એવા.

હિ=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.

ભવત્=આપ.

આગમ=(૧) સિદ્ધાન્ત; (૨) આગમન.

જાત (ધા૦ જન્)=ઉત્પન્ન થયેલ.

વીર્ય=બળ.

ભવદાગમજાતવીર્યઃ=આપના સિદ્ધાન્ત [અથવા આગમન]થી ઉત્પન્ન થયું છે બળ જેને વિષે

એવો.

ન=નહિ.

સ્યાત્ (ધા૦ અસ્)=થામ.

મુનિ=યોગી, સાધુ.

ઈશ=નાથ, સ્વામી.

મુનીશ ! =હે યોગીશ્વર !

લવણ=લવણુ (સમુદ્ર).

ગૃહીત (ધા૦ ગ્રહ)=પ્રહણ કરેલ.

શક્તિ=શક્તિ.

લવણેશગૃહીતશક્તિઃ=લવણુ (સમુદ્ર)ના સ્વામી

પાસેથી પ્રહણ કરી છે શક્તિ જેણે એવો.

કઃ (મૂ૦ કિમ્)=કેણુ.

વા=અથવા.

તરીતું (ધા૦ ત્)=તરી જવાને.

અલં=સમર્થ.

અમ્બુ=જલ.

નિધિ=ભંડાર.

અમ્બુનિધિ=સમુદ્રને.

મુજામ્યાં (મૂ૦ મુજ)=એ હાથ વડે.

૧ 'લવણેશેત્યદિ' ઇતિ ક-પાઠઃ ।

૨ જૈન માન્યતા પ્રમાણે જે દ્વીપમાં આપણે વસીએ છીએ, તે જમ્બૂ-દ્વીપ છે. આ દ્વીપની ચારે બાજુએ આવી રહેલા સમુદ્રને લવણુના નામથી ઓળખાવવામાં આવે છે. આ સમુદ્રનું જગ તેના નામ ઉપરથી સૂચન થાય છે તેમ ખાઈ છે. એના સંબંધી વિશેષ માહતી માટે જુઓ શ્વાભગમ તથા પ્રશ્નવ્યાકરણુ.

श्लोकार्थ

“ हे वीतराग ! आपना सिद्धान्त [अथवा आगमन] थी उत्पन्न थयुं छे यण जने विषे जेवो भारी व्यथणानो पणु हुस्त प्रयण पराक्रमवाणा आपने राकवाने (अर्थात् तोर-लेथी नहि पाछा करवा देवाभां) परेपर समर्थ छे; उभेके हे योगीश्वर ! लवणु (समुद्र) ना स्वामी पासेथी प्राप्ते कथुं छे पराक्रम जेणे जेवो ठाणु समुद्रने जे हाथ वडे तरी जवाभां समर्थ न थाय ? ”—४

* * * * *

भद्रं चकर्थ पशवेऽपि यथा तथा त्वं
तूर्णं कृपापर ! ममैह्यसुरक्षणार्थम् ।
रिष्टाश्रितां खलु धवो महिलां समन्तुं
नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

टीका

हे कृपापर !—हे दयाप्रवीण ! तथा त्वं तूर्णं—क्षिप्रं मम असुरक्षणार्थं—प्राणरक्षणाय एहि—आगच्छ । यथा त्वं भद्रं—कल्याणं चकर्थ—करोषि स्म । कस्मै ? पशवेऽपि—हरिणादितिर्यग्जात-येऽपि दृष्टान्तेन । खलु इति निश्चितम् । धवः—पतिः महिलां—भार्यां किं नाभ्येति—संमुखं न गच्छति ? अपि(तु) गच्छत्येव । किमर्थ ? निजशिशोः—स्वकीयबालकस्य परिपालनार्थम् । कथं-भूतां महिलां ? ममन्तुं—सापराधामपि । पुनः किंभूतां महिलां ? रिष्टाश्रितां—कष्टाक्रान्तामिति । “ रिष्टं क्षेमेऽशुभे च ” इत्यनेकार्थः ॥ ५ ॥

अन्वयः

(हे) कृपा-पर ! यथा त्वं पशवे अपि भद्रं चकर्थ, तथा मम असु-रक्षण-अर्थं तूर्णं एहि । किं धवः निज-शिशोः परिपालन-अर्थं सह-मन्तुं, रिष्ट-आश्रितां महिलां खलु न अभ्येति ? ।

श्लोकार्थ

भद्रं (मू० भद्र)=कल्याणुने.
चकर्थ (धा० कृ)=ते कथुं.
पशवे (मू० पशु)=पशु प्रति.
अपि=पशु.
यथा=जेम.
तथा=तेम.
त्वं (मू० युष्मद्)=तुं.
तूर्णं=सत्वर.
कृपा=दया.
पर=तत्पर.
कृपापर ! =हे दया करवाभां तत्पर !
मम (मू० अस्मद्)=ममग.

एहि (धा० इ)=तु आव.
असु=प्राणु.
रक्षण=रक्षाव.
असुरक्षणार्थं=प्राणु रक्षाववाते भाटे.
रिष्ट=कष्ट.
आश्रित (धा० श्रि)=आश्रय लीधेव.
रिष्टाश्रितां=कष्ट वडे आक्रान्त.
खलु=परेपर, नञी.
धवः (मू० धव)=पति.
महिलां (मू० महिला)=बायांते.
सह=सहित.
मन्तु=अपराध.

समन्तुं=अपराधीने.

न=नहि.

अभ्येति (धा० इ)=संभुषण्य छे.

किं=शुं.

निज=पोताना.

शिशु=आणक.

निजशिशोः=पोताना आणकना.

परिपालनार्थं (मू० परिपालन)=रक्षणार्थं.

श्लोकार्थ

“ हे दया (करवा)भां तत्पर (नाथ) ! जन्म तें पशुनुं पणु कट्याणु कर्तुं तेम तुं भारा प्राणना रक्षाणु अर्थे (भारी समीप) सत्वर आव. पोताना आणकना अथाव अर्थे कष्टभां सपडायेली ज्येवी अपराधी भार्यानी संभुषणुं तेनो पति अरेपर जतो नथी !” — ५

* * * * *

तीक्ष्णं वचोऽप्यभिहितं मयका हितं यत्
तत् ते भविष्यतितरां फलवृद्धिसिद्धयै ।
यद्धेलिधाम तपतीश ! भृशं निदाघे
तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

टीका

हे ईश ! मया एव मयका यत् तीक्ष्णं-भवदीयकर्णपुटानीप्सितमपि वचः हितं-हितकृत अभिहितं-कथितम् । तद् वचः कर्तृपदं ते-तव फलवृद्धिसिद्धयै भविष्यतितराम्, फलस्य राज्यादि-समृद्धिसुखलक्षणोदयस्य प्रवर्धननिष्पत्तये इति । दृष्टान्तमाह—यत्तदित्यव्ययौ हेत्वर्थे । यत् हेलि-धाम-सूर्यकिरणः भृशम्-अत्यर्थं निदाघे-उष्णकाले तपति, तत् चारवः-मनोहराः चूतस्य-आम्रस्य कलिका-मञ्जर्यस्तासां निकरैकहेतुः-समूहैककारणमस्ति इति स्पष्टम् ॥ ६ ॥

अन्वयः

(हे) ईश ! मयका यद् तीक्ष्णं अपि हितं वचः अभिहितं, तद् ते फल-वृद्धि-सिद्धयै भविष्यति-तराम् । यद् निदाघे हेलि-धाम भृशं तपति, तद् चारु-चूत-कलिका-निकर-एक-हेतुः (अस्ति) ।

श्लोकार्थ

तीक्ष्णं (मू० तीक्ष्ण)=कटु, कठोर.

वचः (मू० वचस्)=वचन.

अपि=पणु.

अभिहितं (मू० अभिहित)=कथन करायुं.

मयका (मू० अस्मद्)=भारतीय.

हितं (मू० हित)=कल्याणकारी.

यद् (मू० यद्)=जे.

तद् (मू० तद्)=ते.

भविष्यतितरां (धा० भू)=अत्यंत थशे.

फल=फल.

वृद्धि=वधारे.

सिद्धि=सिद्धि.

फलवृद्धिसिद्धयै=फलानी वृद्धिनी सिद्धिने भारे.

यद्=जे करणुने वीधे.

हेलि=सूर्य.

धामन्=किरण.

हेलिधाम=सूर्यनुं किरण.

तपति (धा० तप्)=तपे छे.

ईश ! (मू० ईश)=हे नाथ !

भृशं=अत्यंत.

निदाघे (मू० निदाघ)=श्रीज्म (ऋगु)भां, उनाणामां.

तद्=तेथी करीने.

चारु=भनोहर.
चूत=आत्र, आयो.
कलिका=मंजरी, मोर.
निकर=समूह.

एक=अद्वितीय, असाधारण.
हेतु=कारण.
चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः=भनोहर आयाता
मोरना समूहना अद्वितीय कारण (३५).

श्लोकार्थ

“ हे नाथ ! में ते कठोर (अप्रिय) पण हितकारी वयन (आपने) कर्णु, ते वयन (राज्यादिक समृद्धिना सुखनी प्राप्तिरूप) क्षणी वृद्धिनी सिद्धिने भाटे थसे, (डेभडे) श्रीभ्र (ऋतु)मां सूर्य-किरण अत्यंत तपे छे, (परंतु) तेथी करीने तो ते भनोहर आत्र-मंजरीना अद्वितीय हेतुरूप अने छे.”—६

* * * * *

आगच्छ कृच्छ्रहर ! हृच्छयचित्रपुङ्ख-
लक्षीकृतां कृशतनुं क्षम ! रक्ष मां त्वम् ।
त्वत्सङ्गमे क्षयमुपैष्यति मेऽतिदुःखं
सूर्यांशुभिन्नमिव शार्वरमन्धकारम् ॥ ७ ॥

टीका

हे कृच्छ्रहर !-हे कष्टनिवारक ! त्वं आगच्छ-अत्रैहि । हे क्षम !-हे समर्थ ! त्वं मां रक्ष, मम संयोगकवचं धारयेत्यर्थः । यतः कथंभूतां मां ? 'हृच्छेति' हृच्छयः-कन्दर्पस्य चित्रपुङ्खो-बाणस्तेन लक्षीकृता-वेधीकृता तामिति । “लक्षं व्याजशरव्ययोः” इति हैमाने ऋथः । पुनः कथंभूतां मां ? कृशतनुं-दुर्बलशरीरगम् । हे जिन ! त्वत्सङ्गमे-तव संयोगे सति ममातिदुःखं कर्तृपदं क्षयं-विनाशमुपैष्यति-प्रयास्यति । किमिव ? अन्धकारमिव, यथाऽन्धकारं क्षयमुपैति । कथंभूतमन्धकारं ? सूर्यांशुभिन्नं सत् । पुनः कथंभूतमन्धकारं ? शार्वरं-रजनीसम्बन्धि इति ॥ ७ ॥

अन्वयः

(हे) कृच्छ्र-हर ! त्वं आगच्छ ! (हे) क्षम ! (त्वं) हृच्छय-चित्रपुङ्ख-लक्षीकृतां, कृश-तनुं मां रक्ष । (हे जिन !) त्वत्-सङ्गमे (सति) मे अति-दुःखं सूर्य-अंशु-भिन्नं शार्वरम् अन्धकारं इव क्षयं उपैष्यति !

शब्दार्थ

आगच्छ (धा० गम्)=आत्र.
कृच्छ्र=कष्ट.
हर (धा० हृ)=हरनार.
कृच्छ्रहर ! =हे कष्ट-निवारक !
हृच्छय=कंदर्प, कामदेव.
भिन्नपुङ्ख=आयु.
लक्षीकृत=वीधायक.

हृच्छयचित्रपुङ्खलक्षीकृतां=कंदर्पना आयु वडे वीधा-येती.
कृश=पातणु, दुर्बल.
तनु=शरीर, देह.
कृशतनुं=दुर्बल छे देह जेतो अयेवी.
क्षम ! (मू० क्षम)=हे समर्थ !
रक्ष (धा० रक्ष)=तुं रक्षयु कर, तु अयाव.

માં (મૂં અસ્મદ્)=મને.

ત્વં (મૂં યુષ્મદ્)=તું.

સદ્ગમ્=સંયોગ.

ત્વત્સ ક્ષમે=તારા સંયોગને વિષે.

ક્ષયં (મૂં ક્ષય)=નાશને.

ઉપૈષ્યતિ (ધાં ઇ)=પામશે.

મે (મૂં અસ્મદ્)=મારું.

અતિ=અતિશયવાચક અવ્યય.

દુઃખ=દુઃખ, પીડા.

અતિદુઃખં=અતિશય દુઃખ.

સૂર્ય=સૂર્ય, રવિ.

અંગુ=કિરણ.

મિત્ર (ધ્રાં મિદ્)=મેદાયેલું.

સૂર્યાશુમિત્રં=સૂર્યનાં કિરણો વડે ભેદાયેલું.

હવ=એમ.

શાર્વરં=(મૂં શાર્વર)=રાત્રિ સંબંધી.

અન્ધકારં (મૂં અન્ધકાર)=અંધારું.

શ્લોકાર્થ

“ હે કષ્ટ-નિવારક (નાથ) ! તું આવ. હે સમર્થ (સ્વામિન્) ! કંઠર્પના બાણો વડે વીધાયેલી તેમજ દુર્બળ દેહવાળી એવી મને (તું કામદેવના આધાતથી) બચાવ. હે જિન ! તારો સંયોગ થશે, તારે મારું (વિરહરૂપી) અતિશય દુઃખ સૂર્યનાં કિરણો વડે ભેદાયેલા રાત્રિ સંબંધી અંધકારની જ્વમ નાશ પામશે. ”—૭

સ્પષ્ટીકરણ

વ્યાકરણ-વિચાર—

અત્ર જ ‘શાર્વર’ શબ્દનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, તે શબ્દ વ્યાકરણ-સિદ્ધ છે કે કેમ એ પ્રશ્ન વિચારવામાં આવે છે. સિદ્ધહેમના ‘તત્ર કૃતલબ્ધક્રીતસંભૂતે’ (અં ૬, પાં ૩, સૂં ૧૪) સૂત્રાનુસાર શર્વર્યો સંભૂત શાર્વરં એમ સિદ્ધ કરવામાં આવે, તો તેમાં દોષાપત્તિ છે; કેમકે શું ‘સંભવ’ શબ્દથી તો તાત્કાલિક અભાવનું સૂચન થતું નથી ! આના ઉત્તર તરીકે કેટલાક એમ કહે છે કે જ્વમ સૂર્યાસ્ત થતાં રાત્રિને પ્રારંભ થાય છે તેમ અન્ધકારનો થતો નથી એટલે ‘સંભવ’ શબ્દ ઘટી શકે છે. આથી કરીને તો ‘શર્વર્યો મવં શાર્વરં’ એ પ્રમાણેનો ઉલ્લેખ કરનાર મુનિવર્યશ્રી કનકકુશલની વાત સાચી ઠરે છે.

આ સંબંધમાં સિદ્ધહેમના ‘વર્ષાકાલમ્બયઃ’ (અં ૬, પાં ૩, સૂં ૮૦) સૂત્ર પ્રમાણે ઇક તેમજ પાણિનીય વ્યાકરણના ‘કાલાઙ્ઞ’ (અં ૪, પાં ૩, સૂં ૧૧) સૂત્ર પ્રમાણે અત્ર ટ્ઞ પ્રત્યય કેમ હોઈ શકે નહિ એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. કેટલાક આનું સમાધાન એમ કરે છે કે અર્થ-વિશેષતાને લઈને એ દોષનું નિવારણ થાય છે. વિશેષમાં મહાકવિઓએ પણ આવાં રૂપોનો પ્રયોગ કર્યો છે. દાખલા તરીકે ‘શાર્વરસ્ય તમસો નિષિદ્ધયે’ માં ‘શાર્વર’ શબ્દનો કાલદાસે, ‘અનુદિતૌષસરાગ’ માં ‘ઓષસ’ શબ્દનો ભારવિએ અને ‘સમાનકાલીન, પ્રાકાલીન’ એ શબ્દોનો નૈયાયિકે, વળી ‘નૈશો માર્ગઃ સત્રિતુરુદયે સૂચ્યતે કામિનીનાં’ એમાં ‘નૈશ’ શબ્દનો અને ‘શારદં પાર્વણઃ શર્વરીસારઃ’ એમાં ‘શારદ’ શબ્દનો મહાકવિઓએ પ્રયોગ કરેલો દષ્ટિ-ગોચર થાય છે, એમ ભક્તામર-સ્તોત્રની ટીકા રચનારા ઉપાધ્યાય શ્રીમેધવિજય કથે છે.

૧ આ સૂત્રોમાં જે ‘લક્’ અર્થમાં પ્રત્યય લીધો છે, તેનાથી અહિં જૂદો અર્થ કરવામાં આવે છે, કેમકે ત્યાં તો આખા માસ (મહિના)માં થનારાને માસિક એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, જ્યારે અહિં કંઈ આખી રાત્રિનું એકદું અંધારું એમ કહેવાનો આશય નથી.

આ ઉપરથી એક શકાય છે કે મહાકવિઓએ પ્રયોગ કર્યો છે, વાસ્તે આ રૂપ ખોટું નથી; બાકી ચાલુ વ્યાકરણથી તો એ સ્વારસિક સિદ્ધ થતું નથી. એથી કરીને તો પ્રામાણિકના નામથી ઓળખાતો પદ્ય એનો 'અપભ્રંશ' તરીકે ઉલ્લેખ કરે છે.

વિશેષમાં એ પણ નિવેદન કરવું એક એ કે વ્યાકરણના સાધારણ નિયમો પ્રમાણે જ્યારે આ રૂપ સિદ્ધ થતું નથી, ત્યારે છેવટના ઉપાય તરીકે 'શર્વર્ણાં ઇદં શાર્વરમ્' એમ કેટલાક સિદ્ધ કરવા તૈયાર થઇ જાય છે.

* * * * *

ઉચ્ચત્તદિદ્ધનઘનાઘનગર્જિતેઽહિ-

મુગ્ધમાવિતે નમસિ નૌ નમસીન ! દેહે ।

ઘર્મોત્કટાદિરિવ દન્તુરતાં વિષણ્ણો

મુક્તાફલઘુતિમપૈતિ નનૂદબિન્દુઃ ॥ ૮ ॥

ટીકા

હે ઇન !-હે સ્વામિન્ ! નનુ-નિશ્ચિંતં નૌ-આવયોદેહે-શરીરે ઉદબિન્દુઃ-જલકળઃ મુક્તાફલઘુતિમુપૈતિ-મૌક્તિકકાન્તિ પ્રાપ્નોતિ । કસ્મિન્ સતિ ? નમસિ-આકાશે નમસિ-શ્રાવણમાસે ઉચ્ચત્તદિદ્ધનઘનાઘનગર્જિતે-ઉત્કટવિદ્યુત્સાન્દ્રમેઘગર્જારવે સતિ । કથંભૂતે ઉચ્ચ ? અહિમુગ્ધમાવિતે-મયૂરશબ્દમિશ્રિતે । કસ્માત્ ? ઘર્મોત્કટાત્-ઉષ્મોત્કર્ષાત્ । ઇવ ઉત્પ્રેક્ષતે । ઇઃ-કામઃ દન્તુરતાં-ઉન્નતદન્તતામુપૈતિ । કથંભૂત ઇઃ ? વિષણ્ણઃ-વિષાદં પ્રાપ્તઃ । કથંભૂતાં દન્તુરતાં ? મુક્તાફલઘુતિ સ્પષ્ટમ્ । ઉદકસ્યોદન્ આદેશઃ તેનોદબિન્દુઃ । ઉન્નતા દન્તા અસ્યેતિ દન્તુરસ્તઙ્ગાવો દન્તુરતેતિ ॥૮॥

અન્વયઃ

(હે) ઇન ! નમસિ નમસિ અહિ-મુગ્ધ-માવિતે ઉચ્ચત્-તદિત્-ઘન-ઘનાઘન-ગર્જિતે (સતિ) ઘર્મ-ઉત્કટાત્ વિષણ્ણઃ ઇઃ ઇવ મુક્તાફલ-ઘુતિ દન્તુર-તાં નૌ દેહે ઉદન્-બિન્દુઃ નનુ મુક્તાફલ-ઘુતિ ઉપૈતિ ।

શબ્દાર્થ

ઉચ્ચત્ (ઘા૦ ઇ)=ઉદ્ધમાં આવતી.

તદિત્=સાદામિતી, વીજ્ઞા.

ઘન=ગાઠ.

ઘનાઘન=મેઘ.

ગર્જિત=ગર્જના.

ઉચ્ચત્તદિદ્ધનઘનાઘનગર્જિતે=ચમકતી છે વિજ્ઞા-
ણાઓ જેમાં એવા ગાઠ મેઘની ગર્જના છે જેને
વિષે તે.

અહિ=સર્પ, સાપ.

મુગ્ધ=ખાલું.

અહિમુગ્ધ=મયૂર, મેર.

માવિત=મિશ્રિત.

અહિમુગ્ધમાવિતે=મયૂર(ના શબ્દ)થી મિશ્રિત.

નમસિ (મૂ૦ નમસ્)=આકાશ.

નૌ (મૂ૦ અસ્મદ્)=આપણા ખેના.

નમસિ (મૂ૦ નમસ્)=શ્રાવણ (માસ)માં.

ઇન ! (મૂ૦ ઇન)=હે સ્વામિન્ !

દેહે (મૂ૦ દેહ)=શરીરના ઉપર.

ઘર્મ=તાપ.

ઉત્કટ=ઉત્કર્ષ.

घर्मोत्कटात्=तापना उत्कर्षने लीधे.

इः (मू० इ)=कामदेव.

इव=जैम.

दन्तुरतां (मू० दन्तुरता)=उन्नत दंतपथ्याने.

विषण्णः (मू० विषण्ण)=भिन्न.

मुक्ताफल=भौतिक, मोती.

द्युति=तेज.

मुक्ताफलद्युति=मोतीना तेजने.

उपैति (घा० इ)=प्राप्त करे छे.

ननु=नञी.

उदन्=जल, पाणी.

बिन्दु=दीपुं.

उदबिन्दुः=जलतुं बिन्दु.

श्लोकार्थ

“ ज्यारे श्रावणु भासमां आकाश मयूर(ना शब्द)थी मिश्रित थयेला तेमज स्फुरायमान सौदाभिनीथी अलंकृत अनेला तेमज गाढ ज्येवा मेधनी गर्जनाथी युक्त अने छे, ल्यारे उष्णताना उत्कर्षने लीधे जम भिन्न थयेला कामदेव मुक्ताक्षणना जनी प्रभावाणी दन्तुरताने प्राप्त करे तेम आपना येना हेछे उपरतुं जल-बिन्दु मुक्ता-क्षणनी प्रभाने पामशे.”—८

* * * * *

पश्येदृशीति सखिता मदनादरः किं ?

नृत्यन् मयूरनिकरोऽब्दघटां समीक्ष्य ।

मैत्र्या भवन्ति भगवन् ! प्रभया प्रकर्षं •

पद्माकरेषु जलजानि विकाशभाञ्जि ॥ ९ ॥

टीका

हे भगवन् !—हे ज्ञानिन् ! सखिता-मैत्री ईदृशी भवति इति त्वं पश्य-विलोक्य । इतीति किं ? अयं मयूरनिकरः—केकिसमूहो नृत्यन्-नृत्यं कुर्वन् सन् वर्तते । किं कृत्वा ? अब्दघटां—मेघमालां समीक्ष्य-विलोक्य । पुनः पद्माकरेषु—सरसीषु जलजानि—कमलानि विकाशभाञ्जि—प्रकाशयुक्तानि भवन्ति । कथं ? प्रकर्षं यथा स्यात् तथेति क्रियाविशेषणम् । कया ? प्रभया । कथं-भूतया प्रभया ? ‘मैत्र्या’ मित्रस्य—सूर्यस्येयं प्रभा मैत्री तया, सूर्यसंबन्धिद्युत्येत्यर्थः । अतः कारणात् हे यादव ! मदनादरः किं ?—कोऽर्थः ? । त्वया मदनादरो न कर्तव्य इत्यर्थः । मयि विषये न आदरः अनादरः, अनासक्त इत्यर्थः । अथवा मयि विषये न नादं-शब्दं अनादम् अर्थात् मौनं राति-ददाति (इति) मदनादरः । “ हे प्रिये ! अहमागतः, त्वं मम समीपमलङ्कुरु” इत्याद्युक्तिरहित इत्यर्थः । अथवाऽकारप्रश्लेषात् अमदने—कन्दर्परहिते वस्तुनि आदरः—अभिलाषः किं ? अर्थात् विवाहादि कार्यं मुक्त्वाऽन्यत्रादरः तव न युक्त इत्यर्थः । इत्येवं मदनादरपदस्य बह्वर्थाः सन्ति, (ते) स्वयंमूह्या इति ॥ ९ ॥

अन्वयः

(हे) भगवन् ! अब्द-घटां समीक्ष्य मयूर-निकरः नृत्यन् (वर्तते), पद्माकरेषु जलजानि मैत्र्या प्रभया प्रकर्षं विकाश-भाञ्जि भवन्ति, सखिता ईदृशी (भवति) इति पश्य । किं मद्-अन्-आदरः [अथवा मद्-अ-नाद-रः, (अथवा अ-मदन-आदरः)] ? ।

શબ્દાર્થ

પદ્ય (ધાં દશ)=તું જો.

ઈદ્રશી (મૂં ઈદ્રશ)=આવી.

હતિ=એમ.

સચ્ચિતા=મિત્રતા, દોસ્તી.

આદર=સત્કાર.

નાદ=ધ્વનિ.

રા=અર્પણ કરવું.

મદન=કંદર્પ, કામદેવ.

મદનાદર:= (૧) મારા તરફ આદર નથી જેનો એવો;
(૨) મારા પ્રતિ અવાજ નહિ કરનારો (અર્થાત્
મારી સાથે નહિ બોલનારો).

અમદનાદર:= (૧) કંદર્પ પ્રતિ આસક્તિ નથી જેનો
એવો; (૨) કંદર્પરહિત (વસ્તુ) પ્રતિ આદર
છે જેનો એવો.

કિ=કેમ.

નૃત્યન્ (ધાં નૃત)=નાચ કરતો.

મયૂર=મયૂર, મોર.

નિકર=સમુદાય, સમૂહ.

મયૂરનિકર:=મોરોનો સમૂહ.

અબ્દ=મેઘ.

ઘટા=માળા, શ્રેણી.

અબ્દઘટાં=મેઘ-માળાને.

સમીક્ષ્ય (ધાં ઈક્ષ)=જોઈને.

મૈત્ર્યા (મૂં મૈત્રી)=સૂર્યના સંબંધી.

મવન્તિ (ધાં મૂ)=થાય છે.

મગવન્ ! (મૂં મગવત્)=હે જ્ઞાની !

પ્રમયા (મૂં પ્રમા)=તેજ વડે.

પ્રકર્ષ=અત્યંત.

પદ્માકરેણુ (મૂં પદ્માકર)=સરોવરોને વિષે.

જલજાનિ (મૂં જલજ)=કમળો.

વિકાશ=વિકસવરતા, વિકાસ.

માજ્=ભજનાર.

વિકાશમાજ્ઞિ=વિકસવરતાને ભજનાર.

શ્લોકાર્થ

“ હે જ્ઞાની ! મેઘ-માળા જોઈને મયૂરોનો સમુદાય નૃત્ય કરે છે અને સૂર્યની પ્રભાને
લીધે તો સરોવરોમાં કમળો અત્યંત વિકાસિત થાય છે. મિત્રતા તો આવી હોય છે તે તું જો.
મારા તરફ તું કેમ અનાસક્ત છે [અથવા મારી સાથે તું એક શબ્દ પણ કેમ બોલતો નથી,
અથવા મદન પ્રતિ કેમ આસક્ત નથી, અથવા કંદર્પ-રહિત (ચારિત્રાદિક વસ્તુ તે) પ્રતિ કેમ
પ્રીતિ રાખે છે] ? ”—૯

સ્પષ્ટીકરણ

‘ મદનાદર : ’ પરત્વે વિચાર—

આ પદના બીજા પણ અર્થો થાય છે એમ ટીકાકાર લખે છે, તો તે અર્થો કયા છે એવો
પ્રશ્ન સહજ ઉદ્ભવે છે. આના સમાધાનાર્થે હું મારી મતિ અનુસાર નીચે મુજબના અર્થો રજૂ
કરું છું:—

(૧) મદન+અ-દર: અર્થાત્ કંદર્પથી ભય નથી જેને એવો.

(૨) મદન+અદ+અર: અર્થાત્ મદનને પાંધનાર યાને તેનો ભક્ષક તેમજ ઉતાવળીઓ.

(૩) મદ+નાદ+અર: અર્થાત્ હર્ષથી અવાજ કરનાર એટલે કે હર્ષપૂર્વક બોલનાર.

(૪) મદનાત્+અર:=મદનથી ઉતાવળીઓ.

(૫) મત્+અન+આદર:=મારા પ્રાણ પ્રતિ આદરવાળો.

(६) मद-नाद-रः अर्थात् (अेक योजन सुधी वाली संभजाती होवाने लीधे) वीर्यपूर्वक कथन करनारे अथवा कट्याणकारी वस्तुनो उपदेश आपनारे।

‘अ’कारना प्रश्लेषपूर्वक अर्थो—

(१) अ-मद ! न अ-दरः अर्थात् हे गर्व रहित ! तुं निर्लेय नथी।

(२) अ-मद ! न आ-दरः अर्थात् हे (विरहृषी) रोगदायक ! अथवा हे (विरहृषी) रागने छेदनारे ! तुं सर्वथा भय-रहित छे।

(३) अ-मदन ! अ-दरः अर्थात् हे कामदेवथी रहित (अेटले के हे वीतराग) ! तुं निर्लेय छे।

(४) अम्+अदन+आदरः अर्थात् गलदी (मुक्तिना लोगृषी) भोराक प्रति आसकितवाणो।

(५) अ-मदन-अद-रः अर्थात् निष्कामपण्ये भोजन-लेनारे।

(६) अ-मदन-अ-दरः अर्थात् वीतराग (अवस्था)मां निर्लेय।

(७) अ-मद-नाद-रः अर्थात् हर्ष विना (भेदथी) (पशुओने छोडाववानो) नाद करनारे।

‘आ’कारना प्रश्लेषपूर्वक अर्थो—

(१) आम-द ! ना अ-दरः अर्थात् हे रोग-दायक ! तुं निर्लेय मनुष्य छे।

(२) आम+अदन+आदरः अर्थात् (मुक्तिना) लोग प्रति प्रीतिवाणो।

* * * * *

किं त्वं स नैव चल ! काऽऽगतिका तवैषा

जन्याः प्रसूर्जनयिता सहजाश्च जामिः ।

श्यामाऽप्यहं च इति वर्गमिमं विवाह—

भूत्याऽऽश्रितं य इह नात्मसमं करोति ॥१० ॥

टीका

हे चल !—हे चपलस्वभाव !—हे अनवस्थानचित्त ! तव एषा का आगतिका—कुत्सितमागमनं वर्तत इत्यर्थः । यदि त्वं नागमिष्यस्तदा वरमभविष्यत्, यतोऽहं सखीनां मध्ये उपहास्यतां गतेति व्यङ्ग्यम् । अथवा तवैषा का गतिका—का दशा-अवस्था ज्ञानं च (वा) वर्तते—तव कीदृशी अवस्था ? कीदृशं ज्ञानं ? अहं न जाने, अग्रे त्वमस्त्रीकत्वाद् दुःखी भविष्यसीति काकुः । हे चल ! स त्वं किं ? (नैव) अकिञ्चित्करस्वाभिरर्थकोऽसि इति । अथवा हे सना—सदा एव चल ! त्वं किम्, किंशब्दोऽत्र-कुत्सितार्थः, तेन त्वं कुत्सितोऽसीत्यर्थः । अन्ये जना बालत्वे चपलस्वभावा भवन्ति, त्वं तु सदैव चपल इति हेतोः । यतः—

“ न क्रोधिनीऽर्थो न शठस्य मित्रं

क्रूरस्य न स्त्री सुखिनी न विद्या ।

१ ‘भूत्या श्रितं’ ‘भूत्याश्रितं’ इति वा पदच्छेदः समीचीनः ।

भूति=संपत्ति.

विवाहभूत्या=सभनी संपत्ति वडे.

आश्रित (धा० श्रि)=आश्रय करायेल.

विवाहभूत्याश्रितं=सभनी संपत्ति वडे आश्रय करायेल.

यः (मू० यद्)=ते.

इह=अत्र.

आत्मन्=आत्मा.

सम=तुल्य, समान.

आत्मसमं=पैताना समान.

करोति (धा० कृ)=करे छे.

श्लोकार्थ

“ हे (सर्वदा) यपण (चित्तवाणा नाथ) ! जननी, जननी, जनक, अंधु अने लगिनी [अथवा कुण-स्त्री] तेमज हुं युवति जेवा आ पैताना समान (कुटुंब-) समुदायने जे विवाहनी (सुंदर वस्त्र, आभूषण, लोहन, विलेपन धत्यादि) समृद्धि वडे आश्रित करते नथी, जेवा जे तुं (छे) तेना आगमनथी शुं ? (अर्थात् तुं अत्र नहि आये होत, तो सभ्नीओभां भारी हुंसी थात नहि.) [अथवा आ तारी शी दशा छे अथवा आ तां शुं ज्ञान छे ? (ते हुं अणु शकती नथी; परंतु लविष्यभां स्त्री विना तुं दुःखी थसे जेभ भने लागे छे, डभडे ‘गोण विनानो संसार, तेवा पायडी विनानो संसार’)] तेमज वणी ते तुं छे ? ना (अकिंचित्कर होवाथी तुं निरर्थक छे) [अथवा ते तुं नथीज ? (तेज तुं स्वेच्छाचारी छे) अथवा ते तुं शुं पुरष छे, (डभडे क्षत्रियनो धर्म तो शरणागत अथणां रक्षण करवानो छे) अथवा हे (पाद्यावस्थाभांज नहि परंतु) सर्वदा यपण ! ते तुं पराय छे]. ”—१०

* * * * *

दृष्ट्वा भवं तमानिनेषविलोकनीयं

नान्यत्र तोषमुपयाति मदीयचक्षुः ।

पीत्वा पयः शशिकरद्युति दुग्धसिन्धोः

क्षारं जलं जलनिधेरशितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥

टीका

हे सुभग ! मदीयचक्षुः-मम नेत्रं कर्तृपदं तोषं-तुष्टिं नोपयाति-न प्राप्नोति । कस्मिन् ? अन्यत्र-शुभसांसारिकभोगविलाससुखं विहायान्यत्र मुनिधर्ममार्गं । किं कृत्वा ? तं-प्रसिद्धं सुकृतोपेतं भवं-संसारं उपलक्षणत्वाद् विविधभोगसंयोगलीलाजनितसुखास्वादप्रमोदमेदुरबहुनरनारीरूपं दृष्ट्वा-विलोक्य । कथंभूतं भवं ? अनिमेषविलोकनीयं-(नेत्र)निमीलनरहितदर्शनीयम् । दृष्टान्तमाह-को नरो जलनिधेः-लवणसमुद्रस्य क्षारं जलमशितुं-जलपानं कर्तुमिच्छेत् ? न कोऽपीत्यर्थः । किं कृत्वा ? दुग्धसिन्धोः-क्षीरसमुद्रस्य पयः-जलं पीत्वा । किंविशिष्टं पयः ? शशिकरद्युति-चन्द्रकिरणधवलमिति । अत्र मुनिधर्ममार्गस्य क्षारजलोपमानं विविधक्लेशजालसहनत्वात्, सांसारिकसुखस्य तु क्षीरसमुद्रनिर्मलजलोपमानं प्रत्यक्षसुखत्वात् सर्वजनानुभवसिद्धमिति । एतेन पुण्यवतां भोगविलासं दृष्ट्वा मन्मनस्तत्र धावति, त्वं तु तत्र विमुख इति तव मूढत्वमस्तीति ॥

अथ द्वितीयमर्थमाह-हे सुभग ! मदीयचक्षुः-(मम) नेत्रं तोषं नोपयाति । कस्मिन् ? त्वां विना-अन्यत्र वररूपे । किं कृत्वा ? भवन्तं-नेर्मि दृष्ट्वा । कथंभूतं भवन्तं ? अनिमेषविलोकनीयं

स्पष्टम् । दृष्टान्तमाह—को नर इत्यादि पूर्ववत् अन्वयः । परं अन्यत्त्वस्य लक्षणस्य साक्षात्कार-
पमानं, श्रीनेमिनस्तु क्षीर(निधि)जलोपमानमिति ॥ ११ ॥

अन्वयः

(हे सुभग !) अनिमेष-विलोकनीयं तं भवं [अथवा भवन्तं] दृष्ट्वा मदीय-चक्षुः न
अन्यत्र तोषं उपयाति । दुग्धसिन्धोः शशिन्-कर-द्युतिपयः पीत्वा जल-निधेः क्षारं जलं अशितुं कः
इच्छेत् ?

शब्दार्थ

दृष्ट्वा (धा० दृष्)=ज्येष्ठते.

भवं (मू० भव)=संसारने.

तं (मू० तद्)=प्रसिद्ध.

भवन्तं (मू० भवत्)=आपने.

निमेष=भटकुं भास्वुं ते, आंभ मायवी ते.

अनिमेष=देव.

विलोकनीयः=दर्शनीय, ज्ञेया लायक.

अनिमेष-विलोकनीयं=(१) ज्येष्ठी तस्य ज्ञेया लायक;

(२) देवनी ज्ञेय दर्शनीय.

न=नहि.

अन्यत्र=भीजे स्थगे.

तोषं (मू० तोष)=संतोष.

उपयाति (धा० या)=पामे छे.

मदीय=भारी.

चक्षुस्=आंभ.

मदीयचक्षुः=भारी आंभ.

पीत्वा (धा० पा)=पान करीते, पीते.

पयः (मू० पयस्)=(१) दूध; (२) जल.

शशिन्=यन्द्र.

कर=किरण.

द्युति=प्रभा, तेज.

शशिकरद्युति=यन्द्रनां किरणानां ज्येष्ठुं तेज छे ज्येष्ठुं
ज्येष्ठुं.

दुग्ध=क्षीर, दूध.

सिन्धुः=समुद्र.

दुग्धसिन्धोः=क्षीर-समुद्रजुं.

क्षारं (मू० क्षीर)=पामे.

जलं (मू० जल)=जल, पाणी.

जलनिधेः (मू० जलनिधि)=समुद्रजुं.

अशितुं (धा० भक्ष)=पान करवाने.

इच्छेत् (धा० इष्)=छच्छे.

श्लोकाथं

“ (हे नाथ !) (विविध प्रकारनां भोग, लीला, ललना इत्यादिथी मनोहर अत ज्येष्ठ)
निर्निमेष ज्ञेया लायक ज्येष्ठा प्रसिद्ध संसारने ज्ञेया पाद सुंदर सांसारिक भोग-विज्ञासथी विमुक्त
ज्येष्ठा मुनि-धर्मज्ञपी) अन्य स्थगे भास्वुं नेत्र संतोष पामतुं नथी [अथवा देवनी ज्ञेय दर्शनीय
ज्येष्ठा आपने ज्ञेया पछी भास्वुं नेत्र अन्यत्र संतोष पामतुं नथी], (केभके) यन्द्रनां किरणानां
समान प्रभावाणां क्षीर-समुद्रनां जलजुं पान कर्या पाद (लवणु) समुद्रनां पारां जलने
आस्वादे लेवाने द्वाणु छच्छे ! ”—११

* * * * *

राज्ञो महामृगमदाकुलमण्डलस्य

दैत्यारिमार्गगमनस्य तमोऽदितस्य ।

चक्षुष्य ! चारुचतुराक्षिगतस्य किञ्च

यत् ते समानमपरं न हि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

टीका

किञ्चेति पक्षान्तरे । कोऽर्थः ? अनन्तरकाव्ये द्वितीयेऽर्थे मदीयचक्षुरन्यत्र तोषं नोपयातीति यदुक्तं तदर्थमेव हेत्वन्तरेण द्रढयति-हे चक्षुष्य !-हे सुभग ! “ चक्षुष्यः सुभगः ” इत्यभिधानचिन्तामणि(का० ३, श्लो० १११)वचनात् । अपरम्-अन्यद् रूप ते-तव समानं नहि अस्ति, भुवने इति शेषः । कथंभूतस्य ते ? ‘ राज्ञः ’ राजत इति राजा तस्य महाभूपस्य । पुनः कथंभूतस्य ते ? ‘ महामृगेति ’ महामृगा-गजास्तेषां मदैः-दानवारिभिराकुलं-व्याप्तं मण्डलं-देशो यस्य स तस्य । पुनः किंभूतस्य ते ? ‘ दैत्येति ’ दैत्यारेः-वासुदेवस्य मार्गे-पथि गमनं यस्य स तस्य । अथवा दैत्यारयो-देवास्तेषां मार्गे गमनं यस्य स तस्य । एतेन तवाग्रतः कृष्णोऽस्ति, अग्रगा देवाः सेवकाः सन्ति इत्यर्थः । पुनः कथंभूतस्य ते ? तमोभिः-पापैरदितः-अखण्डितस्तस्य । पुनः कथंभूतस्य ते ? ‘ चारुचेति ’ चारुवो मनोहराश्चतुरा-नरनारीजनास्तेषां अक्षिगतो-द्वेष्यस्तस्येति । चक्षुषे हितश्वा(च)क्षुष्यः यं दृष्ट्वा चक्षुः प्रह्लादं प्राप्नोति । अक्षिगतस्तु द्वेषणीयः, “ द्वेष्योऽक्षिगतः ” (का० ३, श्लो० ११२) इति हैमवचनात् । अत्र विरोधः-यश्चक्षुष्यः सोऽक्षिगतः कथं स्यात् ? परिहारस्तु-चारुचतुराक्षिषु गतः स्थितः स तस्य । ते नेत्रोपरि (?) रक्षन्ति, सादरविलोकनेन वाल्मभ्यत्वादिति । अथवा चारुनिपुणजननेत्रैः सह गतं-गमनं यस्य सः, “ आः रथं व्याघुद्य गतो गतः ” इत्यर्थः । अत्र लुप्तौपम्यत्वात् कथंभूतस्य ते-तव करयेव ? राज्ञः-चन्द्रस्येव, यथा राज्ञः-चन्द्रस्य समानं अपरं रूपं नास्ति । कथंभूतस्य राज्ञः ? महामृगो लक्ष्मस्वरूपहरिणः तस्य मदेन-कस्तूरिकया आकुलं मण्डलं यस्य स तस्य । अथवा महामृग(मद?)शब्देन उपलक्षणत्वात् कस्तूरिकादिसुगन्धद्रव्यैराकुलं मण्डलं यस्य स तस्य । देवस्थानं सुगन्धद्रव्यमिश्रितमेव स्यादिति । पुनः कथंभूतस्य राज्ञः ? दैत्यारीणां-देवानां मार्ग-आकाशस्तस्मिन् गमनं यस्य स तस्येति । पुनः कथंभूतस्य राज्ञः ? तमायां-रात्रौ उदितः- उदयं प्राप्तः । अथवा तमोभिः-अन्धकारैरदितः-अखण्डितः । अथवा तमसा-राहुणाऽदितः-अखण्डितः, राहुणा मुक्तस्येति, शेषं तथैव विशेषणम् । पुनः राज्ञः-इन्द्रस्येव, इन्द्रपक्षेऽपि महामृग ऐरावण इत्यादि यथोचितयोजना कर्तव्येति ॥ १२ ॥

अन्वयः

किञ्च (हे) चक्षुष्य ! यद् महत्-मृग-मद-आकुल-मण्डलस्य, दैत्य-अरि-मार्ग-गमनस्य, तमस-अदितस्य [अथवा तमा-उदितस्य], चारु-चतुर-अक्षिगतस्य [अथवा चारु-चतुर-अक्षि-गतस्य] ते समानं अपरं रूपं न हि अस्ति ।

शब्दार्थः

राज्ञः (मू० राजन्)=(१) वृपतिना; (२) चन्द्रना; (३) धन्द्रना.	महामृगमदाकुलमण्डलस्य=(१) कुंजरेनां भः वडे व्याप्त छे देश जेनां अया; (२) (लांछनशी) मृगणी करतूरी [अथवा करतूरी प्रमुप पीज सुगन्धी पद्यैः] वडे व्याप्त छे मण्डल जेनुं अया.
महामृग=(१) ङथी; (२) (लांछनशी) ङरथु; (३) करतूरी (उपलक्ष्यार्थे ?).	दैत्य=दानव.
मद=(१) दान-जल; (२) करतूरी.	आर=अर, दुश्मन.
आकुल=आम.	दैत्यारि=(१) देव; (२) कृषु.
मण्डल=(१) मिश्र; (२) देश.	

१ आकाशशब्दः पुल्लिङ्गाऽप्यस्ति ।

માર્ગ=રસ્તો.

ગમન=જવું તે.

દૈત્યારિમાર્ગગમનસ્ય=દેવોના [અથવા કૃષ્ણના]
માર્ગને વિષે ગમન છે જેનું એવા.

તમસ્=(૧) પાપ; (૨) અંધકાર; (૩) રાહુ.

અદિત=અખણિડત.

તમોડદિતસ્ય=(૧) પાપ વડે અખણિડત; (૨) અંધ-
કાર વડે અખણિડત; (૩) રાહુ વડે નહિ ધેરા-
યેલ.

તમા=રાત્રિ.

ઉદિત (ધાં ૬૦)=ઉદય પામેલ.

તમોદિતસ્ય=રાત્રિને વિષે ઉદય છે જેનો એવા.

ચક્ષુષ્ય ! (મૂં ચક્ષુષ્ય)=હે સુભગ !

ચારુ=મનોહર.

ચતુર=હોંશીઆર.

અક્ષિગત=દુશ્મન.

અક્ષિ=આંખ.

ગત=(૧) ગયેલ; (૨) ગમન.

ચારુચતુરાક્ષિગતસ્ય=(૧) મનોહર તેમજ ચતુર
(જનો)ના દુશ્મન(૩૫); (૨) મનોહર તેમજ
ચતુર મનુષ્યોની આંખને વિષે રહેલા; (૩)
મનોહર તેમજ ચતુરોની સાથે ગમન છે જેનું
એવા.

કિચ્ચ=વળી.

તે (મૂં યુષ્મદ્)=તારા.

યત્=જે માટે.

સમાનં (મૂં સમાન)=સમાન.

અપરં (મૂં અપર)=અન્ય.

ન=નહિ.

હિ=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.

રૂપં (મૂં રૂપ)=રૂપ.

અસ્તિ (ધાં અસ્)=છે.

શ્લોકાર્થ

“(માંરે નેત્ર અન્યત્ર સંતોષ પામતું નથી, ક્રમકે) વળી હે સુભગ ! (લાંછનરૂપી) મૃગની
કસ્તૂરિકા વડે અથવા કર્તૂરિકાદિક સુગંધી દ્રવ્યો વડે વ્યાપ્ત છે મંડળ જેનું એવા, વળી દેવોના માર્ગને
વિષે (અર્થાત્ આકાશને વિષે) ગમન છે જેનું એવા, તથા અંધકાર અથવા રાહુથી અખંડિત
[અથવા રાત્રિને વિષે ઉદય છે જેનો એવા], તેમજ મનોહર ચતુરોની આંખને વિષે રહેલા [અથવા
મનોહર (પરંતુ વિરહ-વેદનાથી વ્યાકુળ એવી) વનિતાઓના દુશ્મનરૂપ] એવા યન્દ્રની સમાન
જમ અન્ય રૂપ નથી, [અથવા (ઐરાવત નામના) ગન્દ્રના મદથી વ્યાપ્ત છે મણ્ડળ
જેનું એવા, દૈત્યરૂપી દુશ્મનોના માર્ગમાં (પણ) ગમન છે જેનું એવા, અજ્ઞાનથી રહિત તેમજ મ-
નોહર તથા કુશળ મનુષ્યો(ને અતિશય વદ્વલ્લ હોવાથી તે-)ની આંખને વિષે રહેલા એવા યન્દ્રના
રૂપ સમાન જમ અન્ય રૂપ નથી] તેમ કુંજરોના મદ (જળ) વડે વ્યાપ્ત છે દેશ જેનો એવા, વળી
કૃષ્ણ (વાસુદેવ)ના [અથવા દેવોના] માર્ગને વિષે ગમન છે જેનું એવા (અર્થાત્ કૃષ્ણ ક્રે દેવો
જની આગળ ચાલે છે એવા), પાપ વડે અખંડિત તેમજ મનોહર તથા ચતુર એવા જનોના
દુશ્મન રૂપ [અથવા મનોહર તેમજ ચતુર મનુષ્યોનાં નેત્રને વિષે રહેલા, અથવા તેમની સાથે ગમન
છે જેમનું એવા] તારા સમાન ખરેખર અન્ય રૂપ નથી.”—૫૨

* * * * *

ત્વત્સદ્વિયોગવનમેવ ગતા તથાપિ

ત્રિવ્રાતપોદ્ધતપરાભવમાવિતાઽહમ્ ।

‘શૈવેય’ ! દેવ ! જલજાઙ્કિત ! જાતમેતદ્

યદ્ વાસરે ભવતિ પાણ્ડુપલાશકલ્પમ્ ॥ ૧૩ ॥

टीका

शिवाया अपत्यं शैवेयः, तस्य संबोधने हे शैवेय ! हे देव ! हे जलजाङ्कित !—हे शङ्खला-
ञ्छुन ! अहमीदृशी वर्ते । तदाह—कथंभूताऽहं? 'त्वत्सेति' त्वमेव सन्-शोभनो विः-पक्षी तस्य
योगोऽस्मिस्तत् एवंविधं वनं-गृहं जलं काननं वा गता-प्राप्ता, (यद्वा) तस्य योग एव वनं-गृहं जलं
काननं वा गता चेतसा भावितत्वनमयसकलस्थानेत्यर्थः कर्तरि क्तः । “वनं प्रश्रवणे गेहे, प्रवासेऽ-
म्भसि कानने” इति हैमानेकार्थ्याम् । तथापि कथंभूताऽहं? 'तीव्रेति' तीव्रः-कटुः आतपो-विर-
हलक्षणसंतापस्तस्योद्धत-उत्कटो यः पराभवः-अभिभवस्तेन भाविता-मिश्रिता, पीडितेत्यर्थः ।
तथापीति विरोधालङ्कारो दर्शितः, त्वदु(द्यु)क्तगृहादिके आतपपीडा न भवतीति । परमत्र विह-
ङ्गोपमानमुचितं चञ्चलस्वभावत्वात् स्थितः सन् तत्कालमेवोड्डयनं कुर्यात्, त्वमप्यागतः सन् त्वरितं
गत इत्यर्थः । अथ विरोधपरिहारमाह—'त्वत्सेति' तव सत्-निरन्तरं यो वियोगस्तस्य वनं-गृहं
तव वियोगमन्दिरं प्राप्तेति । अथवा तव निरन्तरवियोगात्, पञ्चमीतत्पुरुषममासात्, वनं-जलं गृहं
काननं इत्यादि स्थानं गताऽपि कापि रतिं न लब्धेत्यर्थः । हे देव ! यत् एतद् वनं पाण्डुपलाश-
कल्पं जातम् । कस्मिन् सति ? भातीति भवान् तस्मिन् भवति-त्वयि वासरे-दिवसे सति । पलं-
मांसमश्नातीति पलाशो-राक्षसः, पाण्डुः-बुभुक्षितत्वाच्छ्वेतश्चासौ राक्षस(पलाश)श्च तेन कल्पं-सदृशं
भक्षणकारित्वादिति ॥ १३ ॥

अन्वयः

(हे) 'शैवेय' ! (हे) देव ! (हे) जलज-अङ्कित ! अहं त्वत्-सत्-वि-योग-वनं एव गता तथापि
तीव्र-आतप-उद्धत-पराभव-भाविता (अस्मि) यद् भवति वासरे (सति) एतद् (वनं) पाण्डु-
पलाश-कल्पं जातम् ।

श्लोकार्थ

सत्=(१) शोभनः; (२) निरन्तर.
वि=पक्षी.
योग=संयोग.
वियोग=वियोग.
वन=(१) जंगल; (२) गृह; (३) जंग.
त्वत्सद्वियोगवनं=(१) तारा समान शोभन पक्षीना
योग छे जेने विषे जेया वनमां; (२) तारा
समान सुंदर पक्षीना योगरपी वनमां; (३)
तारा निरन्तर वियोगरपी वनमां; (४) तारा
निरन्तर वियोगरपी वनमां.
एव=एव.
गता (मू० गत)=गयेली, गयेली.
तथापि=तोपथु.
तीव्र=सप्त.
आतप=संताप.

उद्धत=उत्कट.
पराभव=पराभव.
भावित=मिश्रित.
तीव्रातपोद्धतपराभवभाविता=सप्त संतापना उ-
त्कट पराभवथी पीडित.
अहं (मू० अस्मद्)=हं.
शैवेय ! (मू० शैवेय)=हे शिवा-नन्दन, हे नेमिनाथ !
देव ! (मू० देव)=हे देव !
जलज=जल.
अङ्कित=(धा० अहक्)=बाँडित.
जलजाङ्कित ! =हे शोभना बाँडनथी युक्त !
जातं (मू० जात)=जन्म.
एतद् (मू० एतद्)=एत.
यद्=येथी करीने.
वासरे (मू० वासर)=दिवसे.

१ 'गृहं जलं' इति ख-पाठः । २ 'यदेतद्' इति क-पाठः ।

भवति (म० भवत्)=प्रकाशमान.

पाण्डु=द्विडेका.

पल्ल=भास.

अश=पातुं.

पलाश=राक्षस.

कल्प=समान, पृथ्व.

पाण्डुपलाशकल्प=द्विडेका (पडी गयेका) राक्षसनी
समान.

श्लोकार्थ

“ हे शिवा-नन्दन ! हे देव ! हे शम्पना लांछनथी लांछित (गिनेश्वर) ! हुं तारा समान सुंदर पक्षीना योग छे जेने विषे जेवा वनमां गछ तोपणु (तारा विरहइपी) सप्त संतापना पराभवथी पीडित छुं; जशी करीने प्रकाशमान (आपइपी) दिवस होते छते आ वन (क्षुधार्त होवाने लीधि) द्विडेका पडी गयेका राक्षसना जेवुं (भावा धाय) छे.”—१३

स्पष्टीकरण

विरोधालंकारना परिहार—

हे शिवा देवीना पुत्र ! हे देव ! हे शम्पना लांछनवाणा (नाथ) ! हुं तारा निरन्तर वियोगइपी वनमां गछ तेथी [अथवा तो तारा सतत वियोगने लीधि जल, गृह के जंगलमां गछ तो पणु] हुं तीव्र संतापना उत्कट पराभवथी पीडित थछ (अने भने ढाछ पणु स्थले जेन पणुं नहि).

* * * * *

व्याहारमेड इव मे यदि नो शृणोषि

शब्दादिकं सुखमिदं ब्रज हारि हित्वा ।

नेतर्नरा भुवि भवन्ति गताङ्कुशा ये

कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥

टीका

हे नेतः !—हे स्वामिन् ! यदि-चेत् त्वं मे-मम व्याहारं-वचनं एड इव-बधिर इव नो शृणोषि, मम वचनं नाङ्गीकरोषीत्यर्थः, तदा त्वं ब्रज-याहि । किं कृत्वा ? इदं-प्रत्यक्षं शब्दादिकं शब्दरूपरसगन्धस्पर्शलक्षणं सुखं हित्वा-त्यक्त्वा । किंविशिष्टं सुखं ? हारि-रम्यम् । हे नेतः ! ये नरा भुवि-पृथिव्यां गताङ्कुशा-निर्मर्यादा भवन्ति, को नरस्तान् नरान् यथेष्टं-स्वेच्छं यथा स्यात् तथा सञ्चरतो-गच्छतो निवारयति ? । अपितु न कोऽपि तान् निषेधयतीति ॥ १४ ॥

अन्वयः

(हे) नेतः ! यदि मे व्याहारं एड इव (त्वं) नो शृणोषि, (तदा) इदं शब्द-आदिकं हारि सुखं हित्वा ब्रज । ये नराः भुवि गत-अङ्कुशाः भवन्ति, तान् यथेष्टं सञ्चरतः कः निवारयति ? ।

शब्दार्थ

व्याहारं (मू० व्याहार)=वचनने.
 एडः (मू० एड)=अडरे.
 इव=नेम.
 मे (मू० अस्मद्)=भारा.
 यदि=ने.
 नो=नडि.
 शृणोषि (धा० शृ)=तुं सांभणे छे.
 शब्दः=शब्द.
 आदि=अमुष्.
 शब्दादिकं=शब्द अमुष्.
 सुखं (मू० सुख)=सुष्.
 इदं (मू० इदम्)=आ.
 व्रज (धा० व्रज्)=तुं गत.
 हारि (मू० हारि)=भनोडर.

हित्वा (धा० हा)=अशु धधने.
 नेतः ! (मू० नेतृ)=डे नायक !
 नराः (मू० नर)=भनुष्थो.
 भुवि (मू० भू)=पृथ्वीने विषे.
 भवन्ति (धा० भू)=नाय छे, डेय छे.
 गत (धा० गम्) गथेड.
 अङ्कुशः=अंकुश, मर्पाड.
 गताङ्कुशाः=गथेडो छे अंकुश नेभनो अेवा.
 ये (मू० यद्) नेअो.
 कः (मू० किम्) डोष्.
 तान् (मू० तद्)=तेभने.
 निवारयति (धा० वार्)=निवारे छे.
 सञ्चरतः (मू० सञ्चरत्)=अता.
 यथेष्टं=भरशु मुष्.

श्लोकार्थ

“ डे नायक ! ने अडेरानी भाडक तुं भारे वचन सांभणतो नथी, तो (पञ्जी) आ शब्दादिकं भनोडर सुष्ने छोडीने न. ने भनुष्थो नगतमां निरंकुश डेय छे, तेवा धरुष्ठा मुष् इरता ननोने डोष् अटकावे ! ”—१४

* * * * *

ध्यानं विधेहि कुरु रैवतके तपांसि
 विद्धीति मां हरिसुतोऽस्थिरमाशु कर्ता ।
 यज्जन्ममात्रलघुगात्रजिनांहितो नो
 किं मन्दराद्रिशिखरं चलितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥

टीका

हे नेमे ! त्वं रैवतके गिरौ ध्यानं विधेहि—कुरु । पुनः त्वं तपांसि कुरु । हे नेमे ! हरि-
 सुतः—कृष्णपुत्रः—कामः आशु—शीघ्रं मां—नेमिं अस्थिरं व्रताद् भ्रष्टं कर्ता—करिष्यति इति त्वं विद्धि
 —जानीहि । यद्—यस्मात् कारणात् कदाचित्—कस्मिंश्चित् काले मन्दराद्रिशिखरं किं नो चलितं ?
 अपितु कम्पितमेव । कस्मात् ? ‘जन्मेति’ जन्ममात्रश्चासौ लघुगात्रश्चासौ जिनो—वीरश्च तस्यां-
 हितः—पादकमलात् । अत्र महावीरचरणत इति दृष्टान्तमात्रविवक्षितत्वात् भाविनि दृष्टान्ते भूतो-
 पचारः । अथवा “पुंस्वतित्थयरनिदिष्टे” इति वचनात् प्रसिद्धत्वाद् भवत्येव । एवं “धम्मसारहीणं”
 इति पदे भाविनि मेघकुमारदृष्टान्ते भूतारोपणा दृश्यते ॥ १५ ॥

१ पूर्वतीर्थकरनिर्दिष्टः । २ धर्मसारधिभ्यः ।

અન્વય:

(હે નેમે !) ધ્યાનં વિધેહિ, રૈવતકે તપાંસિ કુરુ । (પરન્તુ) ' હરિ-સુતઃ આશુ માં અ-સ્થિરં કર્તા ' ઇતિ વિદ્ધિ, યદ્ જન્મ[ન્]-માત્ર-લઘુ-ગાત્ર-જિન-અંહિતઃ કિં મન્દર-અદ્રિ-શિખરં કદાચિત્ નો ચલિતમ્ ? ।

શબ્દાર્થ

ધ્યાનં (મૂં ધ્યાન)=ધ્યાન.
વિધેહિ (ધાં ધા)=તું કર.
કુરુ (ધાં કુ)=તું કર.
રૈવતકે=રૈવત (પર્વત) ઉપર.
તપાંસિ (મૂં તપસ્)=તપશ્ચર્યાઓ.
વિદ્ધિ (ધાં વિદ્)=તું જાણુ.
ઇતિ=એમ.
માં (મૂં અસ્મદ્)=મને.
હરિ=કૃષ્ણ.
સુત=પુત્ર.
હરિસુતઃ=કૃષ્ણનો પુત્ર, પ્રહુમ્ન, કામદેવ.
સ્થિર=સ્થિર.
અસ્થિરં=અસ્થિર.
આશુ=સત્વર.
કર્તા (ધાં કુ)=કરશે.
યદ્=તેથી કરીને.
જન્મન્=જન્મ.

જન્મ=જન્મ.
માત્ર=ફક્ત.
લઘુ=તાનું.
ગાત્ર=શરીર.
જિન=તીર્થકર.
અંહિ=ચરણ.
જન્મમાત્રલઘુગાત્રજિનાંહિતઃ=તરતજ જન્મેલા એવા લઘુ દેહવાળા એવા જિનના ચરણથી.
નો=નહિ.
કિં=શું.
મન્દર=મેરૂ.
અદ્રિ=પર્વત.
શિખર=શિખર.
મન્દરાદ્રિશિખરં=મેરૂ પર્વતનું શિખર.
ચલિતં (મૂં ચલિત)=હાલેલું.
કદાચિત્=કદાપિ, કાદક વેળા.

શ્લોકાર્થ

“ હે નેમિ(નાથ) ! (ભલે) તું ધ્યાન ધર (અર્થાત્ યોગી બન) અને રૈવત પર્વ-તના ઉપર તપશ્ચર્યાઓ (પણ) કર. પરંતુ કામદેવ મને સત્વર અસ્થિર કરશે એમ જાણુ (અર્થાત્ યાદ રાખજ કે તારા ધ્યાનમાંથી તને કામદેવ જરૂરજ ચલિત કરશે), કેમકે તરતનાજ જન્મેલા (અને એથી કરીને) લઘુ દેહવાળા એવા (વીર) જિનેશ્વરના ચરણથી મેરૂ પર્વતનું શિખર શું કદાપિ ચલાયમાન થયું નથી કે ! ”—૧૫

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોકાર્થનું સમાધાન—

આ શ્લોકમાં એમ લખ્યું છે કે રાજમતીના જીવન દરમ્યાન નહિ જન્મ ધારણ કરેલા એવા વીર પ્રહુએ મેરૂ પર્વત કમ્પાયમાન કર્યો, તો આ વાત સતી રાજમતીએ કેવી રીતે જાણી એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. આનો ઉત્તર બે રીતે આપી શકાય છે. એક તો જન્મ મેધકુમારના ભાવિ દષ્ટાન્તમાં ' ધમ્મસારહીણં ' એ પદથી ભૌવિમાં ભૂતનો ઉપચાર કર્યો છે તેમ આહિં પણ સમજવું.

૧ કવિવર માઘે પોતે રચેલા શિશુપાલવધ નામના મહાકાવ્યમાં આ રૈવતક પર્વતનું સુંદર વર્ણન કર્યું છે અને તેમ કરતાં તેણે આખો યોધો સર્ગ રચ્યો છે.

૨ ભાવિમાં ભૂતનો ઉપચાર કરવો એટલે ભાવિનો ભૂત તરીકે આરોપ કરવો એ નૈગમ નયનો એક પ્રકાર છે. આ સંબંધમાં જુઓ સ્તુતિ-ન્યતુર્વિશતિકા (૫૦ ૨૦).

भीष्मो उत्तर ए छे के पुत्रवित्तियरनिदिहे अर्थात् पूर्व तीर्थकरे निर्देश कर्यो होय छे वीर प्रभु मेरु पर्वत कंपावशे ए वात जन-समाजमां सुप्रसिद्ध होय अने अथी करीने राजभती ते वात अशुती हुती अेम कही शक्य.

* * * * *

तत्रोषितं निधुवनाय समागतास्त्वां

देव्यः समं सहचरैः सुतनुं समीक्ष्य ।

वक्ष्यन्ति मोहिततरा इति जगत्प्रकाशः ।

दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

टीका

हे नेमे ! देव्यो-देवनार्य इति वक्ष्यन्ति-कथयिष्यन्ति । किं कृत्वा ? त्वां समीक्ष्य-विलोक्य । कथंभूतं त्वां ? तत्र रैचत्तके उषितं-स्थितम् । पुनः कथंभूतं त्वां ? सुतनुं-शोभनदेहम् । कथंभूता देव्यः ? सहचरैः- निजमित्रैः मम-मार्धं समागता-आयाताः । कस्मिं ? निधुवनाय-सम्भोगाय । पुनः कथंभूता देव्यः ? मोहिततरा-अतिशयमोहं प्राप्ताः । इति वक्ष्यन्ति, इतीति किं ? हे नाथ ! त्वमपरः-अपूर्वो दीपोऽसि । कथंभूतस्त्वं ? 'जगत्प्रकाशः' जगति-विष्टपे प्रकाशो यस्येति । तैलमयदीपस्तु गृहमात्रमेव प्रकाशयति, अतोऽपर इति । कथंभूतस्त्वं ? कामरूपः-कन्दर्पसमानः । अथवा तपः-सिद्धत्वादिच्छास्वरूपः ॥ १६ ॥

अन्वयः

सहचरैः सह निधुवनाय समागताः, मोहित-तराः देव्यः तत्र उषितं सु-तनुं त्वां समीक्ष्य '(हे) नाथ ! कामरूपः त्वं जगत्-प्रकाशः अपरः दीपः असि ' इति वक्ष्यन्ति ।

श्लो-दार्थ

तत्र=त्वां.

उषितं (मू० उषित)=रहेला.

निधुवनाय (मू० निधुवन)=संभोगने भाटे.

समागताः (मू० समागता)=आवेली.

त्वां (मू० युष्मद्)=तने.

देव्यः (मू० देवी)=देवीओ.

समं=सहित.

सहचरैः (मू० सहचर)=मित्रो.

सु=श्रेष्ठतावाचक अन्वय.

तनुं=शरीर.

सुतनुं=सुंदर छे शरीर नेनुं अेवाने.

समीक्ष्य (धा० ईक्ष्)=आधने.

वक्ष्यन्ति (धा० वच्)=कहेसे.

मोहिततराः (मू० मोहित-तरा)=अतिशय मोह

पावेली.

इति=अेम.

काम=(१) कंदर्प, कामदेव; (२) धृच्छा .

रूप=रूप.

कामरूपः=(१) कंदर्पता समान रूप छे नेनुं अेवा;

(२) धृच्छा मुज्य रूप धारणु करनारा.

दीपः (मू० दीप)=दीपक, दीवा.

अपरः (मू० अपर)=अपूर्व.

त्वं (मू० युष्मद्)=तुं.

असि (धा० अस्)=छे.

नाथ ! (मू० नाथ)=हे नाथ !

जगत्=दुनिया.

प्रकाश=प्रकाश, तेज.

जगत्प्रकाशः=जगत्ने विषे प्रकाश छे नेना अेवा.

श्लोकार्थ

“पोताना मित्रोनी साथे संभोगार्थे आवेक्षी तेमञ्ज अतिशय मोहु पाभेक्षी जेवी देवीज्या त्यां (रैवतक पर्वत उपर) रहेला जेवा तेमञ्ज सुंदर देहवाणा जेवा तने जेधने कहेसे के हे नाथ ! कंदर्पना समान रूपवाणो [अथवा धञ्जित रूपवाणो] जेवो तुं जगतूने विषे प्रकाश पा-
डनारे अपूर्व दीपक छे.”—१६

* * * * *

त्वद्द्वयान्भाज्यपि पुनर्मयि नो गताया—

मिष्टार्थबाधकबृहद्विरहान्धकारम् ।

सद्धर्मधाम्नि सहजोद्यमधौतदोषः

सूर्यातिशायिमहिमाऽसि मुनीन्द्रलोके ॥ १७ ॥

टीका

हे नेमे ! त्वं मुनीन्द्रलोके—योगीश्वरजने ‘सूर्येति’ सूर्याद् अतिशायी—अधिको महिमा यस्य स एवंविधोऽसि । कथंभूतस्त्वं ? ‘सहजेति’ सहजोद्यमेन—आत्मनिष्ठितारम्भेण धौता—प्रक्षालिता दोषा—कर्ममलरूपा रात्रियेन स इति । कथंभूते मुनीन्द्रलोके ? सद्धर्मधाम्नि—शुभधर्ममन्दिरे । पुनर्हे नेमे ! त्वं मयि विषये सूर्यातिशायिमहिमा नासि । कथंभूतायां मयि ? त्वद्द्वयान्भाज्यपि—तव ध्यानयुक्तायामपि । पुनः कथंभूतायां मयि ? गतायां—प्राप्तायाम् । किं प्रति ? ‘इष्टेति’ इष्टार्थो—वाञ्छितार्थस्तस्य बाधकं—निरोधकं बृहत्—प्रौढं विरह एवान्धकारमिति स्पष्टम् । एतेन त्वं मुनीन्द्रलोके प्रद्योतकारकोऽसि, मयि तु न, विरहान्धकार(स्य) विद्यमानत्वात् इति तव न युक्तमिति ॥ १७ ॥

अन्वयः

(हे जिन !) सत्-धर्म-धाम्नि मुनि-इन्द्र-लोके सहज-उद्यम-धौत-दोषः, सूर्य-अतिशायिन-महिमा असि, पुनर् त्वत्-ध्यान-भाजि अपि, इष्ट-अर्थ-बाधक-बृहत्-विरह-अन्धकारं गतायां मयि नो ।

शब्दार्थ

ध्यान=ध्यान.

भाज्=भज्ज्नात्.

त्वद्द्वयान्भाजि=तारा ध्यानने भज्ज्नात्.

अपि=अपि.

पुनर्=पुनः.

मयि (मू० अस्मद्)=मारे विषे.

नो=नहि.

गतायां (मू० गता)=प्राप्त, थयेडी.

इष्ट=वाञ्छित.

अर्थ=अर्थ.

बाधक=निरोध करनारा.

बृहत्=मोटा.

अन्धकार=अंधकार, अंधार.

इष्टार्थबाधकबृहद्विरहान्धकारं=वाञ्छित वस्तुना ध्या-
धक तेमञ्ज विस्तीर्णुं जेवा विरहरूपी अंधकारने.

सत्=शुभ.

धर्म=धर्म.

धाम्नि=मन्दिरे.

सद्धर्मधाम्नि=शुभ धर्म-मन्दिरे(३५).

सहज=स्वाभाविक.

उद्यम=उद्यम.

धौत (धा० धात्र्)=प्रक्षालन करेव, धोष नांभेल.

दोषा=रात्रि.

सहजोद्यमधौतदोषः=स्वाभाविक उद्यम वडे धोष

नांभी छे (कर्म-मलरूपी) रात्रिने जेणे अवेवा.

सूर्य=सूर्य, रवि.

अतिशायिन्=यडियातो.

महिमन्=महिमा, गौरव.

सूर्यातिशायिमहिमा=सूर्यथी यडियातो महिमा छे
जेतो अवेवा.

मुनि=योगी.

इन्द्र=उत्तम.

लोक=लोक.

मुनीन्द्रलोके=योगीश्वर लोकने विषे.

श्लोकार्थ

“ (हे जिन !) जेणे शुभ धर्म-मन्दिररूप अवेवा योगीश्वर-लोकने विषे स्वाभाविक उद्यम वडे (कर्म-मलरूपी) रात्रिनुं प्रक्षालन कर्युं छे अवेवा तेमज सूर्य करतां अधिक महिमावाणो अवेवा तुं छे, परंतु तारे ध्यान धरनारी (होवा छतां) पण वांछित वस्तुना पाधक तेमज विस्तीर्ण विरहरूपी अंधकारने प्राप्त थयेवी अवेवा हुं (शशभती) तेने विषे तुं तेंवो नथी (अर्थात् लक्षे तुं योगि-जनोनी कर्मरूपी रात्रिने अंत लावनार होवार्थी तेमना संबंधमां तो तुं सूर्य करतां वधारे प्रभावशाणी हो, परंतु मारा विरहरूपी अंधकारने तुं नाश नहि करी शकतो होवार्थी हुं तने सूर्य करतां उंची रीते यडियातो गणुं ? उलटो तने तेनाथी उत्तरतो गणुंवे जेधअं, उभके ते तो अंधकारने नाश जइरण करे छे). ”—१७

* * * * *

वक्त्रं जिनात्र वसतः प्रणिधानभाजो

विश्वासतो मृगाशिशुव्रजचुम्बितं सत् ।

संदृश्यते बहुललक्षणभावितं ते

विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कबिम्बम् ॥ १८ ॥

टीका

हे जिन !—हे नेमे ! ते-तव वक्त्रं-मुखं अपूर्वशशाङ्कबिम्बं संदृश्यते, लोकैरिति शेषः । कथंभूतस्य ते ? अत्र-नगे वसतो-वासं कुर्वतः । पुनः कथंभूतस्य ते ? प्रणिधानभाजः-समाधि-योगयुक्तस्य । कथंभूतं वक्त्रं ? ‘मृगेति’ मृगाणां-हरिणानां शिशवो-बालास्तेषां व्रजः-समूहस्तेन चुम्बितं सद्-वर्तमानम् । कस्मात् ? विश्वासतो-निश्चलत्वान्निर्भयत्वेन विश्वासहेतुत्वात् । अत एव कथंभूतं वक्त्रं अपूर्वशशाङ्कबिम्बं ? ‘बहुलेति’ बहुलानि लक्षणानि-लाञ्छनानि तैर्भावितं-सहितम् । चन्द्रमण्डलमध्ये तु एकं लक्ष्म वर्तते, अत्र तु बहूनि चिह्नानि सन्ति, तेन वक्त्रमपूर्वशशाङ्कबिम्ब-मित्युक्तम् । किं कुर्वत् वक्त्रं ? विद्योतयत्-प्रकाशयत् । किं ? जगद्-विश्वमिति ॥१८॥

अन्वयः

(हे) जिन ! अत्र वसतः प्रणिधान-भाजः ते विश्वासतः मृग-शिशु-व्रज-चुम्बितं, सत्, बहुल-लक्षण-भावितं, जगत् विद्योतयत् वक्त्रं अपूर्व-शशाङ्क-बिम्बं (लोकैः) संदृश्यते ।

શબ્દાર્થ

વક્ત્રં (મૂ० વક્ત્ર)=મુખ, વદન.
 જિન ! (મૂ० જિન)=હે જિન !
 અન્ન=અહિંઆ.
 વસતઃ (મૂ० વસત્)=રહેનારા.
 પ્રણિધાન=ધ્યાન.
 ભાજ્=ભજનારા.
 પ્રણિધાનભાજઃ=ધ્યાનયુક્ત.
 વિશ્વાસતઃ (મૂ० વિશ્વાસ)=વિશ્વાસને લીધે.
 મૃગ=હરણુ.
 શિશુ=બાળક.
 વ્રજ=સમૂહ.
 ચુમ્બિત (ધા० ચુમ્બ)=ચુંબિત, ચુંબન કરાયેલ.
 મૃગશિશુવ્રજચુમ્બિતં=હરણુનાં બાળકોના સમુદાય વડે ચુંબિત.

સન્ (ધા० અસ્)=વિદ્યમાન.
 સંદૃશ્યતે (ધા० દશ)=જોવાય છે.
 બહુલ=અતિશય.
 લક્ષણ=લાંછન.
 ભાવિત=યુક્ત.
 બહુલલક્ષણભાવિતં=અતિશય લાંછનોથી યુક્ત.
 તે (મૂ० યુષ્મદ્)=તારૂં.
 વિગોતયત્ (ધા० ઘુત્)=પ્રકાશ કરનારૂં.
 જગત્ (મૂ० જગત્)=દુનિયાને.
 અપૂર્વે=અસાધારણુ.
 શશ=મૃગ.
 અન્ન=લાંછન, ચિહ્ન.
 શશાન્નક્ર=મૃગનું લાંછન છે જેને વિષે તે, ચન્દ્ર.
 વિમ્બ=ચિંચ.
 અપૂર્વશશાન્નક્રવિમ્બં=અસાધારણુ ચન્દ્રનું ચિંચ.

શ્લોકાર્થ

“હે જિન ! આહિંઆ (રૈવતક પર્યંત ઉપર) વસનારા તથા સમાધિ-યોગથી યુક્ત એવા તારા (નિશ્ચલતા તેમજ નિર્ભયતાને લીધે) વિશ્વાસથી હરણુનાં બાળકોના સમુદાય વડે ચુંબિત થયેલું એવું, વળી અનેક લક્ષણોથી લક્ષિત એવું તેમજ વિશ્વને પ્રકાશમય કરનારૂં એવું મુખ અસાધારણુ ચન્દ્રના ચિંચના સમાન (લોકોથી) જોવાય છે.”—૧૮

* * * * *

ઉદ્યોગ ઇષ ભવતા ક્રિયતાં કિમર્થં ?

કિં વાડ્ય તે નુ વરવસ્તુન ડનમસ્તિ ? ।

ત્વામેવ વીક્ષ્ય શિતિમં સમુદો મયૂર્યઃ

કાર્યં કિયજ્જલધરૈર્જલભારનમ્રૈઃ ? ॥ ૧૯ ॥

ટીકા

અથેતિ અન્વાદેશે પ્રશ્ને વા । હે નેમે ! ભવતા-ત્વયા ઇષ ઉદ્યોગ-ઉદ્યમઃ કિમર્થં ક્રિયતાં ? ન કોડપિ હેતુદૃશ્યત ઇત્યર્થઃ । નુરવધારણે । વરવસ્તુનઃ-પ્રધાનરાજ્યાદિવસ્તુનઃ સકાશાત્ ઇતરત્ કિં તે-તવ ડનં-અસંપૂર્ણમસ્તિ ? કિમપ્ચૂનં નાસ્તીત્યર્થઃ । દૃષ્ટાન્તમાહ-મયૂર્યો-મયૂરવલ્લભાઃ શિતિમં-શ્યામવર્ણે એવંવિધં ત્વામેવ વીક્ષ્ય-વિલોક્ય સમુદઃ-સહર્ષા ભવન્તિ । તદા જલભાર-નમ્રૈઃ-નીરભારેણ નમનશીલૈઃ જલધરૈઃ-મેઘૈઃ કિયત્ કાર્યં ? ન કિમપિ કૃત્યમસ્તીત્યર્થઃ ॥૧૯॥

અન્વયઃ

ઇષઃ ઉદ્યોગઃ ભવતા કિમર્થં ક્રિયતાં ? કિંવા અથ તે વર-વસ્તુનઃ ડનં નુ અસ્તિ ? શિતિમં ત્વાં ઇવ વીક્ષ્ય મયૂર્યઃ સહ-મુદઃ (ભવન્તિ, તદા) જલ ભાર-નમ્રૈઃ જલધરૈઃ કિયત્ કાર્યમ્ ? ।

૧ અસાધારણુ કહેવાનું કારણુ એ છે કે ચન્દ્રમાં તે એક લાંછન છે, બ્યારે નેભિનાથમાં તે અનેક લાંછનો છે

शब्दार्थ

उद्योगः (मू० उद्योग)=उद्यम.
 एषः (मू० एतद्)=आ.
 भवता (मू० भवत्)=आपत्ती.
 क्रियतां (धा० कृ)=कराय छे.
 किमर्थं=शा भाटे.
 किंवा=अथवा.
 अथ=प्रकारार्थक अथय.
 नु=नक्षी.
 वर=उत्तम.
 वस्तु=शील.
 वरवस्तुनः=उत्तम शील.
 ऊनं (मू० ऊन)=अपूर्ण.
 अस्ति (धा० अस्)=छे.

त्वां (मू० युष्मद्)=तने.
 एव=ए.
 वीक्ष्य (धा० ईक्ष्)=जोखने.
 शितिभं (मू० शितिभ)=श्यामवर्णी.
 मुद्=हर्ष.
 समुद्ः=हर्षित.
 मयूर्यः (मू० मयूरी)=मयूरीज्यो, डेलो.
 कार्य (मू० कार्य)=कार्य, कृत्य.
 कियत्=कटलुं.
 जलधरैः (मू० जलधर)=भेधो वडे.
 जल=जल, पाणी.
 भार=भार, भोग्ने.
 नम्र=नमनशील.
 जलभारनम्रैः=जलना भार वडे नमनशील.

श्लोकार्थ

“ (हे नाथ !) आ (तपश्चर्या, ध्यान, समाधि धत्यादि) उद्यम तुं शाने भाटे करे छे ? शुं (उत्तम राज्याङ्गी) श्रेष्ठ वस्तुथी कंधक अपूर्ण छे ? श्यामवर्णी ज्येवा तनेज्ज जोधने मयूरीज्यो हर्षित थध जय छे, तो पछी जलना भार वडे नम्र भनेला ज्येवा भेधोतुं (तेमने) शुं काम छे ? (तेचीज्ज रीते तने उत्तम राज्याङ्गिक सामर्थी भणेली होवा छतां तुं क्कम तपश्चर्या करे छे ? तारे शानी भोट छे ?)”—१६

* * * * *

इच्छावरं वरमिति स्वजनेन नुन्ना
 वच्चीत्यहं द्रुतकराब्जनिरुद्धकर्णा ।
 रत्ने यथा जनतया क्रियतेऽभिलाषो
 नैवं तु काचशकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

टीका

हे नेमे ! अहं इति वच्मि—कथयामि । कथंभूताऽहं ? इति स्वजनेन—बन्धुवर्गेण नुन्ना—
 प्रेरिता—कथिता । इतीति किं ? हे राजीमति ! त्वं अवरं—अन्यं वरं—भर्तारं इच्छ—वाञ्छ इति ।
 (पुनः) कथंभूताऽहं ? द्रुतं—शीघ्रं कराब्जाभ्यां—हस्तकमलाभ्यां निरुद्धौ—पिहितौ कर्णौ—श्रवणौ यथा
 सेति । इति वच्मि, इतीति किं ? हे स्वजन ! यथा जनानां—लोकानां समूहो जनता तथा रत्ने—मणौ
 अभिलाषः—वाञ्छा क्रियते, एवं तु किरणाकुले—मरीचिव्याप्तौऽपि काचशकले—काचखण्डे न
 क्रियत इति ॥ २० ॥

अन्वयः

‘ अवरं वरं इच्छ ’ इति स्वजनेन नुन्ना अहं द्रुत—कर—अब्ज—निरुद्ध—कर्णा ‘ यथा रत्ने जनतया
 अभिलाषः क्रियते (तथा) किरण—आकुले अपि काच—शकले तु न एवं ’ इति (अहं) वच्मि ।

શબ્દાર્થ

હચ્છ (ધા० હ્ષ)=પસંદ કરે.
 અવરં (મૂ० અવર)=અન્ય.
 વરં (મૂ० વર)=વરને.
 હિતિ=એમ.
 સ્વજનેન (મૂ० સ્વજન)=સ્વજન વડે.
 નુશ્ચા (ધા० નુષ)=પ્રેરિત.
 ઘટ્ઠિમ (ધા० ઘ્ઠ)=કહું છું.
 અહં (મૂ० અસ્મદ્)=હું.
 દુત=શીઘ્ર, જલદી.
 કર=હરત, હાથ.
 અઙ્ગ=કમળી.
 નિરુદ્ધ (ધા० રુધ્)=બંધ કરેલ.
 કર્ણ=કાન.
 દુતકરાઙ્ગનિરુદ્ધકર્ણા=કર-કમલ દ્વારા શીઘ્ર ઢાંકી
 દીધા છે કાનો જેણે એવી.

રત્ને (મૂ० રત્ન)=રત્નને વિષે.
 યથા=જેમ.
 જનતયા (મૂ० જનતા)=લોકથી.
 ક્રિયતે (ધા० ક્ર)=કરાય છે.
 અમિલાષઃ (મૂ० અમિલાષ)=મરુછા.
 ન=નહિ.
 एवं=એવી રીતે.
 તુ=કિન્તુ.
 કાચ=કાચ.
 શકલ=ટુકડો, કકડો.
 કાચશકલે=કાચના કકડાને વિષે.
 કિરણ=કરણ.
 આકુલ=વ્યામ.
 કિરણાકુલે=કિરણો વડે વ્યામ.
 અપિ=પણ.

શ્લોકાર્થ

“ (નેમિનાથને મૂકીને) અન્ય વરને વર એમ સંબંધીઓ દ્વારા પ્રેરણા કરાવેલી હું કર-
 કમલ વડે શીઘ્ર કાન ઢાંકી દુધ^૧ એમ કહું છું કે જેમ લોકો રત્ન વિષે અભિલાષા રાખે છે, તેમ
 તેઓ કિરણો વડે પણ વ્યામ એવા કાચના કકડા વિષે રાખતા નથી.”—૨૦

* * * * *

ભવ્યે ! મનોહરવરો ભવિતા ભવત્યા :

કિં નેમિનાડસહશુચા ચ કિમિત્થમાલ્યા ? ।

વાચ્યં કિમત્ર યદિ મે ન ભવાનિવાન્ય :

કશ્ચિન્મનો હરતિ નાથ ! ભવાન્તરેડપિ ॥ ૨૧ ॥

ટીકા ।

હે નેમે ! તદા આલ્યા-સહ્યા इत्थं કિં વાચ્યં-કથં વક્તવ્યં, અમુના વાક્યેન સૃતમિત્યર્થઃ ।
 इत्थं કિં તદાહ—મહ્યા-મનોહરા તસ્યાઃ સંબોધનં ક્રિયતે હે મહ્યે!-હે રાજીમતિ ! ભવત્યાઃ-તવ
 રાજીમત્યા મનોહરવરો ભવિતા-ભવિષ્યતીત્યર્થઃ । અતો નેમિના કિં ? સૃતમિત્યર્થઃ । ચ-પુનઃ
 અસહશુચા કિં ? ઉત્કટશોકેન સૃતમિત્યર્થઃ । इति હે નાથ ! યદિ-ચેદન્યઃ કશ્ચિજ્જનોડગ્ર-અસ્મિન્
 ભવે ભવાન્તરે-અન્યભવેડપિ મે-મમ મનઃ-ચિત્તં ન હરતિ । ક ઇવ ? ભવાનિવ, યથા ભવાન્ ત્વં મમ
 મનો હરતિ તથાડન્યો નેત્યર્થઃ ॥ ૨૧ ॥

૧ આ શ્લોકમાં નુ અનુપમ સતીત્વ સિદ્ધ કરે છે, કેમકે સાધારણ રીતે કાચ પણ સુલક્ષણા સુંદરી પોતાના
 પતિનું અનિષ્ટ બોલાવું હોય, તો તે ખિન્ન થયા વિના રહેતી નથી અને અને તો ત્યાંથી તે સવર આવી ખસી
 જાય છે.

अन्वयः

यदि (हे) नाथ ! भवान् इव अन्यः कश्चित् अत्र भव-अन्तरे अपि मे मनः न हरति (तर्हि) भव्ये ! भवत्याः मनोहर-वरः भविता, (अतः) नेमिना किं ? अ-सह-शुचा च किं ? इत्थं आल्या किं वाच्यम् ? ।

श्लोकार्थ

भव्ये ! (मू० भव्या)=हे भव्य (स्त्री) ।
 मनोहर=यिताकपक.
 वर=वर, पति.
 मनोहरवरः=मनोहर वर.
 भविता (धा० भू)=थशे.
 भवत्याः (मू० भवती)=आपते.
 किं=शुं.
 नेमिना (मू० 'नेमि)=नेमि वरे.
 असह=सहन न थछ शके तेवो, असह.
 शुच्=शोक.
 असहशुचा=असह शोक वरे.
 च=वणी.
 इत्थं=आ प्रभाषे.
 आल्या (मू० आली)=सभी वरे.

वाच्यं (मू० वाच्य)=कहेवाय.
 अत्र=आ संसारभा.
 यद्वि=जे.
 मे (मू० अस्मत्)=भाइं.
 न=नहि.
 भवान् (मू० भवत्)=आप.
 इव=जेम.
 अन्यः (मू० अन्य)=भीजे.
 कश्चित् (मू० किम्)=कोणु.
 मनः (मू० मनस्)=चितने.
 हरति (धा० हृ)=हरे छे.
 नाथ ! (मू० नाथ)=हे नाथ !
 भव=भव.
 भवान्तरे=अन्य भवभां.
 अपि=पणु.

श्लोकार्थ

“ हे^१ नाथ ! ज्यारे आपनी जेम ठाछ अन्य (पुत्र) आ भवभां तेमज भवान्तरभां पणु भाइं मन हरनार नथी, तो पछी हे मनोहर (भृगाक्षी) ! आप (राजभती)ने मनोहर वर भणशे, वास्ते नेमिथी शुं (अर्थात् तो पछी नेमिनाथनुं शुं काम छे) ? वणी असह शोकथी पणु सर्थुं, जेम सपीथी डेम कहेवाय ? (अर्थात् नज कहेवाय).”—२१

+ + + + +
 अस्या न दूषणमतो हि भवानसह्यो—

स्वाधः कृतान्तजनको भवतीश ! सोऽपि ।

साताय सर्वजगतां च शिवा यमर्क

प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ॥ २२ ॥

टीका

शिवा-समुद्राविजयनृपपत्नी प्राची एव-पूर्वा एव दिक्-काष्ठा यं नेमिनं अर्क-सूर्य जनयति । कस्मै ? सर्वजगतां-सर्वजनानां साताय-सुखाय । कथंभूतं-यमर्क ! स्फुरदंशुजालं-

१ अत्र ' नेमिन् ' शब्द पणु संभवी थके छे. जुओ श्रीहनुमन्-दस्तरिदृत आभिधानचिन्तामणि (का० १, श्लो० २८)नी स्तोत्र टीका.
 २ आ पद्यभां अनेक अन्ययो दृष्टिगोचर थाय छे जे जेनी विशेषता छे,
 १७०

दीप्यमानकिरणममृहम् । अत्र शिवैव प्राची यमेव सूर्य इति रूपकालङ्कारः प्रोक्तः, अथ च-
शब्दोऽत्र भिन्नक्रमत्वात् शिवा-निरूपद्रवा प्राची एव दिक् यमर्कं जनयतीति द्वितीयः सूर्यपक्षार्थः ।
शेषं तथैव । यत्तदोर्नित्यसंबन्धः । हे ईश ! हि-यस्मात् कारणात् सोऽपि भवान्-नेमिः एवंविधो
भवति । तदाह-कथंभूतः स भवान् ? ' कृतान्तजनकः ' कृतान्तं-वियोगलक्षणं यमं जनयति-
उत्पादयतीति कृतान्तजनकः, मम पीडाकारणं भवति । यमो हि सर्वेषां पीडाकृदस्तीति । पुनः
कथंभूतः स भवान् ? अत्राधः-उच्छृङ्खलः, निरङ्कुश इत्यर्थः । " अत्राधोच्छृङ्खलोद्दामा० " इति
हैमः (का० ६, श्लो० १०२) । पुनः कथंभूतः स भवान् ? असह्यः-असहनीयः, कठोरप्रकृतित्वात् ।
अतः साताय सर्वजगतामिति पूर्वान्वयापेक्षया प्रसूतः पश्चाद् दुष्टो जात इति विरोधः । अपिर्विरो-
धार्थः । परिहारस्तु-कथंभूतः स भवान् ? कृतान्तं-सिद्धान्तं अथवा क्षेमकार्यं जनयतीति कृता-
न्तजनकः । " कृतान्तो क्षेमकर्मणि । सिद्धान्तयमदैवेषु " इति हैमानेकार्थः । पुनः कथंभूतः स
भवान् ? न विद्यते बाधा-पीडा यस्य सोऽत्राध इति । पुनः कथंभूतः स भवान् ? असह्य-उप-
सर्गैरक्षोभ्य इति । अथ द्वितीयपक्षे सोऽपि सूर्यः कृतान्तजन्मकारकः । पुनः कथंभूतः स सूर्यः ?
अत्राधः-अन्यसर्वतेजोभिरनभिभवः । पुनः कथंभूतः सोऽपि सूर्यः ? असह्यो-दुर्निरीक्ष्यः । अतः
पूर्वार्थापेक्षया कृतान्तजनकादिशब्दलाभात् अस्याः शिवाया जनन्याः पूर्वायाः दिशश्च दूषणं न
विद्यते, तस्याः किं दूषणं ? त्वं (एव) ईदृशो जात इति काकुः ॥ २२ ॥

अन्वयः

'शिवा' एव प्राची दिक् यं स्फुरत्-अंशु-जालं अर्कं सर्व-जगतां साताय जनयति, हे ईश ! हि स
अपि भवान् अ-सह्यः, अ-बाधः, कृतान्त-जनकः च भवति, अतः अस्याः न दूषणम् ।

शब्दार्थ

अस्याः (मू० इदम्)=आनुं.

न=नहि.

दूषणं (मू० दूषण)=दूषणम्.

अतः=अथैथी करीने.

हि=इभे.

भवान् (मू० भवत्)=आप.

असह्यः (मू० असह्य)=सहन न करी शक्य तेवो.

बाधा=पीडा.

अत्राधः=(१) उच्छृङ्खलः;(२) अविद्यमाने पीडा केने
अथैथी.

कृतान्तः=(१) यमः;(२) सिद्धान्तः;(३) कल्या-
णकारी कार्यं.

जनकः=(१) पिता;(२) उत्पन्न करनार.

कृतान्तजनकः=(१) यमना जनकः;(२) सिद्धान्त-
नतना प्ररूपकः;(३) कल्याणकारी कार्यं करनारा.

अवति (पा० भू)=थाय छे.

ईश ! (मू० ईश)=हे नाथ !

सः (मू० तस्)=ते.

अपि=पक्ष.

साताय (मू० सात)=सुभने भाटे.

सर्वं=सभरत, आप्नी.

जगत्=दुनिया, आलम.

सर्वजगतां=आप्नी आलमना.

१ रूपकालङ्कारस्य लक्षणम्—

" रूपकं यत्र साधर्म्या—दर्थयोरभिवा भवैत् ।

समस्तं वाऽसमस्तं वा, खण्डं वाऽखण्डमेव वा ॥१॥ "

—वाग्भट्टालङ्कारे (प० ४, श्लो० ६४)

શ્વ=અને.

શિવા (મૂં શિવા)=શિવા (રાણી).

શિવા (મૂં શિવ)=કલ્યાણકારી.

યં (મૂં યદ)=જેને.

અર્કે (મૂં અર્ક)=સૂર્યને, રવિને.

પ્રાચી=પૂર્વ.

પ્વ=જ.

દિક્ (મૂં દિક્)=દિશા.

જનયતિ (ધાં જન્)=જન્મ આપે છે.

સ્ફુત્ (ધાં સ્ફુર)=સ્ફુરાયમાન, પ્રકાશમાન.

અંગુ=કિરણ.

જાલ=સમૂહ.

સ્ફુરદંશુજાલં=પ્રકાશમાન છે કિરણોનો સમુદાય જેનો એવા.

શ્લોકાર્થ

“ હે નાથ ! (સમુદ્રવિજય નૃપતિની પટરાણી) શિવાણી (કલ્યાણકારી) પૂર્વજ દિશા સ્ફુરાયમાન કિરણોના સમુદાયવાળા એવા જે આપ (નેમિ) સૂર્યને આપી આલમના સુખને અર્થે જન્મ આપે છે, તે આપ પણ (કઠોર પ્રકૃતિવાળા હોવાને લીધે) અસહ, ઉચ્છૃંખલ અને (હું વિરહી હોવાને લીધે મારા પ્રિય) મરણુદાયક છો (અર્થાત્ આપ તો હુઃખના હેતુ થઇ પડ્યા છો), એથી કરીને એનો દોષ નથી.”—૨૨

સ્પષ્ટીકરણ

વિરોધનો પરહાર—

જગત્ના સુખને માટે જે આપને શિવા દેવીએ જન્મ આપ્યો, તે આપ તો મને મરણાન્ત કષ્ટ-દાયક થઇ પડ્યા છો એ વિરોધનો નાથ મુગ્ધ પરિહાર છે:—

શિવા રાણીણી પૂર્વ દિશાએ જે નેમિનાથ ણી સૂર્યને સમસ્ત બ્રહ્માણ્ડના સુખને અર્થે જન્મ આપ્યો તે આપ તો (ઉપસર્ગાચી) ક્ષોભ પામતા નથી, વળી આપને (ક્રોધ પ્રકારની) પીડા નથી, તેમજ આપ સિદ્ધાન્તના પ્રણેતા છો અથવા કલ્યાણકારી કાર્યને કરવાવાળા છો, એથી શિવાનો કંઈ દોષ નથી.

+ + + +

ચૈતશ્ચમચ્ચરિકરીષિ દરીશ્રિતાનાં

તૈવૈર્વૈર્વૈર્વિષમરૈવતશૃઙ્ગસહગી ।

આદર્શધાન્નિ ધૃતકેવલચક્રિવત્ કિં

નાન્યઃ શિવઃ શિવપદસ્ય મુનીન્દ્ર ! પન્થાઃ ? ॥ ૨૩ ॥

હે મુનીન્દ્ર ! ત્વં ચેતઃ ચમચ્ચરિકરીષિ—અતિશયેનાશ્ચર્યયુક્તં કરોધીત્યર્થઃ । કેષાં ? દરી-શ્રિતાનાં—કન્દરાસ્થિતાનાં જનાનામ્ । કૈઃ ? તૈર્વૈઃ—ઉત્કટૈઃ વ્રત્તૈઃ—યમનિયમરૂપૈઃ । કથં મૂતત્વં ? વિષમરૈવતશૃઙ્ગસહગી, અસમરૈવતગિરિશિલરસ્થિત इत्यર્થઃ । હે મુનીન્દ્ર ! શિવપદસ્ય પન્થા—માર્ગો-

૧-૩ સૂર્યના સંબંધમાં ‘અસહ્ય’થી ‘તેના તરફ નહિ જંગલ શક્ય એવા’ અર્થ કરવો. તેવીજ રીતે ‘અ-આષિ’ શબ્દથી ‘અન્ય તેજ વડે પરાભવ નહિ પામનારો એવો’ અર્થ કરવો. વિશેષમાં સાકાંકિત પ્રમાણે સૂર્ય પમ-રાજનો આપ થાય છે.

અન્ય એતદ્કષ્ટાત્ ઇતરઃ કિં ન વર્તેતે ? અપિતુ વર્તેતે એવં । કથંભૂતઃ પન્થ્યાઃ ? શિવો-નિરુપદ્રવઃ । કિંવત્ ? આદર્શધામ્નિ-દર્પણગૃહે ધૃતકેવલચક્રિવત્-લબ્ધકેવલજ્ઞાનભરતચક્રધર ઈવેતિ ॥ ૨૩ ॥

અન્વયઃ

હે મુનિ-ઇન્દ્ર ! વિષમ-‘રૈવત’-શૃંગ્લ-સદ્ગી ત્વં તીર્થૈઃ વ્રતૈઃ દરી-શ્રિતાનાં ચેતઃ ચમચ્ચરિકરીષિ । આદર્શ-ધામ્નિ ધૃત-કેવલ-ચક્રિન્-વત્ કિં શિવ-પદસ્ય અન્યઃ શિવઃ પન્થ્યાઃ ન (વર્તેતે) ? ।

શબ્દાર્થ

ચેતઃ (મૂં ચેતસ્)=ચિત્તને.
 ચમચ્ચરિકરીષિ (ધાં ક્ર)=અતિશય આશ્ચર્યાકિત કરે છે, ધણો અચંબો પંખાડે છે.
 દરી=યુક્ત.
 શ્રિત (ધાં શ્રિ)=આશ્રમ કરેલ.
 દરીશ્રિતાનાં=યુક્તો આશ્રમ કરેલાના.
 તીર્થૈઃ (મૂં તીર્થ)=તીર્થ.
 વ્રતૈઃ (મૂં વ્રત)=વ્રતો વડે.
 વિષમ=વિષમ.
 રૈવત=રૈવત (પર્વત).
 શૃંગ્લ=શિખર.
 સદ્ગી=સંગ કરનાર.
 વિષમરૈવતશૃંગ્લસદ્ગી=વિષમ રૈવતના શિખરનો સંગ કરનારા.
 આદર્શ=દર્પણ.
 આદર્શધામ્નિ=દર્પણ-ભુવનમાં.

ધૃત (ધાં ધૃ)=પ્રાપ્ત કરેલ.
 કેવલ=કેવલ (જ્ઞાન), સર્વગતા.
 ચક્રિન્=ચક્રવર્તી.
 વત્=સરખું, ખરાખર.
 ધૃતકેવલચક્રિવત્=પ્રાપ્ત કર્યું છે કેવલ (જ્ઞાન) જેણે એવા ચક્રવર્તીની જેમ.
 કિં=શું.
 ન=નહિ.
 અન્યઃ (મૂં અન્ય)=બીજો.
 શિવઃ (મૂં શિવ)=કલ્યાણકારી.
 શિવ=મોક્ષ.
 પદ=સ્થાન.
 શિવપદસ્ય=મોક્ષ-સ્થાનનો.
 મુનિ=યતિ, સાધુ.
 ઇન્દ્ર=મુખ્ય.
 મુનીન્દ્ર ! =હે યોગીશ્વર, હું મુનિરાજ !
 પન્થ્યાઃ (મૂં પથિન્)=માર્ગ.

શ્લોકાર્થ

“ હે યોગીશ્વર ! વિષમ રૈવત (પર્વત)ના શિખર ઉપર રહેલો એવો તું તીર્થ (તપસ્યા-દિક) વ્રતો વડે ગુફામાં વસનારા (જનોના) ચિત્તને અતિશય આશ્ચર્યાકિત કરે છે. (પરંતુ આ કષ્ટકારી માર્ગ સિવાય) દર્પણ-ભુવનમાં કેવલ (જ્ઞાન) પ્રાપ્ત કરનારા એવા (ભરત) ચક્રવર્તીની જેમ શું મુક્તિ-પદનો (કાઠ) અન્ય કલ્યાણકારી માર્ગ નથી વાડ ? ”—૨૩

સ્પષ્ટીકરણ

ભરત ચક્રવર્તીને કેવલજ્ઞાન—

એક દિવસ ભરત નરેશ્વરે સ્નાન કરી, બલિ-કર્મ કરી, દેવદૂધ વસ્ત્ર વડે શરીર લૂછી, કેશમાં પુષ્પ-માલા ગુંથી, ગોશીર્ષ ચંદનતું વિલેપન કરી અને અમૂલ્ય અલંકારો ધારણ કરી અંતઃ-પુરની ઉત્તમ અબલાઓના પરિવાર સહિત પ્રતિહારે દર્શવિલા માર્ગે થઈને અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં તેઓ રત્નના આદર્શ-ગૃહમાં જઈ દર્પણમાં પોતાનું મુખ એવા લાગ્યા. તેવામાં તેમની આંગળીમાંથી મુદ્રિકા પડી ગઈ, પરંતુ તેની તેમને ખબર પડી નહિ. ધીરે ધીરે શરીરના સર્વ ભાગને એતાં એતાં તેમની નજર મુદ્રિકા વિનાની આંગળી ઉપર પડી. તેને નિસ્તેજ બેઠને તેઓ

વિચારવા લાગ્યા કે શું શરીરના બીજા ભાગો પણ અલંકાર વિના આમ નિસ્તેજ દેખાતા હશે ? એની પ્રતીતિ કરવા તેઓ અંગ ઉપરથી એક પછી એક આભૂષણ ઉતારવા લાગ્યા.

આનું વર્ણન કરતાં શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિ કહે છે કે પ્રથમ તો તેમણે મસ્તક ઉપરથી માણિ-
ક્યનો મુકુટ ઉતાર્યો; એથી તે મસ્તક રત્ન વિનાની મુદ્રિકા જેવું દેખાવા લાગ્યું. ત્યાર બાદ તેમણે
કાનમાંનાં કુણ્ડળ કાઢી નાંખ્યાં, એટલે તે કાન સૂર્ય અને ચન્દ્ર વિનાની પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશા
જેવા ભાસવા લાગ્યા. ગ્રીવા (ડોક) ઉપરથી ગળચવો દૂર કરવાથી તેમની ગ્રીવા નીર (જળ) વિનાની
નદી જેવી જણાવા લાગી. પછીથી તેમણે વક્ષઃસ્થલ (છાતી) ઉપરથી હાર ઉતાર્યો, એથી તો તે
તારા વિનાના આકાશની જેમ શૂન્ય દેખાવા લાગ્યું. બાજુબંધ ઉતારતાં તેમના બંને હાથ જાણે
અર્ધલતાપાશથી રહિત બે સાલ વૃક્ષ હોય તેમ ભાસવા લાગ્યા. હાથના મૂળમાંથી તેમણે કડાં
ઉતાર્યો, એટલે તે આમલસાર વગરની ધમારત જેવા જણાવા લાગ્યા. તેમણે ત્યાર પછી બીજા
બધી આંગળીઓમાંથી મુદ્રિકા કાઢી નાંખી, એટલે તે આંગળીઓ સર્પ વિનાની ફેણ જેવી દેખાવા
લાગી. ત્યાર બાદ તેમણે પાદમાંથી પાદ-કટક દૂર કર્યા, એથી તે રાજકુંજરના સુવર્ણ કંકણથી
રહિત દાંતના જેવા જણાવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણે સર્વ આભૂષણોનો તેમણે અનુક્રમે ત્યાગ કર્યો એટલે તેમનું શરીર પત્ર વિનાના
વૃક્ષ જેવું શોભારહિત દેખાવા લાગ્યું. આ પ્રમાણેનું પોતાનું શરીર જોઈને તેમણે એવો વિચાર
આવ્યો કે શરીરની અલંકારોથી કૃત્રિમ શોભા છે. બાકી આ શરીર તો અંદરથી વિઘ્નદિક્ક મળથી
અને બહારથી મૂત્રાદિકના પ્રવાહથી એમ ઉભય રીતે મલિન છે. આ પ્રમાણે તેમણે શરીર ઉપરની
મમતા ઓછી કરવા માંડી એટલુંજ નહિ, પરંતુ શુદ્ધ વિચારમાં આગળ વધતા જતા એવા તે રાજ-
શ્વર અપૂર્વકરણના અનુક્રમથી ક્ષપક શ્રેણિ ઉપર આરૂઢ થયા. શુદ્ધ ધ્યાનમાં તદ્દતીન બનેલા એવા
તેમને સદ્વિચારના પ્રભાવથી દેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. ધન્ય છે આવા રાજર્ષિને કે જેમણે
“ મન એવ મનુષ્યાણાં કારણં બન્ધમોક્ષયોઃ ” એ વાક્યને ચરિતાર્થ કરી બતાવ્યું તેમજ ગૃહસ્થાવાસમાં
રહીને પણ દેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું.

* * * *

पूर्णं व्रतेन भवतु क्रियया गतैः किं ?

कष्टैः कृतं च तपसाऽस्त्वलमन्यकृत्यैः ।

चेत् केवलं शिवसुखाब्जविकाशहेतुं

ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ ૨૪ ॥

टीका

हे नेमे ! व्रतेन पूर्णं—सूतम् । क्रियया भवतु—सूतम् । गतैः—गमनैः—विहारैः किं ?—सूतम् ।
कष्टैः—श्रेयादिभिः कृतं—सूतम् । तपसाऽस्तु—सूतम् । अन्यकृत्यैः—अन्यधर्माभासकार्यैः अलं—सूतम् ।

હે નેમે ! ચેદ્-ચદિ સન્તઃ-પણિહતાઃ કેવલમ્-અસહાયમેકં અમલં-નિર્મલં શિવસુખાબ્જવિકાશ-હેતું-મોક્ષસુખકમલોદ્ઘાસનકારણં એવંવિધં જ્ઞાનસ્વરૂપં-જ્ઞાનલક્ષણં પ્રવદન્તિ ઇતિ ॥ ૨૪ ॥

અન્વયઃ

(હે નાથ !) ચેદ્ સન્તઃ કેવલં અ-મલં શિવ-સુખ-અબ્જ-વિકાશ-હેતું જ્ઞાન-સ્વરૂપં પ્રવદન્તિ, (તર્હિ) ઘટેન પૂર્ણ, ક્રિયયા ભવતુ, ગતૈઃ કિં ? કષ્ટૈઃ કૃતં, તપસા અસ્તુ, અન્ય-કૃત્યૈઃ ચ બલમ્ ।

શબ્દાર્થ

પૂર્ણ=સર્વું.
 ઘટેન (મૂ० વ્રત)=વ્રત વડે. .
 ભવતુ=સર્વું.
 ક્રિયયા (મૂ० ક્રિયા)=ક્રિયા વડે.
 ગતૈઃ (મૂ० ગત)=ગમનો વડે.
 કિં=શું, સર્વું.
 કષ્ટૈઃ (મૂ० કષ્ટ)=કષ્ટો વડે.
 કૃતં=સર્વું.
 ચ=વળી.
 તપસા (મૂ० તપસ)=તપશ્ચર્યાથી, તપથી.
 અસ્તુ=વધું.
 અલં=સર્વું.
 અન્ય=અપર.
 કૃત્ય=કાર્ય.
 અન્યકૃત્યૈઃ=અન્ય કાર્યો વડે.

ચેદ્=એ.
 કેવલં (મૂ० કેવલ)=નિઃસહાયી, એકલા.
 શિવ=(૧) કલ્યાણ; (૨) મોક્ષ.
 સુખ=સુખ.
 અબ્જ=કમળી.
 વિકાશ=ખીલવું તે.
 હેતુ=કારણ.
 શિવસુખાબ્જવિકાશહેતું=શિવસુખરૂપી કમળના વિકાસના કારણરૂપ.
 જ્ઞાન=જ્ઞાન.
 સ્વરૂપ=સ્વરૂપને.
 જ્ઞાનસ્વરૂપં=જ્ઞાનના સ્વરૂપને.
 અમલં (મૂ० અમલ)=નિર્મલ.
 પ્રવદન્તિ (ધા० વદ)=કહે છે.
 સન્તઃ (મૂ० સન્)=સંતો, પરિવ્રતો.

શ્લોકાર્થ

“ (હે નાથ !) એ સન્તો જ્ઞાનના સ્વરૂપને નિઃસહાયી તથા નિર્મલ તેમજ મુક્તિના સુખ-રૂપી કમળના વિકાસના કારણરૂપ કહે છે, તો પછી વ્રતથી તેમજ ક્રિયા વડે (પણ) સર્વું; (વિહાનાદિક) ગમનોથી શું ? (લોચાદિક) કષ્ટો (પણ) શા કામનાં ? તપશ્ચર્યાથી શી સાર્થકતા ? અને અન્ય (ધર્માભાસરૂપી) કાર્યોથી પણ ખસ થયું (અર્થાત્ આ પદ્ધતિ ક્રિયાઓ નકામી છે). ”—૨૪

સ્પષ્ટીકરણ

જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સહયોગ—

‘ સર્વું ’ શબ્દવાચક વિવિધ શબ્દોથી શોભતા આ પદ્ય દ્વારા રાખતી ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે, પરંતુ તે વાત યુક્ત નથી; કમકે જ્ઞાન અને ક્રિયાના સહયોગથીજ મુક્તિ મળે છે. આ વાતની “ સમ્યજ્ઞનક્રિયામ્યાં મોક્ષઃ ” સાક્ષી પૂરે છે. વિશેષમાં એ ધ્યાનમાં રાખવું કે જ્ઞાન એ દેખતું છતાં પાંગળું છે, જ્યારે ક્રિયા એ ગતિ કરનારી હોવા છતાં આંધળી છે; એટલે આ બંનેને અસ્પર્શનો સહયોગ જોઈએ. વિશેષમાં ઉત્તમ જ્ઞાનની સફળતા પણ ઉત્તમ ચારિત્રમાંજ સમાયેલી છે, એ વાતને શાસ્ત્રકારો પણ ટેકા આપે છે. કમકે “જ્ઞાનસ્ય ફલં ચિરતિઃ” યાને “સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે” એ તેમનો સુદ્રાલેખ છે. આ ઉપરાંત મનુષ્યની કીર્તિ તેના વિચાર કરતાં આચાર ઉપરથી વિશેષ અં-

काय છે અને દુનિયામાં છાપ પણ આરિત્રશાળી વ્યક્તિનીજ પડે છે. આ સંબંધમાં ધણું વિવેચન થઈ શકે તેમ છે, પરંતુ અત્ર તે “ આચારહીનનં પુનન્તિ વેદાઃ ” એ વસિષ્ઠ-સ્મૃતિના છઠ્ઠા અધ્યાયના ત્રીજા શ્લોકના ચરણનો ઉલ્લેખ કરી વિરમણું ઉચિત સમજાય છે. આની વિશેષ માહિતી માટે જુઓ વિશેષાવશ્યક (ગાથાંક ૧૧૪૩—૧૧૬૩).

* * * * *

વાલશ્ચિખેલિથ સુરૈઃ કૃતનર્મકર્મૈ—

ધીરો ભવંશ્ચ સમિતૌ ભુવનેપુ જિણ્ણુઃ ।

સત્ત્વાત્ પુનઃ સ ચ ગૃહીતિ^૧ કિમત્ર ગણ્યો

ઢ્યક્તં ત્વમેવ ભગવન્ ! પુરુષોત્તમોઽસિ ॥ ૨૫ ॥

ટીકા

હે ભગવન્ ! વ્યક્તં—પ્રકટં અત્ર—લોકે ત્વં એવ પુરુષોત્તમો ગણ્યઃ—સંખ્યેય इति કિમસિ ? અપિતુ પુરુષોત્તમો ગણ્યો નાસિ । ત્વં ઘાલઃ સન્ સુરૈઃ—દેવૈઃ સહ ચિખેલિથ—ક્રીડાં કરોષિ સ્મેત્યર્થઃ । કથંભૂતૈઃ સુરૈઃ ? કૃતાનિ નર્મકર્માણિ—ક્રીડાકર્માણિ યેવાં તૈઃ । કર્મશબ્દોઽત્રાકારાન્તોઽપ્યસ્તિ । ચ—પુનઃ કથંભૂતસ્ત્વં ? ધીરો—દૃઢો ભવન્ । કસ્યાં ? સમિતૌ—ઈર્યાદિપશ્ચસમિતિરૂપેઽથવા સામ્યયોગે । યતઃ—“સમિતિર્યુધિ સજ્જમે । સામ્યે સમાયામીર્યાદૌ” इति હૈમાને-કાર્થઃ । પુનઃ કથંભૂતસ્ત્વં ? ભુવનેપુ—વિશ્વેપુ જિણ્ણુઃ—જયનશીલઃ । કસ્માત્ ? સત્ત્વાત્—પરાક્રમાત્ । અથ કૃષ્ણોઽપિ સુરૈઃ સહ ક્રીડાં ચકાર, સમિતૌ—સહ્યામે સમાયાં વા ધીરો ભવન્ પુનઃ સત્ત્વાત્ વિશ્વે જયનશીલઃ । इति તવ કૃષ્ણસ્ય ચ સામ્યં પ્રોક્તમ્, અથ કૃષ્ણસ્ય વિશેષમાહ—પુનરિતિભેદે । સ ચ કૃષ્ણઃ ગૃહી—કલપ્રવાન્ इति વર્તતે, ત્વં તુ ન इति, તેન પુરુષોત્તમઃ ગણ્યો નેતિ યુક્તમ્ । પુરુષાણાં મધ્યે ઉત્તમઃ પુરુષોત્તમ इति નિરુક્તિઃ । અથવા “સ ચ ગૃહીતિ ભવાંસ્તુ યોગી” इति પાઠાન્તરમ્ । તત્ર પક્ષે હે ભગવન્ ! ત્વમેવ પુરુષોત્તમોઽસિ, સામ્યધર્મત્વાત્ । પુનઃ સ ચ કૃષ્ણો ગૃહી । પુનઃ ભવાન્ તુ યોગી—યોગધારી । યતઃ (શ્રીવાગ્મટવિરચિતે) અલક્ષારગ્રન્થે (પ૦ ૪, શ્લો ૮૫, ૮૬)—

‘કેનચિદ્ યત્ર ધર્મેણ, દ્વયોઃ સંસિદ્ધસામ્યયોઃ ।

ભવત્યેકતરાધિક્યં, વ્યતિરેકઃ સ ઉચ્યતે ॥૧॥—અનુ૦

અસ્ત્વસ્તુ પૌરુપગુણાઙ્ગયસિંહદેવ—

પૃથ્વીપતેર્મૃગપતેશ્ચ સમાનભાષઃ ।

કિન્ત્વેકતઃ પ્રતિભટાઃ સમરં વિહાય

સઘો વિશન્તિ વનમન્યમશક્કમાનાઃ ॥૨॥”—વસન્ત૦

इति व्यतिरेकालङ्कार उक्तः । लोकभाषया स्त्रीरहितो यो गी कथ्यते इत्यस्या ईर्ष्यावचनमपि ॥२५॥

અન્વય:

(ત્વં) બાલઃ (સન્) કૃત-નર્મન્-કર્મેઃ સુરૈઃ ચિખેલિથ, સમિતૌ ધીરઃ ભવન્ સત્ત્વાત્ ચ ભુવનેષુ જિષ્ણુઃ સઃ (પુરુષોત્તમઃ) ચ ગૃહીંઈતિ (તસ્માત્) હે ભગવન્ ! વ્યક્તં ત્વં એવ અત્ર પુરુષ-ઉત્તમઃ ગણ્યઃ (ઈતિ) કિં અસિ ? ।

શબ્દાર્થ

બાલઃ (મૂં બાલ)=બાળક.
ચિખેલિથ (ધાં ચેલ)=ક્રીડા કરી.
સુરૈઃ (મૂં સુર)=દેવો સહિત.
કૃત (ધાં કૃ)=કરેલ.
નર્મન્=ક્રીડા.
કર્મે=કૃત્ય.
કૃતનર્મકર્મેઃ=કયાં છે ક્રીડાનાં કૃત્યો જોણે એવા.
ધીરઃ (મૂં ધીર)=દૃઢ.
ભવન્ (મૂં ભવત્)=થતો.
ચ=વળી.
સમિતૌ (મૂં સમિતિ)=(૧) ઈર્ષાદિક સમિતિમાં; (૨) યુદ્ધમાં; (૩) સભામાં.
ભુવનેષુ (મૂં ભુવન)=દુનિયાઓમાં.
જિષ્ણુઃ (મૂં જિષ્ણુ)=જ્યનશીલ, જીતવાના સ્વભાવવાળો.
સત્ત્વાત્ (મૂં સત્ત્વ)=પરાક્રમને લીધે.

પુનર્=વળી.
સઃ (મૂં તદ્)=તે.
ગૃહીંઈતિ (મૂં ગૃહિન્)=ગૃહસ્થ.
ઈતિ=એમ.
કિં=શું.
અત્ર=આ જગતમાં.
ગણ્યઃ (મૂં ગણ્ય)=ગણવા લાયક.
વ્યક્તં=સ્પષ્ટ.
ત્વં (મૂં તુમ્હ)=તું.
એવ=જ.
ભગવન્ ! (મૂં ભગવત્)=હે ભગવન્ !
પુરુષ=મનુષ્ય.
ઉત્તમ=શ્રેષ્ઠ.
પુરુષોત્તમઃ (મૂં પુરુષોત્તમ)=(૧) મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ; (૨) નારાયણ.
અસિ (ધાં અસ્)=છે.

શ્લોકાર્થ

“ જમણે ક્રીડાનાં કૃત્યો કર્યાં છે એવા દેવોની સાથે બાળક હોધ કરીને તેં જમ ક્રીડા કરી તેમજ (ઈર્ષાદિક પાંચ) સમિતિને વિષે [અથવા યુદ્ધ કે સભામાં] ધીર થયો થકા પરાક્રમ વડે દુનિયાઓમાં તું જ્યનશીલ છે, તેમ તે નારાયણ પણ છે. (પરંતુ) તે ગૃહસ્થ છે (અને તું તો યોગી છે), એથી કરીને હે ભગવન્ ! તુંજ અત્ર પુરુષોત્તમ ગણી શકાય તેમ છે ખરો કે ! ”—૨૫

સ્પષ્ટીકરણ

સમિતિ—

‘ સમિતિ ’ શબ્દનો અર્થ સાવધાનતા, સાવચેતી કે શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ થાય છે. ચારિત્રની રક્ષાને માટે સાધુએ સમિતિ પાળવાની જરૂર છે. આ સમિતિના (૧) ઈર્ષ્યા-સમિતિ, (૨) ભાષા-સમિતિ, (૩) એષણ-સમિતિ, (૪) આદાન-નિક્ષેપણ-સમિતિ અને (૫) પારિષ્દાપનિકા-સમિતિ એમ પાંચ પ્રકારો છે.^૧ તેમાં ઈર્ષ્યા-સમિતિનો અર્થ એ છે કે જીવ-જંતુનો વધ ન થઈ જાય તેટલા માટે તેમજ પોતે પણ રસ્તામાં ખાડો હોય તો તેમાં પડી ન જાય ઈત્યાદિ ઉભય જીવના

૧ લોકોમાં સ્ત્રી વગરનો મનુષ્ય ‘યોગી’ કહેવાય છે.

૨ આ પાંચ સમિતિ અને મનોચુષ્તિ, વચન-ચુષ્તિ અને કાય-ચુષ્તિ એ ત્રણ ચુષ્તિના સમુદાયને ‘ અષ્ટ પ્રવચન-માતા ’ કહેવામાં આવે છે.

रक्षणार्थे अेक युग (दोसरा) ळट्ठी अत्र दृष्टि राणी यावतुं. लाषा-समितिथी अे समञ्जवानुं ळे
 षोसती वषते सावयेत रडेवुं अर्थात् अहितकारी ळे पापमय वचन षोसतुं नहि. अेषा-समितितुं
 तात्पर्य अे छे ळे शास्त्रमां ळे वस्तुअो लक्ष्य अने पेय गणुवामां आपी डोय ते अहणु करपी अर्थात्
 प्रासुक आहार पाणी देवा. आदान-निक्षेप-समितिनो अर्थ अे छे ळे वस्त्र तेमञ्ज पात्र लेतां भूकतां
 भूमितुं निरीक्षण अने प्रमाणन करी तेम करतुं. पारिष्ठापनिका-समितिनो अर्थ अे छे ळे मस-
 भूषणे योय्य भूमिअे त्याग करवो.

* * * * *

पूर्वे प्रभो ! प्रबलपूरितपाञ्चजन्यः

के प्रेङ्खिताच्युतभुजो हसितोऽस्य दारैः ।

मौनं श्रितः परिणये विमुखोऽधुनैव

तुभ्यं नमो जनभवोदधिशोषणाय ! ॥२६॥

टीका

हे प्रभो ! पूर्व-प्रथमं भवान् 'प्रबलपूरितपाञ्चजन्यः' प्रबलेन-शौर्येण पूरितो-ध्मातः पाञ्च-
 जन्यो-वासुदेवशङ्खो येन स इति अभवत् । ततोऽनन्तरं भवान् के-प्रकाशेऽर्थात् प्रकाशयुक्ते मल्ला-
 क्षाटके प्रेङ्खिताच्युतभुजो-वालितकृष्णहस्तोऽभवत् । ततोऽनन्तरं कशब्दोऽत्रानुवर्तनीयः तेन
 के-जले जलाश्रये इत्यर्थः । अस्य कृष्णस्य दारैः सत्यभामादिस्त्रीभिर्भवान् हसितः--हास्यं नीतः ।
 ततोऽनन्तरं भवान् परिणये-विवाहमेलननिमित्तं मौनं श्रितः-गृहीतमौनोऽभवत् । ततोऽनन्तर-
 मधुना-साम्प्रतम् एवंप्रकारः कोऽर्थः ? तोरण आगतः पाणिग्रहणमकृत्वा पश्चाद् वलितः, संवत्सरदानं
 दत्त्वा व्रतं गृहीत्वा रैवतके योगासक्त इत्यर्थः । एवंशब्दः प्रकारार्थः । हे जनभवोदधिशोषणाय !
 जनानां संसारसमुद्रशोषणे आयो-लाभो यस्य सः । अथवा जनो-मल्लक्षणस्तस्य भवः-जन्म स
 एवोदधिः-समुद्रस्तस्य शोषणे-स्थलकरणे आयो-लाभो यस्य स तस्य संबोधने इति । वियोगिना-
 मेकाऽपि घटिका कल्पान्तकालोपमा भवति, अतो भवोदधीत्युक्तं युक्तम् । हे नेमे ! तुभ्यं
 नमः- नमस्कारोऽस्तु । एतेन त्वं शिक्षायोग्यो न, अहं तु शिक्षाकथनेन थक्किता इति अत्यन्तति-
 रस्कृत्यलङ्कारोऽयम्, यदुक्तं नैषधे—

“मुखरय स्वयशोनवडिण्डिमं

जलनिधेः कुलमुज्ज्वलयाधुना ।

अपि गृहाण वधूवधपौरुषं

हरिणलाञ्छन ! मुञ्च कदर्थनाम् ॥ १ ॥”

इति ॥ २६ ॥

અન્વય:

(હે) પ્રમો ! પૂર્વે (મવાન્) પ્રબલ-પૂરિત-પાશ્વજન્યઃ, (તતઃ) કે પ્રેક્ષિત-‘અચ્યુત’-મુજઃ, કે અસ્ય દારૈઃ હસિતઃ, પરિણયે મૌનં શ્રિતઃ, અધુનાં એવં વિમુક્ષઃ (અમઘત્), (તસ્માત્) જન-મવ-ઉદધિ-શોષણ-આય ! તુમ્યં નમઃ !

શીઠ-દાર્થ

પૂર્વે=પહેલાં.

પ્રમોં ! (મૂં પ્રમુ)=હે નાથ !

પ્રબલ=પ્રકૃષ્ટ શૌર્યે.

પૂરિત (ઘાં પૂર)=પૂરેલ.

પાશ્વજન્ય=પાંચજન્ય (નામનો શંખ).

પ્રબલપૂરિતપાશ્વજન્યઃ=પ્રકૃષ્ટ પરાક્રમ વડે પૂર્યો છે પાંચજન્ય જેણે એવા.

કે (મૂં ક)=(૧) પ્રકાશમાં; (૨) જલમાં.

પ્રેક્ષિત (ઘાં દ્રષ)=હલાવેલ.

અચ્યુત=અચ્યુત, કૃષ્ણુ.

મુજ=હસ્ત, હાથ.

પ્રેક્ષિતાચ્યુતમુજઃ=વાળ્યો છે કૃષ્ણુનો હાથ જેણે તે.

હસિતઃ (મૂં હસિત)=હસી કાઢેલ.

અસ્ય (મૂં અસ)=આની.

દારૈઃ (મૂં દાર)=સ્ત્રી વડે.

મૌનં (મૂં મૌન)=મૌનને.

શ્રિતઃ (મૂં શ્રિત)=આશ્રય કરેલ.

પરિણયે (મૂં પરિણય)=લગ્નને વિષે.

વિમુક્ષઃ (મૂં વિમુક્ષ)=વિમુખ.

અધુના=હમણાં.

એવં=આમ.

તુમ્યં (મૂં તુમ્યમ્)=તને.

નમસ્=નમસ્કાર.

જન=લોક.

મવ=સંસાર.

ઉદધિ=સમુદ્ર.

શોષણ=શોષણું તે.

આય=લાભ.

જનમવોદધિશોષણાય ! =હે લોકોના સંસાર-સમુદ્રના શોષણુનો લાભ છે જે દ્વારા એવા ! (સંઠ)

શ્લોકાર્થ

“ હે નાથ ! પહેલાં તો તે પ્રકૃષ્ટ પરાક્રમ વડે પાંચજન્ય (નામનો શંખ) પૂર્યો હતો. ત્યાર બાદ તે પ્રકાશ (યુક્ત અખાડા)માં કૃષ્ણુનો હસ્ત વાળ્યો હતો. વળી ત્યાર પછી જલાશયને વિષે એની પત્નીઓએ તને હસી કાઢ્યો હતો. ત્યાર બાદ લગ્નના સંબંધમાં તે મૌન ધારણ કર્યું હતું અને હમણાં તું આમ વિમુખ થયો છે. તો તેથી લોકોના [અથવા મારા જેવા મનુષ્યના] સંસાર-સમુદ્રનું શોષણુનો લાભ છે જે દ્વારા એવા (હે નાથ) ! તને નમસ્કાર હોજી. ”—૨૬

સ્પષ્ટીકરણ

કૃષ્ણુ-વિચાર—

હરેક વાસુદેવની પેઠે કૃષ્ણુને ગરૂડનું વાહન હતું. તેની પાસે પાંચજન્ય શંખ, કૌમોદકી ગદા, નન્દક ખડ્ગ, શાર્દૂંગ ધનુષ્ય અને સુદર્શન ચક્ર હતાં. વળી તેને શ્રીવત્સનું લાંછન હતું. તેના હાથમાં સ્વમન્તક મણિ હતો, જ્યારે તેના શુભની મધ્યમાં કૌસ્તુભ મણિ હતો. તેને સત્યભામા પ્રમુખ પત્નીઓ હતી.

પાઠ-વિચાર—

લક્તામર-સ્તોત્રના ૨૬મા પદનું ચતુર્થ ચરણ તો ‘તુમ્યં નમો જિન ! મવોદધિશોષણાય’ એમ છે, જ્યારે અહિંઆ તો ‘જિન’ને બદલે ‘જન’ શબ્દનો ઉદ્દેશ્ય કર્યો છે તેનું શું કા-

रथु अयेवा प्रश्न उपस्थित थाय छे. शुं लक्षतामर-स्तोत्रनी न्युनी प्रतोभां 'जिन' शब्दने पहले 'जन' शब्दने उल्लेख हुशे के ऋथी करीने अहिं पथु अयेवा उल्लेख करवाभां आये छे ?

* * * * *
 त्वं चेच्छिवात्मज इतीश ! शिवाय मे किं ?

नारिष्टनेमिरिति चेदशुभच्छिदेऽपि ।

स्वैर्वा निरुक्तवशतो मयि सानुकूलः

स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥२७॥

टीका

हे नेमे ! चेद्-यदि त्वं शिवात्मज इत्यसि, तदा त्वं मे-मम शिवाय-कल्याणाय किं नासि ? शिवहेतुत्वात् शिवा जननी तत्पुत्रस्त्वं तादृशो नेति । हे नेमे ! चेद्-यदि त्वं अरिष्टनेमिरिति असि, तदाऽपि-पुनः त्वं मे-ममाशुभच्छिदे-कष्टविदारणाय किं नासि ? अरिष्टस्य अशुभस्य नेमिरिव प्रध्वंसकत्वादरिष्टनेमिरिति निरुक्ततः । वेति पक्षान्तरे । हे नेमे ! स्वैः-स्वकीयैर्जनैः कदाचिदपि-कस्मिंश्चिदपि काले स्वप्नान्तरेऽपि-निद्रावस्थायामपि त्वं मयि विषये सानुकूलः-अनुरागयुक्तो नेक्षितोऽसि-न विलोकितोऽसि । कस्मात् ? निरुक्तवशतः-निरुक्त्यधीनतः । शिवात्मज इति अरिष्टनेमिरिति भवान् नामतोऽस्ति, परमार्थतो नास्ति इत्युक्तम् ॥२७॥

अन्वयः

(हे) ईश ! चेद् त्वं 'शिवा'-आत्मजः इति (असि, तर्हि) मे शिवाय किं न (असि) ? चेद् (त्वं) 'अरिष्टनेमिः', (तर्हि मे) अशुभ-छिदे अपि (किं न ?) । वा स्वप्न-अन्तरे अपि स्वैः (जनैः) निरुक्त-वशतः मयि स-अनुकूलः न कदाचित् अपि ईक्षितः असि ।

शब्दाथ

त्वं (मू० युष्मद्)=तुं.

चेद्=अथे.

शिवा=शिवा.

आत्मज=पुत्र, न-दन.

शिवात्मजः=शिवा (देवी)नो न-दन.

इति=अथे.

ईश ! (मू० ईश)=हे नाथ ।

शिवाय (मू० शिव)=कः/या/युयै.

मे (मू० अस्मद्)=भार.

किं=कथं.

न=नहि.

अरिष्ट=अशुभ.

नेमि=यक.

अरिष्टनेमिः=(१) अरिष्टनेमि; (२) अशुभ प्रति यक.

अशुभ=अशुभ.

छिद्=छेदुं ते, नाथ करेवा ते.

अशुभच्छिदे=अशुभना नाशने भाटे.

अपि=पथु.

स्वैः (मू० स्व)=पौताना (जनो) वडे.

वा=पक्षान्तरस्ययक अन्वय.

निरुक्त=व्युत्पत्ति.

वश=आधीन.

निरुक्तवशतः=व्युत्पत्ति अनुसार, नामना अर्थ प्रभाषे.

मयि (मू० अस्मद्)=भारे विषे.

सानुकूलः=अनुकूल, ठीक, साधे.

स्वप्न=स्वप्न.

अन्तर=मध्य.

स्वप्नान्तरे=स्वप्नभां.

कदाचित्=कदापि.

ईक्षितः (मू० ईक्षित)=न्येवायेल.

असि (या० अस्)=तुं छे.

श्लोकार्थ

“ (हे नाथ !) ज्ञे तुं शिवा (देवी) नो नन्दन होय, तो पत्नी मारा कल्याणार्थे डम थतो नथी ? वर्णी ज्ञे तुं अरिधनेभि होय, तो पत्नी मारा अशुभनुं छेदन डम करतो नथी ? अथवा निश्कतने लीधे तुं अनुदक्ष होवो ज्ञेधये तथापि तुं तारा स्व(नो) वडे पशु स्वप्नमां पशु कदापि मारा प्रति सातुदक्ष जेवाथो नथी. ”—२७

* * * * *

वेत्थेति नाद्रिवसते ! विशदं ध्रुवं त्वां
सौवं मतं प्रतिविभातमिदं ब्रवीति ।

रागीभवद् विकचकोकनदश्रियाऽरं
विम्बं र्वेरिव पयो धरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

टीका

अद्रौ वसतिर्यस्य स तस्य संबोधने हे अद्रिवसते ! त्वमिति न वेत्थ—न वेत्सि । इतीति किं? तदाह—हे नेमे ! ध्रुवं—निश्चितं, प्रतिविभातं विभातं विभातमित्यव्ययीभावः, प्रभाते प्रभाते । धर-पार्श्ववर्ति—रैचतकपर्वतममीपवर्तमानं पयो—जलं कर्तृपदम् । इदं मतं—मनोऽभिप्रायं त्वां ब्रवीति । ब्रूञ् धातुर्द्विकर्मकः । कथंभूतं मतं ? स्वस्येदं सौवं—स्वकीयम् । पुनः कथंभूतं ? विशदं—निर्मलम् । पुनः कथंभूतं मतं ? अरम्—अत्यर्थं विकचकोकनदश्रिया—विकस्वररक्तकमलच्छायया रागीभवत्—स-ञ्जायमानरक्तवर्णम् । किमिव ? र्वेर्विम्बमिव—सूर्यस्य विम्बमपि मतं त्वां ब्रवीति । शेषं तथैव योजनीयमिति । एतेन जलं त्वां प्रति कथयति—यथाऽहं जलं रक्तकमलश्रिया सह रागीभवामि तथा त्वमपि राजीमत्या सह रागीभव इति त्वं न वेत्थ इति स्थितम् । “धरः कूर्माधिपे गिरौ कर्पासमूले” इति हैमानेकार्थः ॥२८॥

अन्वयः

(हे) अद्रि-वसते ! र्वेः विम्बं इव विकच-कोकनद-श्रिया (प्रति-विभातं) रागीभवत् धर-पार्श्व-वर्ति पयः इदं विशदं ध्रुवं सौवं अरं मतं त्वां प्रति-विभातं ब्रवीति इति न वेत्थ ।

श्लोकार्थ

वेत्थ (धा० विद्)=अनुं छे.
इति=अग.
न=नहि.
अद्रि=पर्वत.

वसति=निवास.
अद्रिवसते ! =पर्वत उपर निवास छे जेना जेवा !
(सं०)
विशदं (मू० विशद)=निर्मल.

१ सरभावा—

“ निरुक्तं पदमञ्जनम् ”

—अभिधान-चिन्तामणि (३१० २, श्लो० १६८)

ध्रुवं (मू० ध्रुव)=निश्चित.
 त्वां (मू० युष्मद्)=तने.
 सौवं (मू० सौव)=स्वकीय, पोतानो.
 मतं (मू० मत)=मत, अभिप्राय.
 विभात=प्रभात, सवार.
 प्रतिविभातं=प्रत्येक प्रभाते.
 इदं (मू० इदम्)=आ.
 ब्रवीति (धा० ब्रू)=कहे छे.
 राग=रक्तता.
 रागीभवन्=रक्ततानुं आचरण्यु करेता.
 विकच=विकस्वर, पीडेल.
 कोकनद=रक्त कमल, पद्म.

श्रिया (मू० श्री)=लक्ष्मी वडे.
 विकचकोकनदश्रिया=विकस्वर पद्मोनी लक्ष्मीनी
 साथे.
 अरं (मू० अर)=अत्यंत.
 विम्बं (मू० विम्ब)=चिंत्न.
 रवेः (मू० रवि)=सूर्यनुं.
 इव=जैम.
 पयः (मू० पयम्)=जल.
 धर=पर्वत.
 पार्श्वं=समीप.
 वर्तिन्=होनार.
 धरपार्श्ववर्तिन्=पर्वतना समीप होनारं.

श्लोकाथ

“ जेने (रैवत) पर्वतना उपर निवार छे जेवा (हे नाथ) । जेम रविनुं विम्ब (सर्वदा) विकस्वर पद्मोनी लक्ष्मी साथे रक्ततानुं आचरण्यु करे छे (अर्थात् पद्मनी जेम पोते पणु रक्त भने छे, तेम तुं मारी साथे रागी था) जेम (आ) पर्वतनी पासे वहेतुं जल तने निर्भक्ष, निश्चित तेमज अत्यंत जेयो पोतानो अभिप्राय प्रत्येक प्रभाते कहे छे जे तुं जणुतो नथी. (कमंडे जेनी तने अप्पर होय, तो तुं आम मारा प्रति विरक्त रहे परे क ?) ”—२८

* * * * *

स्वामिन् ! ‘ समुद्रविजया’वनिपालसूनो !

स्तादीश्वरोऽथ यदहार्यगतिं तवमाम् ।

कान्तिं निवारयति विष्णुपदोदितां क—

स्तुद्धोदयाद्रिशिरसीव महस्त्रग्भः ॥ २९ ॥

टीका

हे स्वामिन् ! हे समुद्रविजयावनिपालसूनो !— हे समुद्रविजयभूपुत्र ! अत्र-रैवतक-
 नगे भवानीश्वरः—स्वामी शब्दच्छलान्महादेवः स्तान्-भवतु । यद्-यस्मात् कारणात् को नरः तवेमां
 कान्तिम्-इच्छां शोभां वा निवारयति ? आपे तु न कोऽपीत्यर्थः । “कान्तिः शोभाकामनयोः”
 इति हैमानेकार्थः । कथंभूतां कान्तिं ? अहार्या-हर्तुमशक्या गतिः—गमनं यस्याः सा, अथवा-
 ऽहार्ये-पर्वते रैवतके गतिः—गमनं यस्याः सा, अथवाऽहार्यवत् पर्वतवद् गतिर्दृष्टस्वरूपा यस्यां सा
 तामिति । पुनः कथंभूतां कान्तिं ? विष्णोः—कृष्णस्य पदं अर्थात् कीडास्थानं रैवतकस्तस्मिन्नुदि-
 ता-उदयं प्राप्ता, अथवा विष्णुपदवत्-आकाशवत् उदिता-उद्गता, शून्या निरर्थका इत्यर्थः,
 अथवा विष्णुपदे-आकाशे उदिता, भूमिगतं मनोहरवस्तुसार्थं विहाय शून्यस्थाने जातेत्यर्थः,
 तामिति । महादेवस्यापि कान्तिं को निवारयति ? अहार्ये-हिमाचले गतिर्यस्याः सा तां विष्णु-

पदोदितां-आकाशोद्गताम् । अथवा विष्णुपदादुदितां-प्रकटितां एवंविधां कान्ति-शोभां गङ्गामि-
त्यर्थः । गङ्गा तु हरिचरणोद्गता हरशिरःस्थितेति लोकोक्तिः इत्युक्तिलेशः । यथा तुङ्गोदयाद्रिशि-
रसि-उच्चोदयाचलशिखरे सहस्ररश्मेः-सूर्यस्य कान्ति को निवारयति ? । विष्णुपदे-आकाशे उदि-
ताम् । शेषं यथोचितं योज्यमिति ॥२९॥

अन्वयः

(हे) स्वामिन् ! 'समुद्रविजय'-अवनिपाल-सूनुं । अत्र ईश्वरः स्तान् यद् तव इमां अहार्य-गतिं
विष्णु-पद-उदितां कान्तिं तुङ्ग-उदय-अद्रि-शिरसि सहस्र-रश्मिः इव कः निवारयति ?

शब्दार्थ

स्वामिन् ! (मू० स्वामिन्)=हे नाथ !
समुद्रविजय=समुद्रविजय, कृष्णुना काका.
अवनिपाल=पृथ्वीपति, राजन्.
सूनु=पुत्र.
समुद्रविजयावनिपालसूनुं !=हे समुद्रविजय रा-
जन्ता पुत्र.
स्तान् (घा० अस्)=ते.
ईश्वरः (मू० ईश्वर)=(१) स्वामी; (२) महादेव.
अत्र=अहिंसा.
यद्=येथी करीने.
अहार्य=(१) चोरी नहि शक्य जेनुं; (२) पर्वत.
गति=गति, गमन.
अहार्यगतिं=(१) हरी नहि शक्य जेनुं गमन छे
जेनुं ते; (२) पर्वत प्रति गमन छे जेनुं ते;
(३) पर्वतना समान गति छे जेनी ते.
तव (मू० युष्मद्)=तारी.
इमां (मू० इदम्)=आ.
कान्ति (मू० कान्ति)=(१) शोभाने; (२)
जंगाने.

निवारयति (घा० वार्)=निवारणु करे.
विष्णु=कृष्णु.
पद=(१) यरणु; (२) स्थान.
विष्णुपद=(१) कृष्णुनुं यरणु; (२) कृष्णुनुं स्थान;
(३) आशरी.
उदित (घा० इ)=उदयमां आवेत्.
विष्णुपदादितानं=(१) कृष्णुना (क्रीडा-) स्थानमां
उदयमां आवेत्; (२) आकाशनी जेम उदयमां
आवेत्; (३) आकाशमां उदय पावेत्; (४)
विष्णुना यरणुयाथी नीकवेत्.
कः (मू० किम्)=कौण.
तुङ्ग=उच्च, शिखा.
उदय=उदय.
अद्रि=गिरि, अथव.
शिरसः=शिर, शिखर.
तुङ्गोदयाद्रिशिरसि=उच्च उदयायगता शिखर उपर.
इव=जेम.
सहस्र=दशर.
रश्मि=किरणु.
सहस्ररश्मिः=दशर किरणु छे जेनां तेनी, सुपेनी.

श्लोकार्थ

“ हे नाथ ! हे समुद्रविजय (नामना) नृपतिना नन्दन ! अहिंसा (अर्थात् आ
गिरनार गिरि उपर) तुं ईश्वर (महादेव) हो, कारणु के कृष्णुना (क्रीडा-) स्थान (इथी
आ पर्वत) उपर उदयमां आवेत् [अथवा आकाशनी जेम उदयमां आवेत् (अर्थात् निरर्थक),
अथवा आकाशमां (नहि के सकल मनोहर वस्तुथी मनोमोहक जेनी भूमिने विषे) गयेत्]
तेमज (काकथी पणु) न हरी शक्य जेनी गति छे जेनी जेनी [अथवा पर्वत प्रति गमन छे
जेनुं जेनी अथवा पर्वतना समान (हठवाणी) गति छे जेनी जेनी] तारी शोभाने, उच्च

१ महादेवना पक्षमां 'हिमावय' समजवे.

उदयायनना शिपरने विषे (२लेखा) सूर्यनी आकाशने विषे उदयमां आवेदी तेमज्ज अह्यार्य
येवी कान्तिनी ज्ञेयं केषु निवारी शके ? ”—२९

* * * * *

सारं च्छुदुर्लभमतोऽफलमेव मन्ये

मुख्यं महेश ! महतोऽप्यपरोपकृत ते ।

सिद्धागमार्थवरमुच्चदशं स्वरूप—

मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

टीका

हे महेश !—हे महाप्रभो ! अहं ते—तव स्वरूपं—ध्यानावस्थागतरूपं अतः—कारणादफलं—निर-
र्थकमेव मन्ये—जानामि । कथंभूतं स्वरूपं ? मुख्यं—प्रधानमिति । पुनः कथंभूतं स्वरूपं ? सिद्धा—दे-
वास्तेषामागम—आगमनं तस्यार्थो—हेतुस्तेन वरं श्रेष्ठम् । अथवा सिद्धः—प्रसिद्ध आगमानां—जिन-
प्रणीतशास्त्राणामर्थो—हेतुस्तेन वरमिति, आगमोत्पत्तिकारणत्वाद् । “आगमस्त्वागतौ शास्त्रे” इति
हैमानेकार्थः । पुनः कथंभूतं स्वरूपं ? ‘उच्चदशं’ उच्चा—उर्ध्वा गुणस्थानापेक्षया दशाऽवस्था यस्य
तदुच्चदशम् । एवंविधमपि विशेषणद्वारेणाफलकारणमाह— पुनः कथंभूतं स्वरूपं ? अपरोपकृत—परे-
पामनुपकारकं, त्वत्स्वरूपस्यानुभवगम्यत्वात् श्रुतमतीनामकिञ्चिन्कारम् । अथवा विपमस्थानस्थि-
तस्य दर्शनमपि दुर्लभमतो जनानामनुपकारकमिति । पुनः कथंभूतं स्वरूपं ? ‘सारं च्छुदुर्लभं’
सारं—श्रेष्ठमिच्छतीति सारं च्छुदुस्तेन दुर्लभं—दुष्प्रापमिति । कथंभूतस्य ते ? महतो—महानुभाव-
स्यापि । किमिव तदमिव । यथा—हं सुरगिरेः मरुपर्वतस्य शातकौम्भं—मुवर्णमयं तटं अतोऽफलं
मन्ये । कथंभूतं तटं ? मुख्यं—प्रधानम् । पुनः कथंभूतं तटं ? ‘सिद्धेति’ सिद्धाः—प्रसिद्धा आगमा
अगाः शब्दप्रभेदत्वाच्चन्दनादिवृक्षा अर्था(श्च)अन्यवस्तूनि तैर्वरं—श्रेष्ठम् । पुनः कथंभूतं तटं ? उच्चद-
शम्—उन्नतदशम् । पुनः कथंभूतं तटं ? उच्चैः—उन्नतम् । एवंविधमपि अफलकारणमाह—पुनः कथं-
भूतं तटं ? अपरोपकृत—अनुपकारकम् । यतः कथंभूतं तटं ? सारं च्छुदुर्लभं—धनवाञ्छकनरदुष्प्रापं-
मिति । कथंभूतस्य सुरगिरेः ? महतः—प्राढस्येति ॥३०॥

अन्वयः

(हे) महत्—ईश ! (अहं) (महतः) सुर—गिरेः शातकौम्भं, (मुख्यं), (सिद्ध—आगम—अर्थ-
वरं, उच्च—दशं) उच्चैः, (अ—पर—उपकृत, सार—इच्छु—दुर्लभं) तटं इव महतः अपि ते मुख्यं,
सिद्ध—आगम—अर्थ—वरं, उच्च—दशं स्वरूपं अ—पर—उपकृत, सार—इच्छु—दुर्लभं अतः अ—फलं मन्ये ।

श्लोकाथ

सार=(१) श्रेष्ठ; (२) धन.

इच्छु=छन्दनादिवृक्षा.

दुर्लभ=दुर्लभ.

सारं च्छुदुर्लभं=श्रेष्ठनी (अथवा धननी) छन्दना
राभनारने दुर्लभ.

अतस्=अथी करीने.

अफलं (मू० अफल)=निरर्थक.

एव=ए.

मन्ये (धा० मन)=ए० मानुं धुं.

मुख्यं (मू० मुख्य)=मुख्य, प्रधान.

महत्=मोटा.

ईश=नाथ.

महेश!=हे महाप्रभु !

महतः (मू० महत्)=(१) महान् (पुरुष)नी;

(२) प्रौढनी.

पर=अन्य.

उपकृत=उपकार करनाई.

अपरोपकृत=अन्यने नहि उपकार करनाई.

ते (मू० युष्मद्)=ताई.

सिद्ध=(१) देवः (२) प्रसिद्ध.

आगम=(१) आगमनः; (२) शास्त्र; (३) वृक्ष.

अर्थ=(१) डेव; (२) वस्तु.

वर=श्रेष्ठ.

सिद्धागमार्थवरं=(१) देवाना आगमनना हेतुने लधने श्रेष्ठ; (२) आगमोना हेतु प्रसिद्ध होवाने लीधे श्रेष्ठ; (३) प्रसिद्ध वृक्षा तेमज वस्तुओ वडे उत्तम.

उच्च=उंची.

दशा=अवस्था.

उच्चदशं=उंची छे अवस्था जेनी ते.

स्वरूपं (मू० स्वरूप)=स्वर्षप.

उच्चैः=उन्नत, उंचुं.

तटं (मू० तट)=शिपर.

सुर=देव.

गिरि=पर्वत.

सुरगिरेः=सुरगिरिना, भेइना.

इव=जेम.

शातकौम्भं (मू० शातकौम्भ)=सुवर्णुमय.

श्लोकार्थ

“ हे महाप्रभु ! जेम प्रौढ जेवा भेइ पर्वतनुं पणु मुख्य, सुवर्णुमय, प्रसिद्ध (चन्दना-दिक) वृक्षा तेमज (अन्य) वस्तुओ वडे उत्तम, उंची उच्च दशावाणुं जेवुं तेमज उन्नत जेवुं शिपर अन्य जनोने नहि उपकार करनाई (होवाथी), तेमज धननी छेच्छा राप्पनारने दुर्लभ (होवाथी) निरर्थक छे, तेम महानुभाव जेवा तारा पणु प्रधान, उंची देवाना आगमनने लधने श्रेष्ठ [अथवा (निन-प्रणीत) आगमोना हेतु प्रसिद्ध होवाने लीधे उत्तम], तथा उंची (युष्-स्थाननी अपेक्षाज्ये) उच्च अवस्थावाणा जेवा स्वर्षपने (साधारणु भतिवाणाने ते अगम्य होवाने लीधे अथवा विषम स्थानमां तारे वास होवाथी तारा दर्शन पणु दुर्लभ होवाने लीधे) अन्य (जनो) प्रति उपकार नहि करनाई (होवाने लीधे) तेमज श्रेष्ठनी छेच्छा राप्पनारने दुर्लभ होवाने लीधे हुं निरर्थक मानुं धुं. ”—३०

उच्चोपलासनमशीतकरातपत्रं

वातोच्चलद्विततनिर्झरचामरं च ।

देवार्चित ! त्रिकमिहास्तु तवैवमेव

प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

टीका

हे देवार्चित !—हे सुरपूजित ! इह-अस्मिन् पर्वते तव एवम्-अमुना प्रकारेण एव-निश्चयेन त्रिकं अस्तु-भवतु । एकं ‘उच्चैति’ उच्च उपलः-पाषाण एवासनं-विष्टरम् । द्वितीयं ‘अशीतेति’

अशीतकरः—सूर्य एवातपत्रं—छत्रमिति । तृतीयं 'वातोच्चैति' वातेनोच्चलन्त-ऊर्ध्वोद्गच्छन्तो वितता-विस्तीर्णभावं प्राप्ता निर्झरा एव चामरं इत्येवं त्रिकमिति । कथंभूतं (?) त्रिकं किं कुर्वत् ? त्रिजगतः—त्रिभुवनस्य परमेश्वरत्वं प्रख्यापयत्—कथयत् इति रोपोक्तिः ॥ ३१ ॥

अन्वयः

(हे) देव-अर्चित ! इह तव त्रि-जगतः परमेश्वरत्वं प्रख्यापयत् उच्च-उपल-आसनं, अ-शीत-कर-आतपत्रं, वात-उच्चलत्-वितत-निर्झर-चामरं च त्रिकं एवं एव अस्तु ।

श्लोकार्थ

उच्च=उच्च, ङीया.

उपल=पत्थर.

आसन=आसन, श्लेष्क.

उच्चोपलासनं= ङीया पत्थरशी आसन.

शीत=शीतल.

कर=किरलु.

अशीतकर=उच्च छे किरलु जेनां ते, सूर्य.

आतपत्र=तापथी रक्षलु करनार, छत्र.

अशीतकरातपत्रं=सूर्यशी छत्र.

वात=पवन.

उच्चलत् (धा० च्ल)=ङीये ङतुं.

वितत (धा० तत्)=विस्तीर्ण.

निर्झर=जरी.

चामर=यामर.

घातोच्चलद्विततनिर्झरचामरं=पवन वडे ङीया ङता

तेमङ्ग विस्तीर्णुं जेवा अराशी यामर.

च=अने.

देव=यर.

अर्चित (धा० अर्च)=पूजयेल, पूजित.

देवार्चित ! =हे सुरो वडे पूजित !

त्रिक=त्रिभुवो समुदाय.

इह=अत्र.

अस्तु (धा० अस्)=हो.

तव (मू० तुमद्)=तारे.

एवं=अम.

एव=अ.

प्रख्यापयत् (धा० ख्या)=जहरे करनार.

त्रि=त्रिभु.

जगतः=दुनिया, भुवन.

त्रिजगतः=त्रिभुवनता.

परमेश्वरत्वं (मू० परमेश्वरत्व)=परमेश्वरपणाने.

श्लोकार्थ

“ हे सुरो वडे पूजित (प्रभु) ! अत्र (अर्थात् आ पर्वतने विषे) त्रिभुवनता परमेश्वर-पणाने जहरे करनारे जेवा तारे (१) उच्च पत्थर शी आसन, (२) सूर्यशी छत्र अने (३) पवन वडे ङीया ङता तेमङ्ग विस्तीर्णुं जेवा अराशी यामर अत्र त्रिभुवो समुदाय आपोण हे। ”—३१

* * * * *

उक्तेष्वमीषु वचनेषु मयाऽमृतानि

जानीध्वमादतरुषाऽप्यनुगगयुक्त्या ।

नेत्रादिषु प्रथितसाम्यगुणेन मे हि

पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

टीका

हे नेमे ! यूयं अमीषु वचनेषु अमृतानि-पीयूषाणि जानीध्वं-बुध्यध्वम् । कथंभूतेषु वचनेषु ? मयोक्तेषु-भाषितेषु । कथंभूतया मया ? आदतरुषा (अपि)-धृतकोपयाऽपि । कया ? अनुरागयुक्त्या-

अनुरागयोजनेन । हीत्युपप्रदर्शने । विवुधाः-पण्डिता मे-मम तत्र नेत्रादिषु पद्मानि-कमलानि परिकल्पयन्ति-कथयन्ति । केन ? प्रथितसाम्यगुणेन-विख्याततुल्यगुणेनेति, यथा नेत्रे कमलं मुखे कमलमित्याद्युपमानं धृतं, तथा वचनेष्वमृतोपमानमिति ॥ ३२ ॥

अन्वयः

(हे 'नेमे ! ') आहत-रूपा अपि मया अनुराग-युक्त्या उक्तेषु अमीषु वचनेषु अमृतानि जानीध्वम्, हि विवुधाः मे तत्र नेत्र-आदिषु प्रथित-साम्य-गुणेन पद्मानि परिकल्पयन्ति ।

शब्दार्थ

उक्तेषु (मू० उक्त)=उच्यते।
अमीषु (मू० अदस्)=आ।
वचनेषु (मू० वचन)=वचनोने विषे।
मया (मू० अस्मद्)=भारथी।
अमृतानि (मू० अमृत)=अमृतो।
जानीध्वं (धा० ज्ञा) तमे ज्ञा।
आहत (धा० ह)=आहरेलो, धारणु करेयो।
रूप=रूपे, गुरो।
आहतरूपा=धारणु कर्यो छे रूपे नरेणे अेषी।
अपि=पणु।
अनुराग=प्रीति।
युक्ति=योग, संबंध।
अनुरागयुक्त्या=प्रीतिना संबधथी।
नेत्र=आंज।

आदि=प्रमुष।
नेत्रादिषु=नेत्रादिकने विषे।
प्रथित (धा० प्रथ्)=प्रथ्यात।
साम्य=तुल्य।
गुण=गुणु।
प्रथितसाम्यगुणेन=प्रसिद्ध तुल्य गुणु करीने।
मे (मू० अस्मद्)=भार।
हि=उभे।
पद्मानि (मू० पद्म)=पद्मा।
तत्र=सां।
विवुधाः (मू० विवुध)=पण्डितो।
परिकल्पयन्ति (धा० कृप्)=कहे छे।

श्लोकार्थ

“ (हे नेमिनाथ !) नरेणे द्याप धारणु कर्यो छे अेषी (अर्थात् भारो अनादर करता होवाथी तभारा प्रति गुरसे थयेदी अेषी) हुं होवा छतां पणु भारथी प्रीतिपूर्वक उच्यारथेदां आ वचनोने विषे तमे अमृतनी कटपना करे, उभे पण्डितो भारो नेत्र (मुख) आदिमां प्रसिद्ध सादृश्य गुणु होवाने दीधे कमलनी कटपना करे छे । ”—उ२

* * * *

मत्स्वाम्यहं च मुखनेत्रजितावमुष्या

नीतोष्णतामिति मदेन मृगेण मन्ये ।

दाहाय मे प्रकृतिरीश ! विधोर्यथाऽस्ति

तादृक् कुतो ग्रहगणस्य विकाशिनोऽपि ? ॥ ३३ ॥

टीका

हे ईश !-हे स्वामिन् ! यथा-येन प्रकारेण विधोः-चन्द्रस्य प्रकृतिः-ज्योत्स्नामयस्वभावः कर्तृपदं मे-मम दाहाय-भस्मीकरणाय अस्ति, तादृक्-तादृशी विकाशिन-उद्योतभाजोऽपि

ग्रहगणस्य-उडुगणस्य प्रकृतिः कुतोऽस्ति ? नास्तीत्यर्थः । अहमेवं मन्ये । कथंभूता प्रकृतिः ? इति उष्णतां नीता-उष्णत्वं भावि(प्रापि)ता । केन ? मृगेण-लाञ्छनमिषहरिणेन । केन करणभूतेन ? मदेन-कस्तूरिकया । इतीति किं ? मत्स्वामी-मम स्वामी चन्द्रः च-पुनः अहं मृगः इमौ द्वौ अमुष्या-राजीमत्या मुखनेत्रजितौ-राजीमनीमुखनेत्राभ्यां पराभूतौ, पीडितावित्यर्थः । इति हेतोः । “ मदः कस्तूरिकायां च ” इत्यनेकार्थः ॥ ३३ ॥

अन्वयः

(हे) ईश ! यथा मत्-स्वामी अहं च अमुष्याः मुख-नेत्र-जितौ इति मृगेण मदेन उष्णतां नीता विधोः प्रकृतिः मे दाहाय अस्ति, तादृक् (प्रकृतिः) विक्राशिनः अपि ग्रह-गणस्य कुतः ? इति मन्ये ।

श्लोकार्थं

स्वामिन्=स्वामी, नाथ.

मत्स्वामी=भारो नाथ.

अहं (मू० अस्मद्)=हं.

च=अने.

मुख=वदन.

जित (धा० जि)=जितायेव.

मुखनेत्रजितौ=मुख अने नेत्र वडे जतायेव.

अमुष्याः (मू० अदस्)=आनां.

नीता (धा० नी)=वध जवायेवी.

उष्णतां (मू० उष्णता)=गरभी प्रति.

इति=अेभ.

मदेन (मू० मद्)=कस्तूरी द्वारा.

मृगेण (मू० मृग)=दरुण्येवी.

मन्ये (धा० मन्)=हं मानुं छुं.

दाहाय (मू० दाह)=संतापने अर्थ.

मे (मू० अस्मद्)=भारो.

प्रकृतिः (मू० प्रकृति)=प्रकृति, स्वभाव.

ईश ! (मू० ईश)=डे स्वामी !

विधोः (मू० विधु)=यन्द्रनी.

यथा=अेभ.

अस्ति (धा० अस्तु)=छे.

तादृक् (मू० तादृश्)=तेवी.

कुतः=कथंथी.

ग्रह=ग्रह.

गण=समुदाय.

ग्रहगणस्य=अेयोना समुदायनी.

विक्राशिनः (मू० विक्राशिन)=प्रकाशमान.

अपि=पणु.

श्लोकार्थं

“ हे नाथ ! भारो स्वामी तेभज हुं आ (राजभती)नां मुख अने नेत्रो वडे जताया अेथी करीने (डापायमान थयेका) दरुण वडे कस्तूरी द्वारा उष्णताने पाभेवी अेवी यन्द्रनी (शीतण) प्रकृति (पणु) जेभ भारो परितापार्थे छे, तेवी प्रकृति प्रकाशमान अेवा अेदोना समुदायनी पणु क्यथी-होछे शके अेभ हुं मानुं छुं. ”—३३

* * * * *

अत्रैव पश्य परमां पर ! कैरविण्यां

ज्योत्स्नाप्रिये च वितनोति रतिं शशाङ्कः ।

स्नेहान्वितः परिवृढो विमुखोऽयनं हि

दृष्ट्वाऽभयं भवति नोभवंदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

ટીકા

હે પર !—ઉત્કૃષ્ટ ! અથવા પર ! શત્રુરિવ પ્રતિકૂલત્વાત્ । અત્ર—અસ્મિન્ પ્રસિદ્ધ એવ પદાર્થે ત્વં પશ્ય—વિલોક્ય । હે નેમે ! શશાઙ્કઃ—ચન્દ્રઃ કૈરવિષ્ણ્યાં—કુમુદ્રત્યાં ચ—પુનર્જ્યોત્સ્નાપ્રિયે—ચકોર-વિહઙ્ગમે પરમાં—ઉત્કૃષ્ટાં રતિં—રાગં વિતનોતિ—વિસ્તારયતિ । હિ—યસ્માત્ સ્નેહાન્વિતઃ—પ્રીતિયુક્તઃ પરિવૃદ્ધઃ—સ્વામી વિમુખઃ—પરાઙ્મુખો ન ભવતિ । કિં કૃત્વા ? ઉભવત્ ઉભયોઃ—દ્વયોઃ કુમુદિનીચ-કોરયોરિવ આશ્રિતાનાં—સેવકાનાં અભયં—ભયરહિતં અયનં—માર્ગં ગૃહં વા દૃષ્ટ્વેતિ । નિજસ્વામી સેવકાનાં માર્ગં ગૃહં વા ગચ્છતિ સજ્જમાર્થં પ્રીત્યેત્યર્થઃ । इति राजीमत्या विप्रलम्भाधिकारः (सम्पूर्णः) ॥ ૩૪ ॥

અન્વયઃ

(હે) પર ! અત્ર એવ પશ્ય ! શશ-અઙ્કઃ કૈરવિષ્ણ્યાં જ્યોત્સ્ના-પ્રિયે ચ પરમાં રતિં વિતનોતિ, હિ સ્નેહ-અન્વિતઃ પરિવૃદ્ધઃ ઉભ-વત્ આશ્રિતાનાં અયનં અભયં દૃષ્ટ્વા વિમુખઃ ન ભવતિ ।

શબ્દાર્થ

અત્ર=અહિંઆ.

એવ=જ.

પશ્ય (ધા० દશ)=તું જો.

પરમાં (મૂ० પરમા)=ઉત્કૃષ્ટ.

પર ! (મૂ० પર)=(૧) હે શ્રેષ્ઠ; (૨) હે શત્રુ !

કૈરવિષ્ણ્યાં (મૂ० કૈરવિષ્ણ)=કુમુદિનીને વિષે.

જ્યોત્સ્ના=ચન્દ્ર-પ્રભા, ચાંદરણી.

પ્રિય=પ્રિય, પદ્મભ.

જ્યોત્સ્નાપ્રિયે=ચન્દ્ર-પ્રભા છે પ્રિય જેને તેને વિષે, ચક્રારને વિષે.

ચ=અને.

વિતનોતિ (ધા० તન્)=વિસ્તારે છે.

રતિં (મૂ० રતિ)=પ્રીતિને.

શશ=મૃગ.

અઙ્ક=ચિહ્ન, લાંબન.

શશાઙ્કઃ=મૃગ છે લાંબન જેનું તે, ચન્દ્ર.

સ્નેહ=પ્રીતિ.

અન્વિત (ધા० ઇ)=યુક્ત, સહિત.

સ્નેહાન્વિતઃ=પ્રીતિથી યુક્ત.

પરિવૃદ્ધઃ (મૂ० પરિવૃદ્ધ)=સ્વામી.

વિમુખઃ (મૂ० વિમુખ)=વિમુખ, પ્રતિકૂલ.

અયનં (મૂ० અયન)=ગૃહને.

હિ=કેમકે.

દૃષ્ટ્વા (ધા० દશ)=જોઈને.

અભયં (મૂ० અભય)=નિર્ભય, ભયરહિત.

ભવતિ (ધા० ભૂ)=થાય છે.

ન=નહિ.

ઉભ=બે.

વત્=માફક.

ઉભવત્=બેની માફક.

આશ્રિતાનાં (મૂ० આશ્રિત)=આશ્રય લીધેલાના.

શ્લોકાર્થ

“ હે શ્રેષ્ઠ (સ્વામી) ! [અથવા (મારા જેવા તરફ પ્રતિકૂળ હોવાથી) હે શત્રુ !] તું અહિંઆજ જો. ચન્દ્ર કુમુદિની પ્રતિ તેમજ ચક્રાર (પક્ષી) પ્રતિ (કેવી) ઉત્કૃષ્ટ પ્રીતિને વિસ્તાર કરે છે. તેનું કારણ એ છે કે પ્રીતિયુક્ત સ્વામી આ બે (કુમુદિની અને ચક્રાર)ના જેવા આશ્રિત (જનો)નો માર્ગ [કે તેમનું ગૃહ] નિર્ભય જોઈને તેનાથી વિમુખ થતો નથી (અર્થાત્ તે સેવકના માર્ગ અથવા ગૃહ તરફ સંગમાર્થે જાય છે). ”—૩૪

સ્પષ્ટીકરણ

શૃંગાર-અધિકાર—

શૃંગાર રસ એ નૈવ રસો પૈત્રી પ્રથમ છે. આ રસના સંભોગાત્મક શૃંગાર અને વિપ્રલમ્બાત્મક શૃંગાર એમ બે પ્રકારો પડે છે. આ વાતની વાગ્બટાસંકારના પંચમ પરિચ્છેદનું નિમ્ન-લિખિત પંચમ પદ સાક્ષી પૂરે છે:—

“ જયપત્યોર્મિથો રત્યાં, વૃત્તિઃ શૃંગાર ઉચ્યતે ।
સયાગો વિપયોગશ્ચ—ત્યેષ તુ દ્વિવિધો મતઃ ॥ ”

તેમાં વિપ્રલમ્બાત્મક શૃંગારના પૂર્વાનુરાગ, માન, પ્રવાસ અને કર્ણા આશ્રીને ચાર પ્રકાર પડે છે. તેમાં પૂર્વાનુરાગનું લક્ષણ એ છે કે—

“ સ્ત્રીપુંસયોર્નવાલોકા-દેવોલ્લસિતરાગયોઃ ।
હૈયઃ પૂર્વાનુરાગોઽય-મપૂર્ણસ્પૃહયોર્દેશા ॥ ”

—વાગ્બટાસંકાર, પૃ ૫, શ્લો ૧૮

અર્થાત્ નૂતન દર્શનમાત્રથી જેમનામાં રાગ ઉત્પન્ન થયો છે તેમજ જેમની અભિલાષા અપૂર્ણ છે એવા સ્ત્રી-પુરૂષોની અવસ્થા તે ‘ પૂર્વાનુરાગ ’ છે.

માન અને પ્રવાસના સંબંધમાં આ પદ્ધતિનો નીચે મુજબનો શ્લોક પ્રકાશ પાડે છે:—

“ માનોઽન્યવનિતામજ્ઞા-દીર્ઘ્યાવિકૃતિરુચ્યતે ।
પ્રવાસઃ પરદેશસ્થે, પ્રિયે વિરહસમ્ભવઃ ॥ ”

અર્થાત્ (પતિએ કરેલા) અન્ય અભ્યાના સંગથી (પત્નીમાં) જે ધ્યાયથી વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે તે ‘ માન ’ છે; જ્યારે પ્રિય પરદેશમાં હોય, ત્યારે વિરહને લઇને ઉત્પન્ન થતો વિપ્રલમ્બ-શૃંગાર તે ‘ પ્રવાસ ’ છે.

કર્ણાત્મક શૃંગારનું સ્વરૂપ આ પદ્ધતિના શ્લોકમાં નીચે મુજબ આપ્યું છે:—

“ સ્યાદેકતરપજ્જત્વે, દમ્પત્યોરનુરક્તયોઃ ।
શૃંગારઃ કરુણાકર્યોઽયં, વૃત્તવર્ણન ઇવ સઃ ॥ ”

અર્થાત્ એક એકના અનુરાગી દમ્પતીમાંથી એકનું મરણ થતાં જે રસ ઉદ્ભવે છે તે કર્ણાત્મક શૃંગાર છે અને આ રસ તો વૃત્ત-વર્ણનમાં-સંપૂર્ણ પ્રાપ્તિમાંજ હોઈ શકે છે.

૧ રસનું લક્ષણ—

“ વિમાવૈરનુભાવૈશ્વ, માત્વકૈર્વ્યમિચારિભિઃ ।
આરોપ્યમાણ ડાકયૈઃ, સ્વાર્થોભાવો મ્મઃ સ્મૃતઃ ॥ ”

—વાગ્બટાસંકાર, પૃ ૫, શ્લો ૧

૨ સરખાવો—

“ શૃંગારવૈરકરુણા-દાસ્યાદ્ભૂતમયાનકાઃ ।
રૌદ્રવીમગ્નશાન્તાશ્ચ, નૈવૈતે નિશ્ચિન્તા કુર્યૈઃ ॥ ”

—વાગ્બટાસંકાર, પૃ ૫, શ્લો ૨

૩ આ રસને કેટલાકો કર્ણા રસ તરીકેજ ઓળખાવે છે અને તેમના મત પ્રમાણે વિપ્રલમ્બાત્મક શૃંગારનો આ એક ભેદ નથી, એટલે એના તેઓ પૂર્વાનુરાગ, માન અને પ્રવાસ એમ ત્રણ ભેદોજ સ્વીકારે છે. જુઓ શ્રી-હૈમચન્દ્રસૂરિકૃત કાવ્યાનુશાસનનો બીજો અધ્યાય.

આ ઉપરથી બ્રહ્મ શકાય છે કે રાજમતી અને નેમિનાથને લગતો શૃંગાર-રસ સંયોગાત્મક નહિ હોવાથી તે વિપ્રક્ષ્માત્મક છે. તેમાં પણ તે નેમિનાથ પ્રભુ તોરણે આવ્યા, ત્યાં સુધી તો તેને પૂર્વાનુરાગ કહી શકાય. તોરણેથી પાછા ધ્યા ત્યાર પછીથી તો એકલા પ્રવાસાત્મક રસનો પ્રારંભ ગણી શકાય અને જ્યારે તેમણે સિદ્ધિ-સુન્દરીને વરવાને માટે તપ કરવા માંડ્યું ત્યારથી માંડીને તે રાજમતીએ જ્યાં સુધી દીક્ષા લેવાનો વિચાર ન કર્યો ત્યાં સુધી તેને માનાત્મક શૃંગાર ગણી શકાય.

એ તો દેખીતી વાત છે કે શૃંગારના સ્થાનમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાથી આ રસનો નાશ થાય છે અને વૈરાગ્યનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. તે પ્રમાણે આ પદ સમાપ્ત થતાં વિપ્રક્ષ્માત્મક શૃંગારનો આધિકાર સમાપ્ત થાય છે અને વૈરાગ્યની શરૂઆત થાય છે.

* * * * *

માકન્દવૃન્દવનરાજિપદે નિરેનો—

સહ્યોઽપ્યહો ! સકલકેવલસમ્પદાપ્તેઃ ।

સાલત્રયં ભવિભૃતં ભુવિ મોહભૂપો

નાક્રામતિ ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં તે ॥ ૩૫ ॥

ટીકા

નિર્ગતમેનઃ—પાપં યસ્માત્ સ નિરેનાસ્તસ્ય સંયોધને હે નિરેનઃ !—હે નિપ્પાપ ! અહો ઇત્યાશ્ચર્યે અસહ્યોઽપિ—અસહનીયોઽપિ મોહભૂપઃ—સકલકર્મનાયકો મોહરાજઃ સાલત્રયં—વપ્રત્રિકં નાક્રામતિ—ન પીડયતિ । કથંભૂતં સાલત્રયં ? તે—તવ ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં—ચરણયુગલપર્વતાશ્રિતમ્ । પુનઃ કથંભૂતં સાલત્રયં ? ભવિભૃતં—દેવૈર્નરૈસ્તિર્યગ્નિઃ પૂર્ણમ્ । કથંભૂતસ્ય તે ? ‘સકલેતિ’ સકલં—સમ્પૂર્ણં યત્ કેવલં—કેવલજ્ઞાનં તસ્ય સમ્પદ આપ્તિઃ—પ્રાપ્તિર્યસ્ય સ તસ્ય સકલકેવલસમ્પદાપ્તેઃ । કસ્મિન્ ? ‘માકન્દેતિ’ માકન્દા—આપ્રાસ્તેપાં વૃન્દાનિ યસ્મિન્સ્તત્ એવંવિધં યદ્ વનં તસ્ય રાજિઃ—શ્રેણિસ્તસ્યાઃ પદે—સ્થાને રૈવતકે । આધારે સપ્તમી । શ્રીનેમેઃ કેવલજ્ઞાનં રૈવતકે સમ્પુત્પન્નમિતિ ॥ ૩૫ ॥

અન્વયઃ

(હે) નિર-પનઃ ! અહો અ-સહ્યઃ અપિ મોહ-ભૂપઃ માકન્દ-વૃન્દ-વન-રાજિ-પદે સકલ-કેવલ-સમ્પદ-આપ્તેઃ તે ક્રમ-યુગ-અચલ-સંશ્રિતં ભવિન્-ભૃતં સાલ-ત્રયં ભુવિ ન આક્રામતિ ।

શબ્દાર્થ

માકન્દ=આપ્ર, આપ્તો.

વૃન્દ=સમુદાય.

વન=વન, જંગલ.

રાજિ=શ્રેણિ.

પદ=સ્થાન.

માકન્દવૃન્દવનરાજિપદે=આપ્રના (વૃક્ષ) સમુદાયો છે જેમાં એવાં વનોની શ્રેણિના સ્થાનમાં.

निर्=शून्यतावाचक अव्यय.

एनस्=पाप.

निरेनः!=हे पाप-रहित !

सह्य=अभी शक्य तेना.

असह्यः=असहनीय.

अपि=पणु.

अहो=अहो.

सकल=संपूर्ण.

केवल=केवल (ज्ञान).

सम्पद्=लक्ष्मी.

प्राप्ति=प्राप्ति.

सकलकेवलसम्पदाप्तेः=संपूर्ण केवल(ज्ञान)इपी लक्ष्मीनी प्राप्ति (यध) छे नेने तेना.

साल=गद.

त्रय=त्रयुक्तो समुदाय.

सालत्रयं=त्रयु गदो.

भविन्=भव्य.

भृत (धा० भृ)=पूर्ण, भरपूर.

भविभृतं=भव्योपी भरपूर.

भुवि (मू० भू)=पृथ्वी उपर.

मोह=मोह.

भूप=राज.

मोहभूपः=मोहराज.

न=नदि.

आक्रामति (धा० क्रम्)=आक्रमणु करे छे.

क्रम=चरणु.

युग=युगल, गेउकुं.

अचल=पर्वत.

संश्रित (धा० श्रि)=आश्रय लीधेन.

क्रमयुगाचलसंश्रितं=चरणु-युगलरपी पर्वत वडे आश्रित.

ते (मू० युष्मद्)=तारा.

श्लोकार्थ

सर्वज्ञतानो प्रभाव—

“ हे पापरहित (प्राण-नाथ) ! आम् (वृक्षो)ना समुदायोथी युक्त वनोनी श्रेणिना स्थानमां (अर्थात् गिरनार पर्वत उपर) नेने संपूर्ण केवल(ज्ञान)इपी लक्ष्मीनी प्राप्ति (यध) छे अेवा तारा चरणु-युगलरपी पर्वतो वडे आश्रित तेमज्ज भव्य (जेवोना आगमन) वडे पूर्ण अेवा त्रयु गदोनुं असहनीय (प्रतापवाणो) अेवो मोहराज (पणु) आक्रमणु करतो नथी अे आश्चर्य छे. ”—उप

* * * *

अथ नेमिस्तुतिद्वारं प्रकटयन्नाह—

इत्युत्सुका गतिविनिर्जितराजहंसी

‘राजीमती’ दृढमतिः सुसती यतीशम् ।

इन्द्रैः स्तुतं ह्युपययाविति नोऽसुखार्थि

त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

१ विव्याशे—

“ गत्या विभ्रममन्दया प्रतिपद या राजहंसायते
यस्याः पूर्णमृगाङ्गमण्डलमिव श्रीमत्सदैवाननम् ।

यस्याश्वासुकरोति नेत्रयुगलं नीलोत्पलानि श्रिया

तां कुन्दार्हदतीं त्यजान्पती राजीमतीं पापु वः ॥”

—वाग्भटाक्षर ५०४, श्लो० ५१

ટીકા

હીતિ નિશ્ચિતં રાજીમતી યતીશં—સાધુસ્વામિનં નેમિનં ઇતિ ઉપયયૌ—સમીપં જગામ । કથં-
 ભૂતા રાજીમતી ? ઇત્યુત્સુકા—સાદરા । ઇતીતિ કિં તત્ ? પ્રભુસમીપં મોહભૂપપીઢારહિતમિતિ હેતોઃ ।
 પુનઃ કથંભૂતા રાજીમતી ? ‘ગતિવિનિર્જિતરાજહંસી’ સ્પષ્ટમ્ । પુનઃ કથંભૂતા રાજીમતી ? દૃઢમતિઃ—
 નિશ્ચલબુદ્ધિઃ । પુનઃ કથંભૂતા રાજીમતી ? સુસતી—શુભસાધ્વી । કથંભૂતં યતીશં ? ઇન્દ્રૈઃ સ્તુતં—
 કીર્તિતમ્ । ઇતીતિ કિં ? હે નેમે ! ત્વન્નામકીર્તનજલં—તવ નામસ્તવનમેવ નીરં કર્તૃપદં નઃ—અસ્માકં
 અસુખાગ્નિ—દુઃસ્વાનલં અશેષં—સમસ્તં શમયતિ—સ્ફેટયતિ ॥ ૩૬ ॥

અન્વયઃ

ઇતિ ઉત્સુકા ગતિ-વિનિર્જિત-રાજહંસી દૃઢ-મતિઃ સુ-સતી ‘રાજીમતી’ ત્વદ્-નામન્-કીર્તન-
 જલં નઃ અ-શેષં અ-સુખ-અગ્નિ હિ શમયતિ ઇતિ ઇન્દ્રૈઃ સ્તુતં યતિ-ઈશં ઉપયયૌ ।

શીખરાર્થ

ઇતિ=એમ.

ઉત્સુકા (મૂ. ઉત્સુક)=આતુર.

ગતિ=યાત્ર.

વિનિર્જિત (ધા. જિ)=શુદ્ધ.

રાજહંસી=રાજહંસી.

ગતિવિનિર્જિતરાજહંસી=યાત્રમા શુદ્ધી છે રાજહં-
 સીને જણે એવી.

રાજીમતી=રાજીમતી.

દૃઢ=નિશ્ચળ.

મતિ=શુદ્ધિ.

દૃઢમતિઃ=નિશ્ચલ છે શુદ્ધિ જેની તે.

સુ=પ્રેક્ષતાવાચક અભ્યય.

સતી (મૂ. સત્)=સાધ્વી.

સુસતી=ઉત્તમ સાધ્વી.

યતિ=મુનિ.

યતીશં=મુનીશ્વરને.

ઇન્દ્રૈઃ (મૂ. ઇન્દ્ર)=ધન્દ્રો વડે.

સ્તુતં (મૂ. સ્તુત)=સ્તુતિ કરાયેલ.

હિ=નિશ્ચયતાવાચક અભ્યય.

ઉપયયૌ (ધા. યા)=સમીપ ગઇ.

નઃ (મૂ. અસ્મદ્)=અમારા.

સુખ=સુખ.

અગ્નિ=અગ્નિ, આગ.

અસુખાગ્નિ=દુઃખરૂપી અગ્નિને.

નામન્=નામ.

કીર્તન=સ્તવન.

જલ=જલ, પાણી.

ત્વન્નામકીર્તનજલં=તારા નામના કીર્તનરૂપ જલ.

શમયતિ (ધા. શમ)=શાંત કરે છે.

અશેષં (મૂ. અ-શેષ)=સમસ્ત, નિઃશેષ.

શ્લોકાર્થ

રાજીમતીનું નેમિનાથ પાસે ગમન—

“ (મારા પ્રાણનાથ પાસે મોહરાજ પણ મીણ જેવો બની બચ છે) એમ (બહુને)
 આતુર બનેલી એવી, વર્ણી ગતિ વડે જણે રાજહંસીને (પણ) પરગણત કરી છે એવી, તથા
 વર્ણી નિશ્ચલ મતિવાળી એવી તેમજ ઉત્તમ સાધ્વી એવી રાજીમતી ‘ (હે નાથ) તારા નામના
 કીર્તનરૂપી જલ અમારા સમસ્ત દુઃખાગ્નિને નક્કી શાંત કરે છે ’ એમ ધન્દ્રો વડે સ્તુતિ કરા-
 યેલા એવા (પોતાના સ્વામી) મુનીશ્વર (નેમિનાથ)ની સમીપ ગઇ. ”—૩૬

मत्तालिपाटलमलीमसकामभोगी

योगीश ! दुर्धरकषायफटोत्कटाक्षः ।

जय्यो जवेन जठरासजनोऽपि तेन

त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

टीका

हे योगीश !—हे साम्ययोगस्वामिन् ! यस्य पुंसो—नरस्य हृदि—हृदयकमले त्वन्नामनागदमनी—
तवाभिधानमेव भुजङ्गदमनी ओषधी वर्तते । यत्तदोर्नित्यसंबन्धः । तेन पुरुषेण मत्तालिपाटलमलीमस-
कामभोगी जय्यः—जेतुं शक्यते । मत्ताः—क्षैच्यं प्राप्ता येऽलयो—भ्रमरास्तेषां पाटलं—समूहस्तद्वन्मलीम-
सः—कृष्णो यः काम एव भोगी—सर्प इत्यर्थः । कथंभूतः ? 'दुर्धरेति' दुर्धरा-दुःसहा-भयङ्करा
ये कषायाः—क्रोधादयस्त एव फटाः—फणास्तैरुत्कटे—तीव्रे अक्षिणी—नेत्रे यस्य सः । अथवा
दुर्धरकषायाः फटा—दम्भा एव उत्कटे—मत्ते अक्षिणी यस्य स इति । " फटास्तु कैतवे फणे "
इति, " उत्कटस्तीव्रमत्तयोः " इति च हैमानेकार्थः । पुनः कथंभूतः मत्तकामभोगी ? जवेन—
वेगेन जठरम्—उदरमासः—प्राप्त एवंविधो जनो यस्य सः । अपिः विस्मये । कामसर्पेण सर्वे
जना भक्षिताः सन्ति ॥ ३७ ॥

अन्वयः

यस्य पुंसः हृदि त्वद्-नामन्-नाग-दमनी (वर्तते) तेन दुर्धर-कषाय-फट-उत्कट-अक्षः, जवेन
जठर-आस-जनः अपि मत्त-अलि-पाटल-मलीमस-काम-भोगी (जवेन) जय्यः ।

शब्दार्थ

मत्त=उ-मत्त.

अलि=अमर.

पाटल=समूह.

मलीमस=कृष्ण, कालो.

काम=भक्षन, रति-पति.

भोगिन्=सर्प, साप.

मत्तालिपाटलमलीमसकामभोगी=उ-मत्त भ्रमरेना

समूहना समान कालो कामदेवर्षी सर्पः.

योगिन्=योगी, मुनि.

ईश=नाथ.

योगीश !—हे योगिनाथ, हे मुनीश्वर !

दुर्धर=भयंकर, दुःसहनीय.

कषाय=कषाय.

फट=(१) ईशु; (२) कपट.

फटा=ईशु.

उत्कट=(१) तीव्र; (२) उ-मत्त.

अक्षि=नेत्र.

दुर्धरकषायफटोत्कटाक्षः=(१) दुर्धर कषायर्षी

ईशो वडे तीव्र छ नेत्रो जेनां जेवो; (२) दुर्धर

कषाय जेनां के कपटो ते र्षी उ-मत्त छ नेत्रो

जेनां जेवो.

जय्यः (मू० जय्य)=जती शक्य तेवो.

जवेन (मू० जव)=वेगथी, जडपथी.

जठर=उदर, पेट.

आस (धा० आप्)=प्राप्त.

जन=मनुष्य.

जठरासजनः=जेना उदरने विषे प्राप्त थया छ

मनुष्यो जेवो.

अपि=विरभयवायक अर्थय.

तेन (मू० तद्)=तेनाथी.

१ ' दुर्धरेति ' इत्यधिकः ख-पाठः । २ ' मत्तकामभोगी ' इत्यधिकः ख-पाठः ।

નામન્=નામ.

નાગ=સર્પ.

દમની=(૧) વિષને હરનાર ઓપધી; (૨) જાંચુલી મંત્ર.

ત્વજ્ઞામનાગદમની=તારા નામરૂપી નાગદમની.

હૃદિ (મૂ० હૃદ)=હૃદયમાં.

યસ્ય (મૂ० યદ્)=જેના.

પુંસઃ (મૂ० પુંસ)=મનુષ્યના.

શ્લોકાર્થ

“ અહો ! જ મનુષ્યના હૃદયમાં તારા નામરૂપી નાગ-દમની છે, તેનાથી દુર્ધર (ક્રોધાદિક) કષાયરૂપી રૂણો વડે તીવ્ર નેત્રવાળો (અથવા દુર્ધર કષાયો જેવાં કે કપટો તે રૂપી ઉન્મત્ત છે નેત્રો જેનાં એવો) તેમજ ઝડપથી જેના ઉદરને વિષે મનુષ્યો પ્રાપ્ત થયા છે એવો (અર્થાત્ વેગપૂર્વક મનુષ્યોનું લક્ષણ કરી ગયેલો એવો) ઉન્મત્ત શ્રમરોના સમૂહની જેમ કાળો કામદેવરૂપી સર્પ (વેગપૂર્વક) જીતી શકાય છે. ”—૩૭

* * * * *

કાલોપમં વિશદદર્શનકૃત્યશૂન્યં
પક્ષદ્વયાત્ સદસતો ધૃતતર્કજાલમ્ ।
મિથ્યાત્વિશાસનમિદં મિહિરાંશુવિદ્ધં
ત્વત્કીર્તનાત્ તમ ઇવાશુ મિદામુપૈતિ ॥ ૩૮ ॥

ટીકા

હે નેમે ! હદં મિથ્યાત્વિશાસનં કર્તૃપદં ત્વત્કીર્તનાત્-તવ સમ્યક્સ્તવનાત્ આશુ-શીઘ્રં તમઃ-અન્ધકારમિવ મિદાં-વિનાશં ઉપૈતિ-પ્રાપ્નોતિ । કથંભૂતં મિથ્યાત્વિશાસનં ? કાલોપમં-કાલકૂટવિષસમાનં, મૃત્યુદાયિત્વાત્ । પુનઃ કથંભૂતં મિથ્યાત્વિશાસનં ? વિશદદર્શનકૃત્યશૂન્યં-નિર્મલસમ્યક્ત્વકાર્યેણ રહિતમ્ । પુનઃ કથંભૂતં મિથ્યાત્વિશાસનં ? સદસતઃ-શુદ્ધાશુદ્ધાત્ પક્ષદ્વયાદ ધૃતતર્કજાલં-ધૃતવિચારજાલમિતિ । કથંભૂતં તમઃ ? મિહિરાંશુવિદ્ધં-સૂર્યકિરણખણ્ડિતમિતિ ॥૩૮॥

અન્વયઃ

ત્વત્-કીર્તનાત્ કાલ-ઉપમં, વિશદ-દર્શન-કૃત્ય-શૂન્યં, સત્-અસતઃ પક્ષ-દ્વયાત્ ધૃત-તર્ક-જાલં હદં મિથ્યાત્વિન્-શાસનં મિહિર-અંશુ-વિદ્ધં તમઃ ઇવ આશુ મિદાં ઉપૈતિ ।

શબ્દાર્થ

કાલ=કાલકૂટ (ઝેર).

ઉપમા=ઉપમા.

કાલોપમં=કાલકૂટના સમાન ઉપમા છે જેની એવું.

વિશદ=નિર્મળ.

દર્શનં=શ્રદ્ધાન.

કૃત્ય=કાર્ય.

શૂન્ય=રહિત.

વિશદદર્શનકૃત્યશૂન્યં=નિર્મળ શ્રદ્ધાનના કાર્યથી રહિત.

પક્ષ=બાજુ.

દ્વય=યુગલ, બેકું.

પક્ષદ્વયાત્=પક્ષ-યુગલથી.

સત્=શુદ્ધ.

અસત્=અશુદ્ધ.

સદસતઃ=શુદ્ધ અને અશુદ્ધ.

ધૃત (ધા० ધૃ)=મારણ કરેલ.

તર્ક=તર્ક.

જાલ=જાળ.

ધ્રુવતર્કજાલં=ધારણ કરી છે તર્કાની જાળને જેણે એવું.
 મિથ્યાત્વિન્=મિથ્યાત્વી.
 શાસન=શાસન, આજ્ઞા.
 મિથ્યાત્વિશાસનં=મિથ્યાત્વીઓનું શાસન.
 ઇવં (મૂ० ઇદમ્)=આ.
 મિહિર=સૂર્ય.
 અંશુ=કિરણ.
 વિદ્ (ધા० વિધ્)=બેદાયેલું.

મિહિરાંશુવિદ્=સૂર્યનાં કિરણો વડે બેદાયેલું.
 કીર્તન=પ્રશંસા.
 ત્વત્કીર્તનાત્=તારા કીર્તનથી.
 તમઃ (મૂ० તમસ્)=અંધકાર, અંધારું.
 ઇવ=જેમ.
 આશુ=શીઘ્ર, સત્વર.
 મિદાં (મૂ० મિદા)=બેદને, નાશને.
 ઉવૈતિ (ધા० ઇ)=પામે છે.

શ્લોકાર્થ

“ જમ સૂર્યનાં કિરણોથી ભેદાયેલું અંધારું સત્વર નાશ પામે છે, તેમ તારા કીર્તનથી આ (મૃત્યુદાયક હોવાથી) કાલકૂટની ઉપમાવાળું, નિર્મળ દર્શનના કૃત્યથી રહિત તથા વળી જેણે (એકાંત) સત્ અને (એકાંત) અસત્ એમ બે પક્ષથી તર્ક-જાળ પાથરી છે એવું મિથ્યાત્વીઓનું શાસન શીઘ્ર નાશ પામે છે. ”—૩૮

સ્પષ્ટીકરણ

‘ સત્ ’ અને ‘ અસત્ ’ સંબંધી વિચાર—

ઢાઢ પણ વસ્તુના સંબંધમાં જૂઢી જૂઢી અપેક્ષાએ વિચાર કરવો તે ‘ અનેકાન્તવાદ ’ યાને ‘ સ્યાદ્વાદ ’ છે. આ અનેકાન્તવાદ-શૈલીનો ઉપયોગ કરવાથી યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યારે તેથી વિપરીત લક્ષણવાળી એકાન્તવાદ-શૈલીનો આશ્રય લેવાથી અયથાર્થ જ્ઞાન થવાનો પૂર્ણ સંભવ રહે છે.

એ તો સુવિદિત હકીકત છે કે દરેક વસ્તુની બંને બાજુઓ તપાસવી જોઈએ. આ વાતના ઉપર શાસ્ત્રકારોએ તો ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ. જે શાસ્ત્રો આ દષ્ટિપૂર્વક રચવામાં આવ્યાં હોય તે આદરણીય તેમજ હિતકારી છે એમ કહેવામાં જરાએ ભય રહેતો નથી. ઢુંકમાં જે ધર્મમાં સ્યાદ્વાદ-સિદ્ધાન્તને યથોચિત સ્થાન આપવામાં આવ્યું હોય, તેજ ‘ ધર્મ ’ એવા નામને લાયક ગણી શકાય; ખાકી ખીજ ધર્મો તો નામધારીજ સમજવા જોઈએ.

ઢાઢ પણ પદાર્થ એકાન્તતઃ સત્ કે એકાન્તતઃ અસત્ નથી એમ જૈનો માને છે. અપેક્ષા અનુસાર દરેક પદાર્થમાં સત્ત્વ, અસત્ત્વ, નિત્યત્વ, અનિત્યત્વ એવા વિરૂઢ ધર્મો પણ સુખેથી સ્વીકારી શકાય તેમ છે, એવી આ તેમની માન્યતા અસ્થાને નથી.

આ સંબંધમાં વિચાર કરતાં સમજી શકાય છે કે જો પદાર્થને એકાન્તતઃ સત્ માને છે, તેઓ તેમ કરવામાં જૂલે છે. પ્રથમ તો ઢાઢ પણ પદાર્થને ‘ એકાન્તતઃ સત્ ’ માનવાથી તેનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ ઉઢી જાય છે. ઢમકે તેમાં અન્ય પદાર્થોના ધર્મોનો પણ અંતર્ભાવ માનવો પડે છે અને એથી કરીને તે પદાર્થનો અભાવ માનવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે અથવા તો સમસ્ત બ્રહ્માણ્ડને તેજ પદાર્થરૂપ માનવું પડે છે અને આ હકીકત તો ઢષ્ટ નથી; ઢમકે આવી માન્યતા-વાળાને તો પોતાની પત્નીને પણ સર્વથા જનનીરૂપે તેમજ જનનીને પણ સર્વથા પત્નીરૂપે સ્વીકારવી પડે તેમ છે, ઢમકે એકજ વસ્તુમાં તે સર્વ ધર્મોનો સર્વથા સ્વીકાર કરે છે, એકા-

ન્તવાદી આ સંબંધમાં એવો અચાવ કરી શકે તેમ નથી કે અમે તો સર્વ ધર્મો એકજ અપેક્ષાપૂર્વક સ્વીકાર્યા નથી, પરંતુ અન્યાન્ય અપેક્ષા પ્રમાણે તેમ કર્યું છે, કેમકે એ કાર્ય તો અનેકાન્તવાદીનું છે.

વળી વસ્તુને એકાન્તતઃ સત્ માનનારને તેને કૂટસ્થ નિત્ય માનવી પડશે અને તેમ કરવાથી તો તેને શિરે અનેક આપત્તિઓ આવી પડશે. તેમાંની અત્ર એકનુંજ દિગ્દર્શન કરાવવામાં આવે છે અને તે એ છે કે પોતે પણ પોતાની આર્થિક, નૈતિક કે આધ્યાત્મિક સ્થિતિ સુધારી શકશે નહિ. આથી ખીજી મોટી આપત્તિ શું હોઈ શકે ?

આવીજ રીતે કોઈ પણ વસ્તુને એકાન્તતઃ અસત્ માનવી તે પણ ઇષ્ટ નથી, કેમકે તેમ કરવા જતાં તો બ્રહ્માણ્ડ શૂન્યરૂપ બને છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો ભયંકર શૂન્યવાદનો સ્વીકાર કરવો પડે તેમ છે.

જૈન શાસ્ત્રમાં નિવેદન કર્યા મુજબ દરેક પદાર્થનું (૧) દ્રવ્ય, (૨) ક્ષેત્ર, (૩) કાલ અને (૪) ભાવ એમ ચાર દષ્ટિપૂર્વક અવલોકન થઈ શકે છે. તેમાં દરેક પદાર્થનું અસ્તિત્વ પોતાના દ્રવ્યાદિક આશ્રીને રહેલું છે, પરંતુ અન્ય પદાર્થના દ્રવ્યાદિક આશ્રીને રહેલું નથી એમ સ્વીકારવું તે અનેકાન્તવાદ છે અને આ ઉત્તમ માર્ગ છે અને તેનો જૈન દર્શનમાં પૂર્ણ સત્કાર કરવામાં આવ્યો છે, જોકે કેટલીક વાર તો જૈનેતર દર્શનોમાં પણ અનેકાન્તવાદની ગન્ધ આવે છે.

આ ચારે દષ્ટિઓનો વિચાર કરીએ તે પૂર્વે એ વિચારવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે જને ‘પિતા’ કહેવામાં આવે છે, તે તેનાજ પુત્રનો પિતા છે અર્થાત્ તે અન્યના પુત્રનો પિતા નથી. એટલે કે તે વ્યક્તિમાં અમુક અપેક્ષાએ પિતૃત્વ ધર્મ રહેલો છે અને અમુક અપેક્ષાએ તે ધર્મ રહેલો નથી. અર્થાત્ સ્વપુત્રથી પિતા તરીકે સત્ એવો જ પિતા તે ખીજના પુત્રથી પિતા તરીકે અસત્ છે.

આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે પોતાના ગુણોથી—પોતાના ધર્મોથી—પોતાના સ્વરૂપથી જ દ્રવ્ય સત્ છે, તેજ દ્રવ્ય ખીજ દ્રવ્યના ગુણોથી—ખીજ દ્રવ્યના સ્વરૂપથી અસત્ છે.

આ હુકીકત વિશેષ ધ્યાનમાં આવે તે માટે આપણે ઘટનું ઉદાહરણ ચારે દષ્ટિપૂર્વક વિચારીએ. ધારો કે એક ઘટ માટીનો બનેલો છે અને તે મુંબાઈમાં રહેલો છે. વળી તે શરદ્ ઋતુમાં ઉત્પન્ન થયેલો છે તેમજ તે શુક્લ વર્ણવાળો છે. એમાં માટી, મુંબાઈ, શરદ્ ઋતુ અને શુક્લ વર્ણુ એ આ ઘટના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ છે. આથી કરીને આ ઘટ માટીરૂપ છે પરંતુ તે જળરૂપ નથી એમ કહી શકાય; અર્થાત્ સ્વદ્રવ્યની અપેક્ષાએ એ સત્ છે, પરંતુ પરદ્રવ્યની અપેક્ષાએ તે અસત્ છે. એવીજ રીતે મુંબાઈમાં રહેલો ઘટ મુંબાઈ-ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સત્ છે, પરંતુ અન્ય ક્ષેત્રની જવા કે સુરત, અમદાવાદ ઇત્યાદિની અપેક્ષાએ અસત્ છે. એવીજ રીતે શરદ્ ઋતુની—સ્વકાલની અપેક્ષાએ

૧ સ્વકાલની અપેક્ષાએ સત્ત્વ, અસત્ત્વ વિચારતાં એ પણ સમજી શકાય છે કે અમુક કાલનો માટીનો બનેલો ઘટ અન્ય કાલમાં તેના પરમાણુની સંખ્યામાં તેમજ તેની ગોઠવણમાં ફરક પડતાં તે જલરૂપે કે પિત્તજરૂપે કે એવા કોઈ અન્ય પદાર્થરૂપે પણ પરિણમે, કેમકે દરેક પદાર્થ એકજ જાતના પુદ્ગલનો બનેલો છે. આ પુદ્ગલના પરમાણુઓની સંખ્યા અને યોજના પ્રમાણે તે પુદ્ગલ અન્ય અન્ય દ્રવ્યરૂપે પરિણમે છે, એવું જૈન શાસ્ત્રકારોનું કથન છે.

ये सत् छे, ज्यारे हेमन्तादिक अन्य क्रतुओनी अपेक्षाये ते असत् छे. वणी ते शुक्ल वर्णुनी अपेक्षाये सत् छे, ज्यारे अन्य वर्णुनी अपेक्षाये असत् छे. आ उपरथी सार ये नीकणे छे के आ धट स्वभावथी सत् छे, परंतु परभावथी असत् छे.

* * * * *

रत्नत्रयं निरुपमं नरराजहंसाः

संवित्तिदर्शनचरित्रमयप्रकाशम् ।

क्षित्याप्तसंसृतिपरिश्रमदुःखदाहं

त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥

टीका

हे नेमे ! त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणः—तव चरणकमलवनसेविनः ‘नरराजहंसा’ नरा एव राजहंसा—उत्तमहंसा रत्नत्रयं लभन्ते—प्राप्नुवन्ति । कथंभूतं रत्नत्रयं ? ‘संवित्तीति’ संवित्तिः—सम्यग्ज्ञानं, दर्शनं—सम्यक्त्वं, चरित्रं (च) एतन्मयम्—एतत्स्वरूपं प्रकाशं यस्य तत् । पुनः कथंभूतं रत्नत्रयं ? निरुपमं—उपमानरहितम् । पुनः कथंभूतं रत्नत्रयं ? ‘क्षित्येति’ क्षितिं—विनाशमाप्तः—प्राप्तः संसृतेः—संसारस्य परिश्रमस्य—क्लेशस्य दुःखदाहः—सन्तापो यस्मिंस्तदिति ॥ ३९ ॥

अन्वयः

त्वत्-पाद-पङ्कज-वन-आश्रयिणः नर-राजहंसाः संवित्ति-दर्शन-चरित्र-मय-प्रकाशं, क्षिति-आप्त-संसृति-परिश्रम-दुःख-दाहं, निर्-उपमं रत्न-त्रयं लभन्ते ।

शब्दार्थ

रत्न=रत्न.

रत्नत्रयं=त्रयु रत्नोना समुदायने.

निरुपमं (मू० निरुपम)=उपमान-रहित.

नर=भनुष्य.

राजहंस=राजहंस.

नरराजहंसाः=भनुष्योऽपी राजहंसा.

संवित्ति=सम्यग् ज्ञान, यथार्थ बोध.

दर्शन=दर्शन.

चरित्र=चारित्र.

मय=स्वप्नवायक तद्विषय प्रत्यय.

प्रकाश=तेज.

संवित्तिदर्शनचरित्रमयप्रकाशं=सम्यग् ज्ञान, दर्शन

अने चारित्रइय छे प्रकाश जेना अवा.

क्षिति=नाश.

आप्त (धा० आप्)=प्राप्तेष.

संसृति=संसार.

परिश्रम=परिश्रम, क्लेश.

दुःख=दुःख.

दाह=संताप.

क्षित्याप्तसंसृतिपरिश्रमदुःखदाहं=नाश प्राप्तेष छे

सांसारिक परिश्रम संघंधी दुःखनेना संताप

जेने विषे अवा.

पाद=चरण.

पङ्कज=कमल.

वन=वन.

आश्रयिन्=आश्रय लेनार.

त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणः=तारा चरण-कमलइपी व-

नना आश्रय लेनारा.

लभन्ते (धा० लभ्)=प्राप्त करे छे.

શ્લોકાર્થ

“ (હે નાથ !) તારા ચરણ-કમલરૂપી વનનો આશ્રય લેનારા યથાર્થ જ્ઞાન, દર્શન અને આરિત્રય પ્રકાશવાળા એવા તથા વળી જીને વિષે સાંસારિક પરિશ્રમ સંબંધી દુઃખના સંતાપનો નાશ થયો છે એવા તેમજ ઉપમા-રહિત એવા રત્ન-ત્રયને પ્રાપ્ત કરે છે. ”—૩૯

* * * * *

વિત્તેન સાધકતમેન સુનદ્ધભાવાત્

કૈવલ્યનાર્યુરસિજૈકરસામિલાષાઃ ।

સમ્યક્પ્રમાદસુભૃતોઽવ્યયતાં ત્વદીયાત્

ત્રાસં વિહાય ભવતઃ સ્મરણાદ્ વ્રજન્તિ ॥ ૪૦ ॥

ટીકા

હે નેમે ! અસુભૃતઃ—પ્રાણિનોઽવ્યયતાં—અક્ષયભાવં વ્રજન્તિ—પ્રાપ્નુવન્તિ । કસ્માત્ ? (સ્મરણાત્—) સંસ્મરણતઃ । કિં કૃત્વા ? ભવતઃ—સંસારાત્ ત્રાસં—ભયં વિહાય—ત્યક્ત્વા । કથંભૂતાત્ સ્મરણાત્ ? ત્વદીયાત્—ભવદીયાત્, તવ સંવન્ધિનઃ । પુનઃ કથંભૂતાત્ સ્મરણાત્ ? ‘સમ્યક્પ્રમાત્’ સમ્યક્—શુભા—સકલનેગમાદિનયેરવાધિતા પ્રમા—જ્ઞાનં યસ્મિંસ્તત્ (તસ્માત્) । પુનઃ કથંભૂતાત્ સ્મરણાત્ ? સુનદ્ધા—અતિશયેન વદ્ધા ભાવાઃ—પદાર્થો હેયજ્ઞેયાદિકા યસ્મિંસ્તત્ તસ્માત્ । કેન ? સાધકતમેન—ઉત્કૃષ્ટકરણેન । કથંભૂતેન સાધકતમેન ? વિત્તેન—પ્રસિદ્ધેન । કથંભૂતા અસુભૃતઃ ? ‘કૈવલ્યેતિ’ કૈવલ્યં—મોક્ષ એવ નારી—સ્ત્રી તસ્યા ઉરસિજૌ—સ્તનો તયોરેકરસે—અદ્વિતીયસ્વાદેઽમિલાષો યેષાં તે । इति नेमिस्तुत्यधिकारः ॥ ૪૦ ॥

અન્વયઃ

વિત્તેન સાધકતમેન સુ-નદ્ધ-ભાવાત્ સમ્યક્-પ્રમાત્ ત્વદીયાત્ સ્મરણાત્ કૈવલ્ય-નારી-ઉરસિ-જ-એક-રસ-અમિલાષાઃ અસુ-ભૃતઃ ભવતઃ ત્રાસં વિહાય અવ્યયતાં વ્રજન્તિ ।

શ્લોકાર્થ

વિત્તેન (મૂં વિત્ત)=પ્રસિદ્ધ, પ્રખ્યાત.

સાધકતમેન (મૂં સાધક-તમે)=ઉદ્દૃષ્ટ કરણ વડે.

સુ=અલંકૃતતાવાચક અવ્યય.

નદ્ધ (ધાં નદ્)=અદ્ધ, આધિત.

ભાવ=પદાર્થ.

સુનદ્ધભાવાત્=અતિશય આધિલા છે પદાર્થો જીને વિષે એવા.

કૈવલ્ય=મોક્ષ, મુક્તિ.

નારી=રમણી, મહિલા.

ઉરસિજ=સ્તન.

એક=અદ્વિતીય, અસાધારણ.

રસ=સ્વાદ.

અમિલાષ=હૃદય.

કૈવલ્યનાર્યુરસિજૈકરસામિલાષાઃ=મુક્તિરૂપી મહિલાના સ્તનોના અદ્વિતીય સ્વાદની હૃદય છે જેમને એવા.

સમ્યક્=શુભ, રૂઢ.

પ્રમા=જ્ઞાન.

સમ્યક્પ્રમાત્=રહું છે જ્ઞાન જેમાં એવા.

અસુ=પ્રાણુ.

મૃત્=ધારણુ કરનાર.

અસુમૃતઃ (મૂ० અસુમૃત)=પ્રાણીઓ.

અવ્યયતાં (મૂ० અવ્યયતા)=અક્ષય ભાવને.

ત્વદીયાત્ (મૂ० ત્વદીય)=તારા.

ત્રાસં (મૂ० ત્રાગ)=ત્રાસને.

વિહાય (ધા० હા)=મૂકીને, લજીને.

મવતઃ (મૂ० મવ)=સંસારથી.

સ્મરણાત્ (મૂ० સ્મરણ)=રમરણથી, યાદ કરવાથી.

વ્રજન્તિ (ધા० વ્રજ)=પામે છે.

શ્લોકાર્થ

“ જેમાં પ્રસિદ્ધ એવા ઉત્તમ કરણુ વડે (હેય-જ્ઞેયાદિક) પદાર્થો અતિશય બાંધ્યા છે એવા તથા વર્ણી જેને વિષે શુભ જ્ઞાન છે એવા તારા સ્મરણથી મુક્તિરૂપી મંદિલાના સ્તનોના (મર્દન-રૂપી) અદ્વિતીય સ્વાદની જેમને અભિલાષા છે એવા પ્રાણીઓ સંસારના ત્રાસને ત્યજી દેને (અર્થાત્ તેનાથી મુક્ત થઈને) અક્ષયપણાને પામે છે. ”—૪૦

સ્પષ્ટીકરણુ

૩૬ મા પદથી જે નેમિનાથની રાજમતીએ સ્તુતિ કરવા માંડી હતી, તે સ્તુતિ-અધિકાર અત્ર સમાપ્ત થાય છે, કેમકે આ પછીના પદમાં કવિરાજ તે સાર્થી કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષે બધ છે એમ સૂચવે છે.

* * * * *

પીત્વા વચો જિનપતેરધિગમ્ય દીક્ષા

સાઽથાર કેવલમનન્તસુર્વં ચ મોક્ષમ્ ।

આશ્રિત્ય સિદ્ધવરવસ્ત્વગદા હિ કે નો

મર્ત્યા ભવન્તિ મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ ? ॥ ૪૧ ॥

ટીકા

અથ-અનન્તરં સા રાજીમતી કેવલં-કેવલજ્ઞાનં આર-પ્રાપ્ય ચ-પુનર્મોક્ષં-નિર્વાણમાર ।
કિં કૃત્વા ? જિનપતેઃ-શ્રીનેમિનો વચો-વચનં પીત્વા-સાદરં શ્રુત્વા । પુનઃ કિં કૃત્વા ? દીક્ષાં-
પશ્ચમહાવ્રતમારં અધિગમ્ય-પ્રાપ્ય । કથંભૂતં મોક્ષં ? અનન્તસુર્વં સ્પષ્ટમ્ । હીત્યુપપ્રદર્શને । કે
મર્ત્યા-મનુષ્યા મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ-કન્દર્પમરૂપા નો ભવન્તિ ? અપિતુ (મર્વે) ભવન્ત્યેવ ।
કથંભૂતા મર્ત્યાઃ ? અગદા-રોગરહિતાઃ । કિં કૃત્વા ? સિદ્ધવરવસ્તુ આશ્રિત્ય-પ્રાપ્ય-આસેવ્યેતિ,
સિદ્ધ-ઔષધસિદ્ધઃ-સિદ્ધવૈદ્યઃ તસ્ય વરં-શ્રેષ્ઠં વસ્તુ-રસાયનાદિભેષજમ્ ઈતિ ॥ ૪૧ ॥

અન્વયઃ

અથ જિન-પતેઃ વચઃ પીત્વા દીક્ષાં (ચ) અધિગમ્ય સા (‘રાજીમતી’) કેવલં અનન્ત-સુર્વં મોક્ષં
ચ આર, હિ સિદ્ધ-વર-વસ્તુ આશ્રિત્ય અ-ગદાઃ કે મર્ત્યાઃ મકર-ધ્વજ-તુલ્ય-રૂપાઃ નો ભવન્તિ ? ।

શબ્દાર્થ

પીત્વા (ધા० પા)=પાન કરીને, આદરપૂર્વક શ્રવણુ કરીને.
 વચ્ચ: (મૂ० વચ્ચસ્)=વચનને.
 જિન=સામાન્ય કેવલી.
 પતિ=નાથ.
 જિનપતે: (મૂ० જિનપતિ)=જિનેશ્વરના.
 અધિગમ્ય (ધા० ગમ્)=પ્રાપ્ત કરીને.
 દીક્ષાં (મૂ० દીક્ષા)=દીક્ષાને.
 સા (મૂ० તદ્)=તે.
 અથ=ત્યાર આદ.
 આર (ધા० ક્ર)=પ્રાપ્ત કરતી હતી.
 કેવલં (મૂ० કેવલ)=કેવલ (જ્ઞાન)ને.
 અનન્ત=અનન્ત, 1ન:સીમ, અપાર.
 સુખ=સુખ.
 અનન્તસુખં=અનન્ત સુખ છે જ્યાં એવા.
 સ્વ=વળી.
 મોક્ષં (મૂ० મોક્ષ)=મોક્ષને.
 આશ્રિત્ય (ધા० શ્રિ)=આશ્રય લઇને.
 સિદ્ધ=ઓપધ-સિદ્ધ, સિદ્ધ-વૈદ્ય.

વર=ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ.
 વસ્તુ=વસ્તુ, ચીજ.
 સિદ્ધવરવસ્તુ=સિદ્ધની ઉત્તમ વસ્તુને.
 ગદ્=રોગ.
 અગદાઃ=રોગ-રહિત.
 હિ=કારણ કે.
 કે (મૂ० કિમ્)=કોણુ.
 નો=નહિ.
 મર્ત્યા: (મૂ० મર્ત્ય)=મર્ત્યો, માનવો.
 ભવન્તિ (ધા० ભૂ)=થાય છે.
 મકર=મગર.
 ધ્વજ=ધ્વજ.
 મકરધ્વજ=મગર છે ધ્વજમાં જેની તે, મદન.
 તુલ્ય=સમાન.
 રૂપ=રૂપ.
 મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ=મદનના સમાન રૂપ છે જેમનું એવા.

શ્લોકાર્થ

રાશ્મતીને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અને તેનું મુક્તિગમન—

“ ત્યાર આદ (અર્થાત્ પોતાના પ્રાણનાથ નેમિનાથની સ્તુતિ કર્યા આદ તે) જિનેશ્વરના વચન (રૂપી અમૃત)નું પાન કરીને અને દીક્ષા ગ્રહણ કરીને તે રાશ્મતીએ કેવલ (જ્ઞાન)ને અને (સાર પછી) અનન્ત સુખાત્મક મોક્ષને (પણ) પ્રાપ્ત કર્યા, કારણ કે સિદ્ધ (વૈદ્ય)ની ઉત્તમ (રસાયનરૂપી) વસ્તુનો આશ્રય લઇને (અર્થાત્ તે રસાયનનું સેવન કર્યા આદ) રોગરહિત (બનેલા) એવા કયા માનવો મદનના સમાન રૂપવાળા થતા નથી? ”—૪૧

* * * * *

કૌસ્કાન્ નવાનિ હસિતાબ્જશુચીન્ ગુણાંસ્તે

યેડનાદિતો વિષમબાણમટેન નદ્ધાઃ ।

રાજ્ઞિ ત્વયીશ ! મનુજાઃ સતિ સાર્વભૌમે

સદ્યઃ સ્વયં વિગતબન્ધમયા ભવન્તિ ॥ ૪૨ ॥

ટીકા

હે ર્શ ! અહં તે તવ કૌસ્કાન્—કાન્ કાન્ ગુણ(ગાન્) ઔદાર્યાદીન્ નવાનિ—સ્તવીમિ(વાનિ) ? તવ ગુણાનાપ્રાનન્ત્યાદ વક્તું સમર્થો ન ભવામી(ની)ત્યર્થઃ । કથંભૂતાન્ ગુણાન્ ? હસિતાબ્જશુચીન્—

૧ જ્ઞાન દર્શનમાં મુક્તિમાં સુખનો સદ્ભાવ માનેલો છે અને તે વાત મુક્તિ-મુક્ત છે. જુઓ ન્યાયક્રમમાં જલિ (પૃ ૩૩૪-૩૩૮).

વિકસ્વરકમલપવિત્રાન્ । હે ઈશ ! યે પ્રાણિનઃ અનાદિતઃ—અનાદિકાલાદ્ વિષમવાણમટેન—કામ-
સુમટૈઃ(ટેન) નદ્ધા—વદ્ધાઃ સન્તિ । તચ્છબ્દોઽત્ર ગમ્યઃ । તે મનુજાઃ સદ્યઃ—શીઘ્રં સ્વયમ્—આત્મના
વિગતબન્ધમયા ભવન્તિ । કસ્મિન્ સતિ ? ત્વયિ-નેમૌ સાર્વભૌમે—ચક્રવર્તિનિ રાક્ષિ—ભૂપે સતીતિ
સ્પષ્ટમ્ । “દ્વિઃ કાનઃ કાનિ સઃ” (સિદ્ધં અ૦ ૧, પા૦ ૩, સૂ૦ ૧૧) ઇતિ સૂત્રેણ સકારાગમઃ
પૂર્વસ્યાનુસ્વારાનુનાસિકૌ ચ ઇતિ હેમવૃહદ્વૃત્તૌ, તેન કૌસ્કાનિતિ સિદ્ધમિતિ ॥ ૪૨ ॥

અન્વયઃ

(હે) ઈશ ! (અહં) તે હસિત-અબ્જ-શુચીન્ કૌસ્કાન્ ગુણાન્ નવાનિ ? । યે મનુજાઃ અનાદિતઃ
વિષમ-વાણ-મટેન નદ્ધાઃ, તે ત્વયિ સાર્વભૌમે રાક્ષિ સતિ સદ્યઃ સ્વયં વિગત-બન્ધ-મયાઃ ભવન્તિ ।

શબ્દાર્થ

કૌસ્કાન્ (મૂ० ક્ષિમ્)=કયા કયા.

નવાનિ (ધા० નુ)=હું સ્તવું.

હસિત (ધા० હસ)=વિકસ્વર.

અબ્જ=કમલ.

શુચિ=પવિત્ર.

હસિતાબ્જશુચીન્=વિકસ્વર કમલના સમાન પવિત્ર.

ગુણાન્ (મૂ० ગુણ)=ગુણોને.

તે (મૂ० યુષ્મદ્)=તારા.

યે (મૂ० યદ્)=તે.

અનાદિતઃ (મૂ० અનાદિ)=અનાદિ (કાલ) થી.

વિષમ=વિષમ, ભયંકર.

વાણ=આણુ.

વિષમવાણ=વિષમ છે આણુ જેનાં તે, મદન.

મટ=સુભટ, લડવૈયા.

વિષમવાણમટેન=મદનરૂપી સુભટ વડે.

નદ્ધાઃ (મૂ० નદ્ધ)=બંધાયેલા.

રાક્ષિ (મૂ० રાક્ષ)=રાખ.

ત્વયિ (મૂ० યુષ્મદ્)=તું.

ઈશ ! (મૂ० ઈશ)=હે નાથ !

મનુજાઃ (મૂ०)=માનવો, મનુષ્યો.

સતિ (મૂ० સત્)=થતાં.

સાર્વભૌમે (મૂ० સાર્વભૌમ)=ચક્રવર્તી.

સદ્યસ=સત્વર, શીઘ્ર.

સ્વયં=પોતાની મેળે.

વિગત (ધા० ગમ્)=વિશેષે કરીને ગયેલ.

બન્ધ=બંધન.

મય=ભીતિ, ખીક.

વિગતબન્ધમયાઃ=વિશેષે કરીને ગયેલી છે બંધનની
ભીતિ જેમની એવા.

ભવન્તિ (ધા० ભૂ)=થાય છે.

શ્લોકાર્થ

“ હે નાથ ! હું વિકસ્વર કમલના સમાન પવિત્ર એવા તારા કયા કયા ગુણોની સ્તુતિ કરું ?
(કહેવાની મતલબ એ છે કે તારા ગુણો અનન્ત હોવાથી હું તે કહેવા અસમર્થ છું.) જે માનવો
અનાદિ (કાલ) થી મદનરૂપી સુભટ વડે (સંસારરૂપી બંદીખાનામાં) બંધાયેલા છે, તેઓ ન્યારે
તું ચક્રવર્તી રાજ થયો છે ત્યારે સત્વર પોતાની મેળે જેમની બંધનની ભીતિ વિશેષતઃ ગયેલી છે
એવા બને છે (અર્થાત્ તેઓ સંસાર-ભયથી સર્વથા મુક્ત બની મુક્તિ-રમણીને વરે છે). ”—૪૨

સ્પષ્ટીકરણ

વ્યાકરણ-વિચાર—

આ પદમાં જે ‘કૌસ્કાન્’ પદનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે વ્યાકરણ-સિદ્ધ છે. એ વાત ટીકા
ઉપરથી બેઠ શકાય છે, કમકે તેમાં ‘દ્વિઃ કાનઃ કાનિ સઃ’ એ સિદ્ધ-હેમ વ્યાકરણ તેમજ તેની
પૃહ્લ-વૃત્તિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

विशेषमां आवी रीते व्याकरणना आधारे रथाथेत्तुं 'कस्कः' पद शतार्थिक श्रीसोमप्रभ-
सूरिकृत शृंगार-वैराग्य-तरंगिणीना आठमा पधना नीये मुज्जना—

“ कार्याकार्यविवेकशून्यहृदयः कस्को न संजायते ”

—अन्तिम यरणुमां दृष्टि-गोयर थाय छे. आ उपरांत प्रभावक-यरित्रमां श्रीअप्लद्धि-
प्रथम्यमांना ७१८ मा पधना नीये मुज्जना—

“ कस्कः कां कां गतिं गन्ता, बुध्यते को जिनं विना ”

—उत्तरार्धमां पणु नगरै पडे छे.

* * * * *
सद्ब्रह्मचार ! जिन ! 'यादव'वंशरत्न !

'राजीमती'नयनकोकविरोकितुल्य ! ।

जुष्टः श्रिया सकलयैकपदे भवेत् स

यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥ ४३ ॥

टीका

हे मद्ब्रह्मचार ! बालब्रह्मचारित्वात् । हे जिन ! । हे यादववंशरत्न ! स्पष्टम् । हे राजीमती-
नयनकोकविरोकितुल्य !—राजीमतीनेत्रचक्रवाकसूर्यसमान ! । विरोकाः—किरणा अस्य सन्तीति
विरोकी—सूर्यः । हे नेमे ! यो मतिमान्—पण्डित इमं तावकं—त्वन्संबन्धिनं स्तवं—स्तवनं अधीते—
पठति, स मतिमान्, एकपदे इति विभक्तिप्रतिरूपकमन्वयं शीघ्रार्थे, शीघ्रं श्रिया—लक्ष्म्या जुष्टः—
सहितो भवेत् । कथंभूतया श्रिया ? सकलया—ममस्तया ॥ ४३ ॥

अन्वयः

(हे) सन्-ब्रह्मचार ! (हे) जिन ! (हे) 'यादव'-वंश-रत्न ! (हे) 'राजीमती'-नयन-कोक-
विरोकिन्-तुल्य ! यः मतिमान् इमं तावकं स्तवं अधीते, सः एक-पदे सकलया श्रिया जुष्टः भवेत् ।

श्लोकाथ

सन्=शोभनीय, सुंदर.

ब्रह्मचार=अनार्य.

सद्ब्रह्मचार ! =सुंदर छे अत्यर्थमे नुं अथा ! (सं०)

जिन ! (मू० जिन) =हे तीर्थकर !

यादव=यादव.

वंश=वंश, कुल.

रत्न=रत्न, मणि.

यादववंशरत्न ! =हे यादव वंशने विषे रत्न (समान) !

राजीमती=राजमती.

नयन=नेत्र.

कोक=यकवाक.

विरोकिन्=किरणे छे जेने ते, सूर्य.

तुल्य=समान.

राजीमतीनयनकोकविरोकितुल्य ! =हे राजमतीना

नेत्रपी यकवाक प्रति सूर्य समान ।

जुष्टः (मू० जुष्ट) =सेवाथेले.

श्रिया (मू० श्री) =लक्ष्मी पडे.

सकलया (मू० सकला) =सभरत.

एकपदे=एकदम, एक आथके.

भवेत् (धा० भू) =थाय.

सः (मू० तद्) =ते.

यः (मू० यद्) =जे.

तावकं (मू० तावक) =तारा संघधी.

स्तवं (मू० स्तव) =रेतवनने.

इमं (मू० इदम्) =आ.

मतिमान् (मू० मतिमत्) =पण्डित.

अधीते (धा० इ) =अध्ययन करे छे, लखे छे.

श्लोकार्थ

“ (आल-प्रस्यारी होवाने लीधे) सुंदर प्रस्यर्यवाणा जेवा हे (नेमिनाथ) ! हे (राग-द्वेषना उपर विषय भेणवेला) तीर्थंकर ! हे यादव वंशने विषे रत्न (समान) ! हे राशु-भतीना नेत्ररूपी यक्षवाकने (आनंद आपवाभां) सूर्य समान । जे युद्धिमान् आ तारा स्तवनतुं अध्ययन करे छे, ते जेकदम समस्त लक्ष्मी वडे सेवित जने छे (अर्थात् ते अपूर्व लक्ष्मीने स्वामी थाय छे). ”—४३

* * * * *
 हारावलीं नुतिमिमां द्युतिसन्ततीद्वां
 कण्ठे दधाति महिमाप्रभसूरिराजः ।

यस्ते सदैव रुचिराश्रितभावरत्नां

तं मानतुङ्गमवशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

॥ इति श्रीभक्तामरस्तोत्रात्तचतुर्थपादममन्यामयं श्रीनेमिसम्बोधनस्तोत्रम् ॥

टीका

हे जिन ! यो जनस्ते-तवेमां नुतिं-स्तुतिं हारावलीं-हारश्रेणिरूपां सदैव कण्ठे दधाति-अलङ्करोति । कथंभूतो यः ? 'महिमेति' महिम्ना-महत्त्वेन आ-ममन्तात् प्रभा यस्य स महिमाप्रभः, सूरीणां-पण्डितानां गजा सूरिराजः, महिमाप्रभश्चासां सूरिराजश्च महिमाप्रभसूरिराजः । एतेन स्वगुरोः श्रीमहिमाप्रभसूरिराज इति नाम दर्शितम् । कथंभूतां नुतिं हारावलीं ? 'द्युतिपन्ततीद्वां' द्युतीनां-प्रभाणां सन्ततिभिः-आवलीभिः इद्वां-दीप्ताम् । पुनः कथंभूतां नुतिं हारावलीं ? रुचिराणि-मनोहराणि आश्रितानि-प्रोतानि भावा-अभिधेयविशेषा एव रत्नानि यस्यां सा तामिति । एतद्विशेषणेन शिष्यावस्थायां भावरत्न इति निजनाम कविना दर्शितम् । सूरिपदप्राप्तौ तु भावप्रभ इति नाम लब्धमिति । यत्तदोर्नित्यसंबन्धः । लक्ष्मीस्तं पुरुषं समुपैति-प्राप्नोति । कथंभूता लक्ष्मीः ? अवशा-अनधीना [अपि] । कथंभूतं तं ? मानतुङ्गं-मानोन्नतमपि ॥ ४४ ॥

॥ इति श्रीभावप्रभसूरिविरचिता नेमिसम्बोधनस्वोपज्ञवृत्तिः समाप्ता ॥

अन्वयः

(हे नाथ !) यः महिमन्-आ-प्रभा-सूरि-राजः ते इमां द्युति-सन्तति-इद्वां, रुचिन-आश्रित-भाव-रत्नां हार-आवलीं नुति कण्ठे दधाति, तं मान-तुङ्गं अ-वशा लक्ष्मीः सदा एव समुपैति ।

श्लोकार्थ

हार=हार.

आवली=श्रेणि.

हारावलीं=हारनी श्रेणिने.

नुतिं (मू० नुति)=स्तुतिने.

इमां (मू० इदम्)=आ.

द्युति=प्रभा.

सन्तति=श्रेणि.

इद्वां (धा० इन्ध्)=दीप्त, प्रकाशित.

द्युतिसन्ततीद्वां=प्रभानां श्रेणि वडे प्रकाशित.

कण्ठ (मू० कण्ठ)=गणभां.

દ્વાદશ (ધાં ધા)=ધારણ કરે છે.

મહિમન્=મહિમા.

શ્વા=સમન્તાત્, એમ્બેર.

પ્રમા=તેજ, કાન્તિ.

મહિમાપ્રમ=મહિમાપ્રભ, ભાવપ્રભસૂરિના ગુરુ.

સૂરિ=(૧) પણ્ડિત; (૨) આચાર્ય.

રાજન્=શ્રેષ્ઠતાવાચક શબ્દ.

મહિમાપ્રમસૂરિરાજઃ=(૧) જેના મહિમાની સમસ્તતઃ

પ્રભા છે એવો પણ્ડિતવર્ય; (૨) મહિમાપ્રભ

(નામના) સૂરીશ્વર.

યઃ (મૂં યદ)=જે.

તે (મૂં યુષ્મદ્)=તારી.

સદા=હમેશાં.

एव=જ.

રુચિર=મનોહર.

આશ્રિત (ધાં શ્રિ)=આશ્રય લીધેલ, પરોવેલ.

ભાવ=ભાવ.

રત્ન=રત્ન, મણિ.

ભાવરત્ન=ભાવરત્ન, કવિરાજનું શિષ્યાવસ્થા દર-
મ્યાનનું નામ.

રુચિરાશ્રિતભાવરત્નાં=મનોહર તેમજ પરોવેલાં એવાં
ભાવરૂપી રત્નો છે જેને વિષે એવી.

તં (મૂં તદ)=તેને.

માન=(૧) અભિમાન; (૨) બહુમાન.

તુઙ્ગ=ઉન્નત, જિયો.

માનતુઙ્ગ=(૧) માનથી ઉન્નત; (૨) માનતુંગ,
લક્ષ્મીના કર્તા.

અવશા (મૂં અવશ)=સ્વતંત્ર.

સમુપૈતિ (ધાં ઇ)=પાસે જાય છે.

લક્ષ્મીઃ (મૂં લક્ષ્મી)=લક્ષ્મી.

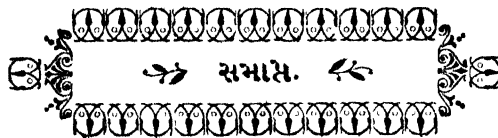
શ્લોકાર્થ

“ (હે નાથ !) જેના મહિમાની પ્રભા સર્વત્ર (પ્રસરેલી) છે એવા જે પણ્ડિતરાજ કાન્તિની શ્રેણિ વડે પ્રકાશિત એવી તથા મનોહર તેમજ પરોવેલાં ભાવરૂપી રત્નોવાળી એવી આ તારી હારાવલીરૂપી સ્તુતિ કણ્ઠમાં ધારણ કરે છે, તે માનથી ઉન્નત (મનુષ્ય)ની સમીપ સ્વતંત્ર એવી લક્ષ્મી સર્વદા જાય છે (અર્થાત્ જે મનુષ્ય તારા યશોગાન ગાય છે, તે સર્વદા ધનિકજ રહે છે).”—૪૪

સ્પષ્ટીકરણ

કાવ્યનો ધ્વનિ—

આ કાવ્ય રચીને કવિરાજ આડકતરી રીતે પોતાનું શિષ્ય-અવસ્થા દરમ્યાનનું ‘ભાવરત્ન’ એ નામ તેમજ સૂરિ-પદ પામ્યા પછીનું ‘ભાવપ્રમ’ એ નામ નિવેદન કર્યો છે. વિશેષમાં તેમણે પોતાના ગુરુનું મહિમાપ્રભ એ નામનો તેમજ મૂળ લક્ષ્મીના કર્તા માનતુંગના નામનો પણ નિર્દેશ કર્યો છે.

क-परिशिष्टम्
श्रीमानतुङ्गाचार्यविरचितं

॥ भक्तामरस्तोत्रम् ॥

काव्यद्वयेन मङ्गलं प्रादुर्कुर्वन्नाह—

भक्तामरप्रणतमौलिमणिप्रभाणा-
मुद्द्योतकं दलितपापतमोवितानम् ।
सम्यक् प्रणम्य जिनपादयुगं युगादा-
वालम्बनं भवजले पततां जनानाम् ॥ १ ॥—वसन्ततिलका
यः संस्तुतः सकलवाङ्मयतत्त्वबोधा-
दुद्भूतबुद्धिपटुभिः सुरलोकनाथैः ।
स्तोत्रैर्जगन्नितयचित्तहरैरुदारैः
स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥ (युग्मम्)

कविरात्मौद्धत्यं परिजिहीर्षुराह—

बुद्ध्या विनाऽपि विबुधार्चितपादपीठ !
स्तोतुं समुद्यतमतिर्विगतत्रपोऽहम् ।
बालं विहाय जलसंस्थितमिन्दुबिम्ब-
मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ? ॥ ३ ॥

जिनस्तुतावन्येषां दुष्करतां दर्शयन्नाह—

वक्तुं गुणान् गुणसमुद्र ! शशाङ्ककान्तान्
कस्ते क्षमः सुरगुरुप्रतिमोऽपि बुद्ध्या ? ।
कल्पान्तकालपवनोद्धतनक्रचक्रं
को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

स्तवनविरचनप्रयत्नेकारणमाह—

सोऽहं तथापि तव भक्तिवशान्मुनीश !
 कर्तुं स्तवं विगतशक्तिरपि प्रवृत्तः ।
 प्रीत्याऽऽत्मवीर्यमविचार्यं मृगो मृगेन्द्रं
 नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

निजासामर्थ्येऽपि वाचालताकारणमाह—

अल्पश्रुतं श्रुतवतां परिहासधाम
 त्वद्भक्तिरेव मुखरीकुरुते बलान्माम् ।
 यत् कोकिलः किल मधौ मधुरं विरौति
 तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

स्तवनग्रन्थने यो गुणस्तमाह—

त्वत्संस्तवेन भवसन्ततिसन्निबद्धं
 पापं क्षणात् क्षयमुपैति शरीरभाजाम् ।
 आक्रान्तलोकमलिनीलमशेषमाशु
 सूर्योऽभिमिन्नमिव शार्वरमन्धकारम् ॥ ७ ॥

स्तवारम्भसामर्थ्यं दृढयन्नाह—

मत्वेति नाथ ! तव संस्तवनं मयेद-
 मारभ्यते तनुधियाऽपि तव प्रभावात् ।
 चेतो हरिष्यति सतां नलिनीदलेषु
 मुक्ताफलद्युतिमुपैति ननूदबिन्दुः ॥ ८ ॥

सर्वज्ञकथाप्रभावं प्रदर्शयन्नाह—

आस्तां तव स्तवनमस्तसमस्तदोषं
 त्वत्संकथाऽपि जगतां दुरितानि हन्ति ।
 दूरे सहस्रकिरणः कुरुते प्रभैव
 पद्माकरेण जलजानि विकाशभाञ्जि ॥ ९ ॥

भगवद्गुणोत्कीर्तनफलमाह—

नायद्भुतं भुवनभूषणभूत ! नाथ !
 भूतैर्गुणैर्भुवि भवन्तमभिष्टुवन्तः ।
 तुल्या भवन्ति भवतो ननु तेन किं वा
 भूत्याश्रितं य इह नात्मसमं करोति ? ॥ १० ॥

भगवद्दर्शनफलमाह—

दृष्ट्वा भवन्तमनिमेषविलोकनीयं
 नान्यत्र तोषमुपयाति जनस्य चक्षुः ।
 पीत्वा पयः शशिकरद्युति दुग्धसिन्धोः
 क्षारं जलं जलनिधे रसितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥

भगवद्दूषवर्णनमाह—

यैः शान्तरागरुचिभिः परमाणुभिस्त्वं
 निर्मापितस्त्रिभुवनैकललामभूत ! ।
 तावन्त एव खलु तेऽप्यणवः पृथिव्यां
 यत् ते समानमपरं नहि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

जिनमुखवर्णनमाह—

वक्त्रं क्व ते सुरनरोरगनेत्रहारि
 निःशेषनिर्जितजगत्रितयोपमानम् ।
 बिम्बं कलङ्कमलिनं क्व निशाकरस्य
 यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥

भगवद्गुणानां व्याप्तिमाह—

सम्पूर्णमण्डलशशाङ्ककलाकलाप-
 शुभ्रा गुणास्त्रिभुवनं तव लङ्घयन्ति ।
 ये संश्रितास्त्रिजगदीश्वर ! नाथमेकं
 कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥

भगवन्नीरागतामाह—

चित्रं किमत्र यदि ते त्रिदशाङ्गनाभि-
नीतं मनागपि मनो न विकारमार्गम् ।
कल्पान्तकालमरुता चलिताचलेन
किं मेन्दुराद्रिशिखरं चलितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥

भगवतो दीपेनोपमां निरस्यन्नाह—

निर्धूमवर्तिरपवर्जिततैलपूरः
कृत्स्नं जगत्त्रयमिदं प्रकटीकरोषि ।
गम्यो न जातु मरुतां चलिताचलानां
दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

सूर्येणौपम्यनिरासमाह—

नास्तं कदाचिदुपयासि न राहुगम्यः
स्पष्टदृष्टोऽपि सहसा युगपज्जगन्ति ।
नाम्भोधरोदरनिरुद्धमहाप्रभावः
दूर्यातिशायमहिमाऽसि मुनीन्द्र ! लोके ॥ १७ ॥

विशेषाच्चन्द्रोपमां निरस्यन्नाह—

नित्यादयं दलितमोहमहान्धकारं
गम्यं न राहुवदनस्य न वारिदानाम् ।
विभ्राजते तव मुखाब्जगन्तव्यदृगन्ति
विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कबिम्बम् ॥ १८ ॥

भगवन्मुखेन्दुपुरतः सूर्याचन्द्रमसोर्निष्प्रयोजनत्वं सूचयन्नाह—

किं शर्वरीषु शशिनाऽह्नि विवस्वता वा
युष्मन्मुखेन्दुदलितेषु तमस्सु नाथ ! ।
निष्पन्नशालवन्शालिनि जीवलोके
कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनम्रैः ? ॥ १९ ॥

ज्ञानद्वारेणान्यदेवाँस्तिरस्कुर्वन्नाह—

ज्ञानं यथा त्वयि विभाति कृतावकाशं
 नैवं तथा हरिहरादिषु नायकेषु ।
 तेजः स्फुरन्मणिषु याति यथा महत्त्वं
 नैवं तु काचशंकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

निन्दास्तुतिमाह—

मन्ये वरं हरिहरादय एव दृष्टा
 दृष्टेषु येषु हृदयं त्वयि तोषमेति ।
 किं वीक्षितेन भवता भुवि येन नान्यः
 कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

जिनजननीप्रशंसाद्वारेण भगवद्वर्णनमाह—

स्त्रीणां शतानि शतशो जनयन्ति पुत्रान्
 नान्या सुतं त्वदुपमं जननी प्रसूता ।
 सर्वा दिशो दधति भानि सहस्ररश्मि
 प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ॥ २२ ॥

परमपुँस्त्वेन स्तुतिमाह—

त्वामामनन्ति मुनयः परमं पुमांस-
 मादित्यवर्णममलं तमसः परस्तात् ।
 त्वामेव सम्यगुपलभ्य जयन्ति मृत्युं
 नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ॥ २३ ॥

सर्वदेवनाम्ना जिने नुवन्नाह—

त्वामव्ययं विभुमचिन्त्यमसङ्ख्यमाद्यं
 ब्रह्माणमीश्वरमनन्तमनङ्गकेतुम् ।
 योगीश्वरं विद्विद्योऽमनेकमेकं
 ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥

१ ' तेजो यथा व्रजति जात्यमणौ महत्त्वं ' इति पाठान्तरम्. २ ' शकलेषु रुचाकुलेषु ' इत्यपि पाठः ।

३ मदनस्य विनाशहेतुः ।

अर्थान्तरकरणेनान्यदेवनाम्ना जिनं स्तुवन्नाह—

बुद्धस्त्वमेव विबुधार्चितबुद्धिबोधात्

त्वं शङ्करोऽसि भुवनत्रयशङ्करत्वात् ।

धाताऽसि धीर ! शिवमार्गविधेर्विधानाद्

व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

जिनं नमन्नाह—

तुभ्यं नमस्त्रिभुवनार्तिहराय नाथ !

तुभ्यं नमः क्षितितलामलभूषणाय ।

तुभ्यं नमस्त्रिजगतः परमेश्वराय

तुभ्यं नमो जिन ! भवोदधिशोषणाय ॥ २६ ॥

पुनर्निन्दास्तुतिमाह—

को विस्मयोऽत्र यदि नाम गुणैरशेषै-

स्त्वं संश्रितो निरवकाशतया मुनीश ! ।

दोषैरुपात्तविंविधाश्रयजातगर्वैः

स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

कियत्प्रातिहार्यप्रकटनैर्जिनं स्तुवन्नाह—

उच्चैरशोकतरुसंश्रितमुन्मयूख-

माभाति रूपममलं भवतो नितान्तम् ।

स्पष्टोल्लसत्किरणमस्ततमोवितानं

बिम्बं रवेरिव पयोधरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

पुनरपि भगवद्भुवर्णनमाह—

सिंहासने मणिमयूखशिखाविचित्रे

बिभ्राजते तव वपुः कनकावदातम् ।

बिम्बं वियद्विलसदंशुलतावितानं

तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥

पुनरपि प्रकारान्तरेण भगवद्वर्णयन्नाह—

कुन्दावदातचलचामरचारुशोभं

विभ्राजते तव वपुः कलधौतकान्तम् ।

उद्यच्छशाङ्कशुचिनिर्झरवारिधार-

मुच्चैस्तटं सुरगिररिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

छत्रत्रयलक्षणं प्रातिहार्यं वर्णयन्नाह—

छत्रत्रयं तव विभाति शशाङ्ककान्त-

मुच्चैः स्थितं स्थगितभानुकरप्रतापम् ।

मुक्ताफलप्रकरजालविवृद्धशोभं

प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

अतिशयद्वारा जिनं स्तुवन्नाह—

उन्निद्रहेमनवपङ्कजपुञ्जकान्ति-

पर्युल्लसन्नखमयूखशिखाभिरामौ ।

पादौ पदानि तव यत्र जिनेन्द्र ! धत्तः

पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

स्तोत्रं संक्षेपयन्नाह—

इत्थं यथा तव विभूतिरभूज्जिनेन्द्र !

धर्मोपदेशनविधौ न तथा परस्य ।

यादृक् प्रभा दिनकृतः प्रहतान्धकारा

तादृक् कुतो ग्रहगणस्य विकाशिनोऽपि ? ॥ ३३ ॥

गजभयहरं जिनं दर्शयन्नाह—

श्रयोतन्मदाविलविलोलकपोलमूल-

मत्तभ्रमद्भ्रमरनादविवृद्धकोपम् ।

ऐरावताभमिभमुद्धतमापतन्तं

दृष्ट्वा भयं भवति नो भवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

सिंहभयापहारमाह—

भिन्नेभकुम्भगलदुज्ज्वलशोणिताक्त-

मुक्ताफलप्रकरभूषितभूमिभागः ।

बद्धक्रमः क्रमगतं हरिणाधिपोऽपि
नाक्रामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥

दावानलभयं दलयन्नाह—

कल्पान्तकालपवनोद्धतवाहकल्पं
दावानलं ज्वलितमुज्ज्वलमुत्फुलिङ्गम् ।
विश्वं जिघत्सुमिव संमुखमापतन्तं
त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

सर्पभयं निराकुर्वन्नाह—

रक्तेक्षणं समदकोकिलकण्ठनीलं
क्रोधोद्धतं फणिनमुत्फणमापतन्तम् ।
आक्रामति क्रमयुगेन निरस्तशङ्क-
स्त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

रणभयं हरन्नाह—

वल्गत्तुरङ्गगजगर्जितभीमनाद-
माजौ बलं बलवतामपि भूपतीनाम् ।
उद्यद्दिवाकरमयूखशिखापविद्धं
त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ॥ ३८ ॥

सङ्ग्रामभयं निरस्यन्नाह—

कुन्ताग्रभिन्नगजशोणितवोरिवाह-
वेगावतारतरणातुरयोधभीमे ।
युद्धे जयं विजितदुर्जयजेयपक्षा-
स्त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥

समुद्रभयं दूरीकुर्वन्नाह—

अम्भोनिधौ क्षुभितभीषणनक्रचक्र-
पाठीनपीठभयदोल्बणवाडवाभौ ।

रङ्गन्तरङ्गशिखरस्थितयानपात्रा-

स्त्रासं विहाय भवतः स्मरणाद् ब्रजन्ति ॥ ४० ॥

रोगभयं निन्दयन्नाह—

उद्भूतभीषणजलोदरभारभुम्भाः

शोच्यं दशामुपगताश्च्युतजीविताशाः ।

त्वत्पादपङ्कजरजोऽमृतदिग्धदेहा

मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपाः ॥ ४१ ॥

निगडबन्धभयं तिरस्कुर्वन्नाह—

आपादकण्ठमुरुशृङ्खलवेष्टिताङ्गा

गाढं बृहन्निगडकोटिनिघृष्टजङ्घाः ।

त्वन्नाममन्त्रमनिशं मनुजाः स्मरन्तः

सद्यः स्वयं विगतबन्धभया भवन्ति ॥ ४२ ॥

पूर्वोक्तान्यष्टभयानि निर्गमयन्नाह—

मत्तद्विपेन्द्र-मृगराज-दवानला-ऽहि-

सङ्ग्राम-वारिधि-महोदर-बन्धनोत्थम् ।

तस्याशु नाशमुपयाति भयं भियेव

यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥ ४३ ॥

स्तवप्रभावसर्वस्वमाह—

स्तोत्रस्रजं तव जिनेन्द्र ! गुणैर्निबद्धां

भक्त्या मया रुचिरवर्णविचित्रपुष्पाम् ।

धत्ते जनो य इह कण्ठगतामजस्रं

तं मानतुङ्गमवशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

इति श्रीमानतुङ्गाचार्यविरचितं भक्तामरस्तोत्रम्

स-परिशिष्टम्

श्रीधर्मघोषसूरिप्रणीतः

॥ श्रीगिरिनारकल्पः ॥

वरधर्मकीर्तिविद्या—नन्दमयो यत्र विनतदेवेन्द्रः ।

स्वस्तिश्रीनेमिरसौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ १ ॥

उत्तम धर्म, कीर्ति, विद्या અને હુર્ષથી પરિપૂર્ણ એવા તેમજ જમને સુરેન્દ્રોએ વિશેષે કરીને નમરકાર કર્યો છે એવા તથા કલ્યાણરૂપ લક્ષ્મીથી યુક્ત એવા નેમિ (નાથ) જ્યાં (વિરાજ) છે, તે ગિરિનાર પર્વતરાજ જ્યવંતો વર્તે છે.—૧

નેમિજિનો યદુરાજી—મતીત્ય રાજીમતીત્યજનતો યમ્ ।

શિશ્રાય શિવાયાસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨ ॥

યાદ્વેનો શ્રેણિની ઉપેક્ષા કરીને તેમજ રાજમતીનો ત્યાગ કરીને નેમિ (નાથ) તીર્થ-કરે જનો મોક્ષ (મેળવવા) માટે આશ્રય લીધો, તે ગિરિનાર ગિરીશ્વર જ્ય પામે છે.—૨

સ્વામી છત્રશિલાન્તે, પ્રવ્રજ્ય યદુચ્ચશિરસિ ચક્રાણઃ ।

બ્રહ્માવલોકનમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૩ ॥

છત્ર-શિલાના અન્ત (ભાગ)માં દીક્ષા અહુણુ કરીને જેના ઉચ્ચ શિખર ઉપર (રહીને) (નેમિ) સ્વામીએ નજ સ્વરૂપનું દર્શન કર્યું, તે ગિરિનાર—૩

યત્ર સહસ્રામ્રવણે, કેવલમાપ્યાદિશદ્ વિમુર્ધર્મમ્ ।

લક્ષારામે સોડ્યં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૪ ॥

જ્યાં સહસ્રામ્રવણમાં કેવલજ્ઞાન પામીને પ્રભુએ લક્ષારામમાં ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો, તે ગિરિનાર—૪

નિર્વૃત્તિનિતમ્બિનીવર—નિતમ્બસુખમાપ યન્નિતમ્બસ્થઃ ।

શ્રીયદુકુલતિલકોડ્યં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૫ ॥

જેના નિતમ્બ ઉપર રહી શ્રીયદુકુળને વિષ તિલક (સમાન નેમિનાથે) નિર્વાણરૂપનારીના ઉત્તમ નિતમ્બનું સુખ પ્રાપ્ત કર્યું, તે ગિરિનાર—૫

૧ જ્યાં હજારો આંખાનાં ઝાડ છે એવું વન. ૨ જ્યાં લાખો જીવોને આરામ મળે છે તે, સમવસરજી. ૩ પર્વતની ઢેઠ. ૪ કુલો.

બુદ્ધવા કલ્યાણત્રય—મિહ કૃષ્ણો રૂપ્પલ્લમમાણેભિમ્બમ્ ।

ચૈત્યત્રયમકૃતાયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૬ ॥

અહીં (નેભિનાથના દીક્ષા, ઠવલ્લજ્ઞાન અને નિર્વાણ એ) ત્રણ કલ્યાણકા બલ્લીને કૃષ્ણે
રૂપાના, સોનાના અને મણિના બિમ્બવાળા ત્રણ ચૈત્યો કરાવ્યાં, તે ગિરિનાર૦—૬

પવિના હરિર્યદન્ત—વિંધાય વિવરં વ્યધાદ રજતચૈત્યમ્ ।

કાચ્ચનબલ્લાનકમયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૭ ॥

જેના મધ્ય ભાગમાં ઇન્દ્રે વજ્ર વડે છિદ્ર પાડીને કાંચનના ખંડાનકવાણું રૂપાનું ચૈત્ય બનાવ્યું,
તે ગિરિનાર૦—૭

તન્મધ્યે રત્નમર્યાં, પ્રમાણવર્ણાન્વિતાં ચકાર હરિઃ ।

શ્રીનેમેર્મૂર્તિમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૮ ॥

એ (ચૈત્ય)ના મધ્યમાં ઇન્દ્ર શ્રીનેભિની તેમના (દેહ-) માન અને વર્ણ પ્રમાણેની રત્નની
મૂર્તિ (સ્થાપન) કરી, તે ગિરિનાર૦—૮

સ્વકૃતૈતદ્દિમ્બયુતં, હરિસ્ત્રિભિમ્બં સુરૈઃ સમવસરણે ।

ન્યદધત યદન્તરસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૯ ॥

જે (ચૈત્ય)ના મધ્યમાં સમવસરણમાં ઇન્દ્રે સ્વકૃત બિમ્બ યુક્ત ખીજાં ત્રણ બિમ્બો દેવો
પાસે (સ્થાપન) કરાવ્યાં, તે ગિરિનાર૦—૯

શિખરોપરિ યત્રામ્બા—ડવલોકનશિરસ્થરઙ્ગમણ્ડપકે ।

શમ્બો બલ્લાનકેડસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૦ ॥

જેના શિખર ઉપર અવલોકનવાળા મસ્તક ઉપરના રંગ-મંડપમાં અંબા (ની મૂર્તિ) છે
અને બલ્લાનકમાં શાંબ (ની મૂર્તિ) છે, તે ગિરિનાર૦—૧૦

યત્ર પ્રદ્યુમ્નપુરઃ, સિદ્ધિવિનાયકસુરઃ પ્રતીહારઃ ।

ચિન્તિતસિદ્ધિકરોડસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૧ ॥

જ્યાં ચિન્તિત (અર્થ) ની સિદ્ધિ કરનારો સિદ્ધિ વિનાયક દેવ પ્રદ્યુમ્નની આગળ પ્રતિહાર
(રૂપે રહેલો) છે, તે ગિરિનાર૦—૧૧

તત્પ્રતિરૂપં ચૈત્યં, પૂર્વાભિમુખં તુ નિર્વૃત્તિસ્થાને ।

યત્ર હરિશ્ચક્રેડસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૨ ॥

જ્યાં તેના જીવંત અને પૂર્વ તરફ મુખવાળું એવું (અન્ય) ચૈત્ય ઇન્દ્રે (પ્રભુના) નિર્વાણ-
સ્થાનમાં રચ્યું, તે ગિરિનાર૦—૧૨

તીર્થેડતિસ્મરણાદ્ યત્ર યાદવાઃ સપ્ત કાલમેઘાઘાઃ ।

ક્ષેત્રપતામાપુરસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૩ ॥

જે તીર્થમાં (પ્રભુના) અત્યંત સ્મરણથી કાલમેઘ પ્રમુખ સાત યાદવો ક્ષેત્રના સ્વામી-
પણાને પ્રાપ્ત થયા, તે ગિરિનાર૦—૧૩

વિભુમર્ચતિ મેઘરવો, બલ્લાનકં ગિરિવિદારણશ્ચક્રે ।

યત્ર ચતુર્દ્વારમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૪ ॥

જ્યાં પર્વતને કાડનારા (ઇન્દ્રે) ચાર દરવાજાવાળું બલ્લાનક રચ્યું અને જ્યાં (રહીને)
મેઘરવ (નેભિ) પ્રભુની પૂજા કરે છે, તે ગિરિનાર૦—૧૪

યત્ર સહસ્રામ્રવણા—ન્ટરસ્તિ રમ્યા સુવર્ણચૈત્યાનામ્ ।

ચતુરધિકવિંશતિરયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૫ ॥

જ્યાં સહસ્રામ્રવણમાં સોનાના ચૈત્યોની મનોહર ચોવીસી છે, તે ગિરિનાર૦—૧૫

દ્વાસપતિર્જિનાનાં, લક્ષારામેડસ્તિ યત્ર તુ ગુહાયામ્ ।

સચતુર્વિંશતિકાડસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૬ ॥

જ્યાં ગુફામાં લક્ષારામની અંદર (વર્તમાન અવસર્થિણી કાળમાં થઇ ગયેલી) ચોવીસી
સહિત (પસાર થઇ ગયેલી તેમજ હવે પછીની ઉત્સર્પિણીની ચોવીસીઓ મળીને) બોત્તેર જિનોની
પ્રતિમાઓ છે, તે ગિરિનાર૦—૧૬

વર્ષસહસ્રદ્વિતયં, પ્રાવર્તત યત્ર કિલ શિવાસૂનોઃ ।

લેપ્યમયી પ્રતિમાડસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૭ ॥

જ્યાં ખરેખર શિવા (રાણી)ના પુત્ર (નેભિનાથ)ની લેપ્યમયી પ્રતિમા બે હજાર
વર્ષ મુઘી (ટકી) રહી, તે ગિરિનાર૦—૧૭

લેપગમેડમ્વાદેશાત્, પ્રમુચૈત્યં યત્ર પશ્ચિમાભિમુખમ્ ।

રતનોડસ્થાપયતાસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૮ ॥

જ્યારે લેપ(અથ પ્રતિમા)નો નાશ થયો, ત્યારે અંખા (દેવી)ની આજ્ઞાથી રતન
(શ્રાવક) પશ્ચિમ (દિક્ષા) તરફ મુખવાળા પ્રભુના (નવા) ચૈત્યની સ્થાપના કરાવી, તે
ગિરિનાર૦—૧૮

કાઞ્ચનવલ્લાનકાન્તઃ, સમવસૃતેસ્તન્તુનેહ વિમ્બમિદમ્ ।

રત્નેનાનીતમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૯

(જ્ઞાના) કાંચન વલ્લાનકાન્તી અંદરના સમવસરણમાંથી સૂત્રના તાંતણા વડે (ખેંચીને) (અત્યારે વિધિમાન) બિંબ અહીં રત્ન કાઠ્યો, તે ગિરિનાર૦—૧૯

બૌદ્ધનિષિદ્ધઃ સદ્ધો, નેમિનતૌ યત્ર મન્ત્રગગનગતિમ્ ।

જયચન્દ્રમાદિશદસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૦ ॥

જ્યાં (નેમિનાથ)ને પ્રણામ કરવામાં બૌદ્ધો વડે નિષેધ કરાયેલા સંધે મંત્ર (બળ ગગનમાં ગમન કરનારા જયચન્દ્રને (ત્યાં આવવા) આજ્ઞા કરી, તે ગિરિનાર૦—૨૦

તારાં વિજિત્ય બૌદ્ધાન્, નિહત્ય દેવાનવન્દયત્ સદ્ધમ્ ।

જયચન્દ્રો યત્રાયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૧ ॥

તારા (દેવી)ને જીતીને અને બૌદ્ધોને પરાસ્ત કરીને જ્યાં જયચન્દ્રે સંધને દેવાનું વન કરાવ્યું, તે ગિરિનાર૦—૨૧

નૃપપુરતઃ ક્ષપણેભ્યઃ, કુમાર્યુદિતગાથયાઽમ્બયાઽપ્યત યઃ ।

શ્રીસદ્ધાય સદાઽયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૨ ॥

રાજાઓની સમક્ષ કુમારીઓએ ઉચ્ચારેલી ગાથા વડે (આ પર્વત શ્વેતામ્બરેનો છે એ સિદ્ધ કરી આપીને) અંબા (દેવી)એ દિગમ્બરે પાસેથી (લઈને) જ્ઞાને શ્રીસંધને સમાટે સમર્પણ કર્યો, તે ગિરિનાર૦—૨૨

નિત્યાનુષ્ઠાનાન્ત-સ્તતોઽનુસમયં સમસ્તસદ્ધેન ।

યઃ પઠ્યતેઽનિશમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૩ ॥

ત્યારથી (માંડીને) નિત્ય ક્રિયા કરતાં આખો સંધ જ ગાથાનો નિરન્તર પાઠ કરે છે, (ગાથા-વિષયક) ગિરિનાર૦—૨૩

દીક્ષાજ્ઞાનધ્યાન-વ્યાખ્યાનશિવાવલોકનસ્થાને ।

પ્રમુચૈત્યપાવિતોઽસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૪ ॥

દીક્ષા, જ્ઞાન, ધ્યાન, વ્યાખ્યાન તથા મોક્ષના દર્શનને સ્થાને જ પ્રભુનાં ચૈત્યથી પવિત્ર થયે છે, તે ગિરિનાર૦—૨૪

રાજીમર્તીચન્દ્રદરી-ગજેન્દ્રપદકુણ્ડનાગદ્ધર્યાદૌ ।

યઃ પ્રમુમૂર્તિયુતોઽયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૫ ॥

રાજમર્તીની શુદ્ધ, ચન્દ્ર-શુદ્ધ, ગજેન્દ્રપદ કુણ્ડ, નાગઝરી ઇત્યાદિ (સ્થળે) જ પ્રભુ પ્રતિમાથી યુક્ત છે, તે ગિરિનાર૦—૨૫

છત્રાક્ષરઘન્ટાઙ્ગન--ત્રિન્દુશિવશિલાદિ યત્ર હાર્યસ્તિ ।

કલ્યાણકારણમયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૬ ॥

જ્યાં છત્રાક્ષર, ઘંટાંજન-ખિંદુ, શિવ-શિલા ઇત્યાદિ (સ્થળો) મનોહર તેમજ કલ્યાણનાં કારણરૂપ છે, તે ગિરિનાર૦—૨૬

યાકુડ્યમાત્યસઙ્ગન--દણ્ડેશાઘા અપિ વ્યધુર્યત્ર ।

નેમિભવનોદ્ધૃતિમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૭ ॥

યાકુડી મંત્રી તથા સઙ્ગન દણ્ડેશ પ્રમુખ (ઉત્તમ જનોએ) પણુ જ્યાં નેમિ-ચૈત્યનો ઉદ્ધાર કર્યો છે, તે ગિરિનાર૦—૨૭

કલ્યાણત્રયચૈસં, તેજઃપાલો ન્યવીવિશન્મન્ત્રી ।

યન્મેખલાગતમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૮ ॥

જની મેખલા ઉપર રહેલું એવું તથા (નેમિનાથના) ત્રણ કલ્યાણકોને લગતું એવું ચૈત્ય તેજઃપાલ મંત્રીએ કરાવ્યું, તે ગિરિનાર૦—૨૮

શત્રુઙ્ગજયસંમેતા-ષ્ટાપદતીર્થાનિ વસ્તુપાલસ્તુ ।

યત્ર ન્યવેશયદસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૯ ॥

વળી જ્યાં વસ્તુપાલે શત્રુઙ્ગ, સમેત (શિખર) તથા અષ્ટાપદ તીર્થોની રચના કરી, તે ગિરિનાર૦—૨૯

યઃ ષટ્વિંશતિવિંશતિ--ષોડશદશકદ્વિયોજનાસ્ત્રશતમ્ ।

અરષટ્ક ઉચ્છ્રિતોઽયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૩૦ ॥

જ (અવસર્પિણીના) છ આશમાં છત્રીસ, વીસ, સોળ, દસ, અને એ યોજન તથા સો અસ્ત્ર (ધનુષ્ય) જટલો (અનુક્રમે) ઊંચા વર્તે છે, તે ગિરિનાર૦—૩૦

અઘાપિ સાવધાના, વિદધાના યત્ર ગીતનૃત્યાદિ ।

દેવાઃ શ્રૂયન્તેઽસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૩૧ ॥

અત્યારે પણુ જ્યાં (ભક્તિને ક્ષીધે) ગીત, નૃત્ય વિગેરે કરતા સાવધાન સુરા સંભળાય છે, તે ગિરિનાર૦—૩૧

વિદ્યાપ્રામૃતકોદ્ધૃત-પાદલિપ્તકૃતોઙ્ગજયન્તકલ્પાદેઃ ।

इति वर्णितो मयाऽसौ, गिरीनारगिरीश्वरो जयति ॥ ३२ ॥

॥ इति श्रीगिरिनारकल्पः ॥

વિદ્યા-પ્રાભુત (નામના શાસ્ત્ર)માંથી ઉદ્ધાર કરેલા એવા પાદાભિમસૂરિકૃત ઉજ્જયન્તા-કલ્પ વિગેરે ઉપરથી આ પ્રમાણે મેં જનું વર્ણન કર્યું છે, તે ગિરિનાર૦—૩૨

જોકે અત્ર શ્રીગારનારકલ્પનો અનુવાદ પૂર્ણ થાય છે, છતાં પણ પ્રથમ શ્લોકમાં તેના કર્તાએ આરકતરી રીતે જે નામ સૂચવ્યાં છે તે સંબંધમાં નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક સમગ્ર છે:—

આ કલ્પના કર્તાએ ધર્મકીર્તિથી પોતાનું ઉપાધ્યાય અવસ્થા દરમ્યાનનું નામ સૂચવ્યું છે. આથી એમ માની શકાય કે આ કલ્પ તેમણે સૂરિ-પદ પ્રાપ્ત કર્યું તે પૂર્વે રચ્યું હશે. કેમકે સૂરિ થયા પછી તેા તેમનું ધર્મઘોષ એવું નામ રાખવામાં આવ્યું હતું. વિદ્યાનન્દ (સૂરિ) એ એમના ગુરુમાઇનું નામ છે અને દેવેન્દ્ર (સૂરિ) એ એમના ગુરુનું નામ છે.

स्पष्टीकरणसाधनीभूतग्रन्थसूची
(स्पष्टीकरणसाधनीग्रन्थानि सूची)

जैनग्रन्थाः

जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः
जीवाजीवाभिगमः
उत्तराध्ययनम्
प्रश्नव्याकरणम्
भगवतीसूत्रम्
सूर्यप्रज्ञप्तिः
आवश्यकम्
स्थानाङ्गम्
महानिशीथम्
कल्पसूत्रम्
आवश्यकनिर्घुक्तिः
दशवैकालिकम्
प्रवचनसारोद्धारः
आवश्यकचूर्णिः
नमुद्धुणं (शक्रस्तवः)
विशेषावश्यकम्
स्तुतिचतुर्विंशतिका
त्रिषष्टिशलाकाख्यचारत्रम्
काव्यानुशासनम्
अभिधानचिन्तामणिः
सिद्धहेमशब्दानुशासनम्
सकलार्हत्
सुबोधिका (कल्पसूत्रवृत्तिः)
वाग्मडालङ्कारः
भक्तामरवृत्तिः

प्रणेतारः

श्रीसुधर्मस्वामी (गणधरः)
"
"
"
"
"
"
"
श्रुतकेवलिश्रीभद्रबाहुस्वामी
"
श्रीशय्यम्भवसूरिः
श्रीनेमिचन्द्रसूरिः
श्रीजिनदासमहत्तरः
श्रीसौधर्मेन्द्रः
क्षमाश्रमणश्रीजिनभद्रगणिः
श्रीशोभनमुनिराजः
कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्रसूरिः
"
"
"
"
"
उपाध्यायश्रीविनयविजयः
मुनिश्रीवाग्भटः
उपाध्यायश्रीलेश्वरः
श्रीकनककुशलमुनीश्वरः

जैनग्रन्थाः

जिनशतकम्
 विचारसारप्रकरणम्
 श्रेणिकचरित्रम्
 दुर्गद्वयाश्रयकाव्यम्
 आवश्यकवृत्तिः
 योगदृष्टिसमुच्चयः
 लोकतत्त्वनिर्णयः
 अष्टकप्रकरणम्
 भक्तामरस्तोत्रम्
 भगवतीवृत्तिः
 हीरसौभाग्यम्
 प्रभावकचरित्रम्
 गौतमीयकाव्यम्
 गौतमाष्टकम्
 गौतमस्तोत्रम्
 संवेगद्वुपकन्दली
 ऋषभभक्तामरम्
 नेमिभक्तामरम्
 शान्तिभक्तामरम्
 सरस्वतीभक्तामरम्
 सिन्दूरप्रकरः
 शृङ्गारवैराग्यतरङ्गिणी
 सोमशतकम्
 गुणस्थानक्रमारोहः
 चतुर्विंशतिका
 कुमारपालचरित्रम्
 प्रवचनसारोद्गावृत्तिः
 पञ्चसङ्ग्रहवृत्तिः
 नन्दीसूत्रवृत्तिः
 आचाराङ्गवृत्तिः
 श्रीपालचरित्रम्
 तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम्
 न्यायकुसुमाञ्जलिः

प्रणेतारः

मुनिश्रीजम्बूकविः
 श्रीप्रद्युम्नमूरिः
 उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिः

श्रीहरिभद्रमूरिः

”

”

”

श्रीमानतुङ्गमूरिः

श्रीअभयदेवमूरिः

श्रीदेवविमलगणिः

श्रीचन्द्रप्रभमूरिः

मुनिश्रीरूपचन्द्रः

श्रीदेवानन्दमूरिः

श्रीजिनप्रभमूरिः

श्रीविमलमूरिः

उपाध्यायश्रीसमयसुन्दरगणिः

मुनिराजश्रीरत्नसिंहः

श्रीकीर्तिविमलगुनीशः

श्रीधर्मसिंहमूरिः

शतार्थिकश्रीसोमप्रभमूरिः

”

”

श्रीरत्नशेखरमूरिः

श्रीबप्पभट्टिमूरिः

श्रीचारित्रसुन्दरगणिः

श्रीसिद्धमेनमूरिः

श्रीलयगिरिमूरिः

श्रीमलयगिरिमूरिः

श्रीशीलाङ्गमूरिः

श्रीज्ञानविमलमूरिः

वाचकवर्यश्रीउमास्वामिः

न्यायविशारद-न्यायतीर्थ-मुनिश्रीन्यायविजयः

જૈનપ્રન્યા:
શ્રીચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતય:
શ્રીપાલરાખનો રાસ
મહાવીરસ્વામીનું પંચકલ્યાણકનું સ્તવન.
ઝૈન ગ્રન્થાવલી
અજૈનપ્રન્યા:

માલતીમાધવનાટકમ્
કવિકલ્પદ્રુમ:
વૃત્તરત્નાકરવૃત્તિ:
મેઘદૂતમ્
શિશુપાલવધ:
વસિષ્ઠસ્મૃતિ:
અષ્ટાધ્યાયી
સરસ્વતીચન્દ્રનો નાટક.

પ્રણેતાર:
પણ્ડિતશ્રીમેહુવિજયગણિ:
ઉપાધ્યાય શ્રીવનયવિજયજી
શ્રીહંસરાજી
પ્રસિદ્ધકર્તા-શ્રીઝૈન શ્વેતામ્બર કોન્દ્રન્સ, સુંબઠ
પ્રણેતાર:
કવિવરશ્રીભવભૂતિ:
શ્રીવોપદેવ:
શ્રીનારાયણભટ્ટ:
કવીશ્વરશ્રીકાલિદાસ:
કવિરાજશ્રીમાઘ:
શ્રીવસિષ્ઠ:
વૈયાકરણરાજશ્રીપાણિનિ:

આ પ્રમાણે સ્પષ્ટીકરણ તૈયાર કરવામાં મેં જ જ ગ્રન્થોની સહાય લીધી હતી તેની સૂચી અત્ર પૂર્ણ થાય છે એટલે એ સંબંધમાં કંઈ ઉમેરવાનું બાકી રહેતું નથી. પરંતુ ઉપાધ્યાય શ્રીમર્મવર્ધન-ગણિએ તેમજ શ્રીભાવપ્રભસૂરિએ ટીકા રચવામાં જ જ ગ્રન્થોના પાઠો ટાંચણરૂપે લીધા છે તેનો ઉદ્દેશ્ય કરવો રહી જાય છે. એથી કરીને આ સંબંધમાં એ નિવેદન કરવાનું કે ઉપાધ્યાયજીએ સારસ્વત વ્યાકરણ, કાત્યાયનકૃત વાર્તિક, શ્રીહૈમચન્દ્રસૂરિકૃત અભિધાન-ચિન્તામણિ તેમજ અમર-કોશનો ઉપયોગ કર્યો છે, જ્યારે સૂરિજીએ શ્રીહૈમચન્દ્રસૂરિકૃત અભિધાન-ચિન્તામણિનો તેમજ અનેકાર્થકોશનો તથા વળી એકાક્ષરનિઘણ્ટુનો, મહીપકૃત અનેકાર્થકોશને-અને શ્રીહર્ષકૃત નૈષધીય-ચરિતનો ઉપયોગ કર્યો છે.

અંક	ગ્રંથનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	મૂલ્ય
		૩. આ. પા.
૨૬ *	પ્રશ્નવ્યાકરણ પૂર્વ મુનિવર્યકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિકૃત ટીકા સાથે.	૧-૧૨-૦
૨૭ *	સાધુ-સમાચારી-પ્રકરણ પૂર્વ મુનિવર્યકૃત.	(વિના મૂલ્યે)
૨૮ *	ઉપાસંકદશા શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે.	૦-૧૦-૦
૨૯—૩૨ (૨)	અષ્ટક-પ્રકરણ તથા (૨) ષડ્દર્શનસમુચ્ચય.	૦-૪-૦
૩૩	નિરયાવલીસૂત્ર શ્રીશ્રીચંદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૩૪	વિશેષાવશ્યક ગાથાનો અકારાદિકમ.	૦-૫-૦
૩૫	વિચારસારપ્રકરણ શ્રીપ્રદ્યુમ્નસૂરિકૃત, શ્રીમાણિક્યસાગરે રચેલી છાયા સાથે.	૦-૮-૦
૩૬	ગચ્છાચારપયત્ના શ્રીવાનર ઋષિની ટીકા સાથે.	૦-૬-૦
૩૭	ધર્મબિંદુપ્રકરણ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિની ટીકા સાથે.	૦-૧૨-૦
* ૩૮	વિશેષાવશ્યક ભાગ ૧ જિનભદ્રગણિકૃત, ગુજરાતી ભાષાન્તરકર્તા મી. યુનીલાલ હુકમચંદ.	૨-૦-૦
૩૯	જૈન ક્ષિલોસોફી (અંગ્રેજીમાં) વીરચંદ રાધવજી ગાંધીકૃત.	૧-૦-૦
૪૦	યોગ ક્ષિલોસોફી " "	૦-૧૪-૦
૪૧	કર્મ ક્ષિલોસોફી " "	૦-૧૨-૦
૪૨	રાયપસેણીસૂત્ર.	૧-૮-૦
૪૩	અનુયોગદ્વાર.	૨-૮-૦
૪૪	નંદીસૂત્ર (ખીજી આવૃત્તિ).	૨-૪-૦

છપાય છે.

૧. વીરભક્તામર ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિકૃત સટીક તથા નેમિ-ભક્તામર શ્રીભાવપ્રભસરિકૃત સટીક, ગુજરાતી ભાષાન્તર સાથે.
૨. પંચસંગ્રહ.
૩. વિશેષાવશ્યક ભાગ ૨ ગુજરાતી ભાષાન્તર સાથે.
૪. આચારપ્રદીપ.
૫. આશ્યક શ્રીમલયગિરિકૃત ટીકા સહિત.
૬. નન્દીઆદિ.
૭. ચતુર્વિંશતકા શ્રીઅરૂપભટ્ટિસૂરિકૃત, ટીકા તથા ગુજરાતી ભાષાન્તર સાથે.
૮. સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા શ્રીશોભનમુનિરાજકૃત, ટીકા તથા ગુજરાતી ભાષાન્તર સાથે.
૯. ચતુર્વિંશતિજિનનાનન્દસ્તુતિ શ્રીમેજ્જવિજયગણિકૃત, ટીકા તથા ગુજરાતી ભાષાન્તર સાથે.
૧૦. સરસ્વતીભક્તામર શ્રીધર્મસિંહસૂરિકૃત તથા શાન્તિ-ભક્તામર શ્રીકીર્તિ-વિમલમુનિરાજકૃત, ટીકા તથા ગુજરાતી ભાષાન્તર સાથે.

૧૧. ધનપાલ-પંચાશિકા, ટીકા તથા ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે.
૧૨. ભક્તામર-સ્તોત્ર શ્રીમાનતુંગસૂરિકૃત, શ્રીગુણાકરસૂરિ તેમજ ઉપાધ્યાય શ્રીભેદવિજયકૃત ટીકા સાથે.
૧૩. જૈનધર્મવરસ્તોત્ર શ્રીભાવપ્રભસૂરિકૃત, સ્વોપજ ટીકા સહિત.
૧૪. લીંબડી આદિ ભંડારની પ્રતિઓનું સૂચી-પત્ર.
૧૫. લોકપ્રકાશ (ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે).
૧૬. જીવસમાસ.
૧૭. પ્રજ્ઞ્યાદિ કુલકો.
૧૮. સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા શ્રીશોભનમુનિરાજકૃત, શ્રીજયવિજય પ્રમુખ ચાર મુનીશ્વરોએ રચેલી ટીકાઓ સહિત.
૧૯. ભવભાવના.

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું:—

લાયબ્રેરીઅન, શ્રીઆગમોદય સમિતિ,
દેવચંદ લાલભાઈ ધર્મશાળા,
ખડેખા ચક્લો, ગોપીપુરા,
સુરત.

THE BOOKS PUBLISHED

BY

Srī Āgamodaya Samiti

	Rs.	a.	p.
1. * Āvaśyaka (Part I) —By Śrī Sudharmā Svāmī with the commentaries of Śrī Bhadrabāhu Svāmī and Śrī Haribhadra Sūri	2	4	0
2. * Āvaśyaka (Part II) —As above...	3	0	0
3. * Āvaśyaka (Part III) —As above	3	8	0
4. * Āvaśyaka (Part IV) —As above	1	0	0
5. * Achārāṅga (Part I) —By Śrī Sudharmā Svāmī with the commentaries of Śrī Bhadrabāhu Svāmī & Śrī Śilāṅkāchārya	1	8	0
6. * Āchārāṅga (Part II) —As above	2	4	0
7. * Aupapātika Sūtra —With the commentaries of Śrī Abhayadeva Sūri	0	12	0
8—11. * Paramāṇu, Nigoda, Pudgala, Bandha Śhaṭ-trimśikā	0	6	0

* Not available.

		Rs.	a.	p.
12.	* Bhagavatī Sūtra (Part I) —By Śrī Sudharmā Svāmī with the commentary of Śrī Abhayadeva Sūri	3	4	0
13.	* Bhagavatī Sūtra (Part II) —As above	3	8	0
14.	* Bhagavatī Sūtra (Part III) —As above	3	4	0
15.	* Samavāyāṅga —Same as above	1	0	0
16.	Nandī Sūtra —By Śrī Devavāchaka Gaṇi with the commentary of Śrī Malayagiri	2	8	0
17.	* Ogha Niryukti —By Śrī Sudharmā Svāmī with the commentaries of Śrī Bhadrabāhu Svāmī and Śrī Droṇāchārya	3	0	0
18.	* Sūtra Kṛitāṅga —By Śrī Sudharmā Svāmī with the commentary of Śrī Silāṅkāchārya	2	12	0
19.	* Prajñāpanā Sūtra (1st Half) —By Śrī Śyāmāchārya with the commentary of Śrī Malayagiri	3	14	0
20.	* Prajñāpanā Sūtra (2nd Half) —As above	1	12	0
21.	* Sthānāṅga Sūtra (1st Half) —By Śrī Sudharmā Svāmī with the commentary of Śrī Abhayadeva Sūri	2	12	0
22.	* Sthānāṅga Sūtra (2nd half) —As above	4	0	0
23.	* Antakṛiddaśadi three Sūtras —With the commentary of Śrī Abhayadeva Sūri	1	0	0
24.	* Sūrya Prajñapti —With the commentary of Śrī Malayagiri	3	8	0
25.	* Jñātā Dharma Kathāṅga —By an ancient saint with the commentary of Śrī Abhayadeva Sūri	1	12	0
26.	* Praśna Vyākaraṇa —As above	1	12	0
27.	* Sādhu Samāchāri Prakaraṇa —By an ancient saint	Free		
28.	* Upāsakadaśā —With the commentary of Śrī Abhayadeva Sūri	0	10	0
29—32.	(2) Ashtaka Prakaraṇa & (2) Shaddarśana-samuchchaya —	0	4	0
33.	Nirayāvalī Sūtra —With the commentary of Śrī Srīchandra Sūri	0	12	0
34.	Viśeshāvaśyaka-Gāthānāmakārādi-Kramaḥa	0	5	0
35.	Vichārasāra-prakaraṇa —By Śrī Pradyumna Sūri with the gloss of Śrī Māṇikyasāgara	0	8	0
36.	Gachchhāchāra Payannā —With the commentary of Śrī Vānarshi	0	6	0
37.	Dharma-Bindu-Prakaraṇa —By Haribhadra Sūri with the commentary of Śrī Munichandra Sūri	0	12	0

THE BOOKS PUBLISHED BY SRĪ ĀGAMODAYA SAMITI

38. **Viśeshāvaśyaka (Part 1)**—By Jinabhadra Gaṇi, Translator Mr. Chunilal Hakamchand .... ..
 39. **Jain Philosophy**—(English) late Mr. V. R. Gandhi ....
 40. **Yoga Philosophy** ,, ,, ,, ...
 41. **Karma Philosophy** ,, ,, ,, ...
 42. **Rāyapaseni Sūtra** .... ..
 43. **Anuyogadvāra** .... ..
 44. **Nandī Sūtra (2nd edition)** .... ..

IN PRESS.

1. **Vīra-Bhaktāmara & Nemi-Bhaktāmara** .... ..
 2. **Pañcha Saṅgraha** .... ..
 3. **Viśeshāvaśyaka (2nd Part)** .... ..
 4. **Āchārapradīpa** .... ..
 5. **Āvaśyaka** with the commentary of Śrī Malaygiri Sūri ....
 6. **Nandī-Ādi** .... ..
 7. **Chaturvīṁśatikā**—By Śrī Bappabhaṭṭi Sūri .... ..
 8. **Stuti-chaturvīṁśatikā**—By Śrī Sobhana Munirāja ....
 9. **Chaturvīṁśati-Jinānanda-Stuti**—By Śrī Meruvijaya Gaṇi .... ..
 10. **Sarasvatī-Bhaktāmara & Śānti-Bhaktāmara** .... ..
 11. **Dhanapāla-pañchāśikā** .... ..
 12. **Bhaktāmara**—By Mānataṅga Sūri with the commentaries of Guṇākara Sūri and Upādhāya Śrī Meghavijaya .... ..
 13. **Jaina-dharmavara-stotra** .... ..
 14. **Lists of Limbdi Bhandār, etc.** .... ..
 15. **Loka-prakāśa (Gujarati Translation)** .... ..
 16. **Jīvasamāsa** .... ..
 17. **Pravrajyādi Kulakas** .... ..
 18. **Stuti-chaturvīṁśatikā**—By Śrī Sobhana Munirāja with four commentaries .... ..
 19. **Bhavabhāvanā**

Can be had at:—

The Librarian
 Śrī Āgamodaya Samiti,
 Devchand Lalbhāi Dharmasālā.
 Bādekḥā Chaklo, Gopīpura
 Surat (India).

शेक देवचंद लालभाष नैन पुस्तकोद्धार इंड तरुथी
प्रसिद्ध थयेला ग्रन्थोनी यादी.

अंक	ग्रन्थनुं नाम, तेना कर्ता विगेरे.	भूख्य
१.	* श्रीवीतरागस्तोत्र श्रीहेमचंद्राचार्यकृत, श्रीप्रभाचंद्रसूरिअे रच्येदी तेमज मुनिश्रीविशाखराजना शिष्ये रच्येदी टीका सहित.	३. आ. पा. ०-८-०
२.	* श्रमणप्रतिक्रमणसूत्रवृत्ति पूर्व मुनिवर्यकृत.	०-१-६
३.	* स्याद्राहभाषा श्रीशुभविजयगणिकृत.	०-१-६
४.	* श्रीपाक्षिक सूत्र, आमणा अने पाक्षिक सूत्र उपर श्रीयशोदेव-सूरिकृत टीका सहित	०-६-०
५.	* अध्यात्ममतपरीक्षा महामहोपाध्याय श्रीयशोविजयकृत स्वोपज्ञ टीका साथे	०-६-०
६.	* श्रीषोडशक प्रकरण श्रीहुरिभद्रसूरिकृत, श्रीयशोविजय अने श्रीयशोभद्रनी टीका साथे.	०-६-०
७.	* श्रीकल्पसूत्र श्रीभद्रपाहुस्वामीकृत, श्री विनयविजय उपध्यायनी टीका सहित.	०-१२-०
८.	* वंदाज्ञ वृत्ति, श्रीद्वेन्द्रनी टीका साथे.	०-८-०
९.	* दानकल्पद्रुम (धना-चरित्र) श्रीजिनकीर्तिसूरिकृत.	०-६-०
१०.	* योग द्विलोसोद्री (अंग्रेजमां) श्रीयुत वीरचंद राधवल गांधीकृत.	०-५-०
११.	* कल्पकल्पलता मुनिश्रीरत्नमंडलकृत.	०-३-०
१२.	* योगदृष्टिसमुच्चय श्रीहुरिभद्रसरिकृत, स्वोपज्ञ टीका साथे.	०-३-०
१३.	* कर्म द्विलोसोद्री (अंग्रेजमां) श्रीयुत वीरचंद राधवल गांधीकृत.	०-५-०
१४.	* आनंद काव्य महोदधि भौकितक १ लुं (गुजराती काव्योना संग्रह)	०-१०-०
१५.	* श्रीधर्मपरीक्षा पंडित पद्मसागरकृत.	०-५-०
१६.	* शास्त्रवातिसमुच्चय श्रीहुरिभद्रसूरिकृत, श्रीयशोविजय उपध्यायनी टीका सहित.	०-२-०
१७.	* कर्मप्रकृति श्रीशिवशर्माचार्यकृत, श्रीमलयगिरिसूरिनी टीका सहित.	०-१४-०
१८.	* कल्पसूत्र श्रीभद्रपाहुस्वामीकृत, श्रीकाविकाचार्यनी कथा सहित.	०-८-०
१९.	* पंचप्रतिक्रमण सूत्र, प्राचीन मुनिराजकृत.	०-४-०

અંક	ગ્રન્થનું નામ તેના, કર્તા વિગેરે.	મહત્વ રૂ. આ. પા.
૨૦.	* આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતક ૨ જું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૦-૦
૨૧.	* ઉપદેશરત્નાકર, શ્રીમુનિસુંદરસૂરિકૃત.	૧-૪-૦
૨૨.	* આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતક ૩ જું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૦-૦
૨૩.	* ચતુર્વિંશતિજિનાનંદસ્તુતિ શ્રીભેરૂવિજયગણિકૃત.	૦-૨-૦
૨૪.	* ષટ્પુરુષચરિત મુનિક્ષેમંકરગણિકૃત.	૦-૨-૦
૨૫.	* સ્થૂલભદ્રચરિત શ્રીજ્યાનંદસૂરિકૃત.	૦-૨-૦
૨૬.	* શ્રીધર્મસંગ્રહ ભાગ ૧ શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયકૃત.	૧-૦-૦
૨૭.	* સંગ્રહણી સૂત્ર શ્રીશ્રીચંદ્રસૂરિકૃત, શ્રીદેવભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૨૮.	* સમ્યક્ત્વપરીક્ષા (ઉપદેશ શતક) શ્રીવિપુલવિમલસૂરિકૃત.	૦-૨-૦
૨૯.	* લલિતવિસ્તરા (ચૈત્યવંદન સૂત્ર) શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમુનિ- ચંદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૮-૦
૩૦.	* આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતક ૪ થું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૨-૦
૩૧.	* અનુયોગદ્વાર સૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીહેમચંદ્રસૂરિકૃત.	૦-૧૦-૦
૩૨.	* આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતક ૫ જું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૦-૦
૩૩.	* ઉત્તરાર્ધયન ભાગ ૧, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ અને શ્રીશાંતિસૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૫-૦
૩૪.	* મલયસુંદરીચરિત શ્રીજયતિલકસૂરિકૃત.	૦-૭-૦
૩૫.	* સમ્યક્ત્વસમતિ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીસંઘતિલકાચાર્યની ટીકા સહિત.	૧-૦-૦
૩૬.	* ઉત્તરાર્ધયન ભાગ ૨, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ તથા શ્રીશાંતિસૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૧૨-૦
૩૭.	* અનુયોગદ્વાર સૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીહેમચંદ્રસૂરિકૃત.	૧-૦-૦
૩૮.	* ગુણસ્થાનક્રમારોહ શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.	૦-૨-૦
૩૯.	* ધર્મસંગ્રહણી ભાગ ૧ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમલયગિરિની ટીકા સહિત.	૧-૮-૦
૪૦.	* ધર્મકલ્પદુમ શ્રીઉદયધર્મગણિકૃત.	૧-૦-૦
૪૧.	* ઉત્તરાર્ધયન ભાગ ૩, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ અને શ્રીશાન્તિ- સૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૧૪-૦
૪૨.	* ધર્મસંગ્રહણી ભાગ ૨ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમલયગિરિઆચાર્યની ટીકા સહિત.	૧-૪-૦
૪૩.	* આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતક ૬ ઠું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૨-૦

અંક	અન્થનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	મૂલ્ય
૪૪.	* પિણ્ડનિર્યુક્ત શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીમલયગિરિઆચાર્યની ટીકા સહિત.	૩. આ. પા. ૧-૮-૦
૪૫.	* ધર્મસંગ્રહ (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયકૃત.	૧-૪-૦
૪૬.	* ઉપમિતિભવપ્રપંચકથા (પૂર્વાર્ધ) શ્રીસિદ્ધર્ષિ મુનિરાજકૃત.	૨-૦-૦
૪૭.	* દશવૈકાલિકસૂત્ર શ્રીશય્યાંભવસૂરિકૃત, શ્રીહરિભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૨-૮-૦
૪૮.	* શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણ સત્ર, શ્રીરત્નશેખરસૂરિની ટીકા સહિત.	૨-૦-૦
૪૯.	* ઉપમિતિભવપ્રપંચકથા (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીસિદ્ધર્ષિ મુનિરાજકૃત.	૨-૦-૦
૫૦.	* જીવાજીવાભિગમ શ્રીમલયગિરિની ટીકા સહિત.	૩-૪-૦
૫૧.	* સેનપત્ર (પ્રશ્નોત્તર રત્નાકર) શ્રીશુભવિજયગણિકૃત.	૧-૦-૦
૫૨.	* જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપિત (પૂર્વાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત.	૪-૦-૦
૫૩.	* આવશ્યક વૃત્તિ ટિપ્પણ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિકૃત.	૧-૧૨-૦
૫૪.	* જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપિત (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત.	૨-૦-૦
૫૫.	* દેવસીરાઇપ્રતિક્રમણ પૂર્વ મુનિવર્યકૃત.	૦-૩-૦
૫૬.	* શ્રીપાલયરિત્ર (સંસ્કૃત) શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિકૃત.	૦-૧૪-૦
૫૭.	* સૂક્તમુક્તાવલિ.	૨-૦-૦
૫૮.	* પ્રવચનસારોદ્ધાર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત, શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિની ટીકા સહિત.	૩-૩-૦
૫૯.	* તંદુલવેયાલિય (ચઉસરણ) શ્રીવિજયવિમલની ટીકા સહિત.	૧-૮-૦
૬૦.	* વિંશતિસ્થાનકચરિત શ્રીબિનહર્ષગણિકૃત.	૧-૦-૦
૬૧.	* કદપસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુ સ્વામીકૃત, શ્રીવિનયવિજયની ટીકા સહિત.	૨-૦-૦
૬૨.	* સુબોધસમાચારી શ્રીશ્રીચંદ્રાચાર્યકૃત.	૦-૮-૦
૬૩.	* સિરિસિરિવાલકહા (શ્રીપાલયરિત્ર) શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત.	૧-૪-૦
૬૪.	* પ્રવચનસારોદ્ધાર (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત, સટીક.	૪-૦-૦
૬૫.	* લોકપ્રકાશ ભાગ ૧ લો દ્રવ્યલોકપ્રકાશ સંપૂર્ણ, ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયકૃત.	૨-૦-૦
૬૬.	* આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતક ૭ મું.	
૬૭.	* શ્રીતત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (અધ્યાય ૧ થી ૫, પહેલો ભાગ) વાચકવર્ય ઉમાસ્વાતિજીકૃત. સિદ્ધસેનગણિકૃતની ટીકા સહિત.	૬-૦-૦

છપાય છે.

૧. પંચ વસ્તુક.
૨. ચૌસરણપંચજ્ઞા.
૩. કથાકોશ શ્રીરાજશેખરકૃત.
૪. અષ્ટલક્ષી (અર્થરત્નાવલી), સમયસુન્દરઉપાધ્યાયકૃત

५. निरुपलसूरिकृत स्तोत्रादि.
६. लोकप्रकाश (क्षेत्र लोक वगैरे).
७. नवपदप्रकरण
८. नवपदलघुवृत्ति
९. विचाररत्नाकर.
१०. तत्त्वार्थाधिगमसूत्र (श्रीने भाग).
११. आनंद काव्य भद्रोद्दिधि भौक्तिक ८ मुं (कुमारपाणरास).
१२. शास्त्रवात्तासमुच्चय स्वोपज्ञवृत्ति.
१३. नव स्मरण (सटीक).
१४. प्रियंकरनृपकथा.

पुस्तको भणवानुं ठेकाणुं:—

लायधेरीअन, शेठ देवचंद लालभाई जैन पुस्तकोद्धार इंड,
 देवचंद लालभाई धर्मशाणा,
 अडेया अकलो, गोपीपुरा,
 सुरत.

THE BOOKS PUBLISHED

BY

Sheth Devchand Lalbhai Jain Pustakoddhar Fund.

	Rs.	a.	p.
1. *Śrī Vitarāga-stotra—By Sri Hemachandrāchārya with the commentaries of Śrī Prabhāchandra Sūri and one of the disciples of Viśālarāja	0	8	0
2. *Śramaṇa Pratikramaṇa Sūtra Vṛitti—By an ancient saint	0	1	6
3. *Syādvāda Bhāsha—By Śrī Śubhaviyaya Gaṇi	0	1	6
4. *Śrī Pākshika Sūtra—with the commentary on Pākshika Sūtra and Khāmṇā—By Yaśodeva Sūri	0	6	0
5. *Adhyātma Mata Parikshā—By Mahāntahopādhyāya Śrī Yaśovijaya with his own commentary	0	6	0

	Rs.	a.	p.
6. *Śrī Shodaśaka Prakaraṇa—By Haribhadra Sūri with the commentaries of Śrī Yaśobhadra and Śrī Yaśovijaya	0	6	0
7. *Śrī Kalpa Sūtra—By Bhadrabāhu Svāmī with the commentary of Vinayavijaya Upādhyāya	0	12	0
8. *Vāndaru Vṛitti—With the commentary of Śrī Devendra Sūri	0	8	0
9. *Dānakalpadruma or The Life of Dhannā—By Śrī Jinakīrti Sūri	0	6	0
10. *Yoga Philosophy—(English)—by Mr. Virchand R. Gāndhī	0	5	0
11. *Jalpakalpa Latā—By Muni Ratnamaṇḍana	0	3	0
12. *Yoga-Dṛṣṭi Samuchchaya—By Śrī Haribhadra Sūri, Commented by himself	0	3	0
13. *Karma Philosophy (Eng.)—by Mr. Virchand R. Gāndhī	0	5	0
14. *Ānanda Kāvya Mahodadhi (Part I)—A collection of classical Gujarātī Poems	0	10	0
15. *Śrī Dharma Parīkshā—by Paṇḍita Padmasāgara	0	5	0
16. *Śāstra Vārtā Samuchchaya—by Śrī Haribhadra Sūri, with the commentary of Śrī Yaśovijaya Upādhyāya	0	2	0
17. *Karma Prakṛiti—By Śivaśarmāchārya, commented by Śrī Malayagiri Sūri	0	14	0
18. *Kalpa Sūtra with the Story of Kālikāchārya—By Śrī Bhadrabāhu Svāmī	0	8	0
19. *Pañcha Pratikramaṇa Sūtra—By an ancient priest	0	5	0
20. Ānanda Kāvya Mahodadhi (Part II)—A collection of classical Gujarātī Poems	0	10	0
21. *Upadeśa Ratnākara—By Śrī Munisundara Sūri	1	4	0
22. *Ānanda Kāvya Mahodadhi (Part III)—A collection of classical Gujarātī Poems	0	10	0
23. *Chaturvīṃśati Jinānanda Stuti—By Śrī Meruvijaya Gaṇi	0	2	0
24. *Shat Purusha Charita—By Muni Kshemaṅkara Gaṇi	0	2	0
25. *Sthūlabhadra Charitra—By Śrī Jayānanda Sūri	0	2	0
26. *Śrī Dharma Saṅgraha (Part I)—By Muni Mānavijaya Upādhyāya	1	0	0
27. *Saṅgrahaṇi Sūtra—By Śrī Śrīchandra Sūri with the commentary of Śrī Devabhadra Sūri	0	12	0
28. *Samyaktva Parīkshā, Upadeśa Śataka—By Śrī Vibhudhavimāla Sūri	0	2	0

THE BOOKS PUBLISHED BY SHETH DEVCHAND L. J. P. F. 164

	Rs.	a.	p.
29. * Lalita Vistarā, Chaityavandana Sūtra —By Śrī Haribhadra Sūri, with the commentary of Śrī Muni-chandra Sūri	0	8	0
30. Ānanda Kāvya Mahodadhi (Part IV) —A collection of classical Gujarātī Poems	0	12	0
31. * Anuyogadvāra Sūtra (1st Half) —By Śrī Hemchandra Sūri	0	10	0
22. * Ānanda Kāvya Mahodadhi (Part V) —A collection of classical Gujarātī Poems	0	10	0
33. * Uttarādhyayana (Part I) —With the commentaries of Śrī Bhadrabāhu Svāmī and Śrī Śānti Sūri	1	5	0
34. * Malayasundarī Charitra —By Śrī Jayatilaka Sūri	0	7	0
35. * Samyaktva Saptati —By Śrī Haribhadra Sūri with the commentary of Śrī Saṅghatilakāchārya	1	0	0
36. * Uttarādhyayana (Part II) —With the commentaries of Śrī Bhadrabāhu Svāmī and Śrī Śānti Sūri	1	12	0
37. * Anuyogadvāra Sūtra (2nd Half) —By Śrī Hemchandra Sūri	1	0	0
38. * Guṇasthāna Kramāroha By Śrī Ratnaśekhara Sūri and the commentary by himself	0	2	0
39. * Dharma Saṅgrahaṇī (Part I) —By Śrī Haribhadra Sūri with the commentary of Śrī Malayagiri	1	8	0
40. * Dharma Kalpadruma —By Śrī Udayadharmā Gaṇi	1	0	0
41. Uttarādhyayana (Part III) —With the commentaries of Śrī Bhadrabāhu Svāmī and Śrī Śānti Sūri	1	14	0
42. * Dharma Saṅgrahaṇī (Part II) —By Śrī Haribhadra Sūri with the commentary of Śrī Malayagiri Āchārya	1	4	0
43. Ānanda Kāvya Mahodadhi (Part VI) —A collection of classical Gujarātī Poems	0	12	0
44. * Piṇḍa Nirukti —By Śrī Bhadrabāhu Svāmī with the commentary of Śrī Malayagiri Āchārya	1	8	0
45. * Dharma Saṅgraha (2nd Half) —By Śrī Mānavijaya Upādhyāya	1	4	0
46. * Upamiti Bhava Prapañcha Kathā —By Śrī Siddharshi Rishi	2	0	0
47. * Daśa Vaikalika Sūtra —By Śrī Śayyambhava Sūri with the commentary of Śrī Haribhadra Sūri	2	8	0
48. Shrāddha Pratikramaṇa Sūtra —with the commentary of Śrī Ratnaśekhara Sūri	2	0	0
49. * Upamiti Bhava Prapañcha Kathā (2nd Half) —By Śrī Siddharshi Rishi	2	0	0

*Not available.

	Rs.	a.	p.
50. *Jivājivābhigama—With the commentary of Śrī Malayagiri	3	4	0
51. Sena Praśna, Praśnottara Ratnākara—By Śrī Subhavijaya Gaṇi	1	0	0
52. *Jambū-dvīpa Prajñapti (1st Half)—With the commentary of Śrī Śāntichandra	4	0	0
53. Āvaśyakavṛitti-Ṭippana—By Śrī Hemachandra Sūri	1	12	0
54. Jambū-dvīpa Prajñapti (2nd Half)—With the commentary of Śrī Śāntichandra	2	0	0
55. *Devasi Rāi Pratikramaṇa—By an ancient Priest	0	3	0
56. Śrīpāla Charitra (in Sanskrit)—By Śrī Jñānavimāla Sūri	0	14	0
57. Sūkta Muktvāvali	2	0	0
58. Pravachana Sāroddhāra (1st Half)—By Śrī Nemichandra Sūri with the commentary of Śrī Siddhasena Sūri	3	0	0
59. Tandula Vaichārika (Chatuḥśaraṇa)—With the commentary of Śrī Vijayavimāla	1	8	0
60. Vīmśati Sthānaka Charita—By Śrī Jīvaharshagaṇi	1	0	0
61. Kalpa Sūtra—By Śrī Bhadrabāhu Svāmī with the commentary of Śrī Vinayavijaya	2	0	0
62. Subodha Śamāchāri—By Śrī Chandrāchārya	0	8	0
63. Sirisirivālakahā (Śrīpāla Charitra in Prākṛita)—By Śrī Ratnaśekhara Sūri	1	4	0
64. Pravachana Sāroddhāra (2nd half)—By Śrī Nemichandra Sūri with the commentary of Śrī Siddhasena Sūri	4	0	0
65. Lokaprakāśa (1st Part)—By Upādhyāya Śrī Vinayavijaya	2	0	0
66. Ānanda Kāvya Mahodadhi (Part VII)—A collection of classical Gujārātī Poems			
67. Tattvārthādhigama Sūtra (Part I)—By Vāchaka Śrī Umāsvāti with the commentary of Śrī Siddhasenagaṇi			

In Press

1. Pañcha Vastuka.
2. Chausaraṇa Payannā
3. Kathākośa
4. Aṣṭalakṣhī (Artharatnāvalī)
5. Hymns, etc., by Śrī Jinaprabha Sūri

* Not available.

THE BOOKS PUBLISHED BY SHETH DEVCHAND L. J.P.F. १८७

6. Kumārapāla Rāsa (in Gujarāti)
7. Navapada Prakaraṇa
8. Navapada Laghu-ṛitti
9. Vichāra Ratnākara
10. Tattvārthādhigama Sūtra (Part II)
11. Ānand Kāvya Mahodadhi (Part VIII)
12. Śāstravārtasamuchchaya,
13. Navasmarāṇa (Saṭika)
14. Priyaṅkara-nṛipa-kathā

Can be had at—

THE LIBRARIAN,

SHETH DEVCHAND LĀLBHAI

JAIN PUSTAKODDHĀR FUND.

DEVCHAND LĀLBHAI DHARMSĀLĀ,

BADEKHĀ CHAKLO, GOPĪPURĀ,

SURAT (INDIA)

